

**10 років окупації АР Крим
російськими загарбниками:
передумови, причини і
наслідки**

**Міністерство оборони України
Міністерство освіти і науки України**

**Військовий інститут
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка**

**10 років окупації АР Крим
російськими загарбниками:
передумови, причини і наслідки**

**МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО СЕМІНАРУ
15 березня 2024 року**

Київ – 2024

УДК 355.01(470:477):341.223.2(477.75)»2014/2024»(082)

Рекомендовано до друку Вченою радою Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 9 від 21.03.2024).

Редакційна колегія: **Шевченко А.М.**, бригадний генерал; **Попков Б.О.**, п-к, к.військ.н., с.н.с.; **Петков С.В.**, п/п-к, д.ю.н., проф.; **Кубявка М.Б.**, п/п-к, к.т.н.; **Вановська І.М.**, прац. ЗСУ, к.і.н.; доц.; **Безбах В.Г.**, прац. ЗСУ, к.і.н., доц.; **Хан Є.В.**, м-р, к.і.н.; **Пирогов К.О.**, прац. ЗСУ; **Зарицька А.І.** прац. ЗСУ.

«10 років окупації АР Крим російськими загарбниками: передумови, причини і наслідки»: матеріали науково-практичного семінару, м. Київ 15.03.2024 р. Київ: Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2024. – 262 с.

Науково-практичний семінар за участю представників наукових установ, вищих військових навчальних закладів Збройних Сил України, військово-навчальних підрозділів вищих навчальних закладів за темою: «10 років окупації АР Крим російськими загарбниками: передумови, причини і наслідки» проведено відповідно до Плану воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України на 2024 рік, 15.03.2024 року у Військовому інституті Київського національного університету імені Тараса Шевченка у режимі онлайн та офлайн.

Збірник праць підготовлено за результатами науково-практичного семінару. У публікаціях простежується етнічний та суспільно-політичний розвиток Криму від стародавніх часів до сучасності, з'ясовується місце й роль Криму в історії України, обговорюються глобальні наслідки повномасштабної російської агресії проти України, демонструється міжнародна єдність навколо позиції, що «Крим – це Україна», засуджуються злочини Російської Федерації в Криму та навколо нього, а також визначаються параметри міжнародної політики щодо деокупації півострова.

Матеріали виступів учасників науково-практичного семінару «10 років окупації АР Крим російськими загарбниками: передумови, причини і наслідки» стануть в нагоді для науковців та здобувачів вищої освіти військових навчальних закладів та широкого кола читачів, які цікавляться питаннями історії, політології, соціології та етнодержавознавства.

Вступне слово

Борис ПОПКОВ,

кандидат військових наук, старший науковий співробітник, заступник начальника інституту з наукової роботи, полковник, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

15.03.2024 р. в стінах славетного Військового інституту пройшов Всеукраїнський науково-практичний семінар «10 років окупації АР Крим російськими загарбниками: передумови, причини і наслідки». В заході який проводився у режимі онлайн та офлайн взяли участь науковці провідних військових навчальних закладів. В результаті обговорення було окреслено теоретичні та прикладні аспекти процесу деокупації Автономної Республіки Крим та м. Севастополь, визначені актуальні напрями та тенденції дослідження процесу реінтеграції.

Тема консолідації та єдності української нації набуває особливої актуальності під час війни, яку Росія веде проти суверенної України вже десять років. Соборність символізує цю єдність та незламність українців з різних регіонів на шляху до формування Української держави та захисту її суверенітету та незалежності.

Для більшості громадян України напад Росії став шоком. Проте російсько-українське протистояння має глибоке історичне коріння. Поглинення України, її матеріальних та людських ресурсів – одна з ключових передумов розгортання російського імперського проекту. Витоки сучасної російсько-української війни можна віднайти в період становлення Російської імперії та її протистояння з українською державою у формі Гетьманщини. Своєрідною відправною точкою збройного конфлікту стала Конотопська битва 1659 року, де українські війська гетьмана Виговського розбили московське військо. Важливим етапом протистояння була Полтавська битва 1709 року, перемога у якій царя Петра I забезпечила закріплення російського впливу на теренах Гетьманщини і пришвидшила процеси створення Російської імперії.

Подальший процес становлення та розширення імперської Росії завжди супроводжувався війнами з Україною. Росія прагнула знищити нашу суверенність. Історія стосунків українського та російського народів – це літопис воєн, визвольних повстань українців і послідовної політики русифікації та асиміляції українців.

Кримський півострів був останнім регіоном, що увійшов до складу УРСР, яка у 1991 р. проголосила незалежність. Крим став першим регіоном, який Російська Федерація окупувала та спробувала анексувати в

2014 році. Відповідно, відновлення територіальної цілісності України має завершитися поверненням Кримського півострову (Автономної Республіки Крим та міста Севастополь) під повний контроль України. Реінтеграція мешканців півострову має стати важливим аспектом реалізації політики єдності української нації.

Здійснивши збройну агресію проти України та анексувавши Крим, Росія брутально порушила міжнародне право, що підірвало засади європейської і глобальної безпеки. Відповідно до резолюції № 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року зазначені дії кваліфікуються як акт агресії. При цьому були свідомо і зухвало проігноровані положення Статуту ООН, Декларації про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин держав відповідно до Статуту ООН 1965 року, Декларації про недопустимість інтервенції і втручання у внутрішні справи держав 1982 року, Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 року, Основоположного акту Росія - НАТО 1997 року. Непередбачувана поведінка великої ядерної держави, яка відмовляється дотримуватися норм міжнародного права і власних зобов'язань та відверто зневажає державні кордони, відкрила «скриньку Пандори», завдала руйнівного удару всьому світовому порядку, встановленому після Другої світової війни.

Російські пропагандисти крок за кроком виробляли ідеологічну платформу для агресії. Важливе місце займала інформаційна кампанія, спрямована на послаблення патріотичних настроїв в українському суспільстві, наприклад, через активне використання міфу про спільне минуле, «старшого брата», ностальгії за СРСР, дискредитації українських героїв та української історії в цілому. Росія використовує маніпуляції історією для виправдання і посилення агресії проти України.

Війна загострила питання консолідації української нації як запоруки національної безпеки. Активний наступ військ РФ на території України вдалося зупинити завдяки спільним зусиллям українців, які стали на захист держави у лавах Збройних Сил України, Національної гвардії України, добровольчих формувань та масового волонтерського руху.

За десять років РФ перетворила Крим на військову базу. Цей факт відзначає не лише Україна – Генеральна Асамблея ООН щорічно (з 2017 року) ухвалює резолюції щодо мілітаризації Криму, Севастополя, а також частин Чорного й Азовського морів. Із перших днів повномасштабної агресії Росія використовувала Крим як плацдарм для наступу, а в подальшому також як базу для окупації новозахоплених територій Херсонської та Запорізької областей, як хаб для примусового переміщення громадян України та як сіру зону у ланцюжку транспортування награваного українського зерна.

Війна триває, вона набуває глобальних і цивілізаційних рис, Україна географічно розташована на зламі світів, між західною і незахідними

цивілізаціями. Ключовим є інтеграція суспільства в умовах жорсткої інформаційної війни, «розкачування» цивільного сектору та підривної діяльності у тилу з метою розірвати Україну на шматки.

Російсько-українська війна продемонструвала збій у здатності європейської спільноти користуватися своїми традиційними символічними орієнтирами, включати подію в рамки, в яких вона представляє своє ставлення до себе, до інших та до Іншого. Відбувається спроба переосмислити війну в етичних і релігійних термінах: битва добра зі злом, цивілізації та варварства. Нездатність до символізації змушує суспільство компенсувати цей недолік закликами до консолідації перед подією, що загрожує існуванню суспільства. Спроба осмислити подію в етичних термінах призводить до нівелювання відмінностей політичного з властивими йому відмінностями між соціальними групами та класами. Виклики, що постали перед Україною через широкомасштабну збройну агресію Російської Федерації, актуалізували комплекс завдань, пов'язаних зі зміцненням сектору безпеки і оборони держави.

Удосконалення механізмів державного управління міжнародним військовим співробітництвом: вивчені уроки тимчасової окупації АР Крим російською федерацією

Шаповалов Г.М.,

аспірант Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, бригадний генерал (Київ, Україна)

На сьогодні людство лише починає усвідомлювати наслідки агресивної політики росії, яка поставила під загрозу існуючий світовий порядок, що заснований на міжнародному праві. Російське вторгнення в Україну та тимчасова окупація Криму довели світу крихкість існуючих міжнародних домовленостей, які можуть бути перекреслені в один день диктатором, що має схилене розуміння історії, геополітики, міжнародного права, проте володіє ядерною зброєю.

Не є винятком і Україна. На сьогодні Україна – це абсолютно інша держава, ніж у 2013 році і розуміння причин реальних діючих рушійних сил міжнародної політики має покладатись в основу адаптації всіх механізмів державного управління до нових умов, зокрема і механізму державного управління міжнародного військовим співробітництвом.

Концептуальні засади функціонування механізмів державного управління висвітлено в працях провідних вітчизняних і зарубіжних учених у галузі науки «державне управління»: О.Б. Гончарук, Н.О. Савичук, Д.Ф. Дукова, К.С. Кандагури, О.А. Машкова, Н.Р. Нижник, Г.С. та ін. [1–4]. Однак, проблематика створення та розвитку механізмів державного управління міжнародним військовим співробітництвом України потребує ґрунтовного наукового дослідження, і особливо їх зміна в умовах перманентної війни росії проти України.

Тимчасова окупація Криму росією в 2014 році глибоко вплинули на зовнішню політику України та її важливу складову – міжнародне військове співробітництво. Зіткнувшись із триваючою агресією з боку росії та викликом збереження територіальної цілісності, Україна остаточно відмовилась від багатовекторної зовнішньої політики і виробила багатопланову стратегію, спрямовану на забезпечення міжнародної підтримки, посилення своєї обороноздатності та пошук дипломатичного вирішення конфлікту. Ця багатоплановість полягає у різних форматах співробітництва з демократичними країнами, з якими Україна має спільні цінності.

Після тимчасової окупації Криму зовнішня політика нашої держави набула чіткої спрямованості. Водночас Україна активно бере участь у різнопланових дипломатичних зусиллях, щоб заручитися підтримкою міжнародної спільноти проти російської агресії. Це включає:

Двосторонню та багатосторонню дипломатію: Україна буде міцні двосторонні відносини з такими ключовими союзниками, як Сполучені Штати Америки, Велика Британія, країни-члени Європейського Союзу та держави-члени НАТО. Наша країна також бере участь у багатосторонніх форумах, таких як Організація Об'єднаних Націй та Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), щоб підвищити обізнаність світової спільноти щодо ситуації на сході України та в Криму.

Санкції та ізоляцію росії: Україна виступає за введення та продовження санкцій проти росії з боку ЄС, США та інших союзників. Ці санкції спрямовані проти ключових секторів російської економіки та визначених осіб, у відповідь на дії росії в Україні.

Міжнародну допомогу: Україна отримала фінансову, гуманітарну та військову допомогу від різних країн та міжнародних організацій. Ця підтримка варіювалась від економічної допомоги до військового обладнання та навчання, спрямованих на зміцнення обороноздатності України.

Зовнішня політика України після окупації Криму та подальшого російського вторгнення була сформована імперативом збереження її суверенітету та територіальної цілісності перед обличчям триваючої агресії. Завдяки поєднанню міжнародної дипломатії, військового зміцнення та дипломатичного залучення Україна продовжує орієнтуватися в складному геополітичному ландшафті, намагаючись відновити свою територіальну цілісність.

Події 2014 року спричинили також і значні зміни в стратегії міжнародного військового співробітництва України. Зіткнувшись з новими викликами безпеці та посиленням сприйняттям загрози, Україна розпочала низку реформ та ініціатив для посилення своєї обороноздатності та поглиблення співпраці з міжнародними партнерами.

Перехід до Західного партнерства. Після тимчасової окупації Криму Україна змінила пріоритети оборонного співробітництва в бік більш тісних зв'язків із західними партнерами, зокрема державами-членами НАТО та Сполученими Штатами Америки. Ця зміна відображає бажання України приєднатися до євроатлантичних структур безпеки та підвищити свою взаємосумісність зі збройними силами країн-партнерів.

Співробітництво Україна-НАТО: Україна активізувала співпрацю з НАТО через Комісію Україна-НАТО та Річні національні програми (РНП). Ця співпраця охоплює ряд сфер, включаючи оборонні реформи, військову підготовку та освіту, а також ініціативи з розбудови потенціалу.

Розширене партнерство зі Сполученими Штатами Америки:

Україна зміцнила своє оборонне партнерство зі Сполученими Штатами Америки через такі ініціативи, як Комісія стратегічного партнерства між США та Україною, надання військової допомоги та програм навчання. Це партнерство спрямоване на посилення обороноздатності України та підтримку її зусиль у протидії російській агресії.

У відповідь на виклики безпеці, спричинені російською агресією, Україна провадить комплексні військові реформи та зусилля з модернізації, спрямовані на зміцнення своїх збройних сил та підвищення їх ефективності. Ці заходи визначили зміни основних цілей військового співробітництва і «переналаштування» механізмів державного управління ним.

Реформи оборонного сектору: за підтримки міжнародних партнерів Україна здійснює реформи, спрямовані на підвищення професіоналізму, ефективності та прозорості свого оборонного сектору. Ці реформи включають зусилля по боротьбі з корупцією, покращенню процесів закупівель і модернізації командних і контрольних структур.

Військова модернізація: наша держава модернізує Збройні Сили України, включаючи придбання нового обладнання, систем озброєння та військових технологій. Ця модернізація спрямована на посилення обороноздатності України та підвищення її здатності протистояти гібридним загрозам.

Міжнародна військова допомога. Україна отримала значну військову допомогу від низки міжнародних партнерів, включаючи держави-члени НАТО, Сполучені Штати Америки та інших західних партнерів. Ця допомога включала надання військового обладнання, навчальні програми та консультативну підтримку, спрямовану на посилення обороноздатності та стійкості України перед обличчям російської агресії.

Міжнародні партнери надали Україні бронетехніку, протимінометні радары, протитанкові ракети та багато інших засобів, щоб зміцнити її обороноздатність і спроможність стримувати агресію.

Україна скористалася програмами навчання, які проводяться державами-членами НАТО та іншими міжнародними партнерами, спрямованими на вдосконалення навичок і можливостей її збройних сил. Ці навчальні програми охоплюють низку сфер, включаючи військову тактику, матеріально-технічне забезпечення, командування та контроль.

Висновок: тимчасова окупація Криму та російське вторгнення в Україну призвели до значних змін у стратегії міжнародного військового співробітництва України та зміну в цілях та функціонуванні механізмів державного управління міжнародним військовим співробітництвом:

- посилилась інтеграція механізмів державного управління міжнародним військовим співробітництвом та державного управління у сфері зовнішньої політики;

- зросла роль і вплив механізмів державного управління міжнародним військовим співробітництвом на формування і реалізацію політики у сфері оборони;
- державне управління міжнародним військовим співробітництвом набуло чіткого євроатлантичного вектора;
- основними завданнями всіх елементів механізмів державного управління міжнародним військовим співробітництвом стало зміцнення Збройних Сил України та підвищення їх ефективності і взаємосумісності зі збройними силами держав-членів НАТО і країн-членів ЄС;
- істотно зросли вимоги щодо оперативності (швидкості) роботи механізмів державного управління міжнародним військовим співробітництвом.

Список використаних джерел:

1. Гончарук О. Б., Савичук Н. О. Поняття механізмів державного управління та їх практичне значення. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 7. С. 77—83. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=7402&i=11>
2. Дуков Д. Ф. Структура механізмів державного управління та методичний підхід до її формування. Ефективність державного управління. 2016. Вип. 1–2 (1). С. 229–236. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2016_1-2\(1\)_28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2016_1-2(1)_28).
3. Кандагура К. С. Механізм державного управління у сфері взаємовідносин влади з інститутами громадянського суспільства. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2015. № 1. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=808>
4. Нижник Н. Р., Машков О. А. Системний підхід в організаціях державного управління: навч. посіб. Київ: УАДУ, 1998. 159 с.
5. Капштик О. В. Державні механізми стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони України: автореф. дис. канд. держ.упр.: 25.00.05. Хмельницький, 2019. 20 с.
6. Дмитренко Ю. С. Державне регулювання використання поліграфічних технологій в секторі безпеки і оборони України: автореф. дис.... канд. наук з держ. упр.: 25.00.05. Хмельницький, 2017. 20 с.

Зв'язки між правлячими елітами Херсонесу і Києва доби Ольги Великої і Святослава I Славного

Петков С. В.,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи у військах (силах) військового факультету соціальних та поведінкових наук, підполковник, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Історія Наддніпрянщини, Північного Причорномор'я і Криму в контексті сучасних подій пов'язаних з військовою агресією Російської Федерації, щодо незалежних держав, що входили до Радянського Союзу, викликає велике зацікавлення не лише у вчених, які досліджують етнодержавні питання, а й в пересічних громадян, які прагнуть знайти відповіді на питання чому так сталось, хто винен, коли закінчиться війна. Неможливо віднайти відповідь на таку велику кількість складних запитань в одній, або навіть серії наукових праць, однак певні важливі факти можемо навести проаналізувавши важливий, в становленні державності у Чорномор'ї, період I пол. X стол., який умовно можемо іменувати добою Ольги Великої. Бо саме з 903 р. до 969 р. ця непересічна жінка відіграла ключову роль у формуванні внутрішньої і зовнішньої політики України-Русі. А її син, який на три роки пережив свою матір, загинув у 972 р., продовжував політику своїх батьків.

У низці публікацій було доведено, що велика княгиня не могла походити з міста Пскова та його околиць, як це стверджує офіційна російська історіографія, бо вона заснувала це місто. Тому доречно спробувати віднайти батьківщину святої рівноапостольної княгині Ольги на інших теренах. У вітчизняному літописі сказано: «У рік 6411 [903], коли Ігор виріс, він ходив вслід за Олегом, і слухався його. І привели йому дружину з Плескова, на ім'я Ольгу» (Нестор Літописець «Повість минулих років»).

Відкинувши версію про ототожнення літописного Плескова і сучасного Пскова, маємо навести аргументи на користь інших населених пунктів, що могли би за тими або іншими критеріями претендувати на роль «міста на березі», або «міста на плесах» тощо. Цілком логічним є, що таким містом міг бути і Херсонес Таврійський. Далєбі привертає увагу той факт, що херсонеські володіння імперії були розташовані в безпосередній близькості до театру бойових дій за часів правління Олега I й

початку правління Ігоря І. У «Повісті минулих літ» автор постійно згадує про херсонеситів, які беруть участь в усіх подіях, що відбуваються у Чорномор'ї. *«Пишов Олег на Греків, Ігоря zostавивши в Києві. Узяв же він множество варягів, і словен, і чуді, і кривичів, і мері, і полян, і сіверян, і деревлян, і радимичів, і хорватів, і дулібів, і тиверців, котрі є пособниками. Ці всі називалися «Велика Скіфія». І з цими усіма вирушив Олег на конях і в кораблях, і було кораблів числом дві тисячі».* (**Нестор Літописець «Повість минулих літ»**). Цікавою для розуміння етнодержавних процесів є згадка серед союзників або підлеглих князя Олега хорватів і дулібів. Яка в свою чергу відсилає нас до карпатської версії походження Великої княгині Ольги.

За таких факторів чи не головними форпостами середземноморської цивілізації стали міста-держави Криму та Тамані. Цікава роль «курсунців» – жителів Херсонеса – Візантійської колонії в Криму у відносинах між Києвом та Константинополем. Херсонес був грецькою колонією, заснованою на початку VI століття до нашої ери вихідцями з Гераклії Понтійської, що розташовувалась на малоазійському узбережжі Чорного моря в південно-західній частині Криму, між бухтами Карантинна і Пісочна. На узбережжі Чорного моря переселенці з Давньої Греції заснували низку колоній, які трансформувалися в сучасні міста і селища. Археологи засвідчують про безперервне існування поселень на берегах Кримського півострова, гирлі Дністра, Бугу, Дніпра, довкола Азовського моря. При цьому стверджуємо, що мешканці цих поселень, їхня еліта, відіграли активну роль в подіях, що відбувалися на теренах Європейського континенту. Зокрема, у період, про який ідеться, узбережжя Чорномор'я контролювали візантійці. Кримський плацдарм був надзвичайно важливим у торгово-економічному і військово-політичному сенсах.

У V столітті Херсонес увійшов до складу Візантійської імперії, а в IX ст. став однією з її військово-адміністративних областей. До цього часу змінився не лише зовнішній вигляд середньовічного міста, а й його ім'я: візантійці називали його Херсоном, слов'яни – Корсунем. Аж до XIII століття він був форпостом Візантії в Криму. У цей пів тисячолітній період історії Херсонес опинявся на перехресті військово-політичних інтересів Хозарського каганату, Русі, печенігів і половців, але ворогові лише одного разу вдалося вступити в міські межі.

Правителі військово-адміністративної Херсонеської феми Візантійської імперії – протівони повсякчас повідомляли про рух військ ворогів імперії, підкупали печенігів, укладали угоди з хозарськими каганами та беками. Зберіглись свідчення про те, що патрикий Калокір, син херсонеського протівона підбурював Святослава I до походу проти Болгарського царства. Це напрочуд цікава згадка, яка окрім іншого вказує наскільки тісно між собою контактували правлячі еліти держав, що змагались

за провідну роль в Чорномор'ї. Тож спробуємо виокремити чергову версію походження прими нашого дослідження.

Заслуговує на увагу думка, що Велика київська княгиня Ольга походила зі знатного роду херсонесців. Херсонес став чи не першим містом на території Північного Чорномор'я, де проповідували апостоли Ісуса Христа. В інкерманських каменоломнях відбував покарання, разом з іншими першими християнами за віру учень апостолів Петра і Павла Папа Римський Климент. Його мощі віднайшли святі рівноапостольні Кирило та Мефодій під час своєї місіонерської діяльності.

І що найбільш цікаво для нашої розвідки в минуле – саме в Херсонесі був охрещений онук княгині Ольги – святий рівноапостольний князь Володимир I Великий. Сюди ж було доставлено і його наречену з Константинополя – принцесу Анну. І якщо згадати думку про те що низка подій в біографію княгині Ольги перенесена з життєпису Василіси Анни Багрянородної, дані про правительку-перевізницю набувають нового забарвлення. В такому разі літописний Плесков – це одне з кримських міст, ймовірніше за все Херсонес.

Щоб розібратися в херсонеському дипломатичному вузлі, слід звернутися до опису подій, пов'язаних із посольством Ольги до Константинополя. І якщо припустити, що саме Володимир був тим хлопчиком, який разом із Ольгою подорожував до Константинополя, тоді побачимо цікаву деталь біографії хрестителя Русі. Під час подорожі княгиня, окрім іншого, шукала наречених для своїх синів і внуків. Під час перемовин було досягнуто певних домовленостей з правителями сусідніх держав, серед яких могли бути і правителі Херсонесу.

Візантійський хроніст Лев Диякон розповідає про те, як візантійський імператор Нікіфор Фока через херсонеських вельмож підбурював київського князя Святослава до походу на Болгарське царство: «Підвищивши патриція Калокіра, чоловіка запальної вдачі і у всіх відношеннях гарячого, він відправив його до тавроскіфів, яких простою мовою називають росами, з наказом розподілити між ними вручене йому золото, кількістю приблизно п'ятнадцять кентинаріїв, і привести їх у Месію з тим, щоб вони захопили цю країну» (Лев Диякон «Історія»).

Князь Святослава I пристав на пропозицію. Тактика військових операцій князя – стрімкий напад на ворога так само, як це робили загони степовиків. Для забезпечення великої швидкості переходу кожен воїн мав двох-трьох коней. Стрімкість маневру забезпечувала Святославу перемогу. Кінне військо, як смерч, налітало на ворога, який хоч і був попереджений з вуст самого князя, але не був готовий до бою. Невелике, але досвідчене військо, яке очолював природжений воїн, стало грозою для ворогів Києва.

Як свідчить цитата з Літопису, князь і його воїн були за своєю підготовкою, зовнішнім виглядом, мисленням як єдине ціле. «Такими ж

були і всі інші його війни). Візантійський письменник Скліція, описуючи походи Святослава, додає, що *«слов'яни йшли на війну в веселому, бадьорому настрої, з музикою, сопілками, бубнами і з танцями»* (Іоанн Скліція «Огляд історій»), тобто, зберігаючи бадьорий настрій і бойовий дух.

У херсонеському векторі ймовірного походження княгині Ольги звернемо увагу на ще один цікавий епізод, пов'язаний із військовим походом Святослава I на Балкани. Він, зайнявши в 968 році частину Болгарії, вступив у перемовини з болгарським царем та угорським князем, намовляючи їх разом виступити проти імперії. Як тільки Фока дізнався про це, одразу віддав наказ встановити на кріпосних стінах столиці металльні машини та перегородити вхід у гавань Золотий Ріг ланцюгом. Також імператор запропонував болгарським царівнам, які перебували при дворі в Константинополі, шлюб із синами покійного імператора Романа. А Борис II, який також перебував при дворі – престол і підтримку у війні зі Святославом I. Водночас посланці до печенізького кагана Курі підмовили його напасти на Київ. Цими діями імператор примусив Святослава та його київську дружину повернутися до Наддніпрянщини.

Спроби сприймати князя тільки як завойовника не витримують критики. Літописці зі стародавніх часів уклали в уста київських радників князя докір, що він прагне тільки до нових завоювань, а про свою землю не дбає. З цього вбачався висновок про недалекоглядність князя, про те, що він не мав державної мудрості, мало уваги приділяв внутрішнім справам. Усе це було наслідком того, що вихованням Святослава займалися воїни, а отже, він мало тямив у дипломатії і взагалі був мало освічений. Однак у цьому контексті потрібно відповісти на питання: Якою мовою спілкувалися між собою імператор Іоанн і князь Святослав? Якою була освіта князя і наскільки вона відповідала вимогам та уявленням епохи?

Насправді під час зустрічі правителі двох наймогутніших держав того часу могли говорити як грецькою, так і вірменською мовами. Виховання Святослава I нічим не відрізнялося від виховання західних лицарів і синів північних конунгів. Насамперед, необхідно було володіти мечем, списом та іншою зброєю. Крім того, князь повинен бути обізнаний із політичним станом у сусідніх країнах, передусім, – у Хозарському каганаті, Візантійській імперії, Волзькій Болгарії, Польщі та Болгарії, знати мореплавання, бути відмінним наїзником, вміти орієнтуватися на місцевості. Невтомність воїна і мисливця теж повинні були стати в нагоді майбутньому правителю.

Отже, міф про недостатню освіченість князя апріорі нікчемний. Свідченням цього є факт, що під час зустрічі з візантійським імператором Іоанном I Цимісієм на березі Дунаю, біля стін Доростола, Святослав I говорив із ним без перекладача. Князь знав грамоту, мав високий рівень підготовки. Для нього була рідною слов'янська мова. Також князь

прекрасно знав і грецьку мову. Не виключено, що він спілкувався вірменською та хозарською мовами.

Конфлікт між християнством і язичництвом на Русі – не просте питання. Тим більше, що саме питання протиборства між княгинею-християнкою Ольгою і князем-язичником Святославом стало каменем спотикання для багатьох поколінь дослідників. Важливе воно і для визначення ролі князя в становленні Русі як цивілізованої.

Язичництво та християнство протягом I тисячоліття так само, як і сьогодні, існували поряд. Безсумнівно, на територіях Центральної Європи й особливо Північного Причорномор'я та Кавказу християнство було поширене ще за апостольських часів, сиріч з I століття нашої ери. Так, Андрій Первозваний проповідував у Криму та Приазов'ї. Учень апостола Петра, Папа (патріарх) Климент, відбував покарання в Інкермані (Крим). На території Східної Європи існувало кілька епархій, зокрема готська епархія. Є переказ про навернення до християнства скіфського князя Бравлина, який княжив у Новгороді (Неаполі), сучасному Сімферополі. Під час нападу на Сурож (Судак) він непрошеним увійшов до храму, де правив службу святий Стефан, і осліп. Зір повернувся після прийняття Бравлином християнства. Такі чудеса відбувалися і з київськими князями під час нападів на Константинополь.

Син Ігоря і Ольги князь Святослав I створив легку слов'янську кінноту, розширив, ураховуючи досвід варягів, слов'янський флот, який зміг перемогти візантійську флотилію в дунайській битві біля Переяславця. Також Святослав I розробив тактику випереджального удару. Армії русів на той час не було рівних у світі.

Навесні 968 року, коли Святослав I був у Переяславці, до Києва підійшла печенізька орда кагана Курі. У місті на той час були княгиня Ольга з онуками Ярополком, Олегом та Володимиром, а також нечисленною дружиною. Чи причетна візантійська дипломатія до нападу печенігів на Київ? Чи були і з якою метою встановлені дружні відносини між Візантійською імперією та печенігами? Чи зберігалися союзні відносини між Візантійською імперією та Хозарським каганатом?

Літописець наводить легенду про сміливого юнака, який врятував місто від знищення. Цікавий факт, що юнак знав мову степовиків і зовні не відрізнявся від печенізьких воїнів. Він спустився з муру, пройшов через табір печенігів, переплив Дніпро і покликав воєводу Претича на допомогу обложеним. Надалі, за правління Володимира I, воєвода Варяжко також знайшов спільну мову з печенізькими ватажками. Отже, степовий народ був доволі відомий для населення Русі.

Уклавши мирну угоду з Претичем, Куря не пішов із київської землі, а почав грабувати околиці міста та навколишні містечка й села. Чинити опір печенігам у Києві було нікому. *«Тоді послали кияни гінця до князя Святослава, зі словами: «Ти, княже, чужої землі шукаєш і дбаєш,*

а свою залишив. Нас же мало не взяли печеніги, і матір твою, і дітей твоїх. Якщо ти не прийдеш, чи не оборона нас, – то все-таки нас візьмуть. Або тобі не шкода землі своєї, і матері, яка стала старою, і дітей своїх?» (Нестор Літописець «Повість минулих літ»).

Та печеніги не втекли з території Русі, вони лише відступили від міста і зайняли вичікувальну позицію. Може, вони припускали, що Претич – командир передового загону, а за ним слідують війська Святослава. Звичайно, Святослав I, отримавши звістку від матері, одразу повернувся з походу. Не виключено, що печеніги хотіли або напасти на Святослава, який повертався з багатою здобиччю з Балканського походу, або зажадати у нього частину здобичі як відкуп за прохід через їхні володіння.

Почувши погану новину, Святослав повернувся зі своєю дружиною до Києва, розгромив орду печенігів, яка розташувалася біля міста, і прогнав їх у степ. Настав мир. Але не було миру в душі князя. І тут зауважимо кілька слів про те, що має на увазі літописець під фразою «і настав мир». Деякі науковці авторитетно й небезпідставно вважають, що Святослав у період свого перебування в Києві активно брав участь у вирішенні внутрішньополітичних питань. Також він здійснив походи на сусідні держави.

Арабські хроністи стверджують, що після краху Хозарського каганату місцева знать спробувала заручитися підтримкою арабів. Частина хозарської верхівки прийняла мусульманство і, використовуючи відсутність великого князя в Києві, а також активність печенігів, почала вести сепаратні перемовинами з сусідніми державами, князями степових, північнокавказьких народностей і правителів Волзької Булгарії, які також мали свої рахунки з великим князем. Але Святослав I припинив усі сепаратні прагнення в регіонах, підвладних Русі, і вкотре розгромив своїх ворогів. А у 970 році Святослав I здійснив ще один похід на Балкани. *«І сказав Святослав: «Не люблю мені в Києві жити. Хочу жити я в Переяславці на Дунаї, бо там середина землі моєї. Адже там всі багатства сходяться і з Візантії – наволоки, золото, вино й овочі, з Чехії та Угорщини – срібло, з Києва – хутро, віск, мед і челядь».* (Нестор Літописець «Повість минулих літ»).

Отже, ми з упевненістю говоримо про два походи Святослава на Болгарію. Другий похід мав особливість у тому, що Святослав фактично повертався на вже підлеглі йому території, але в цей час його союзник, Візантійська імперія, почала зовсім іншу гру – відкрито виступила проти Русі. Війська воеводи Вовка, котрі відступали від Доростола, зустрілися з флотилією Святослава. Не витрачаючи час на підготовку, об'єднане військо десантувалося під Доростолом. Перемога була на боці великого київського князя. Болгарський цар Петро I, довідавшись про перемогу Святослава I, помер від інсульту.

Столицею держави Святослава I було місто Переяславець на Дунаї – стратегічно й економічно важливий центр. До сьогодні триває дискусія про те, чи можемо ми зіставляти Переяславець, Києвець, Доростол і сучасну Силістру. Саме до Дунаю прагнули в найдавніші часи воїни зі Степу, саме Дунай був кордоном між романо-германською та скіфослов'янською цивілізаціями. На Дунаї була розташована столиця гунського володаря Аттіли, який став родоначальником більшості європейських королівських династій. Його нащадок Кубрат – засновник Великої Болгарії – похований під Полтавою. Сини Кубрата заснували кілька європейських держав: Дунайську Болгарію (Аспарух), волзьких болгар (Котраг), Македонію (Кувер).

Правління Ольги Великої пов'язане з нелегким історичним для Київської держави часом. Після смерті великого князя Олега I відбулося перше повстання древлян, далі вони знову повстали і вбили чоловіка великої княгині – великого князя Ігоря I. Київ не одноразово зазнавав нападів печенігів, яких підбурювали візантійські імператори та хозарські кагани. Відповідно степові держави Поволжя, Волзька Булгарія і Хозарський каганат намагалися поширити свою владу вглиб Європи. Дослідник Дмитро Іловайський стверджує: *«Маємо опосередковані дані, що по своїй матері Святослав був нащадком одного з болгарських княжих родів, і звідси мав право, якщо не на всю повноту влади в Болгарії, тоді хоча би на половину території країни – східну або Дунайську частину. І лише після відчайдушної боротьби з новим візантійським імператором Іоанном Цимісієм, він вирішив відмовитись від своїх болгарських претензій і вирішив повернутись до Києва».* (Дмитро Іловайський «Ймовірне походження святої княгині Ольги»).

Крим здавна славився такими монастирями, куди у заслання відправляли опальних сановників і представників імператорської родини, усунутих від влади. Але зважаючи на те, що Кримський півострів здавна був територією, на якій перетинались інтереси найбільших імперій, такі особи могли отримати підтримку в місцевій знаті та в еліт сусідніх держав. В писемній історії описано як ці землі колонізували давні греки які зіткнулись тут зі скіфами і таврами. Надалі від скіфів зазнав поразки цар Дарій I. Пізніше об'єднані арійські народи Чорномор'я і Каспію протистояли розширенню Римської імперії на схід. І після ефективного відбиття наступу, перейшли у контрнаступ. Гунська імперія розширилась аж до берегів Середземного моря.

Однак повернемося до подій X століття. На початку експансії на Балкани Візантійська імперія виступала союзником Святослава. Однак в подальшому київський князь у союзі з болгарами і уграми спробував опанувати візантійськими територіями. «Тим часом, доки імператор здійснював усе це в Сирії й Візантії, патрикій Калокір, якого послали до тавроскіфів і за наказом царя він прибув до Скіфії, зав'язав дружбу з

катархонтом таврів, розбестив його дарами і зачарував улесливими словами – адже усе скіфське плем'я дуже користолубне, жадібне, любить підкупи й обіцянки, Калокір умовив зібрати сильне військо і виступити проти місян із тим, щоб після перемоги над ними підкорити і втримати країну для власного перебування в ній, а йому допомогти проти ромеїв у боротьбі за володіння престолом і ромейською державою. За це Калокір обіцяв йому величезні нечувані багатства з царської скарбниці» (Лев Диякон «Історія»).

На першому етапі балканський похід був вдалим для Святолава. Але імперія мала достатньо сил, щоб відбити напад і перейти в контрнаступ. Яскравий опис подій русько-візантійської війни залишив Лев Диякон, що був свідком подій, які занотував на сторінках своєї хроніки. Потраємним маршрутом візантійська армія перетнула Стару Планину і несподівано оточила столицю Болгарського царства – Великий Преслав, де перебував гарнізон тавро-скіфів, як називають варягів візантійські хроністи Лев Диякон та Іоанн Скіліца, разом з воєводою Свенельдом. Вдала облога завершилася захопленням міста. Частина варягів відступила до Переяславця на Дунаї (Доростол (на сьогодні Сілістра), в якому перебував Святослав I з основною частиною свого війська. Водночас візантійський флот увійшов в гирло Дунаю і піднявся вгору річкою. Розпочалась облога фортеці. У декількох битвах Іоанн I Цимісхій завдав поразки війську Святослава I Славного. У 972 році Іоанн I Цимісхій продовжив серію переможних війн на Близькому Сході. Він вторгся до Верхньої Месопотамії, а далі до Сирії, захопив Дамаск, Кесарію, і Триполі. Зазнавши невдачі під Єрусалимом, Цимісхій повернувся до Константинополя, де раптово помер у 976 році після повернення зі своєї другої кампанії проти Аббасидів. Наступником на престолі став Василь II, номінальний співімператор з 960 року.

У результаті Візантійська імперія повернула під свій контроль Мезію і Добруджу, захоплені у кінці VII століття Аспарухом I Завойовником. Повертаючись до Києва, залишки війська Святослава I, включно з очільником, були перебиті поблизу порогів печенігами, яких за однією версією, попередили болгари, а за другою, – херсонесці. Друга версія більш правдоподібна, бо саме біля берегів Кримського півострова на Білобережжі (Кінбурська коса) зимувало військо русів. Дослідивши ймовірну версію походження Ольги з Криму, вважаємо, що це припущення не підтверджене реальними фактами й артефактами і є таким, що висунуте для корегування основних версій та виявлення помилок у концепції, як синтез під час пошукових робіт. Завдяки такому підходу з комплексу отриманої додаткової інформації, що дає змогу уявити умови й оточення Великої княгині, через методи наукового пізнання уточнили факти, пов'язані з реальними подіями біографії правительки Русі. Однак така, навіть не підтверджена документами та артефактами версія, дозволяє під

новим кутом зору подивитись на події, що яскраво відображають зв'язки між правлячими елітами Херсонесу і Києва доби Ольги Великої і Святослава Славного.

Список використаних джерел:

1. Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006. 782 с.
2. Грушевський М. Історія України-Руси. Київ, 1991. Т. I: До початку XI віка. Репринтне відтворення третього доповненого видання (Київ, 1913), 1991. LXXXVI. 648 с.
3. Івакін Г.Ю. Історичний розвиток Києва XIII–XIV ст. (історико-топографічні нариси). Київ, 1996. 272 с.
4. Літопис Руський. За Іпатським списком переклав Леонід Махновець. Київ, 1989. 590 с.
5. Міллер М. Могила князя Святослава. *Старожитності: «Пам'ятки України»*. К.: Преса України, 1993. Число 7–8 (43–44). С. 15–18.
6. Полонська–Василенко Н. Історія України. К.: Либідь, 1992. Т. I. 608 с.

Перша анексія Криму: від захоплення до іміграції та депортації

Трубчанінов М.А.,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)

240 років тому відбулася перша анексія Криму: у 1783 році у всіх великих населених пунктах Кримського ханства був зачитаний маніфест про приєднання Криму до Росії. У серпні буде 241 рік з часів першої кримської депортації. Тут знову можна провести аналогію: Путін захищає «русский мир», а Катерина II захищала православний християнський мир. Під приводом постійних утисків, яких зазнавали кримські християни в Кримському ханстві у 1778 році, понад 30 тисяч кримських християн – насамперед греки й вірмени – були депортовані до Азовської губернії, довкола Маріуполя.

Ще у 1771 році до Криму вступила російська армія, і татари були змушені укласти так званий союзний договір. Росія проголосила в односторонньому порядку Кримське ханство незалежним державним утворенням. Цьому передувало «змушення до миру» татар, були страти. Дореволюційні російські історики не соромилися про це писати.

У 1774 році Османська імперія була змушена піти на укладання невигідного для неї договору і відповідно до 3 статті цього Кючук-

Кайнарджійського миру, Кримське ханство проголошувалося незалежною державою. Росія зобов'язалася вивести свої війська з території Кримського ханства, але війська вона не виводила. Як, до речі, не виводить із Придністров'я, хоча мала б – відповідно до міжнародного права і підписаних договорів [1, с. 3].

Перемоги у російсько-турецькій війні 1768-1774 рр., успіхи сепаратних перемовин з кримськотатарською верхівкою, проголошення «незалежності» Кримського ханства Кучук-Кайнарджійським договором унаслідок слабкості Османської Порти, посадження на ханство свого ставленника Шагін-Гірея, постійне втручання у внутрішні справи та розпалювання внутрішньокримських суперечностей стали прелюдією до остаточного поглинення знекровленого Кримського ханства Російською імперією.

19 квітня 1783 р. Катерина II підписала маніфест «О принятии полуострова Крымского, острова Тамана и всей Кубанской стороны под Российскую Державу». В преамбулі вказувалося, що незалежність, «дарована» ханству Російською імперією в результаті війни 1768-1774 рр., не дала бажаного результату, оскільки «татара, преклоняяся на чужие внушения, тотчас стали действовать вопреки собственному благу, от нас им дарованному» [2, с. 13].

У маніфесті про приєднання Криму 19 квітня 1783 р. російська імператриця Катерина II «свято і непорушно» пообіцяла «за себе і нащадків престолу» вважати кримських татар «рівними до природних наших підданих, охороняти і захищати їхні персони, майно, храми і природну їхню віру...». Іменний указ цариці влітку 1783 р. підтвердив це і передбачав утримання мечетей та духовенства, шкіл за рахунок доходів від митниць, продажу солі та землі. Втім Петербург одразу ж продемонстрував двоїстість своєї політики щодо корінного народу. Історик з Туреччини Х. Киримли назвав 1783–1883 рр. «чорним століттям» для кримських татар [3, с. 64].

Всі кримчани мали скласти присягу на вірність імператриці, а ті, хто відмовиться це робити, виїхати за межі імперії. Навесні 1783 р. серед кримського населення зростало занепокоєння у зв'язку зі зміною підданства, а в окремих місцевостях відбувалися заворушення. Втім, Російська імперія контролювала ситуацію в Криму великою мірою завдяки введенню на його територію трьох корпусів російських військ.

У липні 1783 р. на скелі Ак-Кая Г. Потьомкін прийняв у частини кримськотатарської знаті та духовенства присягу російській імператриці. У серпні 1783 р. Катерина II підписала указ «Про прийняття кримських жителів та інших татарських народів у Російське підданство», втім навернення кримських татар у підданство відбувалося і пізніше. Причому жителі багатьох поселень під різними приводами відмовлялися присягати. Трагічна ситуація склалася у ногайців, які кочували на Кубані. Після

складання присяги їхніми мурзами російська влада наказала виселити кочівників на Урал. Ногайці влітку підняли повстання, яке війська О. Суворова до кінця 1783 р. жорстоко придушили. Після чого багатьох із них переселили у Північне Приазов'я на річки Молочну і Берда [3, с. 65].

Проти Шагіна Герая було кілька татарських повстань, Росія їх придушувала. Останнє велике повстання 1782 року, коли брата Шагіна Герая повстали татари обрали на ханство. За наказом Катерини II російські війська придушили це повстання. Коли стало видно, до чого йде справа, у 1782 році диван – турецький уряд, запропонував Росії компромісне рішення – провести опитування, місцевий референдум, кого татари хочуть на ханстві: Шагіна Герая чи його брата Бохадира Герая. Російська імперія відмовилася.

Нетривалі переговори з Шагін-Гіреєм завершилися на початку весни 1783 р.: хан зрікався влади на користь Росії в обмін на обіцянку щорічного утримання сумою 200 тисяч рублів та здобуття престолу в Персії.

Відразу після анексії перед Петербургом постало завдання форсованої інкорпорації Криму до імперії. Зокрема, на Катеринославського і Таврійського генерал-губернатора Г. Потьомкіна покладалося здійснення заходів безпеки та охорони Криму від можливого турецького вторгнення, а також «укоренять владу» імперії в завойованому краї. Крім цього, усі без винятку нові підданці імператриці мали протягом місяця скласти присягу на вірність; особи, які відмовлялися присягти, повинні були в примусовому порядку залишити півострів і виїхати «вне границь» імперії [4, с. 244].

Втративши всі свої маєтності і землі, вилучені до російської скарбниці, і змушений виїхати в 1784 році разом з родиною та свитою до Росії, останній кримський хан Шахін Герай проживав у Таганрозі, Воронежі та Калузі. Через три роки він отримав дозвіл на переїзд до Едірне, де свого часу провів більшу частину свого дитинства. По прибуттю до Османської імперії як можливий претендент на престол Шахін Герай був заарештований, утримувався спочатку в Константинополі, а згодом був засланий на острів Родос, де в 1787 році був убитий за наказом султана Абдул-Хаміда I [5, с. 4].

По відношенню до населення анексія Криму була частиною «Грецького проекту» Російської імперії, остаточною метою якого було захоплення Константинополя та відновлення Візантійської імперії на чолі з вихідцем із династії Романових. Елементом проекту стала зміна назв у Криму в грецькому стилі. У лютому 1784 р. Росія замість каймаканств, тобто адміністративно-територіальних одиниць колишнього ханства, утворила Таврійську область (від античної назви Кримського півострова – Таврика, Таврида) у складі семи повітів. Територія області охоплювала Крим, прилеглий до нього материковий степ і Тамань. Того самого року основні кримські міста перейменували на грецький спосіб: так, колишня

резиденція калга султана стала центром області Сімферополем («місто користі»), Гезлев – Євпаторією (на честь понтійського царя Мітрідата Євпатора), Ескі Кирич – Левкополем («світле місто»), Кафі повернули античну назву Феодосія («Богом дана»). А місто, засноване 1783 р. навпроти селища Ак'яр, як головна військово-морська база Чорноморського флоту, отримало назву Севастополь («вельмишановне, священне місто»).

Ще одним символічним кроком до розірвання з традиціями ханських часів та підкресленням зв'язку імперії Романових з Візантією стало затвердження у березні 1784 р. гербом Таврійської області двоголового візантійського орла, в центрі якого, на блакитному полі, було зображено золотий православний хрест [3, с. 67]. В побуті імперські зазіхання привели до складної ситуації, яка склалася у Криму після анексії Російською імперією в 1784 році. Сформувались різні аспекти політичної, соціальної і економічної дискримінації, з якими стикались кримські татари та інші корінні жителі після приходу російської влади, а саме:

- Політична дискримінація: Кримські татари були виключені з управління адміністративно-територіальними одиницями Російської імперії, навіть тоді, коли вони складали більшість населення.
- Військове свавілля: Розміщення російських військ у Криму призвело до випадків свавілля та переслідувань серед корінного населення.
- Розподіл землі: Великі земельні угіддя були віддані російським вельможам та поселенцям, що призвело до втрати наділів кримськими татарами та іншими корінними жителями.

➤ Масове переселення іншого населення: Російська влада сприяла переселенню іноземних колоністів та російських поселенців до Криму, що змінило демографічну картину регіону.

➤ Контроль за корінним населенням через інші етнічні групи: Греки, які прибули в Крим з Османської імперії, використовувалися Російською імперією для контролю за кримськими татарами, що призводило до конфліктів і насильства.

Царська влада мала намір використовувати Крим як джерело прибутків для російського бюджету. Передача земельних наділів російським поміщикам, переселенцям і колоністам слугувала політичними цілями, щоб зміцнити контроль над Кримом та забезпечити його прив'язаність до імперії. Нові російські землевласники часто захоплювали землі кримських татар під різними приводами, що призводило до вигнання родин із сіл. Початок масового обезземелення кримськотатарського населення, економічна розруха та епідемії призвели до потужної хвилі масової еміграції до Туреччини одразу після анексії Кримського півострова 1783–1800 рр., а чиновники і судді, розуміючи складність ситуації, здійснювали різноманітні правопорушення.

К. Босоллі. Татари, що подорожують степом (середина XIX ст.)

Відразу після захоплення Криму величезна кількість кращих земель, що належали ханській родині, була конфіскована. У державну скарбницю відійшли землі тих мешканців півострова, які спішно залишили їх під час приходу російських військ. Усі ці землі проголошувалися «порожніми» та «безгосподарськими». При цьому інтереси селян, які мешкали на цих землях, до уваги не бралися зовсім, адже у більшості населення не було на них жодних документів. Відомим є такий факт: улітку 1799 р. 12 великих сіл Байдарської долини були раптово оточені царськими солдатами та жандармами. Заїхавши в село, вони наказали жителям негайно покинути свої будинки, адже ця територія тепер належала

новому власнику – графу Мордвінову. У 1802 р. у Феодосійському повіті судовий розгляд між поміщиком Граматиковим і татарською общиною закінчився рішенням про виселення 124 татарських родин із власних сіл [6, с. 12].

У момент анексії ханства на території Кримського півострова проживало, за різними підрахунками, від 230 до 400 тис. осіб, із яких понад 90 % були кримськими татарами. За підрахунками історика Б. Короленка, Крим залишило від 90 до 120 тис. людей. Це була перша демографічна катастрофа кримськотатарського народу такого масштабу. У ній було багато представників знаті, зокрема всі представники роду Гераїв, чимало мулл та імамів, але основну масу біженців склали селяни. Французький мандрівник Ж. Ромм, який побував у Криму в 1786 р., писав, що знать виїздила до Османської імперії насамперед з ідейних міркувань, а широкі маси втікали від приниження та розорення. Через загрозливі масштаби еміграції великі кримські землевласники багато разів зверталися до влади імперії з проханням не випускати татарські маси з Криму, оскільки його виснажена економіка потребувала робочої сили. Населення в анексованому краї було потрібне владі й для утримання військ, тому подекуди влада забороняла виїзд деяким групам кримських татар. Так, наприклад, у 1784 р. Г. Потьомкін розпорядився прискорити їх виселення з низки місцевостей південного узбережжя, дозволити вільний виїзд мурзам, але заборонити еміграцію степовикам [3, с. 69].

Нові володарі Криму, які слабо знали особливості південного сільського господарства, за декілька десятків років зруйнували економіку краю, чим викликали серед кримських татар еміграцію такого приголомшливого розмаху, що тривогу забили навіть деякі представники російської влади. Так, у 1800 р. військовий генерал-губернатор Новоросії І. Міхельсон писав про зростання виїзду татар і небезпеку хвилювань серед них, вважаючи, що «причиною цьому може бути їхнє обезземелювання і жорстокість експлуатації селянства». Він писав, що раніше татари «споконвіку були вільні, нікому ніколи не належали», а «данина перебувала у вигляді добровільної угоди на землю і не підпорядковувалася або не означала підданства і не робила татар працівниками поміщиків». Однак уряд залишив звернення Міхельсона без уваги. Напевно, більш привабливою для Петербурга була думка М. Мордвінова, який казав: «Коли Крим належить Росії, то, по-моєму, не потрібно з землі російської робити землю татарську». Слід зазначити, що більш відверто висловилася ще одна впливова людина – посол Російської імперії в Османській О. Обресков: «Росія завоювала татар і, маючи згідно з військовими правами владу над ними, може взагалі робити з ними все по своїй волі, винищити їх, привести їх у вічний і важкий полон, переселити їх на землі у великих своїх володіннях або у власних їхніх землях, утримуючи їх за невільників» [6, с. 13]. Навіть після того, як влада припинила першу масову хвилю виїзду

татар, щорічна поточна еміграція за межі Криму тривала. Під час усього XIX ст. потік переселенців з Криму не переривався.

Отже, тривала боротьба, яку вела Росія за оволодіння Кримом, завершилася наприкінці XVIII ст. анексією Кримського ханства. У цій ситуації Кримське ханство перетворюється на заручника власного геополітичного становища. Розколоте насадженими ззовні внутрішньополітичними протиріччями і знекровлене перманентним військовим втручанням Петербурга, суверенне Кримське ханство наприкінці XVIII ст. стало жертвою імперських прагнень Росії.

Список використаних джерел:

1. Шурхало Д. Перша анексія Криму 235 років тому. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29410425.html> (дата звернення 27.02.2024).
2. Короленко Б. Анексія Криму 1783 року та її наслідки для кримськотатарського народу. URL: <https://www.ji.lviv.ua/n90texts/korolenko-aneksiya-krymu-1783.htm> (дата звернення 10.01.2024)
3. Історія Криму та кримськотатарського народу. Навчальний посібник. К.: «Кримська родина»; «Майстер Книг», 2020. 200 с.
4. Бумаги імператриці Катерини II. 1784. С. 240-241, 244-246.
5. Лук'янюк В. Приєднання Кримського ханства до Росії. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0419Q/> (дата зверненн: 01.03.20240).
6. Бикова Т. Перша хвиля еміграції Кримських татар. *Голос криму. Культура*. URL: <https://culture.voicecrimea.com.ua/uk/persha-khvyliya-emihratsiikrymskykh-tatar> (дата зверненн: 17.02.2024).

Ретроспектива «кримського питання»

Зарицька А. І.,

науковий співробітник науково-дослідного управління науково-дослідного центру, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Національна більшість в Україні є українці. Згідно із Законом України «Про корінні народи України» № 1616-IX від 1 липня 2021 року, корінними народами України, які сформувались на території Кримського півострову, є: кримські татари, караїми, кримчаки.»

Запитаймо себе - що ми знаємо про історію, мову, традиції, писемність, літературу, матеріальні та нематеріальні об'єкти культурної спадщини корінних народів України? Не більше ми знаємо і стосовно проживання українців (русинів, малоросів) на кримському півострові та політичних і економічних процесів у Криму. Чи не є такі прогалини у наших

знаннях однією з причин невикористання всіх можливих важелів у провіді та недопущенні окупації й анексії Криму.

Лютнева революція 1917 року остаточно розбудила національну свідомість не тільки кримських татар, а й проживаючих на півострові українців. У березні вони починають у Сімферополі та Севастополі об'єднуватися в різні національні організації.

Процес входження Чорноморського Флоту, як і всього Криму, в сферу впливу України від лютого 1918 року ініціювався Центральною Радою, урядом УНР. Командувач Чорноморського Флоту адмірал Саблін надіслав 29 квітня 1918 року до Києва телеграму, в якій заявив про перехід Чорноморського Флоту під юрисдикцію Української Народної Республіки.

Вищезазначене вплинуло на настрої кримсько-татарського населення, яке спочатку насторожено ставилося до Української Держави. Однак після того, як більшовики показали себе в Криму на початку 1918 року, воно змінило своє ставлення до можливого входження півострова до складу України.

У квітні 1918 року, коли українське військо разом з німцями було під Катеринославом, туди приїхала делегація від кримських татар. Вони заявили «про готовність долучитися до Української Держави, коли запевняться їм національно-культурні права». Газета «Відродження» писала, що представники Керчі розповіли про «приховані від більшовиків великі запаси хліба, тютюну, риби та інших товарів, і все це з охотою відправлять в Україну, якщо українці займуть це місто» [3, с. 17].

12 червня 1918 року губернський з'їзд землевласників та хліборобів Таврії в особі його голови Закерова, ознайомившись з позицією Уряду Гетьмана Скоропадського щодо Криму, телеграфує до Києва «Горячо приветствуем этот шаг Правительства ...» [3, с. 65].

За участю представників різних етнічних груп кримського населення восени 1918 року в Києві було досягнуто домовленості щодо основних принципів з'єднання Криму з Українською Державою на правах автономного Краю під єдиною Верховною владою Пана Гетьмана. Армія Криму мала формуватися за територіальним принципом, і у мирний час мала дислокуватися в межах Криму. В області народної освіти, релігійності, національності, торгівлі та промисловості, землеробства та сільського господарства, Кримський край є самостійний і на нього не розповсюджуються загальні закони Української Держави. Рішення залишалося лише затвердити Курултаєм. Нарешті у вересні 1918 р. український уряд з представниками Криму – татарами, німецькими колоністами і українцями – підписав умову про прилучення Криму до України із забезпеченням Криму внутрішньої автономії [2, с. 104].

На жаль, спротив німецької окупаційної влади і суттєва зміна політичної ситуації не дали можливості втілити тоді в життя ці прагнення.

Німеччина вивела свої війська з України. Країни Антанти, які підтримували російські антибільшовицькі сили, прагнули відродити «єдиную и неделимую россию». Генерал Денікін робив усе, щоб знищити українство. Генерал Врангель згодився на переговори з Україною лише з тактичних міркувань, хоча мав попередні домовленості з українським Урядом про спільну боротьбу проти більшовиків. Патологічна ненависть великодержавних російських шовіністів до українства погубила і Українську Державу і спробу відродити росію, яка невдовзі опинилася в руках більшовиків.

Боротьба на два фронти проти російських імперіалістів - білих і червоних, сильно ослабила Україну, хоч війська Денікіна і Врангеля зазнали цілковитої поразки. З того скористалися тільки більшовики і в кінці 1920 р. захопили Крим, проголосивши його Автономною Советською Республікою в складі РСР (Декрет 18. X. 1921), але при господарському районуванні Крим і надалі залишився спільно з Україною у «Південно-Гірничо-Промисловій області» [11, с. 50].

Більшовики оголосили його складовою частиною РРФСР: цілковито знехтувавши тутешнє українство. Більше того, більшовики забажали було приєднати ще й десять волостей Херсонщини. Відтак українське життя на півострові майже завмерло - не було бодай однієї української школи. А проте імперські наміри сягали ще далі: згідно з планом союзного розселення народів, до Криму в 20-30 роки мали переселитися 86 тисяч росіян. Водночас майже два мільйони українців відправлялися до Поволжя, Уралу, Сибіру, Далекого Сходу (чи не аналог сьогодення російсько-української війни?).

Уже 3 грудня 1921 р. татарське бюро обласного комітету РКП(б) висловилося про те, що «усі письмові акти державного життя повинні бути двома мовами – татарською і російською». Наркомосвіти республіки протягом 1923 - 1925 рр. розширив мережу татарських шкіл та дитячих будинків, організував перепідготовку татарських вчителів, видав 10 різних підручників кримськотатарською мовою, організував навчання кримських татар у вищих навчальних закладах за гарантованими квотами. 1921 р. з тисячі шкіл 343 були татарськими. За даними наркому освіти Криму У. Балича, в 1927 р. з 880 кримських шкіл 1-го ступеня було: російських – 298; естонських – 6; татарських – 360; чеських – 2; німецьких – 144; польських – 2; грецьких – 26; караїмських – 2; вірменських – 14; кримчацьких – 2; єврейських – 10; українських – 1; болгарських – 14. У них викладання велося рідною мовою [2, с. 204].

Як відомо, «золотий вік» кримської освіти виявився недовгим. І вже з 1938 р. почалося масове згортання національних шкіл у Криму. Радянська влада розуміла, що через освіту закладаються підвалини поглядів та ідеологій, стереотипи та упередження молодого покоління, яке згодом буде вирішувати долю країни.

Після депортації 1944 р., коли 200 тис. кримських татар були насильно вивезені з Криму переважно в Узбекистан (78%), Казахстан, Росію, разом із батьківщиною вони втратили право на навчання рідною мовою, розвиток власної культури, зберігаючи її лише в родинному колі.

У новітній час становлення молодих держав після радянського простору в Україні проходило майже без врахування досвіду державотворення в період Української революції 1917-1921 років. Після 1991 року впроваджувалися зовнішні атрибути держави. Активніше запроваджувалася символіка та збільшувалася кількість національно-культурних ознак з минулого українського народу. Водночас ми не були свідками активного запровадження підготовки та супроводу кар'єри фахівців державного управління в Україні. Стосовно підтримки корінних народів то були тільки жалюгідні спроби продовження політики Горбачова відносно повернення із заслань нащадків висланих за національною ознакою, і то, з рядом обмежень.

Станом на 1 січня 1989 р. (за підсумками перепису населення) у Крим повернулося 38365 кримських татар, а на 1 січня 1992 р. їх кількість зросла до 157862 осіб. Кількість кримських татар у складі населення Автономної Республіки Крим (без м. Севастополя) досягла 12,8%. Розселення депортованих осіб здійснювалося надзвичайно нерівномірно й незавжди відповідало бажанню репатріантів жити в тій чи іншій місцевості (у містах було розселено 27%, а в селах – 73%) [6].

За даними Всеукраїнського перепису населення України 2001 р., в Автономній Республіці Крим проживало 24,3% українців, 58,3% – росіян, кримських татар – 12,1%, представників інших національностей – 5,3%, зокрема, білорусів – 1,4%, татар – 0,5% тощо [7].

Окрема статистика по місту Севастополю свідчить про переважання російського населення (71,6%), майже середньостатистичний по Криму відсоток українців (22,4%) та нечисленну кримськотатарську громаду (0,5%).

На підставі пропозицій місцевих органів державної виконавчої влади Міністерством освіти Автономної Республіки Крим у 1997 р. була підготовлена Програма розвитку мережі освітніх установ, класів з українською, кримськотатарською мовами навчання, шкіл і класів з двома мовами навчання на 1997–2006 рр., за якою передбачалося «відкриття в значеній період близько 40 шкіл з кримськотатарською мовою навчання» (але до анексії Криму в 2014 р. було відкрито лише 15). Щодо подальшого розвитку мережі загальноосвітніх закладів у 1997/1998 роках, функціонувало 3 школи з двома мовами навчання, 6 шкіл – із кримськотатарською мовою навчання. У школах з російською мовою навчання відкрито 29 класів, з кримськотатарською мовою навчання (середня наповнюваність 17 чоловік) [7].

Переважаючий вплив на етнополітичну ситуацію, динаміку соціально-економічних процесів на півострові мала проблема земельних відносин та наявний диспаритет у доступі до земельних ресурсів між різними верствами населення. Водночас етнонаціональний фактор, стереотипи в цій сфері стали використовуватися як ширма для непрозорої діяльності державних органів у земельній сфері. А земля для кримських татар, після депортації, поневіряння та повернення не просто матеріальний ресурс, це частина їхньої ідентичності. Однією з причин загострення земельної проблеми було рішення Кримського облвиконкому 1989 року про заборону прописувати кримських татар, які поверталися до Криму, в Сімферополі й районі, у Великій Ялті, Великій Алушті, Судаку, Феодосії, Євпаторії й Бахчисарайському районі, тобто саме там, де вони й жили до депортації [8].

І вже при незалежній Україні існуюча правова база продемонструвала свою непридатність для регулювання ситуацій в сфері релігії. Релігія стала ресурсом та інструментом у політичній боротьбі.

Конфліктним стало й питання доцільності повернення у Криму історичних (кримськотатарських) топонімів. Радянська влада протягом 1944-1948 років після депортації корінного народу України здійснила три хвилі перейменувань, у результаті чого 80% кримськотатарських топонімів зникли. Зміна топонімів свідчатиме про зміни в «символічно-ціннісному просторі» Криму на користь кримськотатарської спільноти, а володіння цим простором відбиває володіння матеріальним простором з усіма його ресурсами. А цього стали боятися.

Як показали дослідження Центру Разумкова, 70% кримських татар вважають це за доцільне, а 70 відсотків представників слов'янської спільноти – недоцільним, що й зумовило значний конфліктний потенціал цього питання. І тільки після анексії Криму питання законодавчо зрушилося з місця [9].

Розв'язання вищезазначених проблем ускладнила відсутність цілісної стратегії регулювання етнополітичних відносин у регіоні. Державна програма соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим на період до 2017 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2007 року № 1067, була орієнтована, передусім, на розв'язання соціально-економічних, а не етнополітичних проблем регіону.

Існування великого комплексу соціально-економічних, політико-правових та соціогуманітарних проблем у сфері інтеграції кримських татар до українського соціуму негативно відбилася на етнополітичній ситуації в регіоні. Дані соціологічних досліджень демонстрували, що в АР Крим зберігається високий рівень дистанційованості до кримських татар з боку російськомовного населення, існують прояви дискримінації, простежується тенденція анклавізації кримських татар. Це підтверджують

дані соціологічного опитування Центру Разумкова: більшість кримських татар (58,5%) визнають прояви дискримінації, ще 23,8% упевнені, що вона існує в Криму як явище [9].

У 2000-ні роки спостерігалася активізація ісламського фактора у житті Криму. Можливо говорити про зростання ісламізації кримськотатарського руху, що дало можливість залучати до нього не тільки увагу міжнародної спільноти (як це було зроблено лідером Меджлісу Джемільовим під час виступу в Європарламенті у березні 2010 року), але й підтримку впливових мусульманських кіл Саудівської Аравії, Туреччини, Пакистану, Ірану, Йорданії.

Крим відвідувало багато релігійних місіонерів з ісламських держав, розповсюджувалася література ісламсько-фундаменталістської спрямованості. Серед прибічників ісламського фундаменталізму в Криму почала зростати кількість молоді, що пройшла підготовку в ісламських навчальних закладах як на території автономії, так і за кордоном. Понад 50% кримських татар вважають себе мусульманами, дотримуються думки, що мусульманин повинен виконувати заповіді Ісламу, залишаючись водночас лояльним громадянином своєї держави. Але біля 20% представників цієї групи вважали, що мусульманин повинен прагнути до перебудови держави, в якій він проживає, на ісламських принципах, а 25,6% – домагатися відновлення Халіфату (Всесвітньої Ісламської держави) [10].

Етнополітичну ситуацію в АР Крим ускладнювало використання окремими кримськими ЗМІ та громадськими організаціями, не без участі росії, «мови ворожнечі», поширення в інформаційному просторі негативних етностереотипів. Відсутність державної стратегії в Україні із врегулювання ситуації в Криму, переважання політики ситуативного реагування на окремі проблеми, їхнє ігнорування сприяло посиленню сепаратистських настроїв кримського населення. Така ситуація сприяла і посиленню зовнішніх впливів на ситуацію в АР Крим в економічній, політичній, релігійній та інформаційній сферах з боку росії та і деяких країн.

Не все вищеперелічене можливо зараховувати до розряду негативу, але значна частина цього суспільного життя була спрямована на цілковите відмежування Криму від політичного та соціокультурного простору України та перетворення його на чинник політичної й культурної дезінтеграції українського соціуму і держави, в інтересах росії.

Попри значну роботу з вивчення цих проблем, проведеною державними органами України та представницькими органами кримськотатарського народу, до цього часу є тільки паростки взаєморозуміння між політичним керівництвом регіону (в екзилі) і державною владою з питань відновлення економічних, соціальних, культурних і політичних прав кримськотатарського народу, визначення його місця у правовому просторі України та її державній системі. Це й призвело до втрати довіри до

влади як української, так і кримської і не впливало на поліпшення між-національних відносин у Криму в інтересах України. Події початку 2014 року це показали. На майдани Криму не вийшли десятки тисяч кримських татар, караїмів і кримчаків, які б у єднанні із сотнями тисяч кримських українців були сприйняті як сила, що може протистояти «зеленим чоловічкам», місцевим колаборантам та завезеним козацкам і тітушкам.

Після 2014 р. слід віддати належне окремим заходам керівництва України, коли окупаційні події та анексія заставили прийняти низку законодавчих документів, які спрямовані на захист прав кримськотатарського народу як корінного народу України. Також дещо активізувалася діяльність кримськотатарських громадських організацій щодо національно-культурного відродження етносу. Однак, незважаючи на громадські ініціативи і проекти, необхідним є розроблення та реалізація дієвої державної програми із захисту та розвитку корінних народів України в умовах сучасних викликів. Одним із ключових положень цієї програми має стати фінансова підтримка громадських культурно-освітніх ініціатив. Підготовка викладачів мов корінних народів. Важливим є й розроблення та підтримання проєктів, які б репрезентували кримськотатарську (караїмську, кипчакську) культуру в Україні та світі. Держава, разом із спорідненими для цих народів країнами, має вже сьогодні починати готувати національні кадри корінних народів України, державних службовців, військових, освітян та науковців. Вони мають йти за військами на деокуповані території. На сьогодні ми маємо тільки призначення декількох осіб із їх числа на вищі посади державного рівня. Можливо, враховуючи періодичні регіональні проблеми на освітньому та релігійному рівнях, запровадження такого ж підходу до планування направляти завчасно підготовлених проукраїнських фахівців із національних кадрів як на деокуповані території, так і місця компактного проживання представників інших національностей.

Отже, Крим – це невід’ємна частина України, яка має свою особливу древню, багатонаціональну історію. Тільки комплексний підхід на державному рівні, з використанням світового досвіду організації державного управління на деокупованій території, дозволить повноцінно інтегрувати Крим до повоєнної відбудови України. І червоною ниткою в цих процесах має проходити участь корінних народів України. Нам усім необхідно зрозуміти, що Крим стане українським тоді, коли буде кримськотатарським. А кримськотатарським він стане тоді, коли буде українським. Саме це перетворить його на родзинку на мапі України. Крим – це та частина території України, якою українці ще будуть пишатися та показувати її світові.

Список використаних джерел:

1. Лукінюк М.В. Руйнуймо міфи! Полемічні нотатки до українсько-російської історії: вид. третє виправлене і доповнене / М.В.Лукінюк / Серія «Історичні студії». – К.: Український пріоритет, 2020. – 576 с.
2. Гриценко Ігор. Український державний флот в 1917-1919 рр.: історія його становлення, військово-політичної боротьби та занепаду. – К.: Видавець Олег Філюк, 2015. -232 с.: іл. ISBN 978-617-7122-50-9.
3. Історія Криму в запитаннях та відповідях / Відп. ред. В. Смолій; Упорядн. Г. Боряк. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2015. – 527 с.
4. Культурні цінності Криму і Донбасу в умовах війни та окупації: Матеріали Круглого столу «Історико-культурний та науковий потенціал Півдня та Сходу України в умовах окупації та воєнних дій: загрози, втрати, перспективи збереження та відновлення». м. Київ, 12 листопада 2015 р. / Упоряд.: С. І. Кот, Г. В. Боряк; Відп. ред. В. А. Смолій; Ред. кол.: Г. В. Боряк, С. І. Кот, І. Д. Ліховий, О. М. Майборода, О. О. Рафальський, О. М. Титова. НАН України. Інститут історії України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – К.: Інститут історії України, 2016. – 90 с.
5. Крим після анексії. Державна політика, виклики, рішення та дії. Біла книга / Тищенко Ю., Каздобіна Ю., Гучакова Т., Смірнов О., Горобчишина С., Дуда А.; За заг. ред. Ю. Тищенко. – Київ: ТОВ «Агентство» Україна», 2016. – 148 с.
6. [https://uk.wikipedia.org/wiki/\(1989\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/(1989)).
7. <https://2001.ukrcensus.gov.ua/>
8. <https://trueua.info/news/zakonoproekt-rosii-pro-nezakonnist-vklyuchennya-krimu-do-ursr-zyavilasya-reakciya-mzs>.
9. <https://razumkov.org.ua/statti/istorychna-mifologiiia-ta-polityka-v-srsr-keis-krymu>.
10. <https://www.radiosvoboda.org/a/2199145.html>

Визволення Кримського півострова від більшовиків у квітні 1918 р.

Ковальчук М. А.,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, старший офіцер відділу Центру досліджень воєнної історії ЗС України, старший лейтенант (Київ, Україна)

Звільнення Криму від більшовиків у ході наступу українських та німецьких військ навесні 1918 р. вже тривалий час залишається в центрі уваги української історіографії. На жаль, у присвячених історії тих подій

публікаціях досі побутують різноманітні неточності й хронологічна плутанина. Головною причиною цього є некритичне використання мемуарів сучасників, які залишаються головним джерелом для переважної більшості дослідників. Між тим, в архіві збереглися звіти Генерального штабу армії УНР, які містять відомості про перебіг військової операції в Криму й дозволяють точно встановити дати звільнення населених пунктів півострова. Вперше, цей історичний матеріал було опубліковано нами до 100-ї річниці визволення Криму, в квітні 2018 року, на електронному ресурсі інтернет-видання «Історична правда».

Боротьба за Крим навесні 1918 р. відбувалася в умовах одночасного наступу німецьких та українських військ проти більшовиків. Німецьке командування планувало здійснити окупацію півострова, розглядаючи Крим як зручний стратегічний плацдарм й не виключаючи створення тут маріонеткового державного утворення. Хоча Крим формально не належав до УНР, український уряд також прагнув встановити контроль над півостровом. Приводом для відправки українських військ до Криму стала необхідність заволодіти Чорноморським флотом, який Центральна Рада на початку 1918 р. оголосила українським і який на цей момент знаходився в руках більшовиків. Крім того, контакти з представниками кримськотатарського національного руху давали підстави керівництву УНР розраховувати на включення півострова до складу української держави. Бажаючи будь-що випередити, німецькі війська, військовий міністр України О. Жуковський наказав відправити до Криму частину військ зі складу Запорізької дивізії армії УНР.

У середині квітня 1918 р. німецькі та українські війська наближались до Криму з різних напрямків. Німецька група генерала Роберта фон Коша, в складі 212-ї й 217-ї піших дивізій, а також Баварської кінної дивізії, готувалася штурмувати півострів з північного заходу, через Перекоп. Підтримати ці сили мала 15-та ландверна дивізія, яка знаходилась в районі Мелітополя. Українці наближались до Криму з північного сходу (з боку Мелітополя) й мали значно менші сили: 2-й Запорізький піший полк, 1-й Запорізький кінний полк ім. К. Гордієнка, автопанцерний дивізіон, гарматні й інженерні підрозділи. Командиром цього загону був підполковник П. Болбочан. Аби дістатись на півострів, запорожці мали форсувати Сиваш.

Отже, до штурму Криму готувалися два військові угруповання, які діяли практично незалежно один від одного і наблизилися до півострова з різних напрямків. Оскільки червоні мали у своєму розпорядженні не більше 4 – 4,5 тис. бійців, перспектива успішної оборони півострова наявними силами виглядала малоімовірною. До речі, серед деяких керівників «Радянської Соціалістичної Республіки Таврида» навіть виникла ідея затопити перешийок і таким чином перетворити Крим на острів, який вони збирались захищати за допомогою Чорноморського флоту. Але

відсутність технічних засобів і небоєздатність «революційних» чорноморців унеможливили реалізацію подібних намірів.

Червоні готувалися обороняти всі шляхи на півострів, хоча найбільше уваги приділяли Перекопу. На перекопські позиції, проти очікуваного німецького наступу, стягнули близько 3,5 тис. бійців й 4 польові батареї (серед цього війська були навіть дві роти китайців). Більшовики укріплювали й сиваські позиції – адже прорив на одній ділянці автоматично означав крах всієї оборони.

Німці розпочали штурм першими. 18 квітня авангардні частини групи фон Коша атакували Перекоп. Це була найбільша битва всієї кампанії – хоча й не надто тривала. Вистрілявши запас снарядів, червоні гарматчики поквапились залишити поле бою; до вечора позицію кинула й охоплена панікою піхота. Оборону було зламано: німецькі частини розпочали нестримне просування вглиб півострова. Коли 19 квітня начальник оборони червоних на Сиваші І. Федько (майбутній видатний радянський військовий діяч) дізнався про падіння Перекопу, він був змушений направити частину своїх сил до Джанкою, аби уникнути обходу свого флангу німецькими частинами.

Тож, коли вранці 21 квітня загін П. Болбочана форсував Сиваш, запорожці не зустріли значного опору на своєму шляху. «Сиваш був сформований несподівано легко,» – писав згодом ветеран 2-го Запорізького пішого полку Н. Авраменко. Німецький прорив на заході змусив основні сили червоних залишити сиваські позиції ще до прибуття запорожців. І. Федько зосередив свій загін у районі ст. Джанкою, де сподівався вибудувати нову лінію оборони. Літописець цього походу Б. Монкевич свідчив, що після форсування Сивашу запорожцям протистояли лише невеличкі загони червоних й шлях на південь загалом був вільним від ворога.

Баварська кінна дивізія здобула Джанкою ще до прибуття запорожців. Переслідуючи противника, баварці розгорнули наступ на Феодосію. Поки основні сили німецької піхоти підтягувалися до Джанкою, українські частини 22 квітня повели наступ на Сімферополь. Зупинити відхід деморалізованих і охоплених панікою червоних вже було неможливо. Голова таврійського Раднаркому Слуцький констатував, що «армія перетворилася на банду мародерів».

Бойовий дух червоних суттєво підірвали антибільшовицькі повстання, що спалахнули в цей час у Феодосії, Алушті та інших населених пунктах півострова. І якщо прихід німецького війська викликав серед частини повсталих дещо стриману реакцію, то українських вояків населення зустрічало з радістю і піднесенням. До лав запорожців долучалися татарські добровольці. «Зморене безладдям населення дуже прихильно стрічає своїх визволителів і бажає затвердження міцної української влади, яка б боронила їх від ворогів... – відзначалося у звіті Генерального

штабу збройних сил УНР. – Маються відомості, що тільки українським військам Севастополь здасться без бою».

Однак відносини між українцями та німцями стрімко загострювалися. Німецьке командування не приховувало невдоволення присутністю на півострові українського війська. Фон Кош вважав, що честь здобуття Криму належить саме його військам, а запорожці просто скористалися плодами німецьких перемог. Надзвичайно непокоїла німців й можливість союзу між урядом УНР та кримськими татарами. Навіть командирові Запорізької дивізії генералу О. Натієву, який особисто прибув на місце подій, не вдалося залагодити зростаючі тертя з німецьким командуванням. Б. Монкевич у своїй праці «Слідами новітніх запорожців» стверджував, що уряд УНР перед загрозою конфлікту з німцями зрікся власного війська, оголосивши похід в Крим ініціативою самих запорожців. Наразі важко сказати, наскільки це правда, оскільки жодних документальних підтверджень цієї версії (навіть з німецького боку) поки що не виявлено, а мемуари згаданого автора хибують на значні неточності.

Вранці 23 квітня запорожці увійшли до Сімферополя, який червоні практично не обороняли. Але того ж дня до міста прибули й авангарди німецького війська – частини 15-ї ландверної й Баварської кінної дивізій. Хоча запорожці першими вступили до міста, німці заявили, що українці завдячують цим успіхом лише діям кайзерівського війська. Відносини між обома сторонами стрімко перейшли у фазу відкритого протистояння: німецьке командування зажадало від запорожців залишити Крим. До Сімферополя наближалася 212-та німецька дивізія, тож у разі збройного конфлікту чисельна перевага була на боці німців. Незважаючи на це, запорізькі командири почали готуватися до бою й навіть зважували можливість прориву на Керченський півострів.

Натомість, напрочуд дружньо склалися у ці дні відносини запорожців з місцевим населенням. У звіті українського Генштабу повідомлялося: «Отаман Натієв відвідав татарський парламент, де прихильно був зустрітий депутатами, які дуже його прохали, щоб в деякі місця були дослані українські частини для визволу від більшовиків. У отамана Натієва був цілий ряд депутацій з вивчення тих чи других питань». Запорізький кінний полк ім. К. Гордієнка під командою полковника В. Петріва здійснив успішний рейд на Бахчисарай, де його з піднесенням зустріли місцеві жителі. Але чим приязнішими ставали відносини між українцями й татарами, тим категоричніше німці вимагали виведення українського війська з півострова.

Розв'язка кримського конфлікту сталася в Києві. Військовий міністр УНР О. Жуковський мав неприємну зустріч з німецьким військовим представником Штольценбергом, у ході якої обидві сторони обмінялися взаємними докорами. Голова Центральної Ради М. Грушевський і прем'єр-міністр уряду УНР В. Голубович не зважилися на відкриту

конфронтацію з Німеччиною й вирішили прийняти ультиматум німців. Українським військам було наказано залишити Крим.

Архівні документи дають змогу простежити відхід запорожців з півострова. 27 квітня: «По політичним обставинам частинам Запорізької бригади наказано залишити Кримський півострів і відійти до ст. Джанкою». 28 квітня: «Загону бригади отамана Натієва наказано відійти до Перекопу». 29 квітня запорожців було відкликано від Джанкою до району Мелітополя – ст. Сокологірна.

29 квітня 1918 р. Чорноморський флот підняв українські прапори, але це не врятувало Севастополь від німецької окупації. Запорожці, на прибуття яких з нетерпінням очікувало місцеве населення, так і не наблизилися до міста. Втім, прийняття німецьких вимог не врятувало й уряд УНР. У той час, як загін П. Болбочана залишав Крим, у Києві за підтримки німців стався державний переворот і Центральна Рада перестала існувати.

Хоча українському командуванню не вдалося випередити німецький наступ й запобігти «союзницькій окупації» півострова, випадає на Крим, за свідченням учасника тих подій, «зробила на запоріжців глибоке і незабутнє вражіння». Піднесення, з яким місцеве населення зустрічало українські війська, засвідчило глибокі зв'язки Криму з Україною. І хоча українським військам довелося під німецьким тиском залишити півострів, саме події квітня 1918 р. стали першим кроком до підняття над Кримом жовто-синього прапора.

Список використаних джерел:

1. Авраменко Н. Спомини запорожця. К.: «Темпора», 2007. 455 с.
2. Голубко В. Армія Української Народної Республіки, 1917 – 1918: утворення та боротьба за державу. Львів: Кальварія, 1997. 275 с.
3. Ковальчук М. Крим-1918. Визволення півострова за документами Генштабу УНР *Історична правда*. 2018. URL: <https://tinyurl.com/2x334fyn>
4. Монкевич Б. Слідами новітніх запорожців: похід Болбочана на Крим. Нью-Йорк, 1956. 288 с.
5. Моряки в боротьбі за владу Советов на Україні (ноябрь 1917 – 1920 гг.). Сборник документов. К., 1963. 685 с.
6. Петрів В. Військово-історичні праці. Спомини. К.: Поліграфкнига, 2002. 640 с.
7. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у 2-х т. – К.: «Наукова думка», 1996. Т. 2. 424 с.
8. Стефанів З. Українські збройні сили 1917 – 21 рр. Ч. I. Доба Центральної Ради й гетьманату. Мюнхен, 1947. 119 с.
9. Тарнавський А. Історія 4-го Запорізького полку імені полковника Богуна. *Літопис Червоної Калини*. 1931. Ч. 2. С. 18 – 20.
10. Mędrzecki W. Niemiecka interwencja militarna na Ukrainie w 1918 roku. Warszawa: DiG, 2000. 330 s.

Військове лідерство на прикладі кримської операції 1918 року

Гладченко С.В.,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри військового лідерства, Військова академія (Одеса, Україна)

Ткачук М.О.,

курсний офіцер Факультету Військової розвідки та Сил Спеціальних Операцій, Військова академія (Одеса, Україна)

Історія Криму завжди супроводжувалася збройними конфліктами та операціями, в яких постійно брав участь український народ, особливо цікавими та актуальними на сьогодні є події ХХ-го та ХХІ-го століть. Українське військо під час військових конфліктів на півострові завжди перевірялося на майстерність, стійкість, мужність, патріотизм та вірність Військовій присязі.

У сучасних реаліях взірцевими прикладами вищесказаного є постаті генерал-майора Д. Делятицького (рис.1) (станом на події 2014 року командир 1 обМП), полковника Ю. Мамчура (рис. 2) (станом на події 2014 року командир 204 БрТА) та капітана 1 рангу Ю. Федаша (рис. 3) (станом на події 2014 року командир морського тральщика «Черкаси»).

Рисунок 1

Рисунок 2

Рисунок 3

Але наша стаття буде присвячена не сучасним героям, які ще не сказали свого останнього слова в цій боротьбі. Їх життєвий шлях стане підґрунтям майбутніх досліджень військових лідерів, борців за свободу та незалежність як для нас, так і для багатьох науковців. У статті ми аналізуємо події минулого тисячоліття, пов'язані з Кримом, а саме: Кримською операцією та її лідером полковником Петром Болбочаном.

Події в Криму в період національно-визвольних змагань 1917-1922 років лише зараз почали висвітлюватися та популяризуватися в значній мірі і прямо впливати на розвиток як нашої культури, так і становлення сучасного українського війська. Одним із військових діячів, під командуванням якого, з військової точки зору, були успішно виконані поставлені йому стратегічні задачі на півострові був полковник П. Болбочан (рис.4).

Рисунок 4

Кримська операція 1918 року є ключовим етапом у військовій історії України, позначивши важливий період національно-визвольних змагань.

Ця операція, хоча і відбувалася більше 100 років тому, залишила певний слід у сучасному розумінні подій. Важливість та актуальність цієї операції в сучасному контексті можна розглядати з різних точок зору, а саме:

- кримська операція була частиною боротьби за незалежність України під час громадянської війни. Її важливість полягала у тому, що вона відзначила активну оборону і відвоювання територій УНР та подальші намагання утвердження національної ідентичності;

- операція стала прикладом реалізації стратегічних замислів для відвоювання окупованих більшовиками територій та флоту, в сучасних умовах це може бути в нагоді під час планування деокупації Криму в сучасній російсько-українській війні та для запобігання і врегулювання майбутніх конфліктів;

- дії військових лідерів, одним з яких був Петро Болбочан, в операції можуть слугувати для вивчення та розуміння стратегічного мислення і прийняття рішень у плані тактики та стратегії, слугувати прикладом під час формування та становлення нового покоління офіцерів командного складу;

- національно-визвольна війна, яка виникла в результаті подій 1917 року, стала складним соціальним та політичним явищем, у сучасному контексті, дослідження цього питання, може слугувати для розуміння внутрішніх конфліктів та їхніх наслідків для суспільства;

- операція відображала взаємодію України з іншими країнами та вплив міжнародного контексту на внутрішні події і в сучасності це може визначати необхідність ефективної зовнішньої політики та міжнародного співробітництва [2, с. 210].

Під час дослідження питання про історичну та військову важливість Кримської операції 1918 року ми з'ясували, що феномен цих подій полягав у кількох ключових аспектах, які надають їй особливий характер та історичну важливість:

- операція була стратегічного рівня і представляла собою частину ширшого контексту боротьби за незалежність України під час громадянської війни. Це було важливим періодом формування національного самоусвідомлення та прагнення до самовизначення;
- умови Криму та обставини громадянської війни сприяли застосуванню як і регулярних частин УНР, так і збройні формування КНР, що стало особливим елементом операції. Гнучкі та маневрені тактики на оперативному рівні допомагали в уникненні прямих конфронтацій з противником та адаптації до нестабільної обстановки в регіоні;
- важливість операції полягала в успішній координації різноманітних військових підрозділів різного рівня та елементів, включаючи піхоту, кінноту, артилерію, автопанцирні та морські підрозділи та добровольців, руху опору. Це вимагало високого рівня стратегічного планування та взаємодії між різними формаціями та підрозділами [1, с. 29].

Усі ці аспекти роблять Кримську операцію унікальною в історії та важливою для розуміння тогочасних викликів і стратегічних рішень, а також вона надала великий історичний базис для аналізу подій в сучасному світі.

Досліджуючи цю тему на основі вивчених джерел та документів, ми погоджуємося з військовими істориками, що основною метою Кримської операції було здобуття контролю над територією Криму, яка мала важливе геополітичне значення. Також, паралельно, була поставлена задача від командування армії УНР (О. Жуківським та О. Натієвим) групі під командуванням П. Болбочана про взяття під контроль флоту, котрий базувався в Севастополі. Виконання цього завдання було стратегічно важливим, адже дозволяло утримати та наростити військову могутність армії УНР та мати можливість в повному обсязі обороняти територіальні води в Чорному та Азовському морях [4, с. 243].

Під час висвітлення подій Кримської операції 1918 року часто згадується лише підрозділ 2-го Запорізького полку під командування П. Болбочана, ми дослідили, що в бойових діях брали участь різні військові

формування, характер планування та залучення сил та засобів прямо вказує на стратегічний рівень та ознаки повноцінного загальновійськового бою.

Однак, на нашу думку, операція має всі ознаки, що характерні рейду. Ця думка базується на порівнянні з плануванням, організацією та перебігом подій рейду підрозділів ЗСУ 2014 року в зоні АТО, характер виконання та проміжні завдання багато в чому подібні (рис.5).

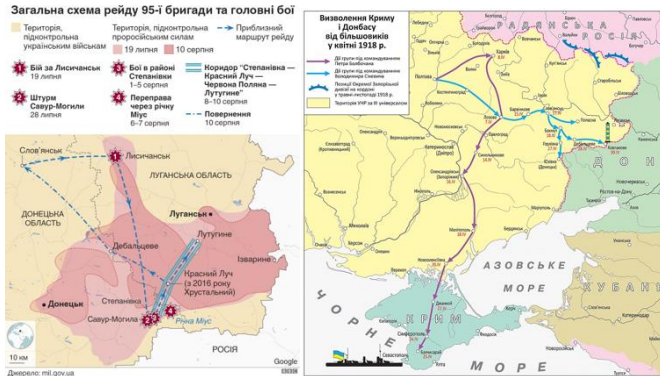

Рисунок 5

Основні сили, які брали участь, включали:

- 2-й Запорізький полк;
- 1-й кінний полк імені Костя Гордієнка;
- Інженерний курінь;
- Кінно-гірська гарматна дивізія;
- Павлоградський гусарський полк;
- Автопанцирна дивізія;
- Загін моторних катерів;
- Кримськотатарські добровольці;
- Галицькі добровольці.

Структура та забезпечення військ було різноманітним, а їхній військовий потенціал полягав у комбінації регулярних підрозділів, добровольчих підрозділів і груп місцевого спротиву. Успішне об'єднання цих сил дозволило, з точки зору військового мистецтва, успішно здійснити операцію і досягти стратегічних цілей на території Криму.

Техніка включала в себе піхотну зброю, польову артилерію, кінноту, автомобільну техніку, катери та бронепотяги.

Хронологія операції під керівництвом Петра Болбочана була доволі складною, і вона включала в себе кілька важливих етапів. Нижче ми навели загальну хронологію ключових подій:

- Розгортання українських військ на південному сході Української Народної Республіки задля відновлення контролю над Кримом;
- Вхід частин УНР до Криму через Чонгар;
- Захоплення українськими військами деяких територій у Криму, включаючи Сімферополь;
- Бої з червоноармійцями та противниками української незалежності;
- Продовження військових операцій та розширення контролю Української Народної Республіки на інші регіони Криму;
- Загострення ситуації внаслідок військових операцій та зміни обставин у війні на материковій частині України;
- Поступова втрата контролю українськими військами над Кримом під тиском більшовицьких сил;
- Призначення Михайла Муромця новим головнокомандувачем українських військ у Криму;
- Поступовий відступ українських військ [3, с. 64].

Хоча війська УНР утримували деякі території в Криму на певний час, операція завершилася відступом під тиском більшовицьких сил.

Застосування досвіду Кримської операції 1918 року в сучасних умовах вимагає обережного аналізу та адаптації, оскільки умови та характер сучасної війни значно відрізняються. Тим не менше, кілька ключових елементів можуть бути враховані:

- Під час Кримської операції використання різноманітних підрозділів та маневреність виявилися ефективними. У сучасних конфліктах це може вказувати на необхідність адаптації та здатності до гнучкої реакції на зміни в обставинах;
- У операції різні види військ та групи працювали як єдиний механізм. Врахування різноманітності військових складових та їх ефективна взаємодія може бути важливою для успіху в сучасних воєнних конфліктах;
- Розвідка відіграла важливу роль у Кримській операції. В сучасних воєнних умовах надзвичайно важливим є точний та швидкий обмін інформацією для прийняття обґрунтованих рішень;
- Сучасні конфлікти часто характеризуються швидкими змінами в ситуації. Захист від асиметричних загроз та можливість швидкого переходу від оборони до наступу можуть бути ключовими аспектами стратегії.
- Досвід управління та лідерства, який проявився в Кримській операції, нагадує про важливість компетентних та стратегічно орієнтованих лідерів у сучасних військових операціях.

Однак слід враховувати, що сучасні воєнні конфлікти мають свої унікальні аспекти, такі як: технологічний прогрес, кібервійна,

інформаційна війна тощо. Тому досвід Кримської операції може слугувати джерелом навчання, але його впровадження потребує врахування сучасних реалій.

Отже, Кримська операція 1918 року відіграла ключову роль у формуванні подальшого ходу громадянської війни та визначенні стратегічних позицій Української Народної Республіки.

Після успішного завершення операції і здобуття контролю над Кримом, виникло питання про подальші кроки УНР та її стратегію в цьому регіоні.

Кримська операція 1918 року мала важливі наслідки та вплив на подальші події в Україні та його відносини з іншими державами. Основні наслідки включають наступне:

- Українські війська до певного моменту зберігали частковий контроль над Кримом. Однак, через внутрішні та зовнішні тиски цей контроль було втрачено, що визначило подальший хід подій;
- Операція дозволила УНР продемонструвати свою здатність до ведення війни та становлення власної армії. Це підвищило статус УНР в очах інших держав і націй;
- Операція відзначалася поглибленням війни в Україні та розгортанням важливих військових подій, що вплинули на стабільність та розвиток країни;
- У результаті тиску сил більшовиків та змін у стратегічних обставинах Українські війська поступово втрачали контроль над Кримом. Це призвело до великих територіальних втрат для УНР;
- Наслідком операції стали складні відносини між УНР та Російською РСР, а також з іншими країнами, які мали вплив на подальший хід подій в Україні;
- Операція стала об'єктом вивчення для аналізу стратегічного планування, тактичних рішень та керівництва в умовах військових конфліктів;
- Кримська операція 1918 року визначала подальші події в історії України та внесла свій внесок у формування національної свідомості та самовизначення країни в складній політичній та соціальній обстановці [2, с. 248].

Отже, під час дослідження історичних матеріалів та наукових джерел ми з'ясували, що Кримська операція 1918 року, очолювана Петром Болбочаном, визначилася як одна із ключових фаз національно-визвольних змагань в Україні.

Здобуття контролю над Кримом мало на меті здобуття нових стратегічних можливостей для УНР, як з точки зору політичних, територіальних та військових аспектів. Взяття під контроль Кримського півострова та флоту дозволяло забезпечити стратегічні інтереси в Чорному морі та регіоні в цілому.

Гарно спланована операція та взаємодія між родами військ та підрозділами допомогла реалізувати стрімке та вдале виконання цілей.

Перебіг подій слід більш детально вивчати майбутнім офіцерам під час навчання, адже під час дослідження є багато успішних прикладів з тактики, взаємодії, забезпечення та управління підрозділами.

Дослідження та проведення історичних паралелей (події 2014 року) дозволять виявити сильні та слабкі сторони цих подій, врахувати їх, в цілому забезпечити достатній науково-історичний досвід під час планування майбутніх операцій як у Криму, так і на інших окупованих територіях України.

Список використаних джерел:

1. Гриневич В., Гриневич Л., Якимович Б. Історія українського війська (1917—1995) / упорядник Я. Дашкевич. Львів: Світ, 1996 . 840 с.
2. Громенко С. Забута перемога. Кримська операція Петра Болбочана 1918 року. К.: К. І. С., 2018. 266 с.
3. Монкевич Б. Похід Болбочана на Крим. Нью-Йорк, 1956. С. 63-64.
4. Стопчак М. Кримський похід армії УНР 1918 р. в оцінці української історіографії. Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Сер.: Історія, економіка, філософія. № 17. 2012. С. 241–252.

Депортація кримських татар 1944 року та політичні репресії окупаційної російської влади в сучасному Криму

Хан Є. В.,

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри поведінкових наук, майор, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, (Київ, Україна)

Зборчий А. С.,

Начальник кафедри поведінкових наук, полковник, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, (Київ, Україна)

У березні 2014 року російські окупаційні війська окупували Автономну республіку Крим, під дулами автоматів, вживаючи масові репресії проти місцевого населення (активістів, політичних діячів, журналістів, простих не байдужих громадян) було проведено незаконний і не визнаний в цивілізованому світі незаконний «референдум» з проголошенням

так званої незалежності і потім приєднання Криму до Російської Федерації.

Масових репресій зазнав і корінний народ Кримського півострова – кримські татари. Багато хто в ті тяжкі і тривожні дні згадував про те, що історія є циклічною і має здатність повторюватися. Багато хто згадав про злочинні, незаконні дії радянської влади у роки Другої світової війни та в повоєнний період, а саме: безпідставні звинувачення кримсько-татарського народу в масовому колабораціонізмі з німецько-нацистськими окупантами та примусове виселення близько 200 тисяч людей з місць їх проживання до різних (віддалених) куточків Радянського Союзу.

Нагадаємо основні (ключові) моменти тих тривожних часів та проведемо очевидні паралелі між злочинними діями радянської влади по відношенню до кримсько-татарського народу в 1944 році та злочини вже сучасної російської окупаційної влади в Криму за час анексії та окупації.

Як і в інших національних республіках, у Криму були сильними антирадянські настрої. Одразу після окупації Кримського півострова 1941 р. німці дозволити створити із татарських добровольців загони самооборони, які мали стежити за порядком та боротися з радянськими партизанами. Такі загони налічували близько 6 тисяч бійців і діяли в 203 населених пунктах півострова. Крім того, на 29 січня 1942 р. на службу до вермахту вступили 8 684 кримських татарина. Окупаційна влада сформувала також 14 татарських рот самооборони чисельністю 1 632 особи. Невдовзі ці підрозділи переформовано у 8 (згодом 10) батальйонів по 200-250 осіб кожний. Татарські батальйони несли вартову службу, охороняли важливі об'єкти, вели боротьбу з партизанами. Перші 8 батальйонів кримських татар (номери від 147-го до 154-го) було сформовано до листопада 1942 року. Їх розмістили так: № 147 і № 154-у Сімферополі, № 148-у Карасу-Базарі, № 149-у Бахчисараї, № 150-у Ялті, № 151 - в Алушті, № 152 - у Джанкої, № 153 - у Феодосії. Навесні 1943 р. до них долучився ще один батальйон (№ 155-у Євпаторії), а згодом ще один (№ 156-у Ялті). Організаційно й оперативно ці частини підпорядковувалися керівникові СС і поліції Генерального комісаріату Таврії, але неофіційно вважали і називали себе Кримськотатарським легіоном. Варто зауважити, що склад батальйонів не був суто кримськотатарським: у їхніх лавах служило багато росіян та українців, а також волзькі татари, вірмени, кримські німці, болгары й навіть естонці. Батальйонами та ротами командували колишні командири Червоної армії (здебільшого нетатарського походження). Німцями були лише 8 інструкторів - унтер-офіцерів (по одному при кожному з перших восьми батальйонів) [5].

Депортація кримських татар 18–20 травня 1944 року - один із найстрашніших прикладів злочинів радянської влади, вчинених нею під час Другої світової війни.

Планування депортації розпочалося ще до вигнання нацистів із Криму. Так, 22 квітня в доповідній записці на ім'я Лаврентія Берії кримські татари були звинувачені в масовому дезертирстві з лав Червоної армії. Попри те, що представники кримськотатарського народу воювали в лавах Червоної армії і брали активну участь у партизанському русі.

Кримських татар, що воювали в частинах червоної армії, після демобілізації також піддали депортації. Звинувачення щодо депортованих народів СРСР були розвінчані самим КДБ СРСР під час перебудови [3].

10 травня Берія в листі до Сталіна повторив попередній закид, додавши до нього «зрадницькі дії кримських татар проти радянського народу» та «небажаність подальшого проживання кримських татар на прикордонній околиці Радянського Союзу». Також в листі була сформульована пропозиція виселити все кримськотатарське населення до Узбекистану. 11 травня 1944 року було ухвалено цілком таємну постанову Державного комітету оборони № 5859сс «Про кримських татар». У ній наводилися попередні претензії до кримськотатарського населення – начебто масове зрадництво та масовий колабораціонізм, які стали обґрунтуванням депортації. Насправді жодних доказів «масового дезертирства» кримських татар не існувало, а абсолютна більшість колабораціоністів загинула в боях чи була засуджена в індивідуальному порядку [4, с. 145].

Депортація кримськотатарського населення розпочалася о 3 годині ранку 18 травня 1944 року і завершилася, в основному, 20 травня. До операції було залучено 32 тис. співробітників НКВД. Депортованим давалося на збори від кількох хвили до півгодини, дозволялося брати з собою особисті речі, посуд, побутовий інвентар та провізію з розрахунку до 500 кг на родину. В реальності ж вдавалося зібрати в середньому 20-30 кг речей та продуктів, абсолютна більшість майна залишалася і була конфіскована державою. Зафіксовано численні випадки мародерства. Протягом 2 днів кримських татар звозили машинами до залізничних станцій Бахчисарая, Джанкою та Сімферополя, звідки ешелонами відправляли на схід.

У ході червневих депортацій болгар, вірмен, греків та іноземних громадян додатково було виселено 3141 кримського татарина, яким пощастило врятуватися в травні. Отже, загальна кількість вигнаного з Криму корінного народу склала: 183 тис. осіб на загальне спецпоселення, 6 тис. у табори управління резервів, 6 тис. до ГУЛАГу, 5 тис. спецконтингенту для Московського вугільного тресту, а разом 200 тисяч осіб. Серед дорослих спецпоселенців знаходилося також 2882 росіян, українців, циган, караїмів та представників інших національностей, яких було виселено через приналежність до змішаних шлюбів.

20 травня 1944 року в рапорті Сталіну було зазначено, що за перші два дні депортації було депортовано 180014 осіб (завантажених у 67 ешелонів, з яких 63 ешелони із 173287 особами вже відправлені, а 4 останні

відправили того ж дня). Крім цього, ще 6 тисяч кримських татар, мобілізованих через райвійськкомати, планувалося відправити в Гур'єв, Рибінськ та Куйбишев. Ще 8 тисяч осіб (серед яких 5 тисяч татар) відправлено в розпорядження тресту «Москвавугілл». *Загалом вивезено 191 044 особи кримськотатарського походження.* Під час виселення арештовано 1 137 осіб, загалом за час операції - 5 989. Під час виселення вилучено 10 мінометів, 173 кулемети, 192 автомати, 2 650 гвинтівок, 46 603 одиниці боеприпасів.

Державний комітет оборони СРСР 21 травня 1944 р. прийняв постанову № 5937 про додаткове переселення з Криму кримських татар. У ході цієї другої депортації було доставлено: до Марійської АРСР (тепер Республіка Марій Ел, Росія) - 8,3 тисячі осіб, Молотовську (тепер Пермська) область Росії - 10 тисяч, Горьковську (тепер Нижегородська) область Росії - 5,5 тисяч, Свердловську область 3,8 тисяч, Івановську область - 2,7 тисяч, Ярославську область - понад 1 тисячу осіб. Найбільша частина депортованих була розселена в Узбецькій РСР. На 8 червня 1944 р. керівництво НКВС Узбецької РСР рапортувало в Москву про прийняття 35 275 сімей кримських татар. Загалом в Узбекистані розселено 33 775 сімей кримських татар (151 529 людей). Від депортації у виняткових випадках звільняли сім'ї фронтовиків, передусім офіцерів. Щоправда, такі родини все одно виселяли з Криму, але дозволяли поселятися на півдні України. Від депортації було звільнено 589 людей. Однією з таких сімей, яку звільнили від депортації, була родина Чалбашів, одразу двоє синів з якої служили на командних посадах у Червоній армії. Один із них, капітан Е. У. Чалбаш, був заступником командира 2-ої авіаційної ескадрильї 1-го винищувального авіаполку Вищої офіцерської школи повітряного бою, а другий – майор Х. Чалбаш - служив у бронетанкових військах. Багато депортованих людей загинуло в дорозі на нові місця поселення через брак харчів, велику скупченість та антисанітарію у вагонах [5].

Отже, під час головної хвилі депортації виселені близько 200 тисяч кримських татар, для перевезення яких було використано 70 ешелонів. При переїзді загинули близько 8 тисяч людей, більшість з яких - діти і літні люди. Найпоширеніші причини смерті – спрага і тиф. Останній ешелон з депортованими прибув до Узбекистану 8 червня, частина кримських татар в дорозі загинула [4, с. 146].

За перші три роки після переселення від голоду, виснаження і хвороби померли, за різними оцінками, від 20 до 46% всіх депортованих. Серед померлих за перший рік майже половина – діти до 16 років. Переважну більшість кримських татар перевезли до так званих спецпоселень, оточених воєнізованою охороною, блокпостами і огорожених колючим дротом територій, які скоріше нагадували трудові табори, а не поселення мирних людей. Приїжджі були дешевою робочою силою і їх

використовували для праці в колгоспах, радгоспах і на промислових підприємствах [3].

4 липня 1944 року, НКВС офіційно поінформував Сталіна про те, що спецоперація «переселення кримських татар» завершена. 14 липня 1944 року до Криму дозволили переселитися 51 тисячі людей, переважно росіян. Їм надали для проживання опустілі оселі кримських татар. 30 червня 1945 року радянська влада скасувала автономію Кримської АРСР і приєднала Крим до Російської РФСР. У 1948 році Москва визнала кримських татар довічними переселенцями. Ті, хто без дозволу НКВС виходив за межі свого спецпоселення, наприклад, щоб провідати родичів, наражалися на небезпеку 20-річного ув'язнення. Такі випадки траплялися [1].

Відразу після перемоги над нацизмом розпочалася тотальна демобілізація кримських татар з лав радянської армії. Протягом 1945-1946 рр. у трудові табори Сибіру та Уралу було направлено 8995 військовослужбовців, яким лише через кілька років дозволили возз'єднатися із родинами на засланні. Така сама доля спіткала і відзначених воїнів – навіть двічі Герою Радянського Союзу Амет-Хану Султану не дозволили повернутися до Криму. В усіх спецпоселенців-військових вилучалися військові квитки, їм заборонялося носити зброю.

Депортація мала катастрофічні наслідки для кримських татар в місцях заслання. Протягом року до завершення війни від голоду, хвороб та виснаження загинуло понад 30 тис. кримських татар. Не меншої шкоди зазнало господарство Криму, позбавлене досвідчених працівників.

Депортація стала не тільки трагедією кримськотатарського народу і національних меншин, вигнаних з території півострова. В результаті депортації був зруйнований Крим, в якому мирно співіснували представники різних етнічних і релігійних груп – кримські татари, росіяни, українці, караїми, кримчаки, євреї, німці та ін. Істотно змінився етнічний склад населення. Відтепер основним населенням півострова стали росіяни й українці. Крим був не просто очищений від корінного народу, тотальній «чистці» піддавалося все, що хоч якось нагадувало про існування кримських татар – були знесені кладовища, знищені пам'ятки матеріальної і духовної культури, перейменовані топоніми. У цей час відбувся процес осмислення кримськими татарами нещастя, яке їх спіткало, закладався фундамент майбутньої активності кримськотатарського національного руху і його безкомпромісної опозиційності щодо комуністичного режиму. Дванадцять років, проведених кримськими татарами в умовах комендантського режиму, а потім десятиліття боротьби за повернення на свою батьківщину, були і залишаються тими факторами національної свідомості, які донині консолідують і цементують кримськотатарський етнос. Мине ще багато років, років боротьби, протистояння, поневір'яння та несправедливості радянського режиму по відношенню до корінних народів та можливості кримським татарам повернутися на батьківщину.

Після депортації радянський режим вдався до нівелювання історичної пам'яті про кримську державність та кримських татар. 25 червня 1946 року Крим був позбавлений статусу автономії та перетворений на звичайну область РРФСР, а протягом наступних двох років понад 80% оригінальної кримської топоніміки було замінено на стандартні радянські назви. Звичайним явищем були втечі з місць заслання. Особливого масштабу це явище набуло 1948 р., коли втекло 8692 кримських спецпоселенця, з яких було затримано 6295 і притягнуто до відповідальності 2645 осіб. Уряд уже 21 лютого 1948 р. спеціальною постановою «Про заслання, висилку і спецпоселення» зобов'язало МВС встановити режим повного припинення втеч. 28 листопада 1948 р. Президія Верховної Ради СРСР своїм Указом «Про кримінальну відповідальність за втечу з місць обов'язкового і постійного поселення у віддалені райони Радянського Союзу в період Вітчизняної війни» встановлювала довічний термін виселення і призначала 20-річне покарання примусовими роботами за втечу та 5 років – за переховування.

У доповіді М. Хрущова на XX з'їзді КПРС лише у лютому 1956 р. було сказано про несправедливість, допущену стосовно виселених народів. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 28.04.1956 р. «Про зняття обмежень щодо спецпоселення з кримських татар, балкарців, турок – громадян СРСР, курдів, хемшилів і членів їхніх сімей, виселених у період Великої Вітчизняної війни» скасував режим спецпоселення цих народів і звільнив їх від обов'язкового нагляду. Однак зняття обмежень відбулося без повернення майна, конфіскованого при виселенні і повернення в місце, звідки люди були вигнані [4, с. 148].

Протягом 1950-х і 1960-х років татари боролися за своє право повернутися на історичну батьківщину, в тому числі за допомогою демонстрацій в узбецьких містах. Влада відповіла силою і розігнала мітинги.

Радянський уряд 5 липня 1954 р. зняв з обліку спецпоселенців, які не досягли 16 років, а також молоді, яка прийнята на навчання до навчальних закладів. 13 липня 1954 р. Президія Верховної Ради СРСР відмінила свій указ від 26 листопада 1948 р. про кримінальну відповідальність за втечу з місць заслання. Відселені з Криму кримські татари звільнені із спецпоселень на підставі указу Президії Верховної Ради СРСР від 28 квітня 1956 р. без права повернення в місце, звідки вони були вислані, та без повернення конфіскованого майна. Постанова Ради Міністрів УРСР від 15 грудня 1956 р. про розселення татар, німців, греків, болгар та вірмен, що раніше мешкали на території Кримської області і поверталися з місць поселення, визнавала неприпустимим їх повернення у Крим, а також вважала недоцільним розселення їх у Херсонській, Запорізькій, Миколаївській та Одеській областях.

Незважаючи на половинчастість ухвалених рішень, вони все-таки полегшили громадянське становище депортованих, позбавивши їх

принизливих формальностей обліку. Це давало можливість і для переселення в інші місцевості СРСР, якою поодинокі депортовані змогли скористатися. Політичні акції кримських татар (петиційна кампанія, створення політичних організацій, акції протесту, тощо) привели до ще одного політичного успіху. 5 вересня 1967 р. Президія Верховної Ради СРСР видала Указ «Про громадян татарської національності, які проживали в Криму», який скасовував звинувачення в зраді кримських татар, проте проголошував нібито повне укоріненням кримських татар в Узбекистані. У січні ж 1974 р. Президія Верховної Ради СРСР відмінила заборону грекам, вірменам, болгарам та кримським татарам повертатися в Крим на колишні місця їх проживання.

Хоча ще 1967 року парламент Радянського Союзу визнав необґрунтованими звинувачення всіх кримських татар у співпраці з німцями, вони до самого краху комуністичного тоталітаризму так і не отримали права повернутися на історичну батьківщину [4, с. 152].

У період після Указу 1967 р. державні органи СРСР та УРСР вдалися до іншої тактики проти повернення депортованих народів у Крим. Основним знаряддям її став контроль за поверненням у Крим колишніх депортованих осіб за допомогою інституту прописки (реєстрації). Особам, які намагалися повернутися на законних підставах, органи внутрішніх справ утруднювали або й унеможливлювали придбання житла. Також вони ускладнювали процес прописки або відмовляли в ній. Будь-які прояви протесту, спровоковані цими діями, неухильно переслідувалися судовими органами.

Починаючи із 1968 р. розпочався процес організованої репатріації кримських татар до Криму. В кінці 1960-х – на початку 1970-х рр. цим шляхом повернулися додому понад 200 родин, ще стільки саме прибули самостійно. До початку масового повернення наприкінці 1980-х рр. в Криму проживало приблизно 7 тис. кримських татар.

14 листопада 1989 р. Верховна Рада СРСР прийняла Декларацію «Про визнання незаконними і злочинними репресивних актів проти народів, підданих примусовому переселенню, і забезпечення їх прав», а 7 березня 1991 року – Постанову Про скасування законодавчих актів у зв'язку з Декларацією Верховної Ради СРСР від 14 листопада 1989 року, «Про визнання незаконними та злочинними репресивних актів проти народів, які зазнали примусового переселення, та забезпечення їхніх прав». Відтак відновлення за рахунок держави майнового та іншого стану репатріантів, яким цей стан був до моменту депортації, набувало необхідної легітимності.

Україна ніколи не відмовлялася від визнання актів органів колишнього СРСР щодо відновлення прав депортованих, а з часу проголошення незалежності взяла на себе повну відповідальність за долю всіх своїх громадян, включно з тими, що повертаються на її територію з місць

депортації. 20 березня 2014 р. Верховна Рада України прийняла Постанову № 1140-18 «Про гарантії прав кримськотатарського народу в складі Української Держави», якою визнала кримських татар корінним народом України та гарантувала їхнє право на самовизначення в складі України [2].

Анексія Криму Російською Федерацією у березні 2014 році актуалізувала проблему боротьби кримських татар за свої права. Окупаційна адміністрація Криму вперше в новітній історії заборонила проведення 18 травня традиційного траурного мітингу в центрі Сімферополя, тож 70-і роковини депортації кримські татари відзначали в місцях компактного проживання в оточенні загонів поліції та під наглядом гелікоптерів. Протягом 2014 року понад 150 кримських татар були піддані «вибірковому правосуддю», 21 зник без відома або був убитий, а Меджліс позбавлений як будинку, так і будь якої можливості здійснювати свою діяльність. В таких умовах як вшанування на загальнодержавному рівні пам'яті жертв депортації кримськотатарського народу, так і демонстрація солідарності в боротьбі за відновлення їхніх прав набуває важливого українського та міжнародного значення.

Сучасний Крим, який перебуває під окупацією Російської Федерації, став місцем систематичних порушень прав людини. Ось деякі факти та статистика щодо репресій:

1. Політично мотивовані переслідування: За роки окупації російська влада в Криму систематично переслідує активістів, особливо кримських татар. Суди виносять несправедливі вироки, які можуть сягати від 13 до 19 років ув'язнення;

2. Звинувачення в тероризмі: Семеро кримських татар були засуджені за організацію або участь у «терористичній організації». Однак жоден з них не мав відношення до планування, вчинення або сприяння будь-якому акту насильства;

3. Порушення процесуальних прав: Власти ігнорували процесуальні права, проводячи обшуки без ордерів та обмежуючи доступ адвокатів до документів;

4. Загальна ситуація: Кримські татари стали головним голосом мирного протесту проти окупації Криму Росією. Вони стали жертвами примусових зникнень, арештів, піддавалися побиттям та поганому повожденню в ув'язненні.

Ці страшні події свідчать про намір російської влади змусити кримськотатарських активістів та їх родини заплатити ціну, порушуючи закон і суди. Це лише частина більшої проблеми, яка триває в Криму під окупацією Росії.

Водночас Росія фактично перетворила Крим на свою військову базу та грабує природні ресурси півострова. Ракетні удари завдаються з території півострова та його територіальних вод. Цивільна

інфраструктура використовується у військових цілях. Окупаційна влада продовжує незаконний призов жителів Криму на військову службу. З початку окупації півострова двічі на рік проводились призовні кампанії. За інформацією Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим, на початок повномасштабного вторгнення в російських збройних силах налічувалося більше 5000 кримських призовників, і як мінімум частина з них брала участь у бойових діях. Російська Федерація створила гуманітарну кризу та тероризує окуповані території Херсонської, Запорізької, Донецької областей шляхом постійних обстрілів цих територій. Росія створила умови, за яких особи, що опинилися в зоні активних бойових дій, не можуть виїхати в жодному напрямку, крім тимчасово окупованої Росією території, зокрема, окупованого Криму.

Крім переслідування тих, хто висловлюється проти війни, під вартою перебувають громадяни України, затримані до повномасштабного вторгнення за політичними мотивами. За даними Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим, станом на 15 липня 2022 року 138 громадян України кримського походження було ув'язнено з політичних мотивів та затримано окупаційною владою або на території окупованого півострова, або вже незаконно переміщено на територію російської федерації. Із 138 ув'язнених 105 є кримськими татарами. Консульства України призупинили свою діяльність у Російській Федерації в зв'язку з початком повномасштабного вторгнення, і з цієї причини консули не можуть бути присутніми на судових засіданнях, що позбавляє наших громадян можливості отримувати належний захист та представництво. Масштаби політичних переслідувань очевидні, якщо подивитися на вироки, винесені у таких справах, починаючи від вересня 2021 року. А саме – засуджено 28 громадян України, майже всі кримські татари. Крім того, було затримано 14 кримських журналістів, у тому числі, громадських журналістів і блогерів, деякі вже відбувають покарання. Більшість із них – кримські татари.

У Криму регулярно проводяться пропагандистські заходи для виправдання повномасштабної агресії Російської Федерації проти України та спотворення картини подій на материковій Україні. За інформацією від громадян України з тимчасово окупованого Криму, адміністрації шкіл примушують співробітників проводити пропаганду серед дітей та виправдовувати війну проти України [5].

Голова Меджлісу кримськотатарського народу в інтерв'ю журналісту «Кримської платформи» вказує, що на цей час у Криму близько 200 політв'язнів, із них дві третини – це кримські татари. При тому, що кримські татари за чисельністю складають лише 13% від населення Криму. Це говорить про цілеспрямований характер, антикримськотатарський характер цих переслідувань. Ми говоримо, маючи всі підстави, що Путін поставив собі завдання завершити те, що не вдалося Сталіну 1944 році,

депортувавши кримських татар. Він навечно спрямував їх у вигнання, у Криму було все вичищено для того, аби нічого не нагадувало про його корінний народ. Були перейменовані тисячі назв, знесені кладовища і все таке інше. За різними оцінками, більше мільйона людей, громадян Росії, оселили у Криму за ці 10 років. Як зазначає Р. Чубаров з 2014 до 2022 року, рятуючись від політичних переслідувань та репресій, десь близько 35–50 тисяч людей було вимушено покинути Крим, з них – близько 10–15 тисяч татар. А за два роки повномасштабного вторгнення росіян в Україну Крим змушені були покинути ще понад 50 тисяч кримських татар [6].

У вересні 2020 року російська окупаційна влада засудила до позбавлення волі терміном від 13 до 19 років сімох кримських татар. Всі вони були активістами громадського руху «Кримська солідарність» [1].

Отже, Сучасний Крим, який перебуває під окупацією Російської Федерації, став місцем систематичних порушень прав людини. Ось деякі факти та статистика щодо репресій:

1. Політично мотивовані переслідування: За останні шість років російська влада в Криму систематично переслідує активістів, особливо кримських татар. Суди виносять несправедливі вироки, які можуть сягати від 13 до 19 років ув'язнення.

2. Звинувачення в тероризмі: Семеро кримських татар були засуджені за організацію або участь у «терористичній організації». Однак жоден з них не мав відношення до планування, вчинення або сприяння будь-якому акту насильства.

3. Порушення процесуальних прав: Влада ігнорувала процесуальні права, проводячи обшуки без ордерів та обмежуючи доступ адвокатів до документів.

4. Загальна ситуація: Кримські татари стали головним голосом мирного протесту проти окупації Криму Росією. Вони стали жертвами примусових зникнень, арештів, піддавалися побиттям та поганому поводженню в ув'язненні.

5. Депортація кримських татар: У 2014 році близько 300 000 кримських татар проживали на півострові – це приблизно 10% від загальної кількості населення. Кримські татари є частиною східноєвропейської тюркської етнічної групи, яка відзначається ісламською релігією. Вони мають свою офіційну мову, прапор та культуру.

6. Депортація українців: З початком російсько-української війни з 2014 року, багато українців були вимушені залишити Крим. Це включає різні вікові групи, від молоді до літніх людей. Вони стали жертвами репресій, обмежень свободи та переслідувань.

Депортовані особи: З 2017 до 2024 року кримські суди депортували принаймні 864 особи. Більшість з них були кримськими татарами та

українцями. Ці люди були змушені залишити свою батьківщину через політичні обставини та репресії [7].

Висновки. Депортація стала не тільки трагедією кримськотатарського народу і національних меншин, вигнаних з території півострова. В результаті депортації був зруйнований Крим, в якому мирно співіснували представники різних етнічних і релігійних груп – кримські татари, росіяни, українці, караїми, кримчаки, євреї, німці та ін. Істотно змінився етнічний склад населення. Крим був не просто очищений від корінного народу, тотальній «чистці» піддавалося все, що хоч якось нагадувало про існування кримських татар – були знесені кладовища, знищені пам'ятки матеріальної і духовної культури, перейменовані топоніми. У цей час відбувався процес осмислення кримськими татарами нещастя, яке їх спіткало, закладався фундамент майбутньої активності кримськотатарського національного руху і його безкомпромісної опозиційності щодо комуністичного режиму. Дванадцять років, проведених кримськими татарами в умовах комендантського режиму, а потім десятиліття боротьби за повернення на свою батьківщину, були і залишаються тими факторами національної свідомості, які донині консолідують і цементують кримськотатарський етнос.

На сьогодні вже сучасна російська влада, чи то нащадки колишніх окупантів продовжують огидні, злочинні дії на Кримському півострові. Вже 10 довгих і трагічних років поспіль продовжуються арешти, затримання, вбивства, розгони мирних мітингів та акцій, тривають сфабриковані та сфальсифіковані кримінальні справи проти активістів кримськотатарського походження. Звільнення Кримського півострова та повернення його до Української держави відновить історичну справедливість, міжнародне право та припинить страждання корінних народів, які зараз змушені жити під окупацією з мрією і надією про вигнання окупантів та визволення! Визволення Криму та повернення його до складу України, визволення всіх українських територій від російської окупації – це наша головна мета і священний обов'язок!

Список використаної літератури:

1. Геноцид кримсько-татарського народу: хроніка депортації 1944 року в документах. URL: <https://krymsos.com/henotsyd-krymskotatarskogo-narodu-hronika-deportaciyi-1944-roku-v-dokumentah/>
2. Горбунова Ю. Репресії з боку російської влади – суворя кримська реальність. URL: <https://www.hrw.org/uk/news/2020/09/28/376459>
3. Депортація кримських татар. Історія геноциду. *Суспільне Крим*. URL: <https://crimea.suspilne.media/ua/articles/71>
4. Історія Криму та кримськотатарського народу. Навчальний посібник. / Бекірова Г., Іванець А., Тищенко Ю., Громенко С., Аблаєв Б. К.: «Кримська родина»; «Майстер Кни», 2020. 200 с. з ілюстр.

5. Козицький А. М. Депортація кримських татар та інших народів Криму. Львівський національний університет імені Івана Франка. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/aff5fa06-d24e-458e-987c-2ce178dedc09>
6. Пшеничний А. «Більше 1 млн росіян переїхали до Криму». На що Росія перетворила півострів та чи чекають там на ЗСУ – інтерв'ю NV з Рефатом Чубаровим. Інтернет-сайт «Кримська платформа» URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/krim-shcho-zminilosya-za-10-rokiv-okupaciji-rosiyeu-velike-interv-yu-chubarova-novini-ukrajini-50397178.html>
7. Російська агресія проти України розпочалася у 2014 році з окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, із подальшим вторгненням у Донецьку та Луганську області. (Інтернет-сайт «Кримська платформа» URL: <https://crimea-platform.org/full-scale-invasion/>)

Чий Крим: історичний аспект

Дяченко В.І.,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних та фундаментальних дисциплін, Інститут Військово-Морських Сил НУ «ОМА» (Одеса, Україна)

Сивоконь В.С.,

курсант, матрос, Інститут Військово-Морських Сил НУ «ОМА» (Одеса, Україна)

Канаш Л.Д.,

курсантка, матрос, Інститут Військово-Морських Сил НУ «ОМА» (Одеса, Україна)

Кримський півострів здавна має неповторну красу і багатства. З найглибшої давнини і Європа, і Азія усвідомили: хто володіє Кримом, той володіє Чорним морем і контролює багаті торговельні шляхи. Це не могло не привернути погляди близьких і далеких сусідів Кримського півострова.

Деякі грецькі і римські джерела дохристиянської епохи називають корінне населення Криму таврами (нащадки кімерійців, які були об'єднані у Кімерійським царстві у XIII – VIII століттях до н. е.), а сам півострів – Тавридою [1, с. 6].

У VIII - VI ст. до н. е., грецькі джерела називають населення Криму (Тавриди) і України скіфами, у IV - III ст. до н. е. сарматами, хоча фактично на цих землях жили різні народи і племена.

Ті ж самі грецькі джерела у II - I ст. до н. е. згадують про існування на побережжі Азовського моря і згодом у Причорномор'ї та Криму сарматських племен - роксолан і аланів [1]. На думку більшості дослідників, це - дві споріднені етнічні групи, або один народ індо-європейської групи

народів. Окремі філологи від слова «Рокс» виводять - назву Рос чи Русь. Досліджуючи проблему походження слова «Русь», знаходимо, що у візантійських хроніках воно відповідає термінам «скіфи» чи «тавроскіфи» [2, с. 36].

Алани згадуються античними письменниками Плінієм Другим і Тацитом і в I ст. н. е.. Алани споряджували напади на грецькі колонії Боспорського царства, переважно на Фанагорію, Кінни та інші міста Тавриди, - за відомостями Аміяна Марцеліна (IV ст.). Алани і самі заклали нові міста в Криму, наприклад, у III ст. н. е. Сугдей (за руськими літописами - Сурож, тепер Судак) і Ардавда (тепер Феодосія), які стали важливими фортецями-базами аланів під час нападів гунів, а згодом в IX ст. під час нападів угорських і печензьких кочовиків.

Коли близько 250 року н. е. частина германського племені готів підійшла до Криму, роксолани і алани поставилися до них вороже. Йордан також подає відомості про подальше вороже ставлення до готів, хоч називає роксолан антами.

Роксолани в IV ст. заселяли майже всю українську територію в сучасних етнографічних межах, окрім крайніх північних частин. Щільно заселяючи, як осілий хліборобський народ, ціле північне побережжя Чорного і Азовського морів та Крим, черпаючи державницькі і цивілізаційні почини від Боспоро-Кімерійської (Понтійської держави), роксолани мали свою вироблену високорозвинену матеріальну і духовну культуру. Вони були мореплавцями і навіть у своїх символічних знаках вживали морське атрибутику: котви, ливви тощо. Роксоланам належить стрічкове знакове письмо, знайдене в Ольвії, Євпаторії і Керчі на кам'яних плитах, датоване IV ст.

У 375 році гуни, розгромивши роксолан і аланів, з'являються у Криму.

У VI ст. Кримський півострів потрапляє в залежність від Візантії, яка заснувала свої корабельні бази в Херсонесі, Керчі, Сугдею і кількох менших містах на півдні. Однак, як і в античні часи, влада Візантійської імперії поширювалася лише на південне побережжя Криму. Місцевий елемент з роксолан і аланів продовжував панувати у внутрішньому Криму і визнавав приналежність до Києва. Сама Київська держава мала великий вплив і значення в Криму, вважаючи цю землю належною до Русі [1, с. 12]. Адже в Криму вже на той час використовувалася мова предків українців, бо, як підкреслює відомий дослідник української старовини І. Огієнко, «Костянтин, прибувши до Херсонесу р. 860, вчився тут київського наголосу та вимови» [3, с. 377].

Знакове письмо роксолан було попередником глаголиці і, ймовірно, тими «руськими письменами», які згадує св. Костянтин (Кирило) під час свого перебування в Херсонесі в 860 році. Іван Огієнко зазначав, що Костянтин знайшов тут «Євангелію та Псалтиря, написані «руською»

мовою». Це були переклади з грецької на східнослов'янську, точніше - на мову київську, потрібних для богослужіння уривків з Євангелія та Псалтиря» [3, с. 377].

Але св. Костянтин (Кирило) не тільки знайшов у Херсонесі книги, писані «руськими письменами». Він описує свою зустріч тут з місцевими жителями-русинами, які живуть тут цілими кварталами, розмовляють руською мовою...» [4, с. 18].

У VII - VIII ст. постала Хозарська держава, її вплив сягав до Кримського півострова. За свідченням Феофана, за часів імператора Юстиніана III, у 703 році аланський король Сароес (Сарродій) був союзником Візантії. Візантійський письменник Костянтин Порфирородний (X ст.) пише, що алани не тільки самі були незалежними, але й перешкождали хозарам у намаганні контролювати Кримський півострів.

На початку V століття почався колонізаційний рух проукраїнських племен з їхніх автохтонних прикарпатських поселень до Чорного й Азовського морів. У VI столітті наші предки заселили береги Чорного моря від Дунаю аж поза Дін [5, с. 39]. З середини VI ст. у східних хроніках уже згадуються руси («народ рос»), що мешкають на північ від Азовського моря [6, с. 252].

Аналізуючи повідомлення арабомовного вченого-енциклопедиста першої половини X ст. Ібн Русте про те, що країна русів («ар - русії») знаходиться на острові, оточенім озером, В. Крисаченко пише: «Звичайно, великою є спокуса вважати ним безпосередньо Тавриду - бо лише вона зусібіч оточена водою (Перекоп із зрозумілих причин практично може не враховуватися)» [6, с. 204]. Підстави для такої гіпотези дає В. Крисаченку й досить давня традиція, починаючи ще від аль-Ідрісі (XII ст.) ототожнювати острів русів з Кримом [6, с. 204].

З IX століття Чорне море стали звати Руським (тобто Українським). Наприклад, арабський географ аль-Масуді в середині X століття називає Чорне море Руським, бо, на його думку, ніхто, крім «русів», що живуть на одному з його берегів, не плавав на ньому, а цим племенем було ал-луд-аана, тобто давньоукраїнське плем'я уличів [4, с. 191].

Джерела, що стосуються періоду правління київського князя Святослава Хороброго (Завойовника), однозначно вказують на приналежність окремих кримських територій до Русі [7, с. 52]: Святослав створює руське Тмутороканське князівство (X-XI ст.), яке об'єднувало територію Керченського півострова і Тамань, тобто землі колишнього Боспорського царства, для контролю над торговельними шляхами.

Взяття Корсуня (Херсонеса) Володимиром Великим у 987 році ніби через «зраду» оборонців красномовно свідчить, що в Корсуні був староукраїнський елемент або дуже йому споріднений.

У XIII - XV ст. (генуезький період Криму) латиномовні, арабські та італомовні джерела постійно згадують про наявність руського

населення в Криму. Зокрема, в 60-ті роки XIII ст. про поселення русинів у Старому Криму згадується в арабських повідомленнях. С. Машенко вважає, що в генуезький період русини-українці мешкали в кожному великому місті Криму, мали свої церкви, можливо, навіть мали свої квартали [8, с. 42].

У 1223 році із захоплення Криму Золотою ордою в Криму з'явилися татари.

У 1427 році татари в Криму, під проводом Хаджі-Гірея, утворили окреме царство зі столицею в Бахчисараї. В 1475 році турки здобули Кафу, а в 1478 році - всі західноєвропейські колонії у Криму. Турки змушили Кримське царство визнати васальну залежність від Туреччини і в такому стані воно перебувало до 1774 р.

Створення Кримського царства й перехід українських земель до складу Великого князівства Литовського та Руського поклато початок розмежуванню з Кримом. Тоді «...гріниці України зачеркувалися по Чорноморські береги на полудні, по Донець і Тиху Сосну на сході» [9, с. 10].

Постійні напади на мирне хліборобське населення України було однією з найголовніших причин постання Запорізької Січі і завзятої боротьби з татарами. Під час тієї жорстокої боротьби український народ борювався водночас і за здобуття Криму.

Перші історичні відомості про козацьку флоту стосуються 1492 р., коли українські козаки під орудою Глинського (Мамая) напали на татарський корабель під Тягиною. Далі маємо численні звістки про напади козаків на Крим в 1502 й 1503 роках, похід Дашкевича 1523 року, що спустошив багато татарсько-турецьких баз. Щодо першої половини XVI ст. знаємо: спустошення Тягині і Очакова в 1545 р., похід Дмитра Вишневецького на Крим 1556 р., напад на Козлів (Євпаторію) в 1567 р., здобуття Наливайком Тягині в 1595 р. Морські походи на Крим на початку XVII ст. були в роках 1601, 1602, 1605, 1606, на Перекоп в роках 1608 і 1609. Особливо успішні морські походи запорожців на Кафу були в роках 1613-1620. Широко відоме здобуття Кафи 1616 р. під проводом гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного, коли з татарських в'язниць були врятовані тисячі невільників-християн. Далі відомі походи на Перекоп 1623 р. і Кафу 1624 р.

Зафіксовані й періоди союзу Запорізької Січі з Кримським царством проти Османської імперії, адже васальна залежність кримських ханів від Туреччини не служила на користь кримським татарам. Наприклад, відоме порозуміння Шаги-Гірея з гетьманом Михайлом Дорошенком, коли протягом цілого 1624 р. запорозька флоту напала на турецькі галери.

Україна від половини XVII стол. дуже часто заключає військовий союз з Кримським царством у боротьбі проти Речі Посполитої та

Московії. Відомий успішний похід українського війська через Перекоп до Бахчисарая в 1628 році на захист Шанги-Гірея проти московських військ, що вторглися в Крим під командуванням Кантеміра. Другий морський похід запорожців проти турків 1629 року в союзі з Кримом ще більше скріпив цей союз, хоч і не надовго.

Політика гетьманів України Б. Хмельницького і П. Дорошенка спрямована до згоди з кримськими татарами, що дає Україні військового союзника, хоча й ненадійного: були часті випадки невтривалости, паніки і зради татар. За доби Б. Хмельницького особливо цікаве порозуміння кримського хана з Б. Хмельницьким проти Москви, про що свідчить лист гетьмана 1651 р. до кримського калги зі згодою спільно іти проти Москви. Блискуча перемога гетьмана України І. Виговського над московським військом під Конотопом 1659 р. була також за підтримкою кримських татар.

Під час турецько-московської війни 1735-1738 рр. на боці Москви брали участь 50.000 українського суходільного війська та морські козаки, які обслуговували облогу Козлова (Євпаторії), Балаклави і Кафи. У 1736 р. при взятті Бахчисарая брало участь 16.000 гетьманського війська і 4.000 запорожців. Отже, здобуття всього українського Причорномор'я і Криму в кінці XVIII ст. було заслугою головно українського війська, тоді як російські частини йшли переважно слідами українських козаків. Після ліквідації Запорізької Січі російська імперія, передбачуючи війну з Туреччиною, мусіла в 1776 р. наново організувати українське військо з українською старшиною і цілим запорізьким укладом.

У 1774 році було проголошено «незалежність» Криму, а фактично відділення від Туреччини, а в 1783 р. відбулося «приєднання» Криму до російської імперії. Перші кораблі в «Ахтіярській» затоці коло Херсонесу, як першої військової бази російської імперії, склалися виключно з Дніпрової і Озівської флотилії запорожців.

Незважаючи на те, що російський уряд намагався передавати всі новоздобуті землі своїм «дворянам» і заселяв порожні степи чужинцями, все -таки природня колонізація Причорномор'я і Криму українцями в кінці XVIII і поч. XIX ст. була дуже інтенсивна.

Російськими військами було пороблено таку руїну всіх міст і всіх пам'яток архітектури і мистецтва на Кримському півострові, які перевищують погроми всіх кочівників разом, що переходили через Крим. Англійський подорожник Е. Д. Кларк, професор Кембриджського Університету, побувавши в Криму і зокрема в Херсонесі в 1812 р., писав: «Руїни Херсонесу були ще тривалі і були ще скрізь навіть двері будов... Але як прийшли московити, все було відразу здемольовано». Кларк на власні очі бачив, як московити закладали міни під античні храми, гаками розтягали мармурові бльоки каменя, роблячи це систематично на наказ згорі! Про Бахчисарай пише: «московити задовольнили свою варварську насолоду

руйнування, знищили цілковито цю столицю». В Керчі московити «зрівняли з землею 500 будівель», замість того спромоглися побудувати «коло тридцяти вбогих бараків...» [10].

Не краще виглядала справа з археологічними розкопками і дослідженням пам'яток, бо, шукаючи дорогоцінності, московські «гробокопачелі» руйнували могильники і цілі надземні будови. Під час будівництва доріг, військових споруд і «модерних» домів розбирали дорогоцінні пам'ятки архітектури античних і старохристиянських часів. Таким чином з величезних мистецьких скарбів Криму майже нічого не залишилося, особливо з надземних частин будов.

Відношення російської адміністрації до духових цінностей місцевого населення перевищувало найбільше дикунство. В 1833 році за наказом «Таврического» губернатора від татарського населення Криму було відібрано і спалено всі старовинні рукописи, записи і рукописні книги. Обмеження, переслідування і нищення татарських шкіл, освітніх і культурних товариств та інституцій – це окрема сторінка історії російської адміністрації в Криму, повна нечуваного варварства. Все це робилося всупереч Маніфесту Катерини II від 8 квітня 1783 р. (рік анексії Криму), яка клялася «за себе і своїх спадкоємців» дати татарам подібні права з іншими «нашими подданими». Наслідком того було зменшення татарського населення Криму майже на 60 % [11, с. 42].

На корабельних доках в Севастополі, які тоді якраз будувалися, працювало найбільше українських майстрів і ремісників корабельного будівництва, переважно з колишніх запорожців.

У XIX ст. була ще одна спроба Туреччини опанувати Крим. Для цього була створена військова коаліція Англія-Франція-Туреччина за участю також Італії. Коаліція мала на увазі здобути вільний торговельний доступ до Криму. У 1854-1855 роках військові кораблі коаліції здійснили облогу Криму, але без особливого успіху. Хоча військово-морська перевага в кримській війні була по стороні коаліції, однак 11-місячна облога Севастополя закінчилася умовою з російським урядом, за якою Крим далі залишався за російською імперією без ніяких забезпечень чи послаблень для місцевого населення. Отже, Москва мала можливість далі провадити безоглядне винищення татар та русифікацію Криму [11, с. 43].

Заселення Криму українцями відбувалося рівночасно з заселенням степової України, з якою Крим був у тісному контакті та творив природне і господарське продовження української території. В кінці XVIII та у XIX ст. це заселення українським селянством було дуже інтенсивне і здійснювалося мирним шляхом, без ніякої допомоги, швидше з перешкодами з боку російської адміністрації. Наплив українських хліборобів у Крим залежав ще від особливостей татарського життя і побуту. Справа в тому, що татари, як колишні кочівники, не були схильні до хліборобства. В старі часи татари в Криму обробляли свої лани працею невільників, яких

набирали головно з українських військових і цивільних бранців. Коли ж невільників бракувало, або вони вже не існували, то татари зовсім покидали хліборобську працю, більше займаючись садівництвом, скотарством і торгівлею. Коли ж кримські землі російській уряд почав роздавати своїм «дворянам», тоді російські поміщики вербували хліборобів, здебільшого з українських селян [11, с. 39]. Згодом земля переходила до рук українських селян природним шляхом, арендою і купівлею у власність.

Отож, протягом ХІХ ст. степова частина Криму опинилася переважно в руках українського селянства. Російська адміністрація записувала українців, звичайно, як «русских» і тому офіційна російська статистика подавала фальшивий образ населення Криму. Тим не менш і за цією офіційною статистикою в 1897 р. в Криму було 63 тисячі українців, за окремими повітами українців було: в пов. Перекоп 22 %, Євпаторія 21 %, Керч 16 %, Севастополь 13 %, Теодосія 12 %. Натомість татари склали лише 13 % до всього населення Криму [11, с. 41].

Таврійська губернія існувала як єдиний господарський організм 115 років. У межах всієї губернії українці становили, як засвідчив перший всеросійський перепис населення 1897 р., 60 відсотків населення [11, с. 43].

Перед першою світовою війною українці щільно заселяли не тільки північну, степову частину Криму, але багато українських сіл було під Сімферополем, де розмовляли українською мовою. Саме ті українські села доставляли до міст сільськогосподарські продукти та мали певні торговельні зносини з корінною Україною. Татарські аули жили зовсім відокремлено, своїм життям і відігравали незначну роль в економічному житті краю.

Інша ділянка життя і побуту, в якій панували українці, – це морська торговельна і особливо військова фльота. Протягом всього ХІХ і початку ХХ ст. матроси, підстаршини і технічна обслуга Чорноморської фльоти складалася здебільшого з українців [12, с. 8].

З початком революції 1917 р., розвалом російської імперії та створенням Української Центральної Ради в Києві зразу ожили традиції української фльоти. Вже в березні 1917 р. почала діяти «Чорноморська Генеральна Рада», що складалася з українців-старшин, підстаршин і матросів військової фльоти з осідком у Севастополі, які перед тим гуртувалися в українських таємних організаціях «Кобзар». Чорноморська Генеральна Рада мала таку вагу, що половина кораблів фльоти плавала під українським прапором [12, с. 20]. По містах Криму постали місцеві Революційні Комітети, що спочатку склалися з росіян, українців, і караїмів (семіти з колишньої Хозарії).

Татарська національно-революційна діяльність проходила в формах, подібних до української діяльності. В листопаді 1917 р. Українська Центральна Рада проголосила приєднання трьох північних повітів Криму

до України, з чого повстав конфлікт з росіянами і татарами. У грудні 1917 р. татарський делегатський «Курултай» вибрав свій уряд і директорію з 5 осіб на чолі з Чембеєм, проголосив Кримську Народну республіку. 13 січня 1918 р. владу в Криму захопили на короткий час російські більшовики, зокрема в Симферополі. Кримську Народну республіку розгромили [12, с. 85].

Український уряд у Києві робив потрібні приготування для опанування Чорним морем, без чого було неможливе і саме існування української держави. 23 грудня 1917 р. при Українській Раді в Києві створено Морський Секретаріят, згодом Морське міністерство. Законом від 13 березня 1918 р., Українська Народна Республіка проголосила контроль над усією військовою і торгівельною фльотою Чорного моря, що перед тим належала російській імперії [12, с. 72]. Зрозуміло, що це була спроба встановлення контролю над Кримом.

Десятого квітня 1918 р. Запорізька дивізія під командуванням полковника Болбочана вирушила в похід на Крим. 29 квітня 1918 року о 4 год. вся військова фльота в Севастополі урочисто підняла прапор Української Народної Республіки і тим прилучилась до української держави. Цей акт відбувся без ніяких інцидентів, навпаки з великим піднесеним настроєм матросів і цілого екіпажу фльоти. Проголошення переходу влади в Україні до гетьмана Павла Скоропадського Чорноморська фльота прийняла на другий день так само в повній дисципліні і порядку [12, с. 75]. Нарешті у вересні 1918 р. український уряд з представниками Криму – татарами, німецькими кольоністами і українцями – підписав умову про прилучення Криму до України з забезпеченням Криму внутрішньої автономії [12, с. 104].

Часи перебування російських монархічних військ в Криму позначилися підпадом всього громадського життя, зокрема автономістичних змагань татар і, нарешті, голодом місцевого населення. Двадцять третього серпня 1919 р. загін російських офіцерів розгромив татарську директорію та редакцію її органу «Міллет». В серпні 1919 р. ліквідовано і автономний парламент татар [12, с. 106].

Боротьба на два фронти проти російських імперіялістів - білих і червоних, сильно ослабила Україну, хоч війська Денікіна і Врангеля зазнали цілковитої поразки. З того скористалися тільки більшовики і в кінці 1920 р. захопили Крим, проголосивши його Автономною Советською Республікою в складі РСР (Декрет 18. X. 1921), але при господарському районуванні Крим і надалі залишився спільно з Україною у «Південно-Гірничо-Промисловій Області» [11, с. 50]. За советською статистикою 1926 р. в Криму мешкало 714.000 осіб: московитів 28 %, українців 25 %, татар 20 %, німців 6 %, кавказців-горців 4 %, вірмен 4 %, греків 3 %, поляків 0,7 %, інших близько 9 % [11, с. 42]. 13 лютого 1954 р. «Президія Верховного Совета СССР» за згодою Президії «Верховного Совета РСФСР»

(себто Російської Советської Республіки) і з представниками Президії Верховного Совету УССР та представниками Криму прийняли постанову про прилучення Криму до Української Республіки. Як головні причини цього акту було подано «територіяльна близькість Криму до України, спільність їх економіки і факт тісних господарських і культурних зв'язків» [11, с. 27]. Отож, в історичному аспекті українці є корінним народом Криму. Ще в IX ст. Великий київський князь Святослав Хоробрий Завойовник (роки правління 964-972) створює руське Тмутараканське князівство на території Керченського півострова і Тамані за для контролю над торговельними шляхами. І з того часу український етнос постійно живе на території Кримського півострова. Татари ж з'явилися у Криму в 1223 році із захоплення Криму Золотою ордою, а московити у 1783 році. Предки українців та українці володіли Кримом найдовше: близько 1500 років – кімерійці (таври), скіфи, сармати (від XII ст. до н.е. до III ст. н.е.), майже 100 років – гуни (у V ст.), більше 150 років у Криму існувало руське Тмутороканське князівство (у X-XI ст.). Кримські татари були володарями Кримського півострова 355 років. Московити володіли Кримом всього трохи більше 200 років.

Отже, в історичному аспекті Крим належить українцям та кримським татарам, вони ж є корінними народами Кримського півострова.

Список використаних джерел:

1. Січинський В. Крим. Історичний нарис. Нью-Йорк: Організація Оборони Чотирьох Свобід України, 1954. 31 с.
2. Іван Білик. Аксиоми недоведених традицій. *Меч Арея. Історичний роман*. К.: ФОП Стебеляк О. М., 2016. 408 с.
3. Огієнко І. Руські переклади в Херсонесі в 860 році. Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Йвановича Багалія. Київ, 1927. С. 377.
4. Міндюк О. Українці - корінний народ Криму. Львів: В-во «СПОЛОМ'», 2000. 32 с.
5. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. К.: Т-во «Знання» України, 1991. 240 с. isbn 5-7770-0060-6.
6. Крисаченко В. Історія Криму в джерелах і документах. Ч. I. Античність і середньовіччя. Чернівці, 1998. С. 252.
7. Надинский П. Н. Очерки по истории Крыма. Ч. 1. Симферополь, 1951. 231 с.
8. Мащенко С. Українці в Криму: етнодемографічні аспекти (VIII - XX століття). *Етнічна історія народів Європи*. К., 1999. С. 42.
9. Грушевський М. Історія України-Руси. К., 1995 - Т. VII. 856 с.
10. Едвард Даніел Клерк Вінтоняк Олекса. Україна в описах західноєвропейських подорожників другої половини XVIII століття. Львів; Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1995. 223 с.
11. Лукінюк М.В. Руйнуймо міфи! Полемічні нотатки до українсько-російської історії: вид. третє виправлене і доповнене. Серія «Історичні студії». К.: Український пріоритет, 2020. 576 с.

12. Гриценко Ігор. Український державний флот в 1917-1919 рр.: історія його становлення, військово-політичної боротьби та занепаду. К.: Видавець Олег Філюк, 2015. 232 с.

Базування чорноморського флоту РФ на території України – один із головних чинників збройної агресії росії проти України

Соколюк С.М.,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри Військово-Морських Сил, Національний університет оборони України (Київ, Україна)

Ситуація, що склалася після розпаду СРСР у 1991 р. на Чорному морі, була багато в чому унікальною. Уперше у світовій практиці після зникнення з політичної карти радянської імперії зі створенням низки незалежних держав на їх територіях залишилися іноземні військові формування. Територія незалежної України була надана для перебування та функціонування Чорноморського флоту Російської Федерації [2, с. 7]. Перебування та функціонування ЧФ РФ на території України залишалося тривалий час одним із найскладніших питань у комплексі україно-російських взаємин, а подеколи – головним гальмівним чинником на шляху їх подолання [2, с. 11], і як показав подальший перебіг подій, плацдармом для експансії росії в Україну, аж до застосування збройної сили.

Як показав історичний досвід, стратегічною метою перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України було бажання керівництва сусідньої держави контролювати Україну і мати активний серйозний важіль впливу на неї. ЧФ РФ, який за своєю військовою потужністю поступався навіть турецькому флоту, став, по суті, чинником дестабілізації на території України, який міг спрацювати в будь-який момент та способом. Прикладами таких спроб стали залучення проросійських політичних сил для зриву міжнародних військово-морських навчань біля українських берегів у 2006–2008 рр. та криза навколо острова Коса Тузла у 2003 р., що стало репетиціями спочатку «гібридної», а з часом і реальної війни Росії проти України під прикриттям захисту інтересів росіян, яких, згідно із заявами Путіна, на території нашої держави налічувалося 17 мільйонів. Серйозним підґрунтям для подальших проблемних ситуацій та погіршення відносин двох країн стало прагнення Росії закріпити перебування ЧФ на території України навично і на умовах, щоб територія бази на українських теренах була визнана російською, про що

неодноразово заявляли російські політики [1], що, у сукупності, і підтвердив подальший перебіг подій, який призвів до окупації РФ території Криму в лютому – березні 2014 року та використання півострова в якості південного плацдарму для повномасштабного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. всупереч виробленої після завершення Другої Світової війни системи непорушності кордонів у Європі та двосторонніх угод і домовленостей між РФ та Україною.

Слід зазначити, що за станом на грудень 1991 року – часу розпаду СРСР – Чорноморський флот становив майже 10% у структурі ВМФ СРСР і налічував понад 1300 з'єднань, військових частин, підрозділів та установ. Сукупно у його складі нараховувалося майже 100 тис. (70 тис. [2, с. 14]) осіб особового складу, 835 кораблів і суден усіх класів [6], у тому числі: 105 бойових кораблів і 69 бойових катерів [2, с. 14], із них: 60 підводних човнів, 2 протичовнових крейсери, 1 ракетний крейсер, 6 великих протичовнових кораблів, близько 40 сторожових кораблів, 70 тральщиків, 50 десантних кораблів і катерів [6], 48 кораблів спеціального призначення, 191 морське судно забезпечення, 470 катерів та рейдових суден забезпечення загальною водотоннажністю близько 650 000 т [2, с. 14], морська авіація наземного базування (ракетносна, бомбардувальна, винищувальна, штурмова та розвідувальна авіація), що налічувала понад 400 літаків і вертольотів [6], із них 170 бойових літаків, 19 літаків і 115 вертольотів протичовнової авіації та 35 літальних апаратів транспортної авіації [2, с. 14].

З'єднання, військові частини, підрозділи та установи ЧФ були розташовані у 24 гарнізонах, 572 військових містечках на площі близько 65 тис. гектарів з балансовою вартістю основних фондів 22,1 млрд. дол. США [2, с. 14-15].

Після розпаду Радянського Союзу в 1992 р. радянський Чорноморський флот перейшов під контроль України на основі територіальної належності. Проте досить значна частина офіцерів флоту, підтримана владою з Москви, була проти української влади. За результатом зустрічі президентів Л. Кравчука і Б. Єльцина 3 серпня 1992 р. флот мав бути поділений навпіл. Утім, скориставшись тривалим міждержавним переговорним процесом, флот перейшов під повну владу Росії. Також росіяни відмовлялися покинути Севастополь, мріючи про його передачу Росії. 9 червня 1995 р. президенти Л. Кучма і Б. Єльцин вирішили поділити флот у пропорції: 18,3 % кораблів до складу ВМС України і 81,7 % кораблів і суден – до ВМФ РФ. Пункти базування в Ізмаїлі, Одесі, Очакові, Керчі, Донузлаві і Балаклаві та ще 10 баз морської авіації перейшли під контроль ВМС України [1].

Після підписання 15 квітня 1994 р. Угоди між Україною та РФ про поетапне врегулювання проблем ЧФ, коли поділ флоту став найближчою

реальністю, російська сторона в односторонньому порядку розпочали процес його скорочення [2, с. 15].

Згідно з досягнутими Угодами від 9 червня 1995 р. та 28 травня 1997 р. після розподілу Чорноморський флот Росії на території України мав право утримувати 25 тис. осіб, зокрема в частинах морської піхоти та морської авіації наземного базування – 1987 осіб; 272 од. кораблів і суден (бойових кораблів – 32, бойових катерів – 20, кораблів спецпризначення – 16, суден і катерів допоміжного флоту – 130, пошуково-рятувальних суден і катерів – 40, гідрографічних суден і катерів – 34). Бойових літаків морської авіації наземного базування (22 од.), звичайних озброєнь і техніки: 132 бойових броньованих машин і 24 артилерійських одиниць калібру 100 мм і вище. За Росією залишилися: 3 пункти базування корабельного складу – Севастополь, Феодосія і Миколаїв; 16 командних пунктів з 80, 11 об'єктів зв'язку з 39, 5 об'єктів забезпечення ракетно-артилерійської і мінно-торпедної зброї; 31-й випробувальний центр з відповідними об'єктами забезпечення (в районі Феодосії); військовий санаторій «Ялта», 830-й пост зв'язку та ретрансляції в м. Ялта, 1001-й пункт високочастотного зв'язку в населеному пункті Прибережне Судакського району, 2436-й склад ракетного палива на станції Мамут [1].

Міжурядовою угодою про статус та умови перебування ЧФ РФ на території України від 28 травня 1997 р. було погоджено термін перебування Російського флоту в Севастополі до 2017 р. Згідно з цією угодою (ст. 4), загальна чисельність особового складу, кількість кораблів, суден, озброєнь та військової техніки ЧФ РФ, що знаходилися на території України, не повинні були перевищувати рівні, визначені Угодою між Україною і РФ про параметри поділу ЧФ від 28 травня 1997 р. Водночас Російська Сторона щороку, до 1 січня, за погодженням Сторонами переліком мала інформувати Українську Сторону про загальну чисельність особового складу та основні озброєння ЧФ РФ, що знаходилися на території України, та зобов'язувалася не мати ядерної зброї в складі ЧФ, яка знаходилася на території України. Військові формування мали здійснювати свою діяльність у місцях дислокації відповідно до законодавства РФ, поважати суверенітет України, додержуватися її законодавства та не допускати втручання у внутрішні справи України. Господарська діяльність підприємств, організацій та установ Чорноморського флоту Російської Федерації не повинна при цьому суперечити законодавству України (ст. 6) [5].

Слід зазначити, що переговори 1997 р. завершилися фіксацією боргу України перед Росією за газ 1991–1997 рр. у межах 3 млрд. дол., з яких 500 млн. дол. було передано Росії за вартість флоту; а 200 млн. дол. були компенсацією Україні за передачу РФ тактичної ядерної зброї. Відтак, 2,3 млрд. дол. були поділені на рівні частини на 20 років обсягом 97 млн. дол. щорічно, які просто мали списуватися з українського боргу.

Згідно з оцінками де-факто Україна мала розрахуватися з РФ до 2022 року, і тільки після цього Росія повинна була почати сплачувати за оренду живими грошима. Загальний обсяг площ, які РФ «орендувала» в Україні, налічував 18 тис. га, із них 3,3 тис. – безпосередньо в Севастополі. За оцінкою фахівців, за умови сплати РФ за оренду відповідно до світових стандартів, Україна отримала б 10 млрд. грн. або 1,25 млрд. дол. А дохід України від оренди причалів цивільними структурами коливався б у межах 150 млн. дол без урахування вартості оренди за використання 33 об'єктів за межами Севастополя – гідрографічних споруд, маяків [1].

Складність базування кораблів РФ в Новоросійську була зумовлена передусім недостатньою протяжністю причального фронту для розміщення плавзасобів, що призвело до конфлікту військових з фінансово-промисловими групами, які не захотіли поступатися своїми потужностями. Відтак, безкоштовне базування російських кораблів на «орендованих» (лапки – авт. – С.С.) в Україні причалах і відсутність необхідності фінансування будівництва та утримання повноцінної бази у Новоросійську чітко вклалося у канву російських економічних інтересів. У світовій практиці існують різні підходи до розуміння базування флоту. Так, база ВМС США в Італії розглядається урядом цієї країни – члена НАТО – в якості оплоту більш потужної партнерської держави, відтак вартість за оренду може бути значно знижена. У ситуації з базуванням ЧФ РФ в українському Криму російська сторона підходила до цього питання очима колишнього посла Росії в Україні В. Черномірдіна, котрий стверджував, що ЧФ захищає південні кордони України. Разом із тим російська сторона аргументувала необхідність базування ЧФ РФ в Севастополі тим, що начебто флот рятує місто від занепаду, сплачуючи за послуги електро- і водопостачання у межах 40 млн. грн. щорічно, а також тим, що російських підприємствах працюють близько 14 тис. українських громадян [1].

Натомість, за оцінками фахівців, створення цивільної причальної інфраструктури, направлення зусиль на розбудову Севастополя як курортної зони привабило б значно більше інвестицій. За підсумками 2010 року, окрім 40 мільйонів російських рублів, інвестори, у т.ч. іноземні, вклали безпосередньо в транспорт та зв'язок Севастополя 9 млн. дол., у промисловість – 40 млн. дол., у будівництво – 17 млн. дол. За створення у Севастополі відкритої економічної зони, де були б запроваджені ринкові умови для безпечного ведення бізнесу іноземними компаніями, місто зробило б суттєвий ривок вперед.

Згідно з вимогами міжнародного морського права, за безпеку та інформаційне забезпечення в прилеглий акваторії відповідає держава, використовуючи для цього власні засоби. Утім, утворилася безпрецедентна правова колізія, коли Україна має гарантувати суднам інших держав безпеку в прикордонній акваторії, де маяки контролюються військовими

чужої держави – усього понад 20 таких об'єктів. Цей прецедент яскраво ілюструє позицію Російської Федерації [1].

Отже, перебування ЧФ на території України завдавало шкоди її національним інтересам.

Згідно з верифікаційною інформацією, після поділу Чорноморського флоту колишнього СРСР на початок 1999 р. ЧФ РФ у Криму мав 20 тис. військовослужбовців, 50 бойових кораблів, 120 допоміжних суден, 430 одиниць бойової техніки й озброєння, 90 літаків і вертольотів на аеродромах Кача і Гвардійське [6].

За виключенням 1999 р., українська сторона жодного разу не змогла провести інспекцію російських об'єктів ЧФ на території України, хоча базові угоди по ЧФ передбачали таку можливість. Відтак, було невідомо, якими силами володіє Росія на території України. За 10 років на території України з'явилося 4 нових військових кораблі РФ у 2002 та 2008 роках, причому, ці заміни були пов'язані зі складним періодом переговорів, але зрештою росіяни просто обдурили українців. Коли 2002 року заводився перший корабель, була домовленість, що Росія за це віддасть Севастопольський морський клуб. Корабель завели, а клуб лишився у власності росіян. Коли заводилися літаки, передбачалась можливість верифікації, яку де-факто українська сторона не отримала. Це питання беззубості нашої політики, дипломатії у переговорах з партнером [1].

Загалом проблема була закладена з часу здобуття державної Незалежності України, відколи російські кораблі перебували в базах на її території і наша держава допускала це, обгрунтовуючи різними мотивами: політичними, безпековими, економічними. Та найуразливішою завжди була юридична сторона питання, оскільки існування іноземних військових баз на території України завжди викликало сумніви в частині допустимості цього з точки зору української Конституції України, оскільки суперечить ч.7 ст. 17 Основного Закону, в якій міститься положення про те, що: «На території України забороняється розташування іноземних військових баз».

Врегулюючи колізію, яка виникла у зв'язку з військовими базами російського Чорноморського флоту, Верховна Рада України внесла в останній Розділ XV «Перехідні положення» Конституції пункт 14, в якому йдеться, що: «Використання існуючих військових баз на території України для тимчасового перебування іноземних військових формувань можливе на умовах оренди, в порядку, визначеному міжнародними договорами України, ратифікованими Верховною Радою України».

Проте, 20 квітня 2010 р., напередодні підписання Харківської угоди, Конституційний суд своєю ухвалою відмовив у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Президента України від 9 лютого 2010 р. Підставою для такого рішення, на думку

Конституційного Суду, є те, що відповідно до Конституції України, до його повноважень належить офіційне тлумачення Конституції та законів України, а глава держави у своєму конституційному поданні порушив питання не про офіційне тлумачення положень Конституції, а про їх застосування в майбутньому. Отже, Конституційний Суд визнав законність перебування російського Чорноморського флоту на території України [4], що стало політичним підґрунтям проросійській владі на чолі з В. Януковичем і загалом агресивній сусідній державі.

Відтак, 21 квітня 2010 р., Президент України В. Янукович та президент Російської Федерації Д. Медведєв підписали угоду про продовження перебування Чорноморського флоту РФ у Севастополі на 25 років, до 2042 р. Деякі аналітики розцінили угоду про продовження базування флоту як ціну за здешевлення газу; і охарактеризували її як таку, що суперечить Конституції України. Угода отримала також неоднозначну оцінку в українському суспільстві: її розкритикували місцеві ради, опозиція та екологи. Відбулася серія багатотисячних мітингів. 27 квітня Угоду ратифікували у Верховній Раді України за підтримки панівної коаліції Партії регіонів, КПУ та Блоку Литвина [6].

Автор цих рядків, будучи на той час уже викладачем в Національному університеті оборони України – доцентом кафедри Військово-Морських Сил – під час обговорення цієї угоди в навчальних аудиторіях зі слухачами та з науково-педагогічними працівниками – колегами висловив припущення, що через 3 роки Росія може захопити Крим! І, на жаль, не помилився...

Міністр закордонних справ України К. Грищенко у своєму коментарі журналістам 22 квітня 2010 р. заявив, що це рішення Конституційного Суду про можливість перебування в Україні військових баз інших держав вирішує питання про конституційність продовження терміну базування Чорноморського флоту Росії. Результатом стала не просто передача частини української території у власність, хай навіть тимчасову, іншій державі, а те, що найменше протягом наступних трьох десятиліть на території України перебував би військово-морський контингент, хоч і недостатньо сучасний, але потужніший за національні Військово-Морські Сили, з високою вірогідністю того, що він може брати участь у військових конфліктах з третіми державами та наявністю потенціалу для застосування ядерної зброї [4].

27 квітня 2010 року Верховна Рада України ратифікувала угоду про продовження перебування Чорноморського флоту РФ в Україні до 2042 року, підписану 21 квітня у Харкові тодішніми президентами України **В. Януковичем** та Росії **Д. Медведєвим**, в обмін на яку Україна мала отримувати щороку \$100 млн. та знижену ціну на газ, що, за визначенням третього президента України В. Ющенка, стало розмінною монетою для суверенітету та незалежності нашої держави. Документ, який, за оцінкою

аналітиків, суперечив Конституції України, викликав обурення опозиції, екологів та місцевих рад. З початком збройної агресії РФ проти України 31 березня 2014 року Держдума РФ денонсувала угоду в односторонньому порядку [3].

І справа була не тільки в тім, що ситуація, яка склалася довкола Чорноморського флоту Російської Федерації, потребувала подальшого правового врегулювання, оскільки всі три Угоди 1997 р. залишили багато питань без відповідей, а нові проблеми, які виникали, залишалися невирішеними, зокрема у тому, що Харківська угода об'єктивно не могла врегулювати весь складний комплекс правовідносин між Україною та Росією, які існували з цього приводу і потребувала продовження процесу врегулювання спірних питань, які виникли з приводу базування ЧФ РФ на території України [4].

Було видно навіть неозброєним оком, що ЧФ РФ став не тільки засобом тиску в двосторонніх україно-російських відносинах, а й у подальшому, посилений кораблями Північного та Балтійського флотів, які використовувалися для підтримки російських військ під час конфлікту в Сирії протягом 2015–2022 років, був використаний у якості передового ешелону для збройної агресії РФ проти України як у лютому – березні 2014 р., так і наприкінці лютого 2022 р.

Отже, можна з повною впевненістю зробити висновок про те, що базування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України стало одним з головних чинників збройної агресії Росії проти України.

Список використаних джерел:

1. Бадрак В., Згурець С. Ціна перебування ЧФ Росії у Криму URL: <https://glavcom.ua/publications/115935-tsina-perebuvannja-chf-rosiji-u-krimu.html> 22 листопада, 2011.
2. Близнюков С. П. Хроніка Чорноморський флот Російської Федерації на території України. Київ: НАОУ, 2009. 312 с.
3. В Україні розмістили російський флот https://gazeta.ua/articles/history/_v-ukrayini-rozmistili-rosijskij-flot/962403.
4. Городиський І. Продовження терміну базування Чорноморського флоту Росії на території України, 2010. № 61. <https://www.ji.lviv.ua/n61texts/gorodyskyj.htm>.
5. Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України. Редакція від 20.10.2010 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_076#Text.
6. Чорноморський флот ВМФ Росії URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/97>.

Передача кримської області до складу УРСР - політичні «міфи» та їх наслідки

Вановська І.М.,

кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник лінгвістичного науково-дослідного управління науково-дослідного центру, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

Оригінали протоколів про передачу Кримської області до УРСР недоступні для дослідників, у той час як Росією активно поширюється викривлена інформація, що стосується їх змісту. Тема надзвичайно міфологізована і використовується російською пропагандою для обґрунтування окупації Автономної республіки Крим і міста Севастополя з 2014 року дотепер.

Видатний український мислитель ХХ ст. професор, американець українського походження, І. Лисяк-Рудницький надрукував у 1956 р. в журналі «Культура», що видавався польською мовою в Парижі, статтю «Новий Переяслав». Стаття присвячувалася аналізу курсу Кремля щодо України після смерті І. Сталіна. Лисяк-Рудницький назвав три обставини, які давали право твердити про радикальну зміну курсу. По-перше, керівні посади в республіці опинилися переважно в руках місцевих (уродженців Криму) людей, а ЦК Компартії України став очолювати українець – Олексій Кириченко. По-друге, утворення раднаргоспів істотно розширило компетенцію місцевих управлінських апаратів, особливо в господарській і культурній сферах. По-третє, в зв'язку із святкуванням 300-ліття Переяславської ради Кримська область була прилучена до УРСР.

Зокрема, він зробив висновок, що вся попередня політика зводилася до спроби зламати опір українського народу засобами фізичного насильства, але зі смертю І. Сталіна можливості для здійснення такого курсу вичерпалися. Україну потрібно було утримувати в межах імперії, спираючись більше на пропагандистські, а не силові засоби. «Якими підставами керувалася Москва, передаючи Кримську область Українській РСР? – питав він. – Приналежність Криму до Російської республіки, що від неї він відділений усією шириною України, творила аномалію в адміністративній структурі СРСР. Ця неприродна розв'язка не могла не драгувати «підсовєтських українців», скріплюючи в них почуття, що вони перебувають в «російському оточенні». І. Лисяк-Рудницький у названій вище статті вказував, що Кремль нічого не втрачав від передачі Криму, тому що вся Україна 300 років підпорядковувалася імперії. Справді, ніхто не міг передбачити, що Крим коли-небудь відірветься від Росії разом з

Україною. Компарти́но-радянські вожді при розв’язанні українсько-російських територіальних питань завжди брали до уваги російські національні інтереси. Маючи всю Україну в своїй кишені, вони не цікавилися українськими національними інтересами. Власне, вони не сприймали саму категорію специфічно українських інтересів. Така специфіка ототожнювалася в політиці Кремля з «українським буржуазним націоналізмом» [5, с. 86].

МІФ № 1: «Ісконно-русская земля»

Упродовж кількох тисячоліть Крим населяли представники сотень народів: від кіммерійців до кримчаків. Його територію упродовж століть контролювали десятки імперій: від Римської до Османської. Кримські татари з’являються в Криму в XIII ст. (приблизно у 40-х рр.); з XV ст. - по 1783 р. - Кримське ханство; у 1783 р. Російська імперія знищує Кримське ханство, і з цього часу починається русифікація Криму - на початку серпня 1778 року російський уряд депортував греків, вірмен і грузинів. «Под сенью дружеских штыков» 31386 християн було депортовано з Криму, а під час революції 1917–1920 рр. тут змінилося кілька місцевих та окупаційних урядів, але правом самостійно обирати собі долю півострів тишився недовго. Крим був остаточно завойований більшовиками в листопаді 1920 року й увійшов до складу Росії як звичайна губернія. [1].

Таврійська губернія - адміністративно-територіальна одиниця Російської імперії, існувала з 8 (20) жовтня 1802 до 18 жовтня 1921. Адміністративним центром був Сімферополь.

Губернія охоплювала весь Кримський півострів (5 повітів: Євпаторійський, Перекопський, Сімферопольський, Феодосійський та Ялтинський – разом 25 600 км² і 740 000 мешканців у 1914 році, з яких українці становили меншість) та частину Степової України (Бердянський, Дніпровський, Мелітопольський повіти – разом 35 060 км², 1,76 млн мешканців) з українською більшістю [3].

Рідна мова населення кримських повітів Таврійської губернії за результатами перепису **1897 року** [3]:

рідна мова	чисельність	частка
татарська	194 294	35,55 %
російська	180 963	33,11 %
українська	64 703	11,84 %
німецька	31 590	5,78 %
єврейська	24 168	4,42 %
грецька	17 114	3,13 %
вірменська	8 317	1,52 %
болгарська	7 450	1,36 %

польська	6 929	1,27 %
----------	-------	--------

Рідна мова населення Кримської АСРР за результатами перепису **1926 року** [3]:

рідна мова	чисельність	частка
російська	384 000	53,79 %
татарська	186 024	26,06 %
німецька	42 195	5,91 %
українська	33 760	4,73 %
єврейська	21 931	3,07 %
грецька	14 855	2,08 %
болгарська	10 909	1,53 %
вірменська	9 987	1,40 %
польська	2 281	0,32 %

Рідна мова населення Кримської області УРСР за результатами перепису **1959 року** [3]:

рідна мова	чисельність	частка
російська	1038 100	86,4 %
українська	141 700	11,8 %
інша	21 700	1,8 %

Декрет про утворення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки був підписаний В. Леніним і М. Калініним 18 жовтня 1921 р. в русі розпочатої тоді політики коренізації (на півострові – «кримсько-татаризації»), а також задля пропаганди радянського ладу серед «трудящих мусульманського Сходу». Через місяць, у листопаді, республіка була конституційована на установчому з'їзді рад Криму, а після війни, у червні 1945 р. Кримська АРСР була перетворена в область у складі РРФСР [2].

МІФ № 2: «Обмін територіями між Україною та Росією»

Твердження, що в обмін на Крим Росія отримала Таганрог і прилегли території, поширене в соцмережах і медіа.

Останній обмін територіями між Радянською Україною та Радянською Росією відбувся в 1928 році. Таганрог і територія навколо нього, які до того належали радянській українській республіці, були включені до складу Росії 1924 року. Обміни територіями між Україною та Росією (всі вони відбувалися з 1919 до 1928 року) і вирішив притягнути ці події

до Криму. Але передання півострова в 1954 році – зовсім інша історія із зовсім іншої епохи.

Довідка:

У період існування Української держави гетьмана П. Скоропадського у 1918 році Білгородщина входила до її складу. Уряд радянської України прийнятим у січні 1919-го декретом затвердив належність Білгородського повіту до Харківської губернії, тобто українській стороні.

Ця позиція викликала незадоволення керівництва Курської губернії, до складу якої Білгород входив до революції. Внаслідок безпосередньої вказівки Кремля у лютому 1919 р. була затверджена постанова РНК УСРР «Про адміністративне управління на території прифронтової смуги України», згідно з якою керівництво УСРР визнавало чинними до революційні міжгубернські межі, а, отже, Білгородський повіт передавався Росії. У 1920 р. та пізніше керівництво УСРР неодноразово порушувало питання про передачу республіці Білгорода [1].

Український Білгород. Сторінка з київського журналу «Око»

Міф № 3: «Добровільне переселення росіян та українців до Криму»

Для Криму Велика Вітчизняна війна скінчилася весною 1944 року. Безперечно, упродовж 1941-1944 років народне господарство країни зазнало величезних збитків, оскільки півостровом двічі прокочувалися спустошливі хвилі війни.

Руйнівні наслідки війни як в Криму, так і в інших регіонах України, Білорусії та в окупованих областях Росії істотно не відрізнялися. Всім їм протягом тривалого часу не вдавалося досягти довоєнного рівня

виробництва. Але в Криму економічна та соціальна ситуація у повоєнну добу виявилася надзвичайно складною, навіть катастрофічною.

Значною мірою кризу економіки, особливо сільськогосподарського виробництва, тут спричинила масова депортація кримськотатарського народу, греків, вірменів, чехів та болгар. А в перші дні війни з Криму було вивезено ще й понад 50 тисяч німців, які мешкали тут ще з часів Катерини II.

Формування українсько-російського радянського адміністративного кордону (1918-1928).

Зеленим пунктиром позначені українські етнічні території, на які УСРР претендувала на переговорах із РСФРР у 1924 році

Отже, загальна кількість вивезених з Криму людей сягала близько 300 тисяч [4]. Якщо ж урахувати, що доросле чоловіче населення воювало на фронтах і зазнало значних втрат, після депортації кримських татар та інших національних меншин півострів практично обезлюднів.

Офіційна статистика свідчить, що за час війни населення в Криму зменшилося вдвічі і до травня 1944 року становило 780 тисяч осіб, а після депортації кримських татар тут лишилося близько 500 тисяч [4].

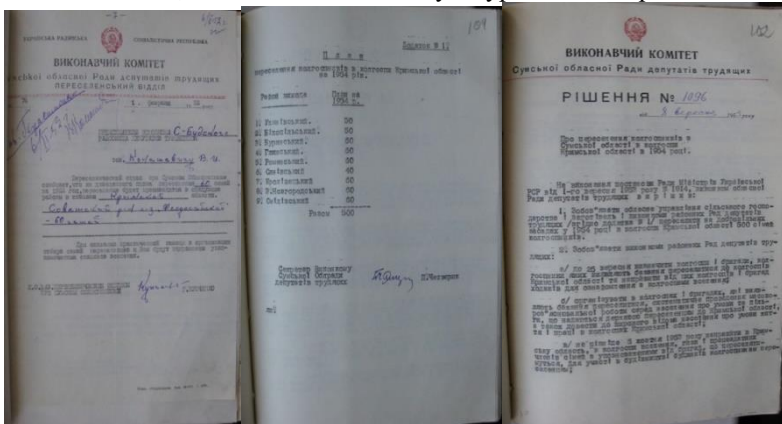
Уже в перші дні і місяці після визволення Криму від фашистських окупантів сільське господарство, занедбане війною, зазнало величезних збитків. Сталінське - беріївські опричники, ніби навмисне, приурочили виселення кримських татар до розпаду весняних робіт, коли повинні були закладатися основи майбутнього урожаю. У більшості кримських сіл уже влітку не було кому зібрати й мізерні дарунки землі. По моторошно безлюдних, понижених та пограбованих татарських селищах та садибах бродили лише зголоднілі коти та собаки [5, с. 207].

Перша хвиля переселенців до Криму з глибинних областей Росії не принесла бажаних наслідків. Люди із лісної частини Росії важко приживалися в степу і не могли адаптуватися до гірської місцевості. Ще важче переселенцям давалася вельми складна й специфічна землеробська культура. Сади, виноград, ефірони, тютюн, технічні культури, навіть

кукурудзу російські переселенці побачили в Криму вперше у своєму житті.

Примусове переселення українського населення зі сплюндрованої Другою світовою війною України до знелюднілого Криму досить масштабно відбувалося ще задовго до зміни його підпорядкування. Цією злочинною акцією кремлівські вожді переслідували кілька важливих для радянської імперії завдань. Перш за все, потрібно було руками працюючих українців відроджувати занедбане сільське господарство та рятувати економіку півострова, які після виселення кримських татар, греків, болгар, вірмен та німців перебували у катастрофічному стані. Як уже зазначалося, перша хвиля переселенців з російської глибинки з цим завданням не впоралася, і Крим лишився найбільш відсталим і проблемним регіоном РРФСР [4].

У той же час в Україну не лише в індустріальні регіони (Донбас, Луганськ, Запоріжжя, Дніпропетровськ, Миколаїв, Херсон, Одесу, Полтаву, Харків, Суми та ін.), але й у міста і навіть села Західної України, Буковини та Закарпаття масово переселяли російське населення. Так змінювалася етнічна, генетична та мовно-культурна мапа України.

У Державному архіві Сумської області збереглися документальні свідчення переселення сумчан до Кримської АРСР у 1944 році та впродовж 1952-1953 років [1].

Міф № 4 «Крим нелегітимно став частиною України, «подарунок Хрущова»

На початку 1954 року для партійного керівництва під грифом «Тамісно» склали довідку «Про стан сільського господарства Кримської області». Там йшлося про те, що до 1954 року площа посівів у Криму скоротилася на 70 тисяч гектарів порівняно з 1940-м. Зрошувалося лише 40,9 тисячі гектарів земель. Із 30 колгоспів тільки три змогли хоч якось засіяти

поля і зібрати врожай. Руйнування житлового фонду становило майже 50 відсотків. Наприкінці 1953 року на весь Крим було тільки 3 хлібних магазини, 18 – м'ясопродуктових, 8 – молочних, 2 – тканин, 9 – взуття, 5 – будівельних матеріалів, 28 – книжкових.

Економічні підстави передачі Криму до складу України

За аналітичною (таємною) довідкою «Про стан сільського господарства Кримської області» від 4 січня 1954 р., яка була підготовлена для тодішнього першого секретаря ЦК КП України О. Кириченка:

- Якщо в 1940 році площа посівів у Криму становила 987,4 тисячі гектарів, то у 1950-му вона зменшилась майже на 100 тисяч (881,9 тис. га). До війни степовий Крим спеціалізувався на вирощуванні високоякісних сортів цінних пшениць. Площа озимої пшениці в Криму в 1940 році становила 447,5 тис. га, а в 1950-му зменшилася майже вдвічі (257,5 тис. га).

- Значно скоротилися площі і технічних культур. Порівняно з 1940 роком у всіх категоріях господарств площа садів зменшилась на 6 тисяч гектарів.

- На присадибних ділянках фруктові дерева вирубали через непомірні податки.

- У 1913 році середній урожай зернових культур на кримській землі становив 11,2 ц/га, в 1940-му – 10,7, а в 1950 році – 3,9 ц/га. У 1950 році порівняно з 1940 роком Крим майже в 5 разів скоротив продаж зерна, утричі – тютюну, вдвічі – овочів.

- Лише три колгоспи із 304 освоїли польові та кормові сівозміни.

- Врожайність овочів, картоплі, кормових коренеплодів та заготівля сіна значно відставала від рівня 1940 р. (Наприклад, картоплі збирали тільки 30 центнерів з гектара).

- Колгоспи й радгоспи Криму були забезпечені кормами для худоби взимку 1953—1954 рр. лише на 37%.

- План будівництва корівників і телятників 1953 р. виконали в області на 36,5, пташників – на 43%.

- Степова частина Кримської області вкрай погано забезпечена водою. («Головну роль у водопостачанні цієї зони відіграють артезіанські води, що залягають на глибині 60—155 метрів»). На січень 1954 р. зрошуваних земель налічувалося 40,9 тис. гектарів.

- Кримська область недоодержала податків 1953 р. на суму 6 млн 60 тис. карбованців.

- Не виконали планів харчова та легка промисловість.

- Область була неспроможна освоїти кошти на будівництво. (У зв'язку з цим Рада Міністрів Російської Федерації лише в Ялті зменшила капіталовкладення на 5,2 млн карбованців).

- Глибоку кризу переживала і соціальна сфера області. Сьогодні ніхто не повірить у те, що в Криму ще наприкінці 1953 року було лише

34 хлібні магазини, 18 – м'ясопродуктів, 8 – молочних, 2 – тканин, 9 – взуття, 5 – будівельних матеріалів та 28 – книжкових крамниць. Повністю припинилася торгівля овочами та картоплею в державному секторі.

- Майже половина сіл області зовсім не мала крамниць.
- Повністю припинилася торгівля овочами та картоплею в державному секторі [3].

Слід взяти до уваги і наступне: навіть перебуваючи у складі РРФСР, Кримська область лишалася в економічному просторі України. Паливно-енергетичний комплекс, металургія, машинобудування та легка промисловість, залізничний транспорт України і Криму фактично були єдиними.

М. Хрущов, О. Кириченко, члени КПУ за роботою.

Юридичні підстави передачі Криму до складу України:

Ініціатива передачі Криму зі складу Росії до складу України, які були незалежними республіками у складі СРСР, належала саме російській стороні. І ця ініціатива та її імплементація були повністю легітимними.

Так, зокрема, саме Президія Верховної Ради Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки (РРФСР) – на той час найвищий державний орган Росії 5 лютого 1954 р. прийняла постанову д. № 712 за підписом голови Президії М. Тарасова та її секретаря І. Зіміна «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР)» та прийняла рішення щодо її внесення на затвердження Президії Верховної Ради СРСР – на той час найвищого колегіального органу державної влади в СРСР. Водночас головним мотивом такого рішення російської сторони стали не що інше, як

«спільна економіка, територіальна близькість та тісні господарські і культурні зв'язки між Кримською областю та УРСР».

У свою чергу, 13 лютого 1954 р. Президія Верховної Ради УРСР своєю постановою за підписом голови Президії Д. Коротченко та її секретаря В. Ніжника «Щодо подання Президії Верховної Ради РРФСР з питання передачі Кримської області до складу УРСР» підтримала цю ініціативу, а також висловила прохання щодо затвердження Президією Верховної Ради СРСР факту передачі Криму зі складу РРФСР до складу УРСР.

Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР».

Після всебічного і детального розгляду та обговорення вищезгаданої ініціативи найвищих державних органів влади двох радянських республік Росії та України Президією Верховної Ради СРСР за участю представників російської, української та кримської сторін (участь у засіданні брали перший заступник голови виконавчого комітету Кримської обласної Ради депутатів працівників Лялін П. М., а також керівники виконавчих комітетів рад міст Сімферополь та Севастополь Катков М. М. та Соєницький С. Ф. відповідно), 19 лютого 1954 р. було прийнято указ Президії Верховної Ради СРСР «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР» за підписом керівника Президії К. Ворошилова та її секретаря М. Пегова, положення якого й узаконювали передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР» з урахуванням спільної економіки, територіальної близькості та тісних господарських і культурних в'язків між Кримською областю та УРСР».

26 квітня ВР СРСР внесла зміни до ст. 22 і 23 чинної на той час Конституції 1936 року, в яких ішлося про територіальний склад РРФСР та УРСР. По-друге, ВР РРФСР змінила 2 червня Конституцію останньої,

викресливши Кримську область із її складу. І по-третє, в цілком нових Конституціях СРСР 1977-го та РРФСР і УРСР 1978 років Крим беззастережно було визначено як територію України.

Місто Севастопіль у 1948 році було виведене зі складу Кримської області й дістало пряме республіканське підпорядкування. Зазначимо, що його не було згадано в документах стосовно передачі Криму Україні. Не існує жодного окремого нормативного акта про перепідпорядкування Севастополя Києву, але згідно із Конституціями РРФСР та УРСР 1978 року місто входить до складу України, а в переліку російських адміністративних одиниць відсутнє [3].

Відразу після святкування офіційної передачі Криму Україні, 26 липня 1954 року, ЦК КПУ прийняв постанову «Про заходи по дальшому розвитку сільського господарства, міст та курортів Кримської області», згідно з якою з республіканського бюджету передбачалось протягом 1955 року виділити 100 тисяч карбованців на облаштування прибережної смуги Південного берега Криму. За клопотанням вищого політичного керівництва УРСР у середині 1950-х років було відновлено будівництво Північно-Кримського каналу. Вже в перше десятиліття після передачі Криму Україні на півострові було збудовано потужний хімічний промисловий комплекс.

Про те, що це був «царський подарунок» Хрущова, зроблений ним «улюбленій» Україні до 300-річчя Переяславської ради та «возз'єднання», російські ЗМІ почали говорити з 2014 року. Спростовуємо: поперше, від смерті Сталіна (1953) до розвінчання культу особи (1956) Микита Сергійович не був і не міг бути одноосібним правителем СРСР. Так, він обіймав посаду першого секретаря ЦК Компартії, але формальним керівником Союзу був голова президії Верховної ради К. Ворошилов, тоді як виконавчу владу очолював голова Ради міністрів Г. Маленков. Зрозуміло, що рішення з'явилося як колегіальне, тож про одноосібний подарунок і мови бути не могло, тим більше версію про «підгін» події під круглу дату не підтверджує жодне архівне джерело. Одноосібно він керуватиме країною після 1957 року, коли усуне від влади головних конкурентів - важковаговиків «сталінської гвардії». А прем'єр-міністром стане ще пізніше, у 1958-му [5, с. 118].

Міф № 4: «Москва таким чином просто скинула на Київ усі клопоти стосовно відбудови Криму, який постраждав під час війни».

Це лише наполовину міф. М. Хрущов й справді намагався упорядкувати оперативне керівництво господарством нижнього Подніпров'я та півострова у межах однієї республіки. Хоча ще за 10 років до початку прокладання Північно-Кримського каналу він був визначений як загальносоюзна «велика будова комунізму», тобто спорудження його вели «всім миром». Очевидно й те, що руїни на півострові уже не було: за 10

повоєнних років більшість об'єктів відбудували або звели з нуля, як-от залізничний вокзал у Сімферополі.

«Окремий» тягар на плечі УРСР не лягав, бо вона не мала власного незалежного бюджету, а у випадку додаткових витрат Київ отримував субвенції із загальносоюзної скарбниці. У 1950-му дотації із центру становили тільки 0,6% доходів республіки, а у 1955-му (відразу після передачі Криму) – вже 13,4%, у 22 рази більше.

У 1955 році, тобто вже у перший рік входження Кримської області до України, передбачалося виділити лише для лікувальних і дитячих закладів майже 14 млн крб. на будівництво медичних закладів понад 6 млн крб. упродовж 1954—1958 рр. довести кількість санаторних ліжок до 33,3 тис. з обсягом обслуговування 400 тис. осіб на рік, освоївши при цьому близько 600 млн крб.

Для забезпечення зрошування сільгоспугідь, водопостачання Сімферополя, Севастополя, Судака, Феодосії та Керченського півострова в 1961 р. розпочалося будівництво Північно-Кримського каналу. Північно-Кримський канал (1961—1971), довжиною 402,6 км, і максимальною пропускною спроможністю 380 м³/сек, і площею зрошування – 380 тис. га.

Юридично передача Кримської області та м. Севастополь зі складу Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки завершила формування сучасних кордонів України. У складі радянської України Кримська область перебувала в 1954—1991 роках, а 12 лютого 1991 року за результатами референдуму була відновлена Кримська АРСР тепер у складі УРСР [2].

Історичними фактами про минуле Криму не припиняє маніпулювати Кремль. Американське видання «The Washington Post» опублікувало фактчекінг щодо виступу Володимира Путіна про Крим і назвало зухвалою брехнею заяву російського президента про те, що тодішня влада порушила конституційні норми, і передачу півострова можна вважати незаконною.

Висновки:

1. Передача Криму зі складу Росії до України відбувалася легітимно, у повній відповідності з положеннями чинного на той час законодавства СРСР та за результатами всебічного обговорення питання представниками уповноваженого на це найвищого колегіального органу державної влади в СРСР.

2. Ініціатором передачі Криму зі складу Росії до складу України виступила саме російська сторона, а не українська.

3. Головою Президії Верховної Ради СРСР на момент прийняття рішення про передачу Криму зі складу РРФСР до складу УРСР в 1954 р., який мав безпосередній вплив на прийняття усіх її рішень, був росіянин

за національністю К. Ворошилов, а Перший секретар Комуністичної партії Радянського Союзу М. Хрущов не мав безпосереднього відношення до вищезгаданого питання.

4. Головними підставами для передачі Криму Україні були не «дружне» ставлення українця за національністю М. Хрущова до України, а цілком прагматичні та обґрунтовані обставини - спільна економіка, територіальна близькість та тісні господарські і культурні зв'язки між Кримом та Україною.

Питання історії Криму – це не тільки історико-краєзнавчі питання. Вони стосуються історії всієї нашої Батьківщини, оскільки на кримському матеріалі вирішується низка найважливіших принципових проблем, що мають першочергове значення для радянської історичної науки в цілому.

Список використаних джерел:

1. Вольвач П. Велике переселення українців до Криму URL: <https://crimea-is-ukraine.org/sumy/pereselennya> <https://crimeanua.wixsite.com/main/---2--->
2. Вольвач П. Як Україна відбудувала Крим після депортації. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/4d61ab91438ae/>
3. Вікіпедія https://uk.wikipedia.org/wiki/1_1897
4. Громенко С. Кримський якір URL: <https://tyzhden.ua/krymskyj-iakir/> Радянський «кримський міф». Канонічні тексти. <https://ua.krymr.com/a/27980378.html>
5. Громенко С. В. 250 років фальші: російські міфи історії Криму. Харків: Фоліо. 2019. 255 с.
6. Литвин В. Крим дружби, відчуження та ворожнечі. Голос України. 2021. 15 травня (№89). С. 12-13.

Спростування фейків про Крим

Гладченко С.В.,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри військового лідерства, Військова академія (Одеса, Україна)

Клецько Б.М.,

солдат, курсант Факультету Військової розвідки та Сил Спеціальних Операцій, Військова академія (Одеса, Україна)

Цього року виповнилось 10 років російської окупації Криму. Ця подія стала початком нової війни між Україною та початком нової кровавої сторінки нашої історії. Після розпаду Радянського союзу на території незалежної України почали розповсюджуватись міфи. Наше дослідження

присвячене саме руйнуванню історичних міфів російської пропаганди щодо Криму та має свою актуальність.

Міф 1. «Крим це споконвічна російська земля».

В одній з промов володимира путіна звучало твердження про те, що у Криму все пронизане російською історією та гордістю [4, с. 32]. Ця теза прослідковується постійно після розпаду Радянського союзу і створення російської федерації. На цьому фейку виросло покоління громадян, які не знають іншої історії. Спробуємо спростувати, спираючись на історичні факти. На думку багатьох істориків, в Криму ні в давнину, ні в ранньому середньовіччі не було слов'янського населення. Археологи змогли підтвердити тільки те, що слов'яни-купці та слов'яни-невільники фіксувалися на півострові не раніше XI-XIII ст. Крим ще з давніх - давен був наділений неповторною та багатою природою. Це не могло не привертати увагу близьких і далеких сусідів. Ще тоді народи Європи та Азії усвідомлювали те, що хто володіє Кримом, той володіє Чорним морем і не тільки. І цей факт тягнув на півострів скіфів з Придністров'я, греків і генуезців, хоча на цих землях жило багато різних народів і племен. Навіть деякі грецькі та римські джерела називають найвідомішим корінним населенням гірської і південно-бережної частини півострова - це таври, а сам Крим- Тавридою. Таври - це плем'я, яке ще у I тисячолітті до нашої ери заселяло гірську і підгірську частину Криму. Тому, спираючись на ці джерела, називати Крим «споконвічно російською землею» досить не доречно. Ці факти дають зрозуміти, що Крим, незважаючи на всі гучні слова російської пропаганди, ніколи не був російським [4, с. 33].

Міф 2. «Крим - це так званий подарунок М. Хрущова».

Наступним міфом російської пропаганди є саме той факт, який свідчить про передачу Криму М. Хрущовим Україні. Вони наполягають на незаконності цієї передачі. Говорять про якийсь подарунок і якесь специфічне ставлення Микити Сергійовича до нашої країни. Розглянемо як історичні події, так і юридичну складову цього аспекту. Звернемось до першого загального перепису населення Російської імперії 1897 р., який свідчить, що мешканці Таврійської губернії розподілялися згідно з рідною мовою. Спираючись на дані, на території Криму проживало 9 726 білорусів, 196 854 кримських татар, 404 463 росіян та 611 121 українців. Також на території півострова проживали болгар, євреї, німці греки та інші малочисельні групи населення [2]. Цей міф можна спростувати і тим, що в 1954 році ніякого подарунка від М. Хрущова не було. Передача Криму була колегіальним рішенням радянської верхівки. На той час верхівкою радянського уряду керував Г. Маленков. Він був ідейний сталініст і противник М. Хрущова. Також, факт підпису на документах К Ворошиловим, Голова Президії Верховної Ради СРСР, свідчить про самостійну передачу влади Маленковим. Юридичною стороною передачі Криму є саме факт внесення змін до Конституції УРСР та РРФСР у 1978 р. У цих

документах, які мають вищу юридичну силу, Крим і м. Севастополь визнавалися, як адміністративні одиниці УРСР. Стосовно Севастополя, то його було виведено зі складу Кримської області та надано статус міста республіканського підпорядкування, хоча жодного документа, який свідчив би про це, в Україні немає. Після офіційної передачі Криму, Київ почав займатись облаштування та будівництвом Північно-кримського каналу. Статистика свідчить, що після Другої Світової та впродовж 9 років знаходження Криму під впливом Москви, ніяких корінних змін не відбувалось. Тільки після 1954 року заселення півострова українськими селянами, в Криму значно покращилося сільське господарство. Як писав в одній із газет кореспондент І. Поляков – у колгоспі здали в експлуатацію свинарник та телятник, кожний на 100 голів, і корівник на 120 голів». «Тепер корівники колгоспу, – захоплюється кореспондент, – являють собою світлі теплі приміщення. На фермах діють підвісна дорога, автопоїлки, працює кормокухня». Але, на жаль, така картина спостерігалася не на всіх фермах і не в кожному селі Криму 1952 року переселяли сотні сімей українських селян. Цей процес набере ходу впродовж весни 1954 року і триватиме до 60-70-х років. Тому, роль українців і в цілому України стосовно Криму значно більша, ніж росії. Цей факт може сміливо розбити міф щодо подарунка Криму Україні та те, що Україна не має жодного відношення до Криму [1].

Міф 3. «Після розпаду СРСР Крим дістався Україні випадково».

Упродовж наступних 40 років столицею для Криму був Київ. Після проголошення незалежності, під час референдуму, який проводився 1991 року, більше половини кримчан віддали свій голос за суверенітет, територіальну цілісність та незалежність України. З 1991 року до 1997 між Києвом і Москвою було укладено низку міждержавних угод, включаючи Будапештський меморандум і великий договір про дружбу, співпрацю і партнерство, в яких обидві сторони визнали територіальну цілісність і непорушність кордонів. Також можна додати один із найвагоміших фактів про те, що росія після 1991 року неодноразово підтверджувала належність Криму до України [4, с. 35].

Міф 4. «Це була не анексія, це було добровільне волевиявлення громадян».

Цей міф ми чули неодноразово від росіян та їх пропагандистів. Міф можна розвінчати тим, що в ніч 27 лютого 2014 року військовослужбовцями російської федерації, так званими «зеленими чоловіками» було захоплено Верховну раду і Раду міністрів Криму. І тільки після цього місцева влада призначила референдум про статус півострова. 11 березня вже після захоплення влади військовослужбовцями російської федерації була представлена декларація про незалежність АРК і Севастополя. Як полюбляють казати росіяни: «нас там не було». Насправді це повна маячня. 23 лютого 2014 року відбулося завершення зимової

олімпіади в Сочі. Кораблі ЧФ РФ, що забезпечували безпеку та охорону олімпіади, одразу після її завершення рушили курсом до Новоросійська. 24 лютого 2014 року бронетранспортерами (БТР) було повністю перекрито виїзди до Севастополя. Саме Севастополь став першим окупаційним пунктом окупації Криму, оскільки тут, згідно із договором з Україною, був розташований штаб Чорноморського флоту російської федерації, його основний корабельний склад та морська піхота. 24 лютого 2014 так звана «олімпійська» ескадра ЧФ РФ прийняла на борт у Новоросійську частину спецназу повітряно-десантних військ (ВДВ) і морської піхоти з бойовою технікою і вийшли курсом на Севастополь. Та вже за декілька днів всі ці війська знаходилися на півострові. Отже, спираючись на всі ці факти, можна сміливо сказати, що війська російської федерації знаходилися та безпосередньо брали участь в анексії Криму [5].

Міф 4. «Це був не фейковий референдум».

Референдум, який був проведений 16 березня, призвів до захоплення Криму військами російської федерації. Так званий «референдум» був незаконний з точки зору українського законодавства. Згідно зі Статтею 73 Конституції України, питання щодо зміни території вирішуються на всеукраїнському референдумі. Чи бути Криму в складі України, чи поза її межами мали вирішувати всі регіони. Крім того, голосування одних жителів півострова замало для такого рішення. Водночас так званий референдум проводився без міжнародних слухачів, які могли фіксувати порушення. Кримськими журналістами та учасниками референдуму було помічено, що бюлетені масово видавалися одним і тим людям. Також до референдуму були допущені люди з російськими паспортами. Україна, США та країни Європейського союзу не признали результати референдуму у Криму. 27 березня 2014 року Україна отримала підтримку від ООН про територіальну цілісність. Країни ЄС дотримуються жорсткої політики не признання результатів незаконного референдуму. Тобто цей референдум був проведений, безперечно, зі втручанням російської федерації, безперечний факт фальсифікації референдуму, зафіксовані порушення голосування тощо. Це все говорить про незаконність такого волевиявлення.

Отже, розглянувши головні фейки стосовно Криму, можна зробити висновок, що впродовж всієї історії України сценарії взаємовідносин з нашими «братами» приносять нам тільки горе та страждання. На жаль, історія повторюється. Україна, нарешті, повинна зробити висновок щодо наших відносин, тому що незнання історії дається нам дуже дорогою ціною, ціною життів українців.

Список використаних джерел:

1. 60 років разом. Як Україна відбудувала Крим після війни та депортації: веб-сайт. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/60-rokiv-razom-yak-ukrayina-vidbudovuvala-krim-pis/> (дата звернення: 05.02.2024).
2. Міфи про передачу Криму в 1954 році: «Це зовсім не подарунок Україні від «п'яного Хрущова»: веб-сайт. URL: www.radiosvoboda.org/cdn.ampproject.org/v/s/www.radiosvoboda.org/amp/peredacha-krimu-ursr-v-1954-rotsi-mify-i-pravda-ukrajina-rosija/ (дата звернення: 08.02.2024).
3. Окупація Криму. Як це було: веб-сайт. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2023/02/23/162420/> (дата звернення: 08.02.2024).
4. Україна в умовах воєнно-політичного конфлікту: історія та сучасність / Агаєв Н.А., Базарний В.Т., Мацагор О.А., та ін. – К.: ФОП Маслаков, 2018. 47 с.
5. Фейки російської окупації Крима: веб-сайт. URL: <https://voxukraine.org/ru/fejky-rossyjskoj-okkupatsyy-kruma> (дата звернення: 12.02.2024).
6. Як Україна відбудувала Крим після війни і депортації <https://www.istpravda.com.ua/articles/4d61ab91438ae/> / (дата звернення: 22.02.2024).

Російський міф про Крим як «подарунок Хрущова Україні»

Марасв В.Р.,

кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу супроводження заходів внутрішньої комунікації Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України (Київ, Україна).

Сучасна Російська Федерація, що з лютого 2014 року веде агресивну війну проти України, а в лютому 2022 року почала широкомасштабне вторгнення в нашу державу, регулярно вдається до використання історії в інтересах своєї пропаганди та обґрунтування власної загарбницької політики. Одне з головних місць у російській міфотворчості посідає Крим. І на найвищому політичному рівні, і в численних публікаціях у друкованих та електронних ЗМІ поширюється відверто викривлена, спотворена інформація про історію цього регіону задля «доведення», бо Україна не має на нього жодних прав. У зв'язку з цим нагальною проблемою для українських істориків є аргументоване спростування російських історичних наративів, які безпосередньо підважують суверенітет і територіальну цілісність нашої держави.

Теза про Крим як «подаровану територію» для України є складовою частиною ширшого історичного міфу – про те, буцімто територію України сформуvalи росіяни. Він почав активно поширюватися після розпаду СРСР у 1991 р. та є типовим прикладом «історичного ревізйонізму», з кількома конкретними завданнями. По-перше, створити уявлення про Україну як про клаптикову державу, що складається з різних, непокєднаних один із одним регіонів, співіснування яких у межах однієї держави є протиприродним і нелогічним із точки зору історії. По-друге, продемонструвати цілковиту неповносправність України як незалежної держави, яка буцімто з'явилася в сучасному вигляді лише завдяки Росії, а тому має завжди перебувати у зоні її політичного, економічного та культурного впливу. По-третє, обґрунтувати «права» Російської Федерації на Крим та інші українські землі в умовах збройної агресії проти нашої держави.

Як відомо, Крим перебував у складі Радянської Росії до 1954 р. – постсталінського періоду, який насамперед пов'язують з ім'ям Микити Хрущова. Однак не він був головним організатором передання Кримської області до складу Радянської України. У відповідному Указі Президії Верховної Ради СРСР немає підпису Хрущова. Натомість, є підписи голови Президії Верховної Ради Климента Ворошилова та секретаря Президії Миколи Пєгова [7].

Чому ж саме Хрущову приписують дарування Криму Україні? Це наслідок спрощеного й схематичного сприйняття історії. На думку таких міфотворців, після смерті Сталіна Радянським Союзом одразу почав керувати Хрущов, отже, він і ухвалював таке рішення. Проте, насправді після смерті Сталіна (як свого часу й після смерті Леніна) був період так званого «колегіального керівництва» і боротьби за владу. Хрущов як лідер СРСР однозначно утвердився тільки з 1955 р. А в 1954 р. більший вплив, ніж Хрущов, мав голова уряду Георгій Малєнков, і проєкт Указу Президії Верховної Ради було затверджено на засіданні Президії ЦК КПРС саме під головуванням Малєнкова [5].

За офіційною версією, Крим було передано насамперед із економічних міркувань: «Враховуючи спільність економіки, територіальну близькість і тісні господарські та культурні зв'язки півострова з Україною. Немає жодної згадки про «подарунок», а надто з нагоди 300-річчя Переяславської ради (яке широко відзначали в СРСР 1954 р. із пропагандистською метою). Причому, оголосивши саме ці причини передання Криму, самі ж радянські керівники визнали, що з Росією Крим має значно менше економічної, територіальної та культурної близькості, ніж з Україною.

Крим передавали для того, щоб вiдродити його українськими руками. За роки Другої світової війни населення півострова скоротилося втричі (з 1 млн 200 тисяч до 400 тисяч мешканців). Було зруйновано Севастополь і Керч, 127 сіл, сотні підприємств, десятки тисяч споруд. Сталінський тоталітарний режим здійснив примусове виселення кримців,

німців, болгар, греків, вірмен із Криму. Тому в повоєнні роки головним стало питання відбудови та заселення півострова переселенцями. І якщо промисловість до середини 1950-х рр. у цілому відбудували й вона досягла довоєнного рівня, то сільське господарство перебувало в глибокому занепаді. Керівництво СРСР розраховувало на те, що руками досвідчених і працьовитих українських селян, українських переселенців економіку Криму вдасться повноцінно відродити. Переселенські потоки з континентальної України були в основному спрямовані на Крим, план переселення до Казахстану (на «освоєння цілих земель») зменшили. Цей розрахунок радянської влади виявився правильним: у 1963 р. перший секретар Кримського промислового обкому КПУ Микола Суркін звітував: «Випуск валової продукції промисловості області збільшився за десять років у 3,4 рази. Капітальні вкладення у народне господарство за цей час зросли майже в три рази і склали понад 1,5 мільярда карбованців. До ладу діючих увійшло 76 крупних промислових об'єктів» [6, с. 187].

Зрештою, Крим не був «подарунком» тому, що завдяки йому радянське керівництво прагнуло ще більше змішати різні нації та якомога тісніше прив'язати Україну до Росії. До складу України було передано область, де на той момент росіяни чисельно переважали українців утричі. Розрахунок полягав у тому, що українські переселенці в Криму будуть швидко зросійщуватися. Крім того, Крим – це головна база загальносоюзного Чорноморського флоту, і вже навіть з цієї причини він не міг стати цілком підконтрольним керівництву УРСР.

Події, що сталися вже після розпаду СРСР, продемонстрували, що російський Чорноморський флот може бути не лише дієвим інструментом тиску на Україну, а й учасником збройної агресії та анексії півострова.

Передача Криму до складу України в 1954 р. було не актом «дарування», а далекосяжним прагматичним кроком Кремля, що діяв винятково в інтересах Радянського Союзу, а не українського народу. Та попри це, сучасна Російська Федерація не має жодних законних підстав переглядати це рішення та здійснювати анексію півострова. Адже принцип непорушності кордонів і територіальної цілісності держав був затверджений ще Заключним актом Ради з безпеки й співробітництва у Європі 1975 р. Непорушність українсько-російського державного кордону підтверджена цілою низкою договорів між Україною та Російською Федерацією. Зокрема – договором від 28 січня 2003 р., який досі (станом на кінець 2023 р.) зберігає свою чинність [4]. А 27 березня 2014 р. 100 держав-членів ООН офіційно підтримали територіальну цілісність України (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 68/262). Вимога повного виведення російських військ із території України міститься також у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН ES-11/1 від 2 березня 2022 р. (141 голос «за»).

Отже, Кримська область була передана зі складу Радянської Росії до Радянської України в 1954 р. не в якості «акту дарування», а задля прискорення повоєнної відбудови економіки півострова та оптимізації управлінських процесів. Ініціатором такого кроку був не особисто Микита Хрущов, а «колегіальне керівництво» Радянського Союзу на чолі з тодішнім фактичним лідером Георгієм Маленковим. Непорушність державних кордонів України визначена Заключним актом Ради з безпеки й співробітництва в Європі 1975 р., Резолюціями Генеральної Асамблеї ООН та низкою міждержавних договорів України та Російської Федерації, які були підписані протягом 1990-х – 2010-х рр. та в односторонньому порядку багаторазово порушені Російською Федерацією з 2014 р.

Список використаних джерел:

1. Брехуненко В. Війна за свідомість. Російські міфи про Україну та її минуле. К., 2017. 280 с.
2. Вортман Д., Галушка А., Гордієнко Я., Майоров М., Синиця Є. TERRA UCRAINICA. Історичний атлас України і сусідніх земель. Від кіммерійців до сьогодення. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018. 224 с.
3. Громенко С. 250 років фальші: російські міфи історії Криму. Харків: «Фоліо», 2019. 254 с.
4. Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_157#Text.
5. Протокол № 49 засідання Президії Центрального Комітету КПРС від 25 січня 1954 року.
6. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. К.: Українська видавнича спілка, 2000. 432 с.
7. Указ Президії Верховної Ради СРСР 64. Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР. Відомості Верховної Ради СРСР (українське видання). 1954. № 4. С. 147.

Період 2008-2012 років як ключова фаза підготовки РФ до окупації Криму

Степанишин Р.Д.,

начальник кафедри інформаційно-аналітичних технологій, полковник,
Військовий інститут університету Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Окупація Криму 2014 року стала значним ударом для українського суспільства та викликала неабиякі зрушення у сприйнятті воєнно-політичної ситуації довкола України. Разом з тим, цей процес був не одноментним та потребував значної підготовки в усіх сферах від політичної

до інформаційної. В українській та західній історіографії склалась «магістральна» думка про перманентну гібридну війну РФ проти України з 1991 року, яка в підсумку і сприяла окупації та анексії Криму.

Базуючись на абсолютно правильних передумовах, зазначена ідея розкривається в багатьох публікаціях достатньо односторонньо, насамперед що стосується періоду з 2004 до 2012 року. Особлива увага дослідників приділяється кінцевій фазі підготовки російської окупації півострова насамперед періоду підписання так званих Харківських угод і їх наслідків (2010 рік).

Разом з тим, аналіз розвідувальної інформації, аналітичних звітів, інформації з відкритих джерел та особистого досвіду автора показує, що ключовим історичним відрізком, який вирішив долю Криму, був період з 2008 року до 2012 року. Водночас 2008-2010 роки були «точкою біфуркації», оскільки саме тоді Україна мала можливості щодо недопущення реалізації негативного сценарію окупації Криму, які не були реалізовані. Це не виправдовує зрадницької політики часів президентства В. Януковича, але саме період 2008-2010 років став для російської сторони чітким сигналом про можливість посилення тиску на Україну та здійснення своєї імперської політики.

Необхідно відмітити, що зазначений період був «нерівномірним», характеризувався періодичною активізацією інформаційного впливу РФ на нашу державу з поступовою нормалізацією відносин. У цілому можна виділити наступні фази російського впливу:

- осінь 2007 р – серпень 2008 року – на фоні політичної кризи в Україні, російська сторона суттєво активізувала діяльність проросійських політичних партій та громадських організацій в Україні, насамперед в Криму. Особлива увага приділялась зриву спільних заходів ЗС України та армій країн-членів НАТО, фактичному саботажу процесу повернення військових об'єктів у Криму під контроль України;

- серпень – листопад 2008 року – різка активізація антиукраїнської риторики та інформаційних операцій на фоні війни в Грузії. Спроби української влади обмежити діяльність ЧФ РФ на півострові натикались на протидію місцевих політиків, а також представників проросійських політичних сил в Києві. Росії вдалось сформуванню в українському суспільстві думку про виправданість дій РФ, а також про фактично відповідальність керівництва України за розв'язування російсько-грузинського конфлікту;

- 2009 рік – характеризувався посиленням інформаційної кампанії РФ з підтримки Партії регіонів та В. Януковича перед президентськими виборами. Врахувавши досвід 2004 року, російська сторона вела себе більш обережно, підтримка проросійських сил була достатньо завуальованою, основна увага приділялась дискредитації президента України В. Ющенка. Характерною особливістю цього періоду стали спроби

переключити увагу з посилення проросійських організацій в Криму на нібито наявну загрозу розповсюдження ісламістських настроїв серед кримських татар;

- 2010-2013 рр. - після перемоги В. Януковича на президентських виборах спостерігалось поступове посилення авторитаризму влади. Водночас на відміну від більшості регіонів, де нові владні команди зазвичай формувалися із місцевих еліт, кримські політики були жорстко відсторонені на другорядні ролі. Саме авторитаризм Януковича та його проросійські за змістом політичні кроки суттєво знизили проросійські сепаратистські настрої в Криму. Разом з тим, російська сторона не знижувала рівня пропагандистського впливу на жителів півострова. Характерна риса – саме в цей час у випусках російських новин замість заставки «Крым, Украина» поступово почала використовуватись заставка «Крым». На цьому фоні почалось значне проникнення російського капіталу в Крим, яке водночас чітко контролювалось лояльними Януковичу олігархами.

Необхідно відмітити, що в 2008-2013 роках в українського керівництва було багато шляхів нівелювання російської стратегії повзучої анексії Криму. Насамперед важливим завданням було обмеження присутності ЧФ РФ (та представників російських спецслужб, які діяли під прикриттям флотських структур) на території України та забезпечення посиленого контролю над його діяльністю. Ефективність навіть обмежених заходів такого характеру продемонстрував у 2008 році президент України В. Ющенко, який підписав відповідний указ про заборону перетину кордону України кораблями російського Чорноморського флоту без погодження з українською стороною та рух військових колон без супроводження представників ЗС України. Незважаючи на досить жорстку риторику, Кремль на ескалацію не пішов та виконував вимоги указу.

По-друге, важливою стратегічною помилкою української влади був дозвіл на будівництво та видачу житла пенсіонерам та відставникам ЧФ РФ в Севастополі та інших кримських містах. Україна фактично своїми руками створювала в Криму «п'яту колону», а зазначена категорія населення стала основою проросійських сил на півострові – від політичних партій до козачих організацій.

По-третє, незважаючи на ряд ініціатив і державних програм, економічно Крим був дещо відособлений від України. Всі спроби максимальної економічної інтеграції, яка б сприймалась жителями півострова як результат політики саме керівництва України або саботувалися проросійськими політиками, або дуже швидко брались під контроль Росією. Це ще більше створювало враження, що головним спонсором і гарантом економічного зростання Криму є російські інвестиції та російський бізнес.

В інших сферах ситуація була схожою.

Отже, у 2008-2013 роках українська влада приділяла недостатньо уваги ситуації в Криму. Тоді політикам у Києві здавалось, що ситуація на

півострові досить стабільна, проросійські організації є такою ж особливістю півострова як націоналістичні організації в західних областях нашої держави, а кримське населення поступово інтегрувалось в український політичний ландшафт. Саме недооцінка загроз, які становила політика РФ у Криму, відсутність чіткого аналізу ситуації на півострові, в ряді випадків острах вжити жорстких заходів з недопущення розповсюдження російського впливу, створили передумови для переходу РФ до реалізації плану окупації Криму. Швидкі і рішучі дії української сторони у відповідь на порушення Росією своїх зобов'язань, правил базування ЧФ РФ на території Криму, підтримку підривних заходів на півострові могли переконати російську сторону в недоцільності проведення операції із захоплення Криму. Повторюється правило: Росіє діє там, де не відчуває адекватної відповіді. Натомість непослідовна, половинчата політика офіційного Києва щодо АР Крим, особливо в гуманітарній сфері, а потім і відверто антидержавна позиція уряду В. Януковича стали тим тригером, який і запустив маховик окупації та анексії 2014 року

Список використаної літератури:

1. Історія повзучої анексії Криму: лютий 2014 – 2023 роки історія повзучої анексії Криму 2004-2010 роки, Центр протидії дезінформації РНБО України, <https://cpd.gov.ua/main/istoriya-povzuchoyi-aneksiyi-krymu-2004-2010-roku/>.
2. Від Тузли до анексії. Чому Росії вдалося захопити Крим у 2014-му?, <https://www.radiosvoboda.org/a/chomu-rosiji-vdalosia-zaxoruty-krym/31106434.html>;
3. Головка В.В. Російська анексія Криму [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Україна—Українці. Кн. 2 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2019. 842 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=2.19.13> (останній перегляд: 06.03.2024)

Засоби «м'якої сили» як інструмент російського уряду в підготовці до окупації Криму та вторгнення в Україну

Бабіч О. М.,

кандидат технічних наук, старший науковий співробітник лінгвістичного науково-дослідного управління науково-дослідного центру, підполковник, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Матюхіна Ю. М.,

заступник начальника відділу організації управління апаратної роботи Адміністрації Державної прикордонної служби України, полковник (Київ, Україна)

Засоби «м'якої сили» як інструмент поширення російського впливу у світовому масштабі та на пострадянському просторі

Протягом усієї історії свого існування Кримський півострів притягував до себе увагу різних країн, як свого регіону, так і сусідніх. Геополітичне розташування Криму зумовило увагу до нього впливових держав, які здійснювали численні спроби впливу різноманітними засобами.

Одним з ефективних видів поширення впливу в міждержавній взаємодії стали засоби «м'якої сили». «М'яка сила» – це техніка впливу на населення зарубіжних країн за допомогою культури, переконань, нематеріальних ресурсів та політичних ідеалів, без використання більш традиційних елементів силового, у тому числі воєнного, тиску. Особливо важливим для уряду держави є вміння оперувати інструментами «м'якої сили» (МС), коли необхідно подолати проблеми міжнародного характеру, такі як: фінансова криза, тероризм, зміни клімату, кіберзагрози [1, с. 124]. Зазвичай, чим більший вплив має країна, тим більше інструментів МС вона використовує.

Як потенційний напрям своєї зовнішньої політики, найбільш інтенсивно «м'яку силу» почали використовувати в росії з середини 2012 р., коли російським президентом було наголошено на необхідності формування образу росії за кордоном силами власних фахівців, щоб самим контролювати відображення ситуації в росії, заявляти про її внесок до світової науки і культури, а також за допомогою власних засобів масової інформації пояснювати світовій спільноті позицію країни в міжнародних питаннях. Співробітникам російської дипломатії було вказано на

необхідність використання інструментів МС у роботі та на просування власних інтересів і підходів шляхом переконання і привертання симпатій до російської федерації, базуючись на досягненнях не лише у матеріальній, а й у культурній та інтелектуальній сферах. Основне завдання з покращення російського іміджу за кордоном було покладено на спеціально створену організацію «Россотрудничество» (повна назва – Федеральне агентство зі справ Співдружності незалежних держав, співвітчизників, що проживають за кордоном, і з міжнародного гуманітарного співробітництва).

Основними напрямками діяльності «Россотрудничества» за кордоном, які фактично стали інструментами МС, було визначено [1, с. 128]:
співробітництво у сфері освіти, науки, культури та інформації;
робота з іноземними студентами та ведення молодіжних програм;
співробітництво у сфері комунікацій, зв'язку зі ЗМІ, та інноваційних проєктів;
співробітництво у гуманітарній сфері, підтримка російськомовного населення за кордоном;

ведення історико-меморіальної роботи.

На території України основним керівним органом «Россотрудничества» (як і загалом країн СНД та в інших країнах світу) на той час був Російський центр науки і культури (далі – Центр). Чисельні представництва Центру найбільше були розгорнуті й функціонували саме на території нашої держави. Станом на березень 2014 р., окрім Російського центру науки й культури у м. Києві, в Україні діяло ще два його представництва: в м. Одеса та м. Сімферополь (в останньому представництво існувало до захоплення Криму російськими військами).

Окрема увага Центру була спрямована на підтримку етнічних росіян – мешканців інших держав. Вже до 2014 р. були розроблені та втілювались регіональні програми добровільного переселення. Так, напередодні розв'язання війни в Донбасі та окупації Криму, в листопаді 2013 р. «Россотрудничеством» було проведено Всеукраїнську конференцію «Роль общественных организаций российских соотечественников в реализации Государственной программы по оказанию содействия добровольному переселению в Российскую Федерацию соотечественников, проживающих за рубежом, на 2013-2015 годы» [1, с. 129]. Що теж свідчило про підготовку до переселення українських громадян та щодо Криму – планування заміни певної частки місцевого населення громадянами Росії, яке проводилось у подальшому на захопленій території.

Висока «щільність насадження» організацій «Россотрудничества» в Україні демонструє надмірну увагу до неї російського уряду, а присутність представництв в Одесі та Сімферополі, разом з планами розгортання такого представництва у Харкові, свідчить про тенденцію до

подальшої експансії російської федерації на територію України. З поширенням впливу засобами МС переважно у її східні та південні регіони.

Окрім «Россотрудничества», низка інших організацій російського впливу проявляла активність в Україні та, зокрема, на Кримському півострові.

Наслідки діяльності організацій проросійського спрямування на території АР Крим.

Серед основних особливостей застосування Росією інструментів МС на пострадянському просторі можна назвати чітке дотримання курсу на консолідацію російськомовного населення. Яка мала на меті використувати його як своєрідну «п'яту колону» для провадження власних інтересів у регіонах зосередження цього населення.

Саме сильні проросійські настрої населення Криму були та є однією з головних передумов, що дозволила росіянам у 2014 році здійснити окупацію АР Крим та реалізувати ідеї «Русской весны».

Адже саме російськомовне населення активно «оброблялось» російськими ЗМІ, і його прихильність відіграла вирішальну роль під час референдуму в березні 2014 р. Саме воно віддало свої голоси на користь від'єднання Криму від України та «нашвидкуруч» його приєднання до росії.

Діяльність так званої «5-ої колони Кремля» фінансувалась на пряму з території рф та, на відміну від проукраїнських настроїв, була набагато активнішою. Її мета була зосереджена на просуванні ідеології «русского мира» шляхом вкладання в голови пересічного громадянина штучних наративів, зокрема:

«...в сердце, в сознании людей Крым всегда был и остаётся неотъемлемой частью России»;

«...для России Крым, древняя Корсунь, Херсонес, Севастополь имеют огромное цивилизационное и сакральное значение»;

«...передача русского региона Украине при Хрущеве была «формальностью»»;

«...Крым – это исконно русская земля, а Севастополь – город русских моряков» [2].

Беручи до уваги багатонаціональність населення Криму, яка складалась історично, українська мова фактично не була пріоритетною навичкою для місцевої кримської більшості, що й використовувалось кремлівськими пропагандистами в українському дискурсі та в якості концепції «русского мира», антинатівської та антиєвропейської риторики. За основу була взята ідеологія про «спільну історію та культуру, єдину слов'янську націю та братніх народів, яких об'єднує російська мова», що й призвело до штучної примусової асиміляції на території АР Крим не тільки кримських татар та українців, а також багато інших етнічних меншин Криму (білоруси, вірмени тощо). Загальну ситуацію щодо визнання

(та відповідно до використання) мов місцевим населенням Криму представлено в Табл.1.

Таблиця 1.

Динаміка росту визнання населенням Криму російської мови як «рідної»

№ з/п	Мова, визнана рідною	1989 рік	2001 рік	2014 рік
1.	російська	82,64 %	79,11 %	84 %
2.	кримськотатарська	1,8 %	9,63 %	7,9 %
3.	татарська	0,08 %	0,37 %	3,7 %
4.	українська	13,66 %	9,55 %	3,3 %

За даними перепису 2001 року, на території АРК проживало 2 млн 24 тис. осіб, з яких росіяни – 58%, українці – 24%, кримські татари – 12%, білоруси, вірмени, болгари, греки, євреї – 1,4% [3], [4].

Для того, щоб здобути повний контроль над населенням та суспільно-політичними процесами, що відбуваються на території АР Крим, російськими спецслужбами було сформовано розгалужену мережу політичних та громадських організацій суто антиукраїнського спрямування. Серед основних, на які росія робила ставку та які зіграли свою роль в анексії півострова, можна зазначити наступні:

«Русское единство» – політична партія та однойменна назва загальнокримського суспільно-політичного руху, анонсована ціль якої – захист прав російських співвітчизників за межами рф, захист російської мови, культури та укріплення всебічних зв'язків Криму з росією. Офіційна діяльність організації починається у 2010 році під керівництвом Сергія Аксьонова, який вже у 2014 році в якості самопроголошеного Голови Ради Міністрів Криму відіграв вагомую роль в анексії півострова. Крім того, зазначена особа має кримінальне минуле (відомий під прізвиськом «Гоблін») та є вихідцем одного з найжорстокіших кримських організованих злочинних угруповань «Сейлем» часів 90-х років (учасники якого займались вбивствами на замовлення та вимаганням, що й стало основою компромату під час вербування С. Аксьонова співробітниками ФСБ росії у пострадянські часи) [5].

«Русский блок» – проросійська суспільно-політична партія, що діяла протягом 2002 – 2013 років під керівництвом Геннадія Басова, який також відомий як ініціатор створення та Голова Громадської організації «Русский молодёжный центр Севастополя» та керівник організації «Русский выбор». З 2008 року є членом Всеукраїнської Координаційної Ради організацій російських співвітчизників, діяльність якої спрямовується на консолідацію та взаємодію усіх проросійських громадських організацій Криму та України.

05 липня 2008 року Г. Басов особисто брав активну участь у заходах в м. Севастополі, коли місцевими активістами було зірвано спробу встановлення на Графській пристані пам'ятної таблички з нагоди «90-річчя заснування флоту України». Зазначена подія дала змогу росії реально надати оцінку переважаючим настроям севастопольців та розстановці проросійських сил в місті на той час. Вже на початку 2014 року Г. Басов був активним учасником подій т.з. «Русской весны» та безпосередньо причетний до створення севастопольських загонів «самооборони» на базі офісу партії «Русский блок» [6].

«Русская община Крыма» – громадська організація з чіткою антиукраїнською позицією, діяльність якої була розпочата ще у 2000-х роках. Станом на 2008 рік лідер організації Сергій Цеков (на той час перебував на посаді першого віце-спікера кримського парламенту та мав керівну посаду в республіканській організації «Партії регіонів») звернувся до керівництва росії із закликом до розриву договору про дружбу між росією та Україною і про «включення в Конституцію рф положень про необхідність відновлення політичної єдності народів історичної росії» [7]. Як зазначають ЗМІ, саме ця організація була однією з отримувачів «найбільшої допомоги» безпосередньо від московського уряду Юрія Лужкова (колишній мер м. Москва) [8]. У 2014 року С. Цеков зайняв посаду сенатора, першого члена Ради федерації рф від влади окупованого Криму, а 2015 році виступив із офіційною заявою, що прийняття акту незалежності України послужило початком утисків прав російськомовного населення півострову [9].

Спілка радикального проросійського спрямування «Русская община «Соболь»», створена в м. Севастополі на початку 2000-х років на базі місцевої культурно-просвітницької громадської організації. Члени спілки сприяли Збройним силам росії в анексії Криму та в подальшому в бойових діях проти України. Особливо активно вони провадили інформаційну діяльність, яку здійснювали через підконтрольні медіа та власні сторінки на вебресурсах із закликами до захоплення території України та приєднання її частин до складу рф. Крім того, навесні 2022 року організація поширила ідеологічну статтю «Рождение новой Таврической губернии» про підготовку «приєднання» Херсонщини й Запоріжжя до росії, а у грудні того ж року – «історичний» нарис про м. Бахмут, засновниками якого пропагандисти називають російських царів. Після нападу рф на Україну в 2014 році Європейський Союз включив цю організацію до санкційних списків, а уряд США визнав терористичною [10].

Окрім зазначених суспільно-політичних партій та організацій, з подачі кремлівського режиму антиукраїнська діяльність була зосереджена на розгалуженій мережі неурядових організацій, які діяли протягом тривалого часу, фінансувались Москвою та мали безпосередню

причетність до масових протестних акцій на території Криму та, безумовно, до окупації кримської території.

Неодноразово привертала до себе увагу активна діяльність фонду «Русский мир», активісти якого маскували свою діяльність під підтримку співвітчизників шляхом організації та проведення на території АР Крим різноманітних історичних, культурних, наукових, освітніх заходів на московські гранти із запрошенням відомих російських дипломатів, вагомих громадських та політичних діячів, не говорячи вже про самого президента рф, який відвідував не тільки бази перебування російського флоту, але й територію Криму в цілому із «шефською допомогою». Крім того, вищезазначений фонд задля поширення своєї «загарбницької» діяльності ініціював створення не тільки в АРК, Україні а й низці європейських країн (Німеччина, Франція, країни Балтії, Польща) так звані «русские центры» та кабінети «русского мира». Після 2014 року на території України продовжили свою діяльність 12 російських центрів у містах Києві, Горлівці, Дніпрі, Донецьку, Запоріжжі, Кривому Розі, Луганську, Миколаєві, Одесі, Рівному, Харкові, Херсоні задля поширення пропагандистських матеріалів (із трактуванням історичних подій у російському баченні, привласненням української історичної і культурної спадщини, підняттям іміджу росії, поширенням псевдо-пацифістських настроїв тощо) та спеціалізованої літератури антиукраїнського спрямування шляхом здійснення «м'якого впливу» на проукраїнське суспільство.

Також не можна зменшувати роль у сприянні окупації Криму різноманітних православних груп, орієнтованих на ідеї «русского мира», парамілітарних утворень (козацькі організації, охоронні структури, бійцівські клуби, зокрема організація «Оплот», частіше у складі із учасниками з кримінальним минулим, які залишаються основною опорою російської окупаційної влади). Учасники цих угруповань в період з 20 лютого до 16 березня 2014 року спільно із російськими військовими, які на той час не мали формених відзнак приналежності до ЗС рф, у складі підрозділів т.з. «кримської самооборони» брали активну участь у блокуванні основних військових об'єктів Криму, захопленні українських військових частин та адміністративних будівель АР Крим, а згодом 16 березня в день проведення псевдо-референдуму про приєднання Криму до рф, забезпечували «добровільне» волевиявлення кримського населення [11], [12].

Слід зазначити, що якщо з українським населенням робота проросійських організацій не зустрічала вагомих контрзаходів, менш успішною можна назвати ситуацію із пропагандою серед кримськотатарського населення та інших етнічних верств Криму. На відміну від кримських українців, кримські татари мали певний «імунітет» до імперських замахів росії та демонстрували більш активну проукраїнську позицію, що, насамперед, було пов'язано із відмінностями у релігійних, культурних цінностях та базувалось на історичній пам'яті депортованих до Середньої Азії

у 1944 році прабатьків та репатріантів (в період з 1991 до 2013 року до Криму повернулися понад 260 тис. людей, що збільшило співвідношення основних етнічних груп кримського населення на рівні 60–63% росіян, 22–25% українців та 12–14% кримських татар) [4].

Однак і в цій сфері російська експансія знайшла слабке місце, та шляхом інвестування великих «грошових ресурсів» на підтримку «співвітчизників» з числа кримськотатарського населення, проводила пропагандистську роботу із національними кримськотатарськими організаціями, які були в опозиції до Меджлісу (представницький орган кримськотатарського населення, аналог Парламенту) [13].

Громадський рух «Кирим» – проросійська кримськотатарська організація, очолювана у 2014 році Ремзі Ільясовим, який відкрито виступав проти офіційного Меджлісу та закликав до об'єктивного розслідування антинародної діяльності лідера та заступника кримськотатарського Меджлісу М. Джемільова та Р. Чубарова [14].

Пізніше, вже після анексії півострова, на суспільно-політичній арені Криму з'явилась нова **громадська організація «Кирим бірлігі»** («Кримська єдність») під керівництвом **С. Німетулласєва**, колишнього депутата фракції «Партії регіонів» у Херсонській області. Ця організація була створена як альтернатива Меджлісу (якого окупаційна влада у судовому порядку лишила приміщення у м. Сімферополі та почала здійснювати всебічний тиск на його представників задля залишення ними території Криму та здачі повноважень) [15]. Діяльність **«Кирим бірлігі»** спрямована на агітацію місцевих мешканців півострова до переходу Криму під контроль росії, заклики кримчан працювати в російських державних структурах і брати участь у виборах місцевих представницьких органів та президента рф.

Згодом, за інформацією ЗМІ, до цієї організації приєдналися кримськотатарська **партія «Мілі Фірка»** («Народна партія») та **громадська організація «Намус»** (організація старійшин кримськотатарського народу) [16].

Кримськотатарський суспільно-політичний рух «Авдет» («Повернення»), офіційна діяльність якого розпочата у 2009 році із невизначеною політичною орієнтацією. Однак, завдяки розгалуженій мережі по всьому Криму поступово почала проглядатись явна антиукраїнська діяльність членів руху, що полягала у постійному звинуваченні діючої влади у геноциді кримських татар та участі в акціях, спрямованих на блокування вступу України до ЄС.

У 2011 році колишніми членами «Авдету» створена громадська організація «Себат», представники якої наголошували на відкритій опозиції діяльності Меджлісу, в грудні 2013 року брали активну участь у Антимайдані та виступали на підтримку Президента

України Віктора Януковича та за співпрацю з колишньої владою «Партії регіонів».

Духовне управління мусульман Криму – релігійна організація, яка представляє інтереси мусульман Криму (понад 90% усіх правовірних), муфтієм на момент окупації росією був Еміралі Аблаєв. Після анексії перейшов на бік окупанта, й далі обіймає посаду муфтія в новоствореній організації, яка зареєстрована 27 лютого 2015 року у російському правому полі як Духовне управління мусульман Криму та Севастополя (ДУМКС) [17]. Станом на 2013 рік до складу ДУМК входили 7 медресе (духовних навчальних закладів), розрахованих на 200 вихованців. Офіційна газета ДУМК «Хідає» до 2013 року видавалася тиражом у 3 тис. примірників, в якій перші дві смуги друкувалися лише російською мовою [18].

Між ДУМК та Меджлісом завжди існували розбіжності позицій стосовно міжнародних подій, зокрема щодо початку військової операції США в Іраку (2003 рік) та спрямування військового контингенту українських військових на її підтримку. До кінця 2015 року відносини між зазначеними організаціями остаточно зіпсувалися у зв'язку із лояльним ставленням ДУМК до російської окупаційної влади. Слід зазначити, що на відміну від вищезазначених організацій та рухів, позиція офіційного Меджлісу базується на протилежних засадах: у разі завдання шкоди інтересам кримськотатарського народу з боку діючої влади, лідери кримськотатарського Парламенту не виключали можливості переходу до опозиції, проте принциповою та категоричною була позиція Меджлісу щодо підризу фундаментальних інтересів Української держави, зазіхання на її незалежність та територіальну цілісність, підпорядкування України або включення її у сферу впливу іншої держави тощо.

Отже, виходячи з вищезазначеного та маючи досвід 10-ти річної війни з росією, де поряд із застосуванням регулярних військ, важкого озброєння та новітніх технологій всебічно використовуються елементи гібридної війни із застосуванням «5-ої колони» впливу на громадськість та широкого арсеналу засобів «м'якої сили», не виключається ймовірність того, що розгалужена система проросійських організацій суспільно-політичного спрямування, які після повномасштабного вторгнення де-факто припинили свою діяльність на території України, де-юре перебувають у «сплячому режимі» в очікуванні нового завдання та фінансування. Оновлення їх діяльності та перезапуск російської пропагандистської машини під егідою **«Россія тут навсегда»** можливі у будь-який момент, тим паче на територіях т.з. «сірої зони» та населених пунктах, які територіально наближені до вже окупованих росією територій в період з 2022 – 2023 року.

Підсумовуючи вищенаведене, можна зробити висновок, що набір засобів «м'якої сили» у «російській версії» включає:

- проурядові організації з міжнародного співробітництва у широкому спектрі галузей суспільного життя (наприклад, «Россотрудничество» з 2012 р.);
- громадські організації, що діють у цільовій країні, спрямовані на консолідацію громадян за національною або іншою ознакою задля їх подальшого використання з політичною метою;
- політичні партії, які проводять цінності та програму дій, продиктовані «ляльководами» з росії;
- використання в усіх вищеперелічених утвореннях підконтрольних осіб, часто з кримінальним минулим, як правило, більш «зговірливих» для проведення проросійських заходів на території країни, як це видно протягом цих десятиліть на прикладі Криму та України в цілому;
- залучення релігійних діячів – представників різних конфесій – для втілення промосковських заходів впливу та для забезпечення підтримки цих заходів.

Наведені факти свідчать, що застосування «м'якої сили» рф щодо України, як правило, призводить до жорстких наслідків. Від яких зазнають довготривалої шкоди як Україна, так і сусідні з нею держави.

Список використаних джерел:

1. Левченко О.В., Марченко-Бабіч О.М. «Досвід застосування інструментів «м'якої сили» провідними країнами світу». Збірник наукових праць «Проблеми створення, випробування та експлуатації складних інформаційних систем спеціального призначення». Ж.: Військовий інститут імені С.П. Корольова Державного університету телекомунікацій, 2014, № 9. С. 124–130.
2. Подільська С. Руйнуємо топ-3 російські наративи про український Крим. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/07/30/rujnuemo-top-3-rosijski-naratyvy-pro-ukrayinskyj-krym/>
3. Населення Криму. URL: https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/Населення_Криму.html
4. Даниленко В. Як змінювався національний склад населення Криму у другій половині ХХ ст.? URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-7228-6/110.pdf>
5. Янковський О. «Троянський конь для аннексії Крима»: як «Русское единство» стало частиною російського плану по дестабілізації України. URL: <https://ru.krymr.com/a/rol-partii-russkoe-edinstvo-v-anneksii-kryma/30336527.html>
6. Севастополь: бывший лидер «Русского блока» Геннадий Басов отсудил 100 тысяч рублей у Минфина России. URL: <https://ru.krymr.com/a/news-sevastopol-byvshyi-lider-russkogo-bloka-basov-minfinrossii/31052800.html>
7. Цеков Сергій Павлович. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Цеков_Сергій_Павлович
8. Притула В. Російська громада Криму закликає Росію до розриву Великого договору з Києвом і відновлення «політичної єдності» з південно-східними регіонами України. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1118149.html>

9. Притула В. Проросійські організації Криму вимагають від Москви прибрати генконсула Росії в Сімферополі. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24320200.html>
10. Засновникам радикальної проросійської організації в Криму оголошено підозру. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/10/11/zasnovnykam-radykalnoyi-prorosijskoyi-organizacziyi-v-krymu-ogolosheno-pidozru/>
11. Проросійські організації Криму вимагають від Януковича жорстких дій. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2014/01/140121_hk_crimea_yanukovyich
12. Клименко А. Окупація Криму. Як це було. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2023/02/23/162420/>
13. «Меджліс». URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Меджліс>
14. Організація «Кирим» оголосила «народний трибунал» над лідерами блокади Криму. URL: https://espreso.tv/news/2015/12/19/organizaciya_quotkyrymquot_ogolosyla_quotnarodnyy_trybunalquot_nad_lideramy_blokady_krymu
15. Меджліс виїхав із офісу в Сімферополі на вимогу окупаційної влади. URL: <https://tsn.ua/politika/medzhlis-viyihav-iz-ofisu-v-simferopoli-na-vimogu-okupaciynoi-vladi-369511.html>
16. А. Колокольцев. У «Кирим Бірлігі» стався розкол? URL: <https://ua.krymr.com/a/26551328.html>
17. «Емірالی Аблаєв». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Емірالی_Аблаєв
18. «ЦПО ДУМК». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/ЦПО_ДУМК

Захоплення військових частин в Криму. Причини переходу українських військових на бік окупантів

Матюхін Л. Ю.,

офіцер Інформаційного агентства Арміяінформ, полковник (Київ, Україна)

(фото реальних подій)

Зазначена тема була, є і буде болючою ще дуже багато років як для військових, так і для всього українського суспільства. Та для об'єктивного вивчення ситуації, що склалась, просто необхідно знати незручну для багатьох правду.

Якщо говорити про відносний загаль, то події на київському Майдані в АР Крим зрозуміли далеко не всі. Щонайменше з 2005 року на півострові активно почали діяти політичні (комуністичного спрямування), російські і проросійські громадські організації, партії, рухи, об'єднання тощо. На проведення святкувань «днів росії в Україні» кремлівські

організатори не шкодували ніяких коштів, а відомі російські артисти відпрацьовували в усіх містах з такою завзятістю, ніби робили це востаннє.

Вагомим фактом є те, що у кримських курортних закладах (будинках відпочинку різного санаторно-лікувального спрямування та баз відпочинку приватного сектору) найбільше очікуваними були все ж таки відпочивальники з Москви, бо саме вони не шкодували жодних коштів та забезпечували «безбідне зимування» санаторно-курортній сфері півострова. Словом – «дружба міцнішала».

Кричущими і надзвичайно показовими стали події 2008 року на Графській пристані у Севастополі, коли 5 липня фактично відбувся напад на українських військових. На честь 90-річчя підняття українських прапорів на кораблях Чорноморського флоту в 1918 році українці спробували встановити меморіальну дошку. Проросійські активісти, яких було надзвичайно багато, кинулися на українських моряків, побили їх, розбили кувалдами меморіальну дошку і втопили її в бухті. «Робіть, вам за це нічого не буде!» переконливо кричали з натовпу депутати, серед яких були й представники Партії регіонів. Українські моряки не чинили спротиву, оскільки були у формі і, звісно, міліція теж просто визначала присутність. Постраждав і тодішній командувач ВМС України віце-адмірал Віктор Максимов. Не дивлячись на це, позиція Президента і Прем'єр-міністра України відверто була ніякою, що призвело до того, що росіяни і далі продовжили нахабніти. Згодом в м. Севастополі, а пізніше і у м.

Сімферополі вже іноді можна було побачити озброєних російських козаків, яких українська міліція ніби не помічала [1].

У 2011 році Президент України Віктор Янукович своїм указом переніс День флоту України на останню неділю липня задля того аби свято збігалося з Днем Військово-морського флоту росії. Найпомпезніше святкували у м. Севастополі у 2012 та у 2013 роках, де з причалу тисячі присутніх спостерігали за проходами українських і російських військових кораблів, показовими виступами моряків та морських піхотинців, а увечері, звісно, відбувалися святкові концерти і незмінний салют. В інших містах Криму, зокрема у Керчі проходили спільні військові паради росії і України. Важливо відмітити той факт, що у 2012 році на спільному святі моряків вітав Міністр оборони України Дмитро Саламатін. Меншовартисть Українських моряків він визначав, вітаючи всіх російською мовою. Наступного року Севастополь зустрів Януковича і Путіна, які у своїх промовах багато обіцяли, але загальні їхні послани були про дружбу, розвиток, спільні зусилля у розбудові флотів. Того року участь у параді прийняв і щойно відремонтований підводний човен українських ВМС «Запоріжжя». Те, що Янукович плував назву нашого флоту нікого не здивувало, але не залишилось непоміченим те, що путін у своєму зверненні назвав наші ВМС флотилією *(при чому грошове утримання російських моряків перевищувало українське щонайменше у 6-8 разів)* [2], [3].

Деякі роки поспіль до 2014 року в Збройних силах України активно просувався перехід на контрактну армію. І, варто зазначити, що у Криму з цим питанням було чи не найкраще. З об'єктивних причин чи не

найпершою це завдання виконувала 36 Окрема бригада берегової оборони, що базувалася у селищі Перевальне. На фоні більшості військових частин, де бойова підготовка майже не велася, тут робили все для того, щоб військовий якомога більше часу займався саме військовою справою. Та переважав, звісно територіальний принцип комплектування – тобто на контракт йшли ті, кому було зручно територіально. Єдина відома мені спроба побороти цю закономірність була за декілька років до 2014 у 1 батальйоні морської піхоти, що базувався у місті Феодосія. Свого часу укомплектувати цей батальйон намагалися мешканцями материкової України, що все ж таки зробити частково вдалося [4].

Проросійська істерія впевнено розповсюджувалася Кримом. Антиєвропейські та антиукраїнські настрої на півострові переважали, тому люди не розуміли, і навіть не замислювалися, навіщо Україні в Європу. Дружні візити американських кораблів до портів м. Севастополь зустрічали купки провокаторів, які висловлювали відверту зневагу, топтали американський прапор, скандували свою улюблену кричалку «НАТО вон из Крима», демонстрували бутафорські міни, тощо [5].

Зараз мало хто про це згадує, але, коли мирні акції в Києві переросли у збройне протистояння, багато співробітників кримського МВС були направлені в столицю. Були випадки, коли під час сутинчок майданівці декого з них взяли в полон. Після повернення з Майдану кримських беркутівців зустрічали у Криму, як героїв. Крім того, багато мешканців півострова їздили в Київ для участі в акціях Антимайдану, звичайно ж, з «ідеологічних міркувань».

Вирушив тоді на Київ і 1-й Феодосійський батальйон морської піхоти і зупинився у Василькові. Готувалися до столиці і гірські піхотинці підполковника Юрія Головашенка. Вночі у п'ятницю 21 лютого 2014 року особовий склад зі зброєю та набоями завантажили в автомобілі й направили в аеропорт Сімферополя. Однак згодом отримали команду повернутись в пункт постійної дислокації [6, с. 51–52].

26 лютого 2014 року біля будівлі Верховної Ради (ВР) АР Крим зібралися тисячі людей. Переважна більшість були кримські татари і інші проукраїнські-налаштовані громадяни. Та з часом промосковських активістів почало з'являтися все більше. Вони підходили організованими групами мало не строем. Щоправда афганці Криму, які спочатку приєдналися до українців, дійсно прийшли строем. До обіду сили стали приблизно рівні. Почались суперечки на словах, які інколи переходили у бійки. В якийсь момент з будівлі вийшли С. Аксьонов і Р. Чубаров. Вони заспокоїли обидві сторони, запевнивши, що питання буде вирішено. І люди потрохи розійшлися. Щоправда проросійських активістів невеличка купка залишилась. У цю ніч зелені чоловічки зі зброєю захопили будівлю ВР АР Крим [6, с. 7–9].

27 лютого на прохання Командувача військ берегової о оборони генерала Ігоря Воронченка військові журналісти вирушили до військової частини селища Перевальне. За його словами ось-ось мала розпочатися війна з росією. На той час у кабінеті командира бригади з українськими офіцерами знаходився і протоієрей Дмитро Кротков, який намагався додзвонитися різним представникам духовенства православної церкви московського патріархату, але всі відповідали, що події відбуваються заради миру. Командування флоту в Севастополі «похворіло» і чітко добитися наказів про подальші дії було дуже важко. Згодом стало зрозумілим, що новопризначений командувач ВМС Березовський виявився зрадником. На місцях командири бригад та інших військових організацій прийняли рішення по охороні та обороні військових об'єктів. Було не лише посилено варту службу, а й проводились тренування щодо відбиття можливих нападів на військові частини. Зрозуміло, що за територією військових частин військові не мали ніякого юридичного права нікого затримувати чи навіть перевіряти документи. У країні не було введено ні надзвичайного стану, ні будь-якого іншого, що відповідав би ситуації. [6, с. 11–15].

Не зайвим буде нагадати, що останній прем'єр Криму Анатолій Могильов переконував і досі переконаний, що у Криму було достатньо сил і засобів, щоб протистояти будь-якому вторгненню. Як представник влади він звертався до влади у Києві з проханням запровадити режим антитерористичної операції (АТО) [7].

Дні спливали один за одним, а нічого притомного від Києва військові не чули. На селекторних нарадах, які проводив О. Турчинов та А. Яценюк, відбувалися розмови ні про що. І завершувалося це зазвичай фразою – «Тримайтеся, ви герої!». А тим часом за територією військових частин, у кримських містах і селах на всю розправляли крила проросійські настрої. На телеканалах, які вже були захоплені росіянами, із зручними для них посланями цілодобово трансливалася картинка, де Сашко Білий з автоматом заходить у кабінет до когось з прокурорів і відверто погрожує. До цієї картинки додавався Олег Тягнибок із промовою про закон про російську мову. Правильно склавши ці два сюжети росіяни озвучували їх на свій лад. Дуже швидко стало зрозуміло, що влада у Києві навіть близько не розуміє того, що відбувається в Криму. Перемога на Майдані у Києві затьмарила їм розум і вони, ймовірно, зайняті були поділом портфелів. Якщо говорити конкретно про 36 бригаду берегової оборони, то щонайменше до 14-15 березня вона готова була воювати. Для цього необхідні були лише чіткі накази і виявлення зрадників серед її командування [6, с. 30, 35].

Та цього не сталося. Росіяни поступово обробляли старших офіцерів. Комбриг полковник Стороженко погодився на перемовини і, як пізніше стало відомо, пішов на співпрацю з ворогом. Приїздив до бригади і колишній Міністр Оборони Олександр Кузьмук. Одразу здавалась дивною «вдала акція» прориву зазначеною посадовою особою на територію Криму, адже інших політиків, які приїздили на півострів, щонайменше агресивно зустрічали і тут же видворяли. Натомість генерал Кузьмук прибув навіть у військовій формі ЗСУ. На плацу перед особовим складом бригади він виступив з промовою, сенс якої зводився до прохання, щоб українські воїни не стріляли в росіян, аби не спровокувати війну. Згадав він і про вбитого перед Першою Світовою принца Фердинанда, що, нібито, спровокувало ту війну. Виступ экс-міністр завершив словами «Прощайте» [6, с. 29, 63].

Потім ще декілька політиків якимось чином потрапили до бригади, але ніхто з військових не зрозумів мети їх візитів. Розмови були ні про що.

Командир гірсько-піхотного батальйону майор Юрій Головашенко був налаштований рішуче. Майже у повному складі підпорядкований йому підрозділ зголосився воювати і відмовився скласти зброю, щоправда ця пропозиція була відкинута вищим командуванням. [6, с. 101–102, 106–108].

Російська бригада повітряно-десантних військ розташувалась в одній точці, тому 6 чи 7 мінометів нашого механізованого батальйону було розгорнуто з прицілом на росіян. Декілька ночей поспіль українські військові за командою «Тривога» висувалися на вказані позиції та в готовності розпочати бій. У відповідних місцях розташувалися снайпери, кулеметники тощо, проте, згодом всі повертались у розташування. Команда заряджати-розряджати зброєю поступала неодноразово на добу. Інколи, коли наші БМП виходили на позиції, в росіян починалась паніка і їх командир телефонував Стороженку і переляканим голосом запитував про наміри.

Все частіше поступала команда здати на склади зброю і згодом це сталося. Військовим видали палки, бильця від ліжок та розпочалися навчання «з відбиття нападу на територію військової частини», але вже без застосування зброї. Ось тут стало зрозумілим, що допомоги з материка не буде.

І все ж, коли 18 березня під час штурму 13-го фотограмметричного центру Головного управління оперативного забезпечення ЗС України в Сімферополі росіяни вбили прапорщика Сергія Кокуріна, підрозділи, які блокували українські військові частини, згорнулися і кудись поїхали. Оскільки всі вони відійшли на однакову відстань від військових частин, які блокували, можна зробити висновок, що всі отримали однаковий

наказ. Та, побачивши, що ніяких активних дій з боку України не відбувається, повернулися. Цей факт грає на боці того, що, якби українська влада прийняла рішення на введення стану АТО чи будь-якого іншого стану, то, ймовірно, росіяни б пішли. Іншим фактором, який також говорить на користь цього припущення є те, що у с. Перевальному за збігом обставин перебувала розвідувальна рота 25 повітряно-десантної бригади під командуванням підполковника Миколи Паласа. Офіцер не йшов на перемовини з росіянами і чітко визначив свою позицію, що буде воювати. Як результат – росіяни дали підрозділу в повному складі і зі зброєю вийти на материк. Незадовго до цього стало відомо, що 25 бригада вирушила з пункту постійної дислокації на Крим, щоб виручати своїх. Піднесення серед військових було неймовірним. Всі налаштувались на бойові дії. Але згодом стало відомо, що бригаду зупинили на Чонгарі і далі рух не дозволили [6, с. 18, 35–36].

16 березня під час проведення так званого «референдуму про приєднання Криму до РФ» українські журналісти зафіксували майже порожні бюлетені на виборчій ділянці у с. Перевальному. Полковник Сергій Стороженко дозволив своїм підлеглим взяти участь у цьому дійстві і з усієї бригади туди пішло аж 6 чоловік. Натомість увечері, звісно, виявилось, що проголосували «всі 100 %» виборців. Той самий комбриг Стороженко згодом пустив смердючих російських десантників помитись в бані військової частини та дозволив набрати там води з гідранта. Також, за вказівкою комбрига, серед особового складу було проведено анкетування, де треба було надати відповідь на одне з 3-х питань:

1. Залишаюся служити в українській армії;

2. Переходжу служити на бік народу Криму;
3. Звільняюсь.

Слід зазначити, що анкетування значно розхитало одностайність позиції українських військових, тим паче, що на загальних зборах офіцерів Стороженко неприкрито агітував залишитись служити у Криму. Гарантії і навіть конкретно варіанти «нових контрактів» про проходження служби він особисто демонстрував охочим до переходу до російської армії. До того ж будь-який пункт контракту можна було обговорювати і змінювати. Українським військовим обіцяли протягом 5 років нікуди їх не відправляти, а обіцяне грошове забезпечення на той час для українських військових було просто нереально високим.

Командування ВМС України, яке розташовувалось у Севастополі, доповідало на Київ, що ситуація контрольована [6, с. 35, 39–40].

Підбиваючи підсумки доповіді, слід зазначити, що питання «Чи можна було відстояти Крим?» – назавжди залишиться риторичним, але деякі факти говорять про те, що всебічне розуміння ситуації і вчасні рішення дії тодішнього керівництва держави могли б змусити росіян відмовитись від намірів окупувати Крим. Та цього не сталось, оскільки росіяни здійснювали масовані провокаційні дії, а відповідної реакції від України не було.

Список використаних джерел:

1. І. Лосев. Севастополь. Дестабілізація. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1192630.html>
2. У Севастополі святкують перенесений День флоту разом із флотом Росії. Електронний ресурс. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24660395.html>
3. В. Притула. Сумний Янукович і бадьорий Путін у Севастополі: кожен говорив про своє. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25059288.html>
4. Українську армію повністю переведуть на контрактну основу восени 2013 року. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/ukrayinsku-armiyu-povnistyu-perevedut-na-kontraktn/>
5. Шталовний А. Крейсер США в Севастополі зустріли бугафорскою миною. URL: https://www.bbc.com/russian/international/2012/01/120127_ukraine_usa_ship
6. Матюхін Л. «А мама зрозуміє. Крим, 2014: Невигадані історії». К.: «ДПА», 2018.
7. Українські силовики в 2014 році готові були провести АТО в Криму – Могильов. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-mohyliov-aneksia-krymu/30088629.html>

Передень вимушеної міграції (передислокації) ВМС України з Криму

Козловська Л.В.,

кандидат політичних наук, доцент, професор Інституту Військово-Морських Сил НУ «ОМА» (Одеса, Україна)

Кубіцький Р.В.,

старший викладач, капітан 2 рангу, Інститут Військово-Морських Сил НУ «ОМА» (Одеса, Україна)

Захоплення, анексія Криму РФ в 2014 році – це і на сьогодні невимовний біль втрати. Особливо важко це пережили учасники тих подій – військовослужбовці ВМС України. 2000 військових моряків у результаті передислокації (вимушеної міграції) не зрадили Україну, змогли спасти частину військово-морського флоту України, який став основою відродження ВМС ЗСУ на сьогодні – саме цим визначена актуальність дослідження.

Предмет наукового пошуку - закономірності пасивної форми міжнародної політики України до 2014 року, яка властива слаборозвиненим державам і означає відмову від частини суверенітету на користь інших держав, що призвело до анексії Криму.

Об'єкт дослідження - ВМС України до подій 2014 року та в подіях 2014 року.

Мета наукового пошуку - розглянути назагал недоліки організації Військово-Морських Сил України до 2014 року, які призвели до втрати Криму як складової України.

Завдання дослідження: 1) Простежити свідоме знищення ВМФ України до 2014 року, враховуючи неналежний технічний стан кораблів ВМС України 2) На прикладі окремого морського інженерного батальйону визначити складності вимушеної міграції (передислокації), стійкість і мужність військових моряків у зазначених подіях 2014 року. **Джерелознавчу базу** наукового пошуку склали спогади військових моряків - учасників подій 2014 року в Криму та роботи вчених Задорожного О., Іонцева В., Шелюк В. та ін. Зокрема, Малиновська О. досліджувала різні варіанти міграції і поєднала ці поняття з військовою термінологією, яка визначає такі дії передислокації [4, с. 96].

За спогадами капітана 2 рангу А. Хапова та його військово-морських побратимів, які змогли вивести на материкову Україну частину ВМФ України та 2000 військовослужбовців особового складу, знищення ВМФ України відбувалося поступово і стабільно. В 2004 році бригаду ракетних кораблів (проміжним об'єктом якої був 42 дивізіон ракетних

кораблів) було вирішено розформувати [6, с. 18-19]. Єдине морське з'єднання з ударною зброєю!!! Кораблі було вирішено передати в 1 бригаду надводних кораблів (м. Севастополь), ракетно-технічна частина з боєзапасом ПКР залишалася в с.м.т. Чорноморське з вкрай слабкою охороною, крім того, навіть компоненти ракетного палива перевезли в якесь третє місце. В результаті тепер для того, щоб три останні малі ракетні кораблі могли привести себе в повну бойову готовність, необхідно було спочатку здійснити 100-мильний перехід в ракетно-технічну частину - довести компоненти пального (з ризиком диверсії по дорозі) і після цього провести підготовку і перевірку ракет, комплексів та завантаження ПКР на кораблі. Із 45 хвилин готовність збільшилась, як мінімум до 12-15 годин в кращому випадку. В сучасних бойових діях - це цілковита поразка, за цей час противник (якщо розглядати м. Севастополь як основну базу тактичного розгортання ЧФ) зможе зайняти всі райони операційної зони ВМС, заблокувати сили, застосувати будь-яку зброю без відповіді. Рішення відверто злочинне щодо обороноздатності України [5, с. 9].

Чергування ударним комплексом припинилося ще з 2003 року, чергування з ППО та ППДО втратило свою ефективність тому, що неслось на небоєготовій матеріальній частині з дуже обмеженими можливостями. В подальшому катери, окрім 2007 року (стрільба однією ракетою РКРВ «Придніпров'я» під час навчань «Артерія 2007» під Феодосією), ніколи не відпрацьовували фактичне застосування ракетної зброї за надводними цілями в морі, натомість, як ЧФ РФ на той час відновив регулярне проведення пусків різних крилатих ракет у морі (що було пов'язане з значним покращенням фінансового становища ЗС РФ і ЧФ РФ у першу чергу).

У цілому, у відпрацьованні заходів бойової підготовки протягом циклу (року) папери все більш витісняли фактичне навчання. Керівні документи вимагали планувати сотні і сотні заходів різного характеру, вести десятки поточних журналів, писати десятки звітів, їздити на десятки і сотні нарад і таке інше. В той час жартували офіцери, що якби просто хтось відкрив журнал бойової підготовки будь-якого корабля і порахував кількість заходів, які необхідно провести в будь-яку взятую добу навчального року, відповідно до вимог керівних документів, і надати звітний матеріал, то абсолютно реально в цій добі повинно бути 28-30 годин, і всі вони повинні бути заняті цими заходами, до хвилини. А коли наставав час звітувати перед вищими штабами за проведені заходи, нікого з них всерйоз не цікавив фактичний стан справ, цікавила кількість підписаних паперів, відповідно до вимог, записи в журналах. Якщо все більш-менш співпадало, залишались повністю задоволеними.

Так втрачалася система бойового та спеціального навчання і професіонали серед офіцерів почали зникати. Для навчання наступних поколінь офіцерів ставало все менше спеціалістів. Щоправда, було вже цілком

зрозуміло, що станом на 2008-2010 роки матеріальна частина, на якій працювали ці офіцери також морально і технічно безнадійно застаріла. В вихованні командирів (маємо на увазі рівень командира корабля, частини) з боку вищого командування насаджувалося правило не проявляти власну ініціативу, не приймати власні самостійні рішення без узгодження з вищими командами, хоч би вони і явно впливали з оцінки обстановки - інакше в 99 випадках із 100 ти будеш покараний.

Фактично, в ситуації 2014 року командири могли, але не прийняли необхідних рішень - вони просто чекали наказу (дозволу) [1, с. 28]. І навіть ті, хто міг їм віддати такі накази, або самі боялися своїх вищих командирів, або вже були перекуплені та завербовані напередодні подій. Це абсолютно чітко показав початок 2014 року. Адмірали (Березовський, Шакуро, Єлісеєв, інші посадові особи) або відкрито перейшли на бік агресора, або терміново «захворіли» і спостерігали за розвитком подій зі сторони. Всі ці фактори, як зрозуміла логічна послідовність, призвели до відомих всім наслідків в АР Крим у 2014 році [1, с. 67].

На жаль, керівництво держави до сих пір вагається з правильними висновками та рішучими діями по укріпленню морських рубежів на сьогодні, а якщо і робить певні кроки, то дуже повільно - так вдруге був пропущений «потрібний момент», не прийняті своєчасно рішення та не втілено їх у життя, що дало можливість рашистам майже безкровно анексувати український Крим у 2014 році [6, с. 11].

У значених подіях особливим аспектом слід розглянути технічний стан кораблів ВМС України. На початок 2014 року в Криму базувалися основні сили, корабельний склад, авіація й берегова оборона ВМС України з усіма складами, службами, інфраструктурою: 17 бойових кораблів, до 30 суден забезпечення й певна кількість катерів різного призначення, до 30 літаків та вертольотів, до 40 танків, 90 БМП, 190 БТР і близько 60 артилерійських систем та мінометів [6, с. 21].

Основний корабельний склад ВМСУ базувався у Криму в трьох пунктах:

1. Севастопольська (Північна) бухта: корвет «Тернопіль», корабель управління «Славутич», морський буксир «Корець», буксир «Красноперекоськ» та фрегат «Гетьман Сагайдачний».

2. Стрілецька бухта: підводний човен «Запоріжжя», ракетний корвет «Придніпров'я», ракетний катер «Прилуки», корвети «Хмельницький», «Луцьк», корабель управління «Донбас», гідрографічний катер «Сквира», рятувальний буксир «Кременець», пошуково-рятувальне судно «Ізяслав», транспорти «Джанкой», «Судак», танкери «Бахмач», «Фастів», судно розмагнічування «Балта», судно контролю фізичних полів «Северодонецьк», колекторне судно «Шостка», плавсклад «Золотоноша», буксир «Дубно», сміттєзбиральник U954, катер «Чигирин», навчальні катери «Сміла», «Нова Каховка», протипожежний катер «Борщів»,

водолазні катери «Ромни», «Токмак», санітарний катер «Сокаль», плавкран «Каланчак» і три малі катери.

3. Південна військово-морська база, смт Новоозерне (озеро Донузлав): корвет «Вінниця», морські тральщики «Чернігів», «Черкаси», рейдовий тральщик «Генічеськ», великий десантний корабель «Костянтин Ольшанський», середній десантний корабель «Кіровоград», протипожежний катер «Євпаторія», транспорт «Горлівка», морський буксир «Ковель», протидиверсійний катер «Феодосія», артилерійський катер «Херсон», буксирний катер «Новоозерне» та навчально-тренувальне судно «Велика Олександрівка».

Усі ці кораблі й судна, за невеликим винятком, Україна отримала після розподілу Чорноморського флоту колишнього СРСР, і вони після ремонту ввійшли до складу ВМСУ. Середній термін служби більшості становив на той час до 20–35 років, через повне вичерпання ресурсу вони не могли вважатися повністю сучасними, вимагаючи через застарілу техніку постійних ремонтів. Зокрема, станом на 2013-й лише одне допоміжне судно вважалося повністю технічно справним, решта потребувала ремонтів різного рівня – від поточного до капітального з докуванням. Утримання застарілої техніки завжди вимагає втричі більших витрат, ніж нової. Флот переважно базувався в Криму, за винятком структур Західної військово-морської бази та дивізіону річкових катерів у м. Одесі, а також 73-го морського центру спецоперацій і арсеналу в м. Очакові. Станом на весну 2014 року, в умовно бойовому стані вдавалося підтримувати лише кілька кораблів, які представляли країну на світовій арені – флагман «Гетьман Сагайдачний», корвет «Тернопіль», корабель управління «Славутич» і великий десантний корабель «Костянтин Ольшанський». Всі роки незалежності флот був «п'ятим колесом у возі» – знайти йому місце в оборонній доктрині держави так і не змогли [5, с. 13]. Дійшло до того, що флагманом флоту став корабель далеко не першої лінії – прикордонний сторожовик без ракетного озброєння, який гордо назвали фрегатом «Гетьман Сагайдачний».

Флотські структури деградували – з найменшого приводу, досить нові судна «пускалися на голки», а деякі судна роками не виходили з гавані. Високою була підготовка лише морських піхотинців, які, в основному, пройшли підготовку за стандартами НАТО та залучалися у складі флоту до антипіратських операцій в Середземному морі та в Індійському океані. Анексія Росією Криму навесні 2014 року найсильніше вдарила саме по флоту [1, с. 198]. Фактично до кінця березня, незважаючи на окремі факти опору з боку українських моряків, росіяни під прикриттям місцевого населення і «самооборони Криму», взяли під контроль весь флот.

Завдяки мужності льотчиків 10-й морської авіаційної бригади, вивести з Криму вдалося всього 3 літаки та 4 вертольоти. Станом на 26 березня 2014 року поза Кримом знаходилися фрегат «Гетьман

Сагайдачний» (виконував антипіратську місію в Індійському океані і був повернутий до м. Одеси 5 березня), артилерійський катер «Скадовськ», 8 кораблів і катерів забезпечення. Решта 51 корабель опинився в Криму під контролем російської армії.

До цих подій у 2012 році окремих морський інженерний батальйон, окремих батальйон радіаційного, хімічного та біологічного захисту та окремих батальйон радіолокаційної боротьби були переформовані в Центр оперативного (бойового) забезпечення з дислокацією в м. Бахчисарай та м. Сімферополь Автономної Республіки Крим.

У соціальному житті військових моряків можна було спостерігати наступне: статус військовослужбовця знижувався внаслідок низького фінансового забезпечення та відсутності соціальних програм для військових. Рядовий склад військовослужбовців контрактної служби практично не мав ніякої серйозної мотивації для військової служби, тому переважна більшість контрактників, відслуживши перший контракт у 3 роки, звільнялася.

Після анексії півострова Крим у лютому-березні 2014 року Російською Федерацією Центр оперативного (бойового) забезпечення був передислокований до смт. Чорноморське Ліманського району Одеської області. На той час чисельність особового складу військової частини складала лише 32 військовослужбовці, з них лише 10 військ офіцерами. Це були справжні патріоти своєї Вітчизни, ті, які не зрадили присяги на вірність українському народові [6, с. 14]. Тимчасове виконання обов'язків командира військової частини було покладено на майора Ткачука Руслана Миколайовича.

Фонди військового містечка, на який був передислокований Центр, не відповідали нагальним потребам: потребували ремонту казарми для розміщення військовослужбовців, матроська їдальня, адміністративні та складські будівлі та парк спеціальної техніки. Протягом 2014-2015 років, зокрема за допомогою волонтерської допомоги, казармено-житловий фонд був повністю відновлений і вже в квітні 2015 року для доукомплектування Центру прибули перші військовозобов'язані, які відповідно до Указу Президента України були призвані за мобілізацією.

Протягом 2015 року Центр оперативного (бойового) забезпечення був доукомплектований основними видами озброєння і військової техніки, зокрема і спеціальною технікою, яку отримували з баз, складів і арсеналів по всій Україні. Близько 30 одиниць вантажних автомобілів були отримані з Національної економіки України під час проведення часткової мобілізації. Також отримувалися матеріально-технічні засоби: речове майно, засоби захисту, майно квартирно-експлуатаційної служби тощо. У цей час з особовим складом проводилися заходи бойового злагодження, під час яких військовослужбовці, призвані за мобілізацією, набували бойових спроможностей, а підрозділи досягали рівня готовності

до виконання завдань за призначенням [1, с.198]. Улітку 2015 року для проходження військової служби до частини прибули перші матроси строкової служби, які з перших днів розпочали напружену бойову підготовку.

Отже, зазначимо: протягом 2015-2016 років військовослужбовці ВМС ЗСУ і конкретно - Центру оперативного (бойового) забезпечення (окрім матросів і старшин строкової військової служби) брали активну участь в Антитерористичній операції, яка тривала на сході нашої країни у складі підрозділів морської піхоти, артилерійських підрозділів та інших. Багато з них були відзначені державними нагородами. Всі вони впевнені, як би не було важко нашій країні, Збройним Силам України у 2014 році, частини і підрозділи Військово-Морських Сил не припинили свого існування, не були розформовані або передані іншим видам Збройних Сил, а навпаки, продовжили і продовжують відновлювати боєздатність, виконують бойові завдання із захисту суверенітету та територіальної цілісності України і у майбутньому обов'язково повернуться на свій рідний півострів Крим.

Список використаних джерел:

1. Задорожній О. Анексія Криму – міжнародний злочин: Монографія. Київ: К.І. С. 2015. 576 с.
2. Іонцев В. Міжнародна міграція населення: теорія і історія вивчення. К.: Діалог. 2005. 254 с.
3. Ковальська Л., Гук Р. Міграційні процеси в Україні в період агресії Російської федерації. (№1(29)). 2018. С. 78-82. Warsaw: World science.
4. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія. Київ: НІСД. 2018. 472 с.
5. Сухобойченко С. Анексія Криму та її наслідки для кримських ЗМІ та журналістів (Аналітичний звіт) *Східно-Європейський Демократичний Центр*, Варшава. 2015.
6. Хапов А. Кримські події 2014 року очима військових моряків (Спогади) ІВМС НУ «ОМА», Одеса. 2019.
7. Шелюк В. Соціальна міграція: етапи, функції, типи. Перспективи. № 3 (15). 2001. С. 45–50.

Русифікація криму: витіснення

кримськотатарської та української ідентичності

Пунда Ю.В.,

доктор військових наук, старший науковий співробітник, начальник лінгвістичного науково-дослідного управління науково-дослідного центру, полковник, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Упродовж останніх трьох століть, після завоювання російською імперією, Кримський півострів зазнав масштабних трансформацій культурної ідентичності населення. Насильницька русифікація цілеспрямовано здійснювалась і здійснюється задля формування міфу «ісконно руського Криму». І саме цей міф на сьогодні служить самовиправданням путіна у його війні проти України та проти усього світового порядку. Висвітленню механізмів русифікації Криму, що досягла піку інтенсивності після окупації Криму, та окресленню шляхів протидії їй і присвячена ця стаття.

Дійсно, інтенсивна русифікація на тимчасово окупованих територіях не є чимось новим. Вона є продовженням російської імперської політики експансії і поневолення, адже, наприклад, за словами катерини другої, новоприєднані території могли повноцінно увійти до складу держави лише за умов жорсткої самодержавної політики та «поступового і ненав'язливого обрусіння». Проте сьогоднішній російський режим використовує нові інструменти, які дають сучасні технології і **«ненав'язливе обрусіння»** трансформувалось у **«форсовану русифікацію»** [1].

У цій доповіді ми розглянемо та проведемо історичні аналогії за такими магістральними напрямками русифікації Криму:

- русифікація урядування;
- переділ власності;
- зміна етнічного складу;
- зміна топонімів;
- «відміна» місцевої ідентичності

Історичний бекграунд.

Ще у 1771 році до Криму вступила російська армія, і татари були змушені укласти так званий «союзний договір». Росія проголосила в односторонньому порядку Кримське ханство незалежним державним утворенням.

В 1774 році було укладено Кючук-Кайнарджійський мир і Кримське ханство проголошувалося незалежною державою. Росія зобов'язалася вивести свої війська з території Кримського ханства, але не зробила

цього. Навпаки, закріплювала свою присутність в регіоні. Саме в цей час була ліквідована Запорозька Січ.

1783 року був проголошений маніфест «приняття полуострова Крымского, острова Тамана и всей Кубанской стороны». У тому ж 1783 році російська імперія анексувала Крим, був ліквідований козацький полковий устрій та запроваджене кріпацтво.

Хронологія окупації Криму у 2014 році досить детально описаний [2], відзначимо, що від моменту появи «зелених чоловічків» до підписання так званого «договору про входження території Республіки Крим та

м. Севастополь до російської федерації» пройшло менше місяця. Тобто процес, який у XVIII столітті зайняв 12 років, у XXI відбувся менш ніж за місяць.

Русифікація урядування

Відразу після анексії Криму в 1783 році була проведена адміністративна реформа, відповідно до якої відбувалася ліквідація кримськотатарських традиційних засад адміністративно-територіального поділу. У зв'язку з цим, замість попереднього поділу території Кримського Ханства на каймаканства, у Криму було утворено волості за російським зразком. Кримський земський уряд на чолі з представниками верхівки колишнього Кримського ханства проіснував менш як рік. Територію Кримського Ханства було включено спочатку до складу Новоросійської, а згодом – Таврійської губернії [3].

З 1785 р. на територію Криму поширювалась єдина система місцевого самоврядування Російської імперії. Під час міської реформи 1870 р. зроблено більш масштабну спробу русифікації місцевих органів влади та управління у Криму. Відтоді до влади могли прийти лише представники знатних проросійських верств населення.

У 2014 році русифікація урядування здійснювалась ще простіше. За положеннями не визнаного світовою спільнотою «договору про входження території Республіки Крим та м. Севастополь до російської федерації» було встановлено, що на всій території Криму з моменту підписання застосовується законодавство росії, водночас чинні місцеві нормативно-правові акти застосовуються в частині, що не суперечить російському. До 1 січня 2015 року був встановлений перехідний період. За цей час були «врегульовані» питання інтеграції нового суб'єкта російської федерації в її економічну, фінансову, кредитну та правову системи, та в систему органів державної влади. Це «врегулювання» вилилося у заборону діяльності Меджлісу кримськотатарського народу та систематичні переслідування кримськотатарських громадських, релігійних і культурних організацій та ЗМІ. На території Криму була фактично зруйнована вся система національних інституцій кримських татар [1].

Тобто менш ніж за рік відбулась повна русифікація урядування.

Переділ власності

Найпершим кроком російської влади після анексії Криму у XXVIII ст. було проведення земельної реформи на нових територіях. За положеннями Жалуваної грамоти 1785 р. відбувалося зрівняння в правах представників кримської знаті та російського дворянства, встановлювався залежний статус селян. Відбувся перерозподіл усіх ханських земель між місцевою знаттю та новими російськими поміщиками, переселеними на ці території. Коли ж виявилось, що розміри ханських земель не могли задовольнити потреб усіх охочих узяти участь у їх розподілі, почалися масові вилучення землі у місцевих селян [3].

На кримський ринок прийшли багаті російські поміщики і торгівля опинилася цілком під контролем російського великого капіталу. У такий спосіб Крим штучно інтегрувався до єдиного економічного простору російської імперії.

З переділом власності у 2014 році все було ще простіше. Громадяни України в одну мить стали іноземцями і збереження власності вимагало вирішення дилеми громадянства. Російська окупаційна адміністрація в примусовому порядку провела російську паспортизацію населення півострова. Громадяни України вимушені були отримувати російські паспорти для того, щоб залишитись власниками власних осель, майна, бізнесу на окупованому півострові [4].

Обсяги неправомірного перерозподілу майна після окупації росією Криму наразі невідомі, проте робота по встановленню обсягів збитків вже ведеться і в майбутньому можна очікувати гучних процесів для притягнення росії до відповідальності згідно з нормами міжнародного права.

Зміна етнічного складу

Вже у 1778 році відбулась перша депортація з Криму понад 30 тисяч греків й вірмен до Азовської губернії [5].

Відразу після анексії у 1783 році територія Криму почала наводнюватись вихідцями з росії, так званими колоністами. Як правило, колоністами ставали чиновники та відставні офіцери. За свідченнями іноземних мандрівників, у перші десятиліття перебування Криму в складі Російської імперії чисельність колоністів, які одержували землі на новоприєднаних територіях, перевищувала кількість корінних жителів, які обслуговували маєтності цих відставних офіцерів. Питання забезпечення колоністів безкоштовною робочою силою, яка б обслуговувала надані їм земельні наділи, вирішувалося не в останню чергу шляхом переселення кріпосних селян з інших російських територій.

Насичення «колоністами» – чиновниками, клериками і військовими, які займали привілейоване становище у порівнянні з кримськотатарською знаттю, на додачу з кріпосними спричинило поступову зміну етнічного складу. Частина кримськотатарського населення у до російської

анексії становила понад 92% населення, а вже у 1850, менше ніж за 100 років – лише 50,3% [6].

Радянське правління взагалі призвело до етнічних чисток, коли за два дні 1944 року на Кримському півострові всі кримські татари були депортовані з батьківщини.

На сьогодні ми також бачимо повторення колонізації Криму вихідцями з глибинних російських регіонів. За словами колишнього Глави Меджлісу кримськотатарського народу Мустафи Джемілева, за час анексії станом на середину 2019 року, росія перемістила до півострова до 1 млн «нових громадян» [7]. Водночас росія створює умови для виїзду кримчан в глибинні регіони, переважно у депресивних північних та східних суб'єктах федерації. Місцевій молоді пропонують навчатися за межами півострова, із подальшим обов'язковим працевлаштуванням на малозаселених віддалених територіях. Експерти припускають, що у недалекому майбутньому окремим категоріям населення загрожує фактична депортація.

Зміна топонімів

У 1783 – 1917 роках росія перейменувала в Криму десятки населених пунктів та вводила нові назви, пов'язані з російською колонізацією. У ці роки Акмесджит став Сімферополем, Ак'яр – Севастополем.

У 1944 – початку 60-х роках Радянський Союз перейменував 1444 населених пункти у Криму. Це безпрецедентний випадок такого масового «затирання» етнічної ідентичності. Усе розпочалося із незаконної депортації корінного кримськотатарського народу, а після скоєння злочину радянська влада намагалася знищити все, що було пов'язане із кримськими татарами. Окрім назв населених пунктів, були змінені назви залізничних станцій, роз'їздів, вулиць та історико-культурних об'єктів. Також була спроба перейменувати географічні назви. Ця хвиля перейменувань стала наймасовішою та найбільш руйнівною для топонімії Криму.

«Відміна» місцевої ідентичності

Крім швидких, тактичних кроків з русифікації Криму, російська влада закладає підвалини цілковитої зміни ідентичності населення півострова. В основу відносин з релігійними общинами, освітою, ЗМІ покладаються московські методички.

Росія позбавляє етнічних українців та кримських татар права на освіту рідною мовою. З 2013 до 2019 рр. кількість учнів, які навчалися українською мовою, зменшилася у 54 рази – з 13 589 до 249, що складає 0,2% школярів. Дошкільна освіта українською мовою взагалі відсутня. Кримськотатарською мовою зараз навчаються близько 6100 учнів з більше 200 тисяч, або лише 3,1% школярів.

Росіяни провадять цілеспрямовану кампанію з формування іміджу кримських татар та українців як небезпечних груп радикалів, які прагнуть «дестабілізувати» ситуацію на півострові. Проводяться переслідування

членів кримськотатарської та української спільноти на підставі надуманих причин – зберігання зброї, наркотиків, шпигунство та диверсійна діяльність. По факту важкі кримінальні статті інкримінуються за будь-який прояв національної свідомості, навіть за демонстрацію національних символів та участі у відзначенні національних дат, з міжнародними інструментами забезпечення прав людини.

Росія проводить системну політику витіснення усіх релігійних громад, невідконтрольних Москві і особливо Православної церкви України (ПЦУ), та мусульманських общин, які не підпорядковані підконтрольному росіянам «Духовному управлінню мусульман Республіки Крим та м. Севастополь».

Особлива увага зосереджена на встановленні контролю над засобами масової інформації. З понад 3000 ЗМІ, зареєстрованих у Криму до початку окупації, було перереєстровано лише 232. Усі 12 незалежних кримськотатарських ЗМІ змушені були покинути тимчасовий півострів через переслідування. Від часу окупації у Криму було обмежено доступ інформагентств материкової України до поширення інформації на цих територіях.

З 2014 року в Криму заборонено використання української мови в офіційному діловодстві.

Висновки: русифікація не лише Криму, а й усіх захоплених росіянами земель інших народів є цілеспрямованою політикою росії, незалежно від форми державного правління у цій державі. Русифікація була і є ключовим інструментом збереження росії як імперії, збереження контролю над поневоленими народами та експлуатації їх ресурсів.

Сучасні російські загарбання та окупаційна політика росіян на території окупованого Криму, насильницьке витіснення української і кримськотатарської національної ідентичності вже набуло вираженого злочинного характеру і досягло порогу реального геноциду національних меншин.

Список використаних джерел:

1. Технологія русифікації Криму: імперські уроки. Матеріали Національної академії Служби безпеки України. <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3446656-tehnologia-rusifikacii-krimu-imperski-uroki.html>
2. Хронологія окупації Криму. Матеріали прокуратури АР Крим та м. Севастополя. <https://ark.gp.gov.ua/ua/chronology.html>
3. Ванів Е. Правове регулювання земельних відносин у таврійській губернії (1783–1917 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Львів, 2016. <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/02/Дисертація-18.pdf>
4. Про примусову паспортизацію в окупованому Криму – інфографіка. <https://www.prostir.ua/?news=pro-prymusovu-pasportyzatsiyu-v-okupovanomu-krimu-infohrfika>

5. Короленко Б. Кримські депортації: Від скатерини II до сталіна. <https://golos.kyivcity.gov.ua/news/10901.html>
6. Населення Криму. https://uk.wikipedia.org/wiki/Населення_Криму
7. Джемилев М. Деокупація Криму дипломатичним шляхом неможлива. <https://suspilne.media/273972-deokupacia-krimu-diplomaticnim-slahom-nemozliva-intervu-z-mustafou-dzemilevim/>

Кримська єпархія православної церкви України в АР Крим: досвід життя в окупації

Кравчук М. М.,

викладач Центру підготовки військових капеланів, лейтенант капеланської служби, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

З усіх єпархій Православної Церкви України найдавнішу історію, яка сягає своїм корінням I століття, має Кримська єпархія. Як відомо, християнство на територію Криму прийшло ще за апостольських часів. Перекази твердять, що апостол Андрій Первозваний проповідував на північному узбережжі Руського (Чорного) моря, дійшов навіть до Київських гір.

Коли близько 98 року римляни заслали на каторгу до Криму Папу Римського Климента, він знайшов у Херсонесі численну християнську громаду, для якої став проповідувати аж до своєї мученицької смерті в 100 році. Святий Климент вважається першим єпископом Херсонської православної єпархії, з центром у Херсонесі Таврійському, яка була найдавнішою на території Криму.

Християнство розвивалося й у Боспорській державі. Центром Боспорської єпархії була її столиця – Пантикапей (на сьогодні – Керч). Підпис Боспорського єпископа Кадма є під документами Нікейського собору 325 року.

У V столітті до Криму з Придунав'я переводять Готську єпархію, підпорядковану Константинополю. Її центром стає нова столиця Готії Фео-Дорос (Мангуп-Кале). Але існує версія, що кримські готи прийняли християнство раніше дунайських і з самого початку були об'єднані в окрему єпархію.

Також фрагментарні відомості збереглися про ще дві константинопольські єпархії на території Криму – Сугдайську, з центром у Судаку, та Фульську, яка в XII столітті була приєднана до Сугдайської.

До кінця VIII століття всі вищеназвані єпархії були підвищені у статусі до архієпископій Константинопольського патріархату. А наприкінці XIII століття православні кафедри Криму підносяться до митрополій. Історія кожної з них може бути темою окремих публікацій.

Але зупинимося цього разу на Готській митрополії, значення якої значно посилилося після приєднання Кримського ханства до Османської імперії у 1475 році. Після падіння Мангупа центром митрополії став монастир Панагії (Свято-Успенський скит) під Бахчисараєм, що виник на місці чудесного явлення ікони Божої Матері ще у VIII столітті. Не раніше 1627 року до Готської приєднано найдавнішу митрополію Криму – Херсонську.

Боспорська митрополія була ліквідована Константинополем після завоювання Керчі генуезцями, тож всі православні парафії східного Криму були підпорядковані митрополиту Сугдеї. Востаннє сугдейський митрополит згадується під 1484 роком. А у 1485 року (за іншими даними – у 1616-го) митрополія Сугдеї та Фул увійшла до складу новоствореної Кафської митрополії, центром якої стала сучасна Феодосія.

Зрештою 1676 року обидві митрополії Криму були об'єднані в одну – митрополію Готії та Кафи Константинопольського патріархату. Фірман султана Мустафи III 1759 року містить перелік міст, що були під оморфом Готського і Кафського митрополита: Мангуп, Кафа, Балаклава, Судак і Азов.

Цікаво, що митрополит Готійський і Кафійський висвячував окремих панотців з Лівобережної козацької Гетьманщини. Зокрема, зберіглася грамота від 23 квітня 1774 року, видана в *»почитаемом монастырі Святого й славного великомученика Георгія, що в стране Балуклавинской»* митрополитом Готійським і Кафійським Ігнатієм уродженцю міста Кобеляк Герасиму Лебедю.

У той же час на Правобережжі частими є висвяти священників Браїльським митрополитом Даниїлом.

Видається, що Константинопольський патріархат мав чітку стратегію щодо України в той час і українські священники тяжіли до своєї Церкви-Матері.

Завдяки документу кримськотатарською мовою, опублікованому істориком та етнографом, першим дослідником історії греків Приазов'я Феоктистом Хартахаєм, відомі імена і роки правління всіх митрополитів Готії та Кафи. Це Мефодій – з 15 листопада 1673 р., Неофіт – з 13 травня 1680 р., Макарій – з 21 червня 1707 р., Парфеній – з 23 грудня 1710 р., Геден – з 25 листопада 1725 року. Останнім митрополитом став Ігнатій (Гозадінос), який прибув на кафедру в квітні 1771 року.

На цей момент йому вже було більше ніж 60 років. Його прибуття до митрополії збіглося з розпалом чергової російсько-турецької війни. Османська влада, вважаючи християн прихильниками свого ворога,

переслідувала їх. Дійшло до того, що митрополит змушений був переховуватися. Зрештою, це підштовхнуло його до співпраці з російською церквою.

16 червня 1778 року на ім'я імператриці Катерини II було подано клопотання кримських християн з проханням про переселення на територію Російської імперії. Причиною, що була названа в документі, були постійні утиски християнського населення з боку мусульман. 21 травня 1779 року на ім'я митрополита Ігнатія була відправлена найвища грамота з пожалуванням земель у Північному Приазов'ї. Ігнатій приймався в колишньому сані, як митрополит Готії і Кафи з підпорядкуванням безпосередньо Синоду.

Переселення відбулося наприкінці 1779 року. Керував цією операцією московський воєначальник О. Суворов. Тоді залишили Крим понад 31 тисяча осіб християнського населення, серед яких були і християни-вірмени разом з архімандритом Петром Маргосом, і католики з пастором Якобом. 27 тисяч християн були примусово депортовані Суворовим, адже відмовлялися добровільно йти за митрополитом. Прибуття кримських християн до Приазов'я поклало початок місту, названому Маріуполем.

На сьогодні очевидно, що насправді переселення було проведене задля підриву економіки тоді ще формально незалежного Кримського Ханства. Проте значна частина православного населення, незважаючи на примус, все ж залишилася на батьківщині. 1781 року до Криму на місце Ігнатія прибув грецький священник Константінос Спіранді, який відновив богослужіння в Успенському скиту поблизу Бахчисарая, в Мангуші, в церкві Святого Феодора і в храмі Богоматері в Бахчисарайі.

Після смерті в 1786-му митрополита Ігнатія Митрополія Готії та Кафи була ліквідована російським урядом, а її територія приєднана до Катеринославської єпархії РПЦ. Юридично це сталося у 1788 році.

У Криму Свято-Георгіївський монастир (Фіолент) аж до 1794 року залишався останнім оплотом Константинопольського патріархату, але зрештою грецькі ченці змушені були покинути монастир, навідріз відмовившись перейти в підпорядкування російської православної церкви [1].

Історія власне українського Православ'я в Криму розпочалася у кінці XX століття, з часу становлення суверенітету Української держави. Кримську єпархію було засновано 1996 року. Її становлення відбувалося у важких умовах, насамперед через упереджене ставлення до УПЦ КП представників влади та проросійських організацій. Але незважаючи на тиск, вона розвивалася, відкривалися нові парафії. Цього ж року Патріарх освятив кафедральний собор святих Володимира й Ольги (будівлю передано в оренду єпархії на 50 років, колишній Будинок офіцерів).

Першим керуючим єпархією став єпископ Антоній (Махота). Він отримав титул «Сімферопольський та Кримський».

У 2000 році керівництво прийняв єпископ Климент (Куш).

У 2006 році на запрошення командувача Військово-Морських Сил України адмірала Ігоря Тенюха Патріарх Філарет благословив початок будівництва військової церкви на честь святого великомученика Климента Римського у місті Севастополі, а також взяв участь у святкових заходах, присвячених річниці заснування Військово-Морських Сил України.

Довоєнна статистика надає нам наступні дані: кількість парафій у єпархії – 40, та, через брак священників, повноцінно функціонують не більше 15. Місцева влада практично не виділяє землю для будівництва храмів. Загалом єпархія має у розпорядженні 9 приміщень, пристосованих для молитов (2 з них – на території Севастополя), 2 приміщення орендується (на території АРК). З 1992 року було збудовано 3 типові храми (всі в АРК), наразі будуються ще 3 (2 з них на території Севастопольської міськради). В єпархії функціонує 1 монастир, проте йому офіційно землю так і не виділили. Працюють 4 недільні школи (АРК), виходять 2 періодичних видання (по 1 на АРК та Севастополь). Ведуть свою діяльність 3 православні місії та 1 братство.

28 грудня 2001 р. зареєстровано «ставропігійний» чоловічий монастир УПЦ КП в ім'я преподобного Паїсія Величковського в с. Морозівка Балаклавського району Севастополя, настоятелем став заштатний єпископ УПЦ КП Паїсій Дмоховський, а намісником – «архімандрит» Гавриїл Анісімов. Вони обидва в 2011 р. перейшли разом з монастирем в УПЦ МП.

Проведене 2008 року Центром Разумкова соціологічне дослідження свідчить, що 11 % мешканців півострова є вірянами Української православної церкви Київського патріархату.

Починаючи з 2011 року, військовий капелан Кримської єпархії УПЦ КП ієрей Максим Вологдин здійснював духовне окормлення розквартированих у Криму підрозділів ЗСУ.

У липні 2012 року Сімферопольська міська рада виділила Кримському єпархіальному управлінню землю (0.49 га) під будівництво кафедрального собору Христа Спасителя [2].

Протягом усіх років окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя Православна Церква України потерпає від політики переслідувань та фактичного знищення з боку окупаційних адміністрацій.

Ще 11 березня 2014 року архієрейський собор Української Православної церкви Київського Патріархату (після 2019 року Православна Церква України) зробив офіційну заяву, засудив окупацію, а також благословив українське військо і народ захищати суверенітет та територіальну цілісність України. Надалі Кримська єпархія ПЦУ підтримувала та надавала допомогу українським громадянам, що потерпали від репресій та фактично була одним з ключових центрів української ідентичності на окупованому півострові.

Православна Церква України й в умовах окупації відкрито позиціонує себе як помісна Церква українського народу, розвиває україномовну богослужбову традицію, молиться за Україну, що однозначно йде всупереч окупаційній пропаганді рф.

Із самого початку агресії рф, священники та віряни ПЦУ зазнавали переслідувань та обмежень своїх релігійних свобод від окупаційних адміністрацій.

Так, у березні 2014 окупантами в Криму були викрадені та піддані катуванням саме за свою проукраїнську позицію та спротив окупації парафіяни Андрій Щекун та Анатолій Ковальський.

21 липня 2014 року невідомими був спалений дачний будинок керівника єпархії – митрополита Климента.

У березні 2019 року митрополит Климент був затриманий окупаційною поліцією при спробі виїхати в Ростов-на-Дону на судове засідання у справі українського політв'язня Павла Гриба.

У червні 2019 року в Сімферополі окупаційний суд в Криму ухвалив рішення відібрати в Кримській єпархії Православної церкви України її головний храм – кафедральний собор Святих рівноапостольних князів Володимира і Ольги.

17 лютого 2022 року депутати Верховна Рада України ухвалили важливу Постанову №3447 для Православної церкви України, зокрема для її осередку в тимчасово окупованому Кримському півострові, «про деякі питання захисту права на свободу, світогляду та віросповідання вірян Кримської єпархії Української православної церкви та збереження приміщення Кафедрального собору святих рівноапостольних князя Володимира та княгині Ольги». Прийняття постанови ініціювало питання шлях розв'язання питання захисту майна ПЦУ в тимчасово окупованій Автономній Республіці Крим.

Священник Максим Вологодін, що вимушено залишив Крим, повідомляв про спроби співробітників фсб завербувати його для отримання інформації про єпархію. Спроби вербування священників відбуваються регулярно.

Одна з парафіянок в Криму повідомляє про випадок, коли люди, що влаштувались на держслужбу після окупації, просили своїх батьків не ходити в українську церкву, оскільки це може спричинити їм проблеми на роботі.

23 серпня 2021 року архімандрит ПЦУ Даміан (Павло Скоков) був притягнутий до відповідальності за звершення проведення літургії, як за так звану «незаконну місіонерську діяльність». Слід зауважити, що відправлення літургії не є місіонерською діяльністю навіть за законами рф.

Протягом 2014 року в єпархії ПЦУ в Криму були протиправно силою вилучені Покровський храм у с. Перевальне та храм Апостолів Петра і Павла і Святителя Миколая у Севастополі. Окрім того, окупаційна

адміністрація ініціювала судові процеси, в межах яких окупаційні суди ухвалили рішення про вилучення будівлі кафедрального собору в Сімферополі та знесення парафіяльного храму в Євпаторії.

Системна політика утисків ПЦУ посилюється й окупаційними медіа, що формують у населення тимчасово окупованого Криму негативний образ Кримської єпархії ПЦУ та його служителів. У публікаціях, медіа дискредитують ПЦУ, як релігійну організацію та виправдовують дії окупаційної адміністрації щодо утисків церкви.

Станом на початок 2014 року Кримська єпархія ПЦУ налічувала у своєму складі 45 парафій, якими опікувалися 14 священнослужителів. На початку 2022 року в складі єпархії налічується всього 7 парафій та 4 священнослужителі.

Представництво засуджує незаконні дії окупаційної адміністрації стосовно Православної Церкви України в Криму. Така політика тиску та переслідувань, що триває вже восьмий рік, є абсолютно недопустимою з точки зору прав людини та міжнародного гуманітарного права, та є одним з важелів та елементів знищення української ідентичності населення Кримського півострову [3].

Микола Кіккас, юрист Регіонального центру прав людини, експерт групи «Гуманітарна політика» Міжнародної експертної мережі «Кримська платформа», зробив аналіз діяльності структур московського патріархату в Криму і дійшов наступних висновків:

1) Пропаганда та підтримка в Криму російського мілітаризму

Із самого початку окупації Криму влада РФ заходила здійснювати його послідовну та інтенсивну мілітаризацію, засуджену Резолюціями ГА ООН від 17 грудня 2018 року, 9 грудня 2019 року, 7 грудня 2020 року, 9 грудня 2021 року. В цих резолюціях, серед іншого, наголошується на міжнародно-правовій забороні окупаційній державі примушувати до вступу в її збройні сили населення окупованої території, в тому числі, схилати до добровільної служби засобами пропаганди.

Між тим, російською владою на території Криму протягом всього часу окупації проводиться інтенсивна пропаганда мілітаризму, культури «*славних традицій російського озброєння*», престижу та почесності служби в російській армії тощо. В рамках пропагандистських заходів ведеться масштабна робота в закладах освіти, до якої залучаються, зокрема, представники Кримських єпархій УПЦ МП.

Зокрема, 2 квітня 2015 року митрополит Сімферопольський і Кримський Лазар від імені ввіреної йому єпархії підписав із Чорноморським флотом РФ «Договір про співпрацю та взаємодію». Цей договір діє і понині, тобто єпархія, ввірена митрополиту Лазарю знаходиться у відносинах співпраці та взаємодії з ЧФ РФ, з кораблів якої здійснюються ракетні атаки території України.

У червні 2016 року духовенство Сімферопольської і Кримської єпархії УПЦ МП освятило пам'ятник російським воякам, що брали участь в окупації Криму в 2014 році.

Також священнослужителі Сімферопольської і Кримської єпархії УПЦ МП у жовтні 2016 року провели на теренах Криму ряд «Уроків патріотизму», в ході яких активно возвеличувався російський мілітаризм, а президент РФ Владімір Путін презентувався учням як «справжній супергерой сьогодення».

У грудні 2016 року кримськими священниками УПЦ МП був освячений пам'ятник «Народному ополченню всех времён».

14 січня 2017 року митрополит Феодосійський та Керченський УПЦ МП Платон публічно освятив зенітні ракетні системи Збройних Сил РФ С-400 «Тріумф».

21-25 червня 2017 р. у Севастополі за благословенням очільника РПЦ патріарха Кирила і за підтримки Ради при президенті РФ у справах «казачества» та Міністерства освіти і науки РФ відбувся «II євразійський форум «казачої» молоді» «Казачье единство-2017|»». В урочистому відкритті цієї події брав участь у тому числі митрополит Сімферопольський і Кримський Лазар. Сімферопольська і Кримська єпархія була зазначена як один з організаторів цього «казачого» форуму.

22 жовтня 2018 благочинний Кіровсько-Білогірського церковного округу протоієрей Георгій Барзул під час урочистих заходів благословив на «гідне виконання військового обов'язку» призовників перед незаконним відправленням на строкову службу до лав окупаційних збройних сил. В подальшому в 2018 році також були задокументовані непоодинокі випадки співпраці кримських кліриків з окупаційними військами РФ.

Задокументовані також численні випадки співпраці кримського духовенства УПЦ МП з парамілітарними формуваннями, що зокрема відіграли істотну роль у встановленні російського окупаційного режиму в 2014 році.

2) Стирання української ідентичності у дітей та юнацтва

Окрім пропаганди мілітаризму, церква також бере активну участь в асиміляції українських дітей та молоді окупованого півострову через витиснення української ідентичності російською.

16 жовтня 2016 року в урочистому відкритті II з'їзду кримських русистів (фахівців російської філології) спільно з представниками окупаційної влади взяв участь очільник Сімферопольської і Кримської єпархії УПЦ МП Митрополит Сімферопольський і Кримський Лазар, який зазначив: «У сучасному глобальному просторі боротьба за збереження чистоти російського слова, за діяльне продовження великої місії російської словесності має цілковито особливе значення».

14 жовтня 2016 року на стадіоні «головного управління МНС Росії по Республіці Крим» відбувся урочистий захід з нагоди зарахування 32-х

учнів Сімферопольської академічної гімназії до кадетів МНС Росії, де учні, що є громадянами України за правом народження, склали урочисту присягу на вірність РФ. Участь у цьому заході взяв також посадовець Кримської єпархії – керівник відділу із взаємодії з силовими відомствами протоієрей Дмитро Кротков.

29 жовтня 2016 року на церемонії вступу до лав «Юнармії» близько тисячі школярів з м. Севастополя, керівник відділу релігійної освіти Севастопольського благочиння УПЦ МП священник Михайло Вікторов передав школярам благословення митрополита Лазаря і побажав «пронести через все життя ті чесноти, якими славиться насамперед російська людина».

У лютому 2021 року помічник благочинного Євпаторійського церковного округу, священник Миколаївського собору Дмитро Чкана відвідав церемонію складання присяги вихованцями військово-спортивного клубу «Патріот», побажавши їм «нелицеїрної любові до Батьківщини».

У березні 2021 року священниками УПЦ МП Дмитром Кротковим і Григорієм Коцюком була проведена зустріч з учнями «казачого» класу Сімферопольської загальноосвітньої школи № 10, в ході якої розповіли про збройний конфлікт на Донбасі як про «агресію київського режиму».

Активним стиранням української ідентичності у підлітків та юнацтва займається також організація «Братство православних слідопитів Сімферопольської і Кримської єпархії РПЦ», що діє по благословенню митрополита Лазаря під гаслом «Будь готов! – Всегда готов за Бога и Россию!».

3) Незаконна діяльність на території археологічної пам'ятки національного значення «Херсонес Таврійський»

Археологічний об'єкт «Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора» є археологічною пам'яткою України національного значення та одночасно входить до списку всесвітньої пам'ятки ЮНЕСКО (англ. UNESCO). Згідно з нормами міжнародного гуманітарного права РФ як держава має повністю дотримуватись встановленого правового режиму охорони пам'яток на окупованій території, утримуватись від дій щодо їх пошкодження чи руйнування (ст. 43 та ст. 56 Гаазького положення 1907 року про закони та звичаї війни на суходолі), підтримувати зусилля національних органів окупованої території по збереженню культурної спадщини (пункт 1 т. 5 Гаазької конвенції 1954 року про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту). На практиці це, зокрема, означає, що будь-які будівельні роботи на території Херсонесу мають погоджуватися з Комітетом всесвітньої спадщини UNESCO (ст. 37-2 Закону України «Про охорону культурної спадщини»).

РФ повністю ігнорує зазначені вище норми, поводячись із Херсонесом Таврійським на власний розсуд. Так, 15 грудня 2017 року Міністерство Культури РФ разом з Патріаршою радою по культурі (структура

у складі РПЦ) затвердила концепцію створення історико-археологічного парку. Оператором проекту цього парку виступив фонд «Моя історія». В рамках концепції парку заплановані масштабні будівельні роботи на території пам'ятки, які очевидно вплинуть на її зовнішній вид та автентичність. 20 серпня 2021 року було закладено пам'ятний камінь на честь початку будівництва парку. У закладенні та освяченні каменю взяли участь митрополит РПЦ Тихон Шевкунов та благочинний Севастополя, священник УПЦ МП Сергій Халюта. Ніякого погодження відповідних дій з Україною як законним власником археологічної пам'ятки чи з UNESCO проведено не було.

Отже, діяльність офіційних представників УПЦ МП та РПЦ спрямована на легітимізацію злочинної діяльності окупаційної влади щодо пам'ятки України національного значення.

4) Підтримка повномасштабного військового вторгнення РФ на територію України

З початку повномасштабного вторгнення російських військ до України, що відбулось 24 лютого 2022 року священники Севастопольського благочиння УПЦ МП неодноразово проводили зустрічі з російськими військовослужбовцями, «підкріплюючи їхній бойовий дух і підтримуючи правильну мотивацію», про що самі відкрито заявляли. Так, 14 березня протоієрей Севастопольського благочиння УПЦ МП Василь Гумаров, який також є «помічником» начальника відділення з роботи із віруючими військовослужбовцями військово-політичного відділу окупаційного Чорноморського флоту РФ, провів із військовослужбовцями планову бесіду на тему «Блаженні миротворці».

25 квітня 2022 року священнослужитель УПЦ МП, благочинний Севастополя Сергій Халюта дав інтерв'ю російському провладному медіаресурсу «Независимое телевидение Севастополя», де зазначив, що воюючи в Україні росіяни «рятують весь світ», а також назвав російських військових уособленням християнства. Це є ще одним підтвердженням того, що структури УПЦ МП на території Криму активно співпрацюють з окупаційною владою і сприяють їй у веденні війни проти України, здійснюючи під виглядом пастирської діяльності агітаційну та пропагандистську роботу серед особового складу військових підрозділів.

12 листопада 2022 року підконтрольний російським окупантам телеканал «СТВ» («Севастопольское независимое телевидение») оприлюднив запис інтерв'ю з «помічником благочинного Севастопольського округу УПЦ МП – тепер Російської Православної Церкви зі взаємодії з навчальними закладами» протоієреєм Міхаїлом Вікторовим, який намагався виправдовувати війну РФ проти України «духовними цінностями нашої вітчизни». В ході інтерв'ю, назвавши президента РФ Владіміра Путіна «людиною, якій Господь Бог доручив нести відповідальність за кожного з нас», Міхаїл Вікторов запевнив, що розв'язана ним війна проти України

«не може не викликати молитовної та духовної підтримки», оскільки, за його словами, ведеться «через рішення не придбати чи довести щось, а захистити».

Висвітлені вище факти дають підстави стверджувати, що антиукраїнська діяльність має системний характер, не зводиться до позиції якихось окремих священнослужителів, а є послідовною політикою єпархій УПЦ МП в Криму. Про це свідчать, зокрема, регулярність та системність такої діяльності (вона ведеться з 2014 року), а також участь у ній посадових осіб церковних структур (очільників єпархій, секретарів єпархій, керівників єпархіальних відділів, благодійних тощо).

5) Московський патріархат в Криму та рішення РНБО України від 01 грудня 2022 року

1 грудня 2022 року Указом Президента України було введено в дію рішення РНБО від 01 грудня 2022 року «Про окремі аспекти діяльності релігійних організацій в Україні і застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)». Ним було введено санкції проти ряду церковних діячів Московського Патріархату в Криму, а саме, проти митрополита Лазаря, митрополита Алексія, єпископа Калініка, єпископа Агафона, митрополита Платона.

Водночас поза увагою РНБО залишилися клірики кримських єпархій, що не мають єпископського сану, але також причетні до системної антиукраїнської діяльності, як от благочинний Севастополя Сергій Халюта та секретар Сімферопольської єпархії Олександр Якушечкін.

Вважаємо, що в подальшому державним органам безпеки України слід провести додаткові заходи щодо дослідження антиукраїнської діяльності церковних структур Криму та виявити осіб, причетних до такої діяльності.

Важливим є також усвідомлення значення недавніх змін канонічно-адміністративного статусу єпархій Московського патріархату в Криму в світлі рішення РНБО від 01 грудня 2022 року.

У складі УПЦ МП на території Криму до травня-червня 2022 року існувало три єпархії: Сімферопольська і Кримська, очолювана митрополитом Лазарем (Швецем), Джанкойська, очолювана єпископом Алексієм (Овсянніковим) та Феодосійська, очолювана митрополитом Платоном (Удовенком).

27 травня 2022 року відбувся Собор УПЦ МП, на якому були прийняті поправки до Статуту цієї релігійної організації, спрямовані на певне її дистанціювання від Московської Патріархії. Делегація Сімферопольської і Кримської єпархії на чолі з митрополитом Лазарем взяла участь у цьому Соборі в режимі відеоконференції та одногосно проголосувала проти поправок до Статуту, зазначивши, що залишається під омофором Патріарха Московського. Щодо участі у Соборі делегацій від Феодосійської та Джанкойської єпархій інформація відсутня, але судячи з

подальшого розвитку подій, їхня позиція не відрізняється від позиції Сімферопольської і Кримської єпархій.

7 червня 2022 року у резиденції патріарха Московського Кіріла відбулось засідання Священного Синоду РПЦ, на якій Синодом були заслухані заяви митрополита Лазаря, митрополита Платона та єпископа Алексія про передачу ввірених їм єпархій в безпосереднє підпорядкування патріарху Московському. В результаті заяви були задоволені, єпархії прийняті в безпосереднє канонічне та адміністративне підпорядкування патріарху Московському та поєднані в нову церковну структуру – Кримську митрополію на чолі з митрополитом Лазарем. Жодних заперечень проти цього з боку керівництва УПЦ МП висловлено не було.

Отже, наразі Кримська митрополія у складі Сімферопольської, Джанкойської та Феодосійської єпархій та самі ці єпархії однозначно є релігійними організаціями, афілійованими із центрами впливу в Російській Федерації в розумінні рішення Ради національної безпеки і оборони від 01 грудня 2022 року. У разі прийняття в подальшому Верховною Радою України законодавства про унеможливлення діяльності на території України релігійних організацій, афілійованих із центрами впливу в Російській Федерації, з'являється правові підстави для заборони діяльності Кримської митрополії, Сімферопольської, Джанкойської та Феодосійської єпархій у складі РПЦ.

б) Порушення міжнародного права та норм законодавства України духовенством Московського патріархату в Криму

- Пропаганда мілітаризму як порушення міжнародних гуманітарних прав.

Як уже зазначалось вище, Генасамблея ООН розглядає пропаганду служби в збройних силах РФ як один із засобів незаконної мілітаризації Криму, що порушує зобов'язання окупаційної держави за міжнародним гуманітарним правом, зокрема, за ст. 51 Женевської конвенції 1949 року Про захист цивільного населення під час війни. Відповідно, пропагуючи необхідність та почесність служби в Збройних Силах РФ для кримчан, священнослужителі стають співучасниками цього порушення.

- Норми кримінального права України, за якими може бути кваліфікована відповідна діяльність.

Системна антиукраїнська пропаганда, підтримка збройних сил РФ, що ведуть війну проти України, може підпадати під наступні статті Кримінального кодексу України:

- **Стаття 111.** Державна зрада.
- **Стаття 111⁻¹.** Колабораційна діяльність.
- **Стаття 161.** Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками.

• **Стаття 436²**. Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників.

Висновки:

1. Антиукраїнська діяльність церковних структур Московського патріархату в Криму є послідовною та системною політикою цих структур.

2. Така діяльність також може бути кваліфікована в якості кримінальних правопорушень за рядом статей Кримінального кодексу України.

3. Пропаганда мілітаризму з ціллю створити у кримчан мотивацію до служби в російській армії є порушенням міжнародного права.

4. Оскільки з червня 2022 року єпархії на територію Криму перейшли у безпосереднє підпорядкування РПЦ, у разі прийняття Верховною Радою законодавства про заборону діяльності в Україні релігійних організацій, афілійованих із центрами впливу в Російській Федерації виникне правова підстава для заборони діяльності цих єпархій [4].

У своєму інтерв'ю від 21 листопада 2020 року журналіст видання «Лівий берег» Олексій Гордєєв, розповідаючи про досвід життя в російській окупації, митрополит Климент зауважив наступні моменти:

- Події 2014 року ретельно і системно готувалися. РПЦ на території Криму, яка називається «УПЦ», була одним із тих локомотивів, які просували ідею «русского міра». Якщо взяти боротьбу УПЦ МП з Київським патріархатом (КП), то ця війна йшла не тільки за території, а й за інформаційний простір. У тих районах, де ми намагалися відкрити храми КП, одразу з'являлися священник МП та антиукраїнська література. Нас звинувачували в тому, що ми «розкольники» і є «політичною та націоналістичною установою». Що молитися українською мовою «категорично заборонено», бо для цього є церковнослов'янська. Навколо цих повідомлень гуртувалася велика кількість людей, і ця пропаганда підтримувалася адміністраціями сіл, міст і районів. Їхнє керівництво завжди поділяло позицію Московського патріархату (МП).

Усе ґрунтувалося на ідеї, що ми є росіянами («руськіми»). У кримських церквах був культ царя Миколи-мученика та його родини. Це основа їхньої духовності, яка поєднала і духовне, і світське, і історичне. Присутність російського царя та шанування традицій російської імперії були в усіх заходах, які проводив МП. Це було ідеологічне підґрунтя. Газета та література, яка розповсюджувалася у громадах УПЦ МП, були виданнями проросійського штибу. Їх розповсюджувало «казачество» Криму, з якими співпрацювали священники МП.

Владика Климент переконаний, що події зими 2014-го почалися на добре підготовленому ґрунті:

– Їм легко було «підняти» людей, закумулювати сили. Священники МП благословляли виступи козаків. Характерний приклад праці нововисвяченого єпископа Калініка з Бахчисарайського району – це була твердиня сепаратизму, який, по суті, став штабом координації дій сепаратистів.

Клірик, якого згадує Климент, є хрестоматійним прикладом того, як кримські священники УПЦ МП допомагали російській агресії. Архимандрит і настоятель храму в с. Уютне зберігав у церкві і зброю, і засоби захисту, і харчі для окупантів. Після анексії кар'єра Калініка пішла вгору: власник російського паспорта та медалі «За захист Криму» у 2016-му став єпископом. Але висвятили його таємно і без оголошень лише в грудні 2019-го.

– Хочете дізнатися, як вони (священники УПЦ МП – О.Г.) допомагали «русской весне»? Підійміть архіви сайтів УПЦ МП, «Кримской правды» та «Кримских известий». Усі їхні кроки широко висвітлювалися на вебсайтах, – каже митрополит.

На пропозицію коротко згадати суб'єктивну історію окупації Криму владика Климент відгукується годинним спогадом. Подаємо скорочений його виклад:

26 лютого відбувся великий мітинг українців і кримських татар під стінами ВР Криму. Близьче до вечора мітинг під стінами розійшовся, а вночі до ВР зайшов Гіркін зі своїми «ополченцями»; захопили також будівлю Ради міністрів Криму. Доступ у охоронюваний квадрат був обмежений. А вранці на центральній площі та державних установах зняли українські прапори та збили герб. Почепили російський триколор.

Уже **27 лютого** «зелені чоловічки» почали блокувати військові частини. Вважаю, що влада України, яка на той час керувала, має відповідальність за те, що відбулось у Криму.

Ранок **28 лютого**: Зустріч з Рефатом Чубаровим. Він сказав, «що політикою ситуацію вже не вирішиш і треба берегти себе і церкву. Після того я зрозумів, що ситуація не просто загрозлива, а небезпечна».

А вже **2 березня**, коли ми брали участь у публічній акції на захист миру, мені подзвонив священник із с. Перевальне Іван Катькало і повідомив, що російські козаки та «самооборона» захоплюють військову частину 36-ї бригади берегової охорони ВМСУ і храм Покрови Пресвятої Богородиці (він зведений перед брамою в/ч). Я тоді сів у машину і поїхав у Перевальне. Я ще був у ейфорії від мітингу, але коли звернув з траси, зрозумів, що вже не до сміху: вздовж дороги стояли люди в камуфляжі. Далі нас зустріла група російських козаків, а на полі – велика кількість військової техніки без номерів і розпізнавальних знаків (але було зрозуміло, що це російська техніка). Я мовчки став біля військової частини, і так з'явилася фотографія, яка облетіла весь світ.

Священник попросив мене вивезти церковні коштовні речі, святі дари та миро і замкнути церкву, щоб зупинити її захоплення і розграбування.

9 березня, коли ще була можливою акція біля пам'ятника Шевченку в Сімферополі, міліція була налаштована агресивно. Вони казали: «Подождите ещё неделю, и мы вас всех хохлов перевешаем на этих фонарях».

22 березня в мене відбулася зустріч з Гіркіним, бо весь цей час я розшукував Андрія Щекуна (співкоординатора руху «Євромайдан-Крим» і голову ГО «Кримський центр ділового та культурного співробітництва «Український дім» – О.Г.) і Анатолія Ковальського (громадського активіста й фотокореспондента «Євромайдан-Крим» – О.Г.). Їх обох тримали в полоні. Зустрілися по обіді в кабміні, перший поверх якого був розгромлений і заповнений озброєними людьми в камуфляжі. «Не бойтесь, жить будут», – сказав він про Андрія й Анатолія. Ми переговорили, і він сказав, що вони «дають мені безпеку» і що зі мною і моїми священниками «нічого не станеться». Але умова – звернення, у якому я заявив би про мир і спокій у Криму. Я висунув вимогу надати мені письмову гарантію, і він погодився. Звернення я відправив владі Євстратію (Зорі – О.Г.), це дало мені можливість потягнути час. У той самий день Гіркін власноруч підписав мені документ, який гарантував безпеку. Увечері Андрія та Анатолія обміняли. Гіркін дійсно володів ситуацією.

Цей папірець зіграв свою роль аж до червня 2016 року. Я зробив із нього ксерокопії і роздав усім священникам. Ці папірці ми розвісили по всіх церквах у Криму. Це якоюсь мірою дало нам пережити найстрашніший момент становлення, коли майно захоплювали і відбирали. Ми виграли три місяці. Після того ми втратили церкви в Перевальному та Севастополі, бо вони перебували на території військових частин. Утім ми зберегли решту церков, зокрема кафедральний собор, бо в Сімферополі була спроба таврійського козацтва захопити його. Той час був страшний ...[5].

Отже, весь вище викладений матеріал чітко свідчить про факти тісної співпраці духовенства московського патріархату з російськими окупантами. Священники УПЦ МП були дієвою складовою цієї агресії, пропагуючи серед місцевого населення півострову ідеологію «рускага міра». В той же час клірики УПЦ КП (пізніше ПЦУ) виявилися тісно спільнотою, яка не почала співпрацювати з окупантами. Очікувано, що така їхня позиція не могла сприяти розвитку релігійних громад.

З боку представників окупаційних органів влади щодо священників та парафій Православної Церкви України провадиться послідовна репресивна політика, оскільки вони сприймають їх як загрозу встановленому окупаційному режиму.

У своєму останньому інтерв'ю пропагандисту Карлсону кремлівський диктатор вкотре порушив питання важливості для нього, щоб були присутніми громади московського патріархату на території всієї України, адже саме через них продовжує поширюватися ворожа антидержавна ідеологія. Досвід успішної окупації Криму за підтримки духовенства московського патріархату дає йому сподівання окупувати більшу територію України в майбутньому.

Для нас, тих хто чинить спротив російській агресії, також важливо усвідомити реальність цієї загрози та сприяти розвитку і становленню громад Православної Церкви України як єдиної альтернативи гегемонії московського патріархату.

Список використаних джерел:

1. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/01/02/mytropoliya-gotiyi-ta-kafy/>
2. URL: <https://cerkva-krim.at.ua/>
3. URL: <https://www.facebook.com/ppu.gov.ua/posts/359525892888109>
4. URL:
https://www.voicecrimea.com.ua/main/mainnews/articles/analitycs/ekspertna-ocinka-diyalnosti-ukra%20%D1%97nsko%D1%97-pravoslavno%D1%97-cerkvi-v-krimu-u-svitli-mizhnarodnogo-prava-ta-nacionalnogo-zakonodavstva-ukra%20%D1%97ni.html#_ftn14
5. URL:
https://lb.ua/news/2020/11/21/471029_mitropolit_kliment_ya_perebuwayu.html

Вігілантизм в Криму весною 2014 за відсутності сильних владних інституцій

Пирогов К. О.,

науковий співробітник науково-дослідного відділу дослідження проблем психології науково-дослідного управління військово-гуманітарних досліджень науково-дослідного центру,
Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Київ, Україна

Поняття «вігілантизм» сучасні автори трактують, як організовану спробу звичайних громадян стверджувати соціальні норми, підтримувати закон і порядок від імені суспільства, найчастіше за допомогою насильства. Простіше кажучи, вігілантизм - це коли якась група людей бере на себе функції поліції та суду, водночас вони переконані, ніби діють від

імені суспільства. Соціологи з амстердамського університету в статті, присвяченій ритуальному підходу до вігілантизму пишуть за яких умов виникають такі ритуали: «Публіка має відчувати страх від порушення деяких священних табу та відрізнятись низькою довірою до правоохоронної системи, а сама система має потурати вігілантиським поривам. Вігілантські настрої сильніші там, де насильство є соціальною нормою і щодо тих, з ким публіку поділяє значна соціальна дистанція» (Asif, Weenink, 2022).

Іншу відповідь про сутність вігілантизму дає французький філософ і культуролог Рене Жирар у книзі «Цап-відбувайло»: «Головна проблема людської спільноти - це насильство. Стримати насильство можна за допомогою загрози насильства у відповідь. У стародавніх суспільствах це загроза помсти, кровної помсти» (Girard, 1982). Однак Жирар пише, що «...саме цей очевидний підхід і може поставити суспільство на межу вимирання, спрацювавши як спроба гасити пожежу гасом. У результаті насильство поширюється наче епідемія, перетворюючись на нескінченну ланцюгову реакцію актів взаємної помсти. Особливо великі ризики під час криз, коли відбувається розпад соціальних інститутів, крах звичних ієрархій» (Girard, 1982). А найзапекліша боротьба, як відомо, розгортається між подібними, це Жирар називає «міметичною кризою» (Girard, 1982). Небезпека відбита у міфології, Ромул і Рем, засновники Риму, які були близнюками, яскравий тому приклад.

Через обваллення звичного порядку в суспільстві, втрати відмінностей, люди опиняються на порозі війни всіх проти всіх. Механізм виживання за таких обставин – цап-відбувайло. Жирар починає книгу «Цап-відбувайло» зі згадки Гійома де Машо, французького автора 14 століття, який у віршах викладає історію певної епідемії, мабуть Чорної смерті, «Винні в небачених смертях виявляються євреї, які отруїли річки, колодязі, джерела; винуватці були повішені, зварені, потоплені та обезголовлені» (Girard, 1982). Ідея проста, замість ворожнечі, можна призначити одного винного і всім разом з ним розправитися. Це породжує почуття єднання і презирає суспільство, тому Жирар називав таке насильство «установчим» (Girard, 1982). Жертва подібного не повинна породити новий виток у ланцюжку насильства, за неї ніхто не повинен мстити, тому найчастіше жертвами гонінь стають аутсайтери. Далі вбивці мають бути свято впевнені у винності жертви. На адресу жертви висувалися фантастичні звинувачення, що торкаються сакральних засад суспільства, які ґрунтуються на містифікації. Жирар вважав свою теорію універсальною для основ усіх стародавніх спільнот. Отже, вігілантизм тісно пов'язаний не тільки з втратою правоохоронних структур монополії на насилля, але й з людським бажанням пошуку і покарання тих, хто порушує спокій та устрій. Так звані суди Лінча, які мали місце в США, один з прикладів вігілантизму. Насилля має характер епідемії, яка може охопити все

суспільство. Феномен «цапа-відбувайла» може зупинити круг насилля, але це порушує фундаментальний принцип суспільного договору, який мав би зупинити війну всіх проти всіх. «Цапом-відбувайлом» може стати будь-яка група, вона може різнитися за етносом, вірою, походженням чи соціальним класом, але подібні самосуди можуть не тільки об'єднати суспільство, але й сильно його поділити. В епоху інституалізації, спалахи неконтрольованого народного гніву можуть призводити до того, що звичні ієрархії будуть руйнуватися, сіючи ще більший хаос.

У 2014 році в Криму відбулися події, які призвели до його анексії росією, що викликало невдоволення частини кримчан, які відмовилися визнати це. У відповідь в кількох колах суспільства виник вігілантський рух громадян. Головні причини вігілантизму в Криму включали невдоволення та протести проти російської окупації, прагнення до самозахисту та потребу в підтримці української незалежності, як показано на Рис. 1. Ці фактори призвели до організації протестів та мітингів, створення добровольчих загонів та спроб опору російським збройним силам.

Рис 1. Мітинги кримчан на підтримку України, лютий 2014

Однак на відміну від організованих збройних сил, вігіланти оперували без офіційної підтримки та зброї, що робило їхні дії менш ефективними. Російська влада активно переслідувала учасників вігілантських груп, заарештовуючи їх і звинувачуючи в екстремізмі та порушенні законів. Наслідки ж вігілантизму в Криму включали репресії та переслідування учасників рухів, посилення контролю та репресій з боку російської влади, а також погіршення обстановки для опозиційно налаштованих громадян, що призвело до посилення цензури та репресій, як видно на мітингах проти утисків свободи слова у березні 2014 році (Рис. 2).

Рис 2. Протест проти утисків свободи слова, Сімферополь, березень 2014

Деякі групи жителів Криму організувалися для захисту своїх прав та інтересів в умовах зростаючого впливу російських військ та пропаганди, беручи на себе функції правоохоронних органів у ситуації, коли владні інститути АР Крим втрачали свою монополію на насилля. Під стінами кримського парламенту в Сімферополі 26 лютого пройшли мітинги за і проти збереження територіальної цілісності України. Понад 10 тисяч кримських татар і кримчан інших національностей прийшли виступити проти можливих сепаратистських рішень Верховної Ради Криму. Їм протистояло до 5 тисяч активістів проросійських організацій. Після тривалого штовхання і низки дрібних зіткнень сепаратистів відігнали від кримського парламенту (Рис. 3), (Рис. 4).

Рис 3. Сутички мітингів за і проти збереження територіальної цілісності України, лютий 2014

Рис. 4 Мітингувальник на підтримку України у Криму, лютий 2014

Деякі групи людей організовувалися в добровільні загони для захисту місцевих громад від можливих провокацій та насильства, в окремих випадках вігіланти робили спроби опору російським збройним силам, як то перекривали дороги, аби не дати проїхати російській військовій техніці, однак у більшості випадків такі спроби були неуспішними (Рис. 5).

Рис 5. Колона російської військової техніки у Криму, 2014

Наслідками вігілантського руху в Криму в 2014 році стали не тільки репресії та переслідування, коли російська влада активно переслідувала учасників вігілантських груп, заарештовуючи їх та звинувачуючи в екстремізмі та порушенні законів. Також, після придушення вігілантських рухів у Криму російська влада посилила контроль над суспільством і придушувала будь-які спроби дисидентства. Внаслідок дій окупаційної влади та переслідувань вігілантів обстановка для опозиційно налаштованих громадян стала більш напруженою, що призвело до посилення репресій та цензури. Окремим наслідком вігілантського руху в Криму стало

переслідування кримських татар, які були вибрані російською владою «цапом-відбувайлом». Кримські татари зазнавали переслідувань, їх виселяли з їх домівок та репресували не тільки за підтримку України, а й за фактом національності. Отже, російська влада зменшувала соціальне напруження у Криму та презирала суспільство, шляхом остракізму кримських татар, за допомогою використання установчого насилля.

Список використаних джерел:

1. Кримських татар почали штрафувати за зустріч Джемільєва. URL: Accessed 12 Mar. 2024
2. Лютий 2014-го, Крим: як починалася війна. URL: <https://ua.krymr.com/a/liutyi-2014-roku-yak-pochynalasya-viyna-svidchennia-ocheydytsiv-krymu/32828990.html> Accessed 12 Mar. 2024
3. Хроніка окупації та спотиву. Кримський лютий та березень 2014 року у фотографіях (ОНОВЛЕНО) URL: <https://ua.krymr.com/a/krym-khronika-okupatsia-sproty%D0%BC-2014/32837518.html> Accessed 12 Mar. 2024
4. Asif, M., & Weenink, D. (2022). Vigilante rituals theory: A cultural explanation of vigilante violence. *European Journal of Criminology*, 19(2), 163-182. URL: <https://doi.org/10.1177/1477370819887518>. Accessed 12 Mar. 2024.
5. Critcher, Chas. (2002). Media, Government and Moral Panic: The Politics of Paedophilia in Britain 2000–1. *Journalism Studies*. 3. 521-535. 10.1080/1461670022000019182. Accessed 12 Mar. 2024.
6. René, Girard. *The Scapegoat*. Johns Hopkins University Press, 1982, 216 p. URL: <https://www.amazon.com/Scapegoat-Ren%C3%A9-Girard/dp/0801839173>. Accessed 12 Mar. 2024.
7. Rosenbaum, H. Jon, and Peter C. Sederberg. «Vigilantism: An Analysis of Establishment Violence.» *Comparative Politics*, vol. 6, no. 4, 1974, pp. 541–70. JSTOR, URL: <https://doi.org/10.2307/421337>. Accessed 12 Mar. 2024.

Гібридна війна рф проти україни: мілітарний аспект

Баротов Т. Х.,

заступник начальника відділу Центру досліджень воєнної історії ЗС України, полковник, (Київ, Україна)

На жаль, для значної частини українців початок російсько-української війни несвідомо ототожнюється з датою 24 лютого 2022 року, для частини з лютого 2014 року. Однак з боку росії війна розпочалась значно раніше.

Для розуміння цього слід визначити, що таке війна та чітко окреслити її складові елементи. За визначенням, війна - це соціально-політичне

явище, що є однією з форм розв'язання суспільно-політичних, економічних, ідеологічних, національних, територіальних, релігійних та інших суперечностей між державами, народами, націями, класами, соціальними групами засобами збройного насильства. Війна є продовженням політики насильницькими засобами і пов'язана зі зміною відносин між суб'єктами політики [1].

Основним змістом війни є збройна боротьба, що є сукупністю воєнних дій різного масштабу, які ведуться в різних фізичних середовищах (на землі, на воді, під водою, у повітрі, у космосі) для досягнення політичних і воєнно-стратегічних цілей. Головним і вирішальним знаряддям її ведення виступають ЗС та інші озброєні формування. Поряд зі збройною боротьбою для досягнення поставлених політичних цілей у війні застосовуються також економічні, дипломатичні, ідеологічні, психологічні, інформаційні, екологічні та інші засоби й відповідні до них форми боротьби.

Тож її складовими є політична, дипломатична, ідеологічна, економічна, психологічна, інформаційна й екологічна війни.

З огляду на переосмислення у світі сучасної війни, ці форми боротьби стали не менш важливими, ніж безпосередньо воєнні дії. Тож, враховуючи викладене вище, слід визначити, коли розпочалась сучасна російсько-українська війна – у 2014, 2022 році чи раніше?

Після невдалого путчу в серпні 1991 року почався неминучий і незворотній процес розпаду радянського союзу, завершення якого стала правова фіксація розвалу СРСР так званими Біловезькими угодами в грудні того ж року. В одному з пунктів угод було зафіксоване право колишніх республік СРСР формувати національні збройні сили на базі військових частин і формувань, що дислокувалися на їхніх територіях. Це право стосувалося і Чорноморського флоту СРСР, практично 90% якого базувалося на території України. Однак вже з наступного дня в рф усвідомили втрату майже всього флоту в Чорному морі і головне - втрату контролю акваторії Чорного моря з втратою узбережжя України.

Усвідомлюючи це, російські політики розпочали довготривалу політичну, інформаційну й економічну війну за відновлення панування у стратегічно важливій для рф зоні. Посилаючись на проголошення Україною статусу без'ядерної країни, з гарантіями безпеки від ядерних держав, росія проголосила чорноморський флот стратегічним, таким, що несе ядерне озброєння, тобто не підлягає націоналізації з боку України. Це і був початок війни, який з кожним роком набував нових складових і в підсумку російський флот у Криму став плацдармом для воєнних і невоєнних дій проти України.

Нагадаю, російська боротьба за чорноморський флот, військово-морські бази та військові об'єкти в Криму стали спусковим механізмом до воєнних дій проти України і її народу задля знищення суверенної

держави. Для здійснення цієї мети росія не жалкувала ресурсів, а із зростанням у світі цін на нафту та газ і надходженням надприбутків, її можливості значно посилились. Розпочата інформаційна війна набирала обертів. Протидії з боку України на державному рівні, окрім спроб під час каденції президента Віктора Ющенка, не було. Тож станом на початок 2014 року інформаційна війна вже була програна.

31 травня 1997 року президентами двох країн (Л. Кучма, Б. Єльцин) у Києві було підписано «Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією», додатками до якого стала «Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України», підписана за три дні до 28 травня 1997 року, після підписання «Угоди між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту». Це остаточно закріпило перебування російського флоту і його базування на території України в порушення статті 17 Конституції України (на території України не допускається розташування іноземних військових баз).

За рік до того, заступник Міністра оборони – командувач Військово-Морських Сил України (така була офіційна назва) віце-адмірал В. Безкоровайний відкликав свій підпис з документів, що передували цим угодам, у зв'язку з цілеспрямованими, системними порушеннями російською стороною попереднім домовленостям. Командувач і штаб ВМС вимушені були приймати фактично розграбовані військові містечка, виведені з ладу кораблі та техніку, інше майно. Вбачаючи майбутню загрозу з боку рф, яка не дотримується договорів, Володимир Герасимович вчинив це, незважаючи на політичний тиск з боку тодішньої влади і був знятий з посади командувача.

У той же час, у Севастополі, в штабі Чорноморського флоту рф, відбулася зустріч представників командування двох флотів, які підписали документи щодо прийому-передачі кораблів та об'єктів ЧФ після розподілу. Після цього представники української сторони залишили штаб вже російського флоту, а командувач ЧФ адмірал Віктор Кравченко розпочав нараду зі своїми підлеглими наступною фразою (рос.): «Главная цель достигнута. Черноморский флот остаётся в Крыму, а Севастополь - главная база флота...»

Не менш важливою була й економічна війна. Успішне введення країни в енергетичну залежність від росії призвело до значних економічних втрат і масштабної корупції в цій галузі. Будь-яка спроба зменшити залежність блокувалася або самою росією, або агентами впливу в Україні. Ми добре пам'ятаємо підписання прем'єр-міністром України Ю. Тимошенко (2005, 2007-2010) ультимативних договорів поставок газу з відверто завищеними спеціально для України цінами і жорстка протидія спробам набутти енергетичної незалежності шляхом збільшення

видобутку власного газу. Йдеться про газовий (власне як і нафтовий) шельф, що тягнеться під Чорним морем зі сходу на захід.

Тож, після усвідомлення російською стороною, що Україна в перспективі може прямувати шляхом енергонезалежності, була розпочата спецоперація по зміні контролю над ресурсами і ключовим у цій грі став острів Тузла - острів зіткнення геостратегічних інтересів двох країн.

Економічна війна росії проти України навколо острова набула змісту і стала першим передвісником великої війни у разі можливої зміни нашого зовнішньополітичного курсу чи невдачі у спробах поглинути Україну за допомогою агентів російського впливу.

У результаті 24 грудня 2003 року у Керчі було підписано угоду «Про співробітництво у використанні Азовського моря та Керченської протоки», ратифіковану парламентом у 2004 році. Відтоді Азовське море та Керченська протока вважалися внутрішніми водами і обом країнам гарантувалася свобода судноплавства торговельним суднам та військовим кораблям.

Підсумовуючи, слід зазначити, що російська операція з позбавлення України перспектив набуття енергетичної незалежності, була успішною. Так, ми відстояли о. Тузла, а Україна під тиском РФ вчергове поступилася своїм інтересам. Це стало ще одним кроком до межі, за якою відкрита війна була б неминуча. На жаль, при владі в Україні не було національних лідерів з державницьким мисленням, а українська політична еліта, що формувалася під контролем і наглядом росіян, десятиліттями йшла у фарватері кремля, тому Україна поступово втрачала свої геополітичні позиції.

Лише 24 лютого 2023 року, в роковини повномасштабного вторгнення, Україна розірвала дію договору з росією про співробітництво у використанні Азовського моря та Керченської протоки [2], хоча підстав для розірвання вже існувало чимало, і найвідомішою з них було зухвале захоплення українських кораблів з екіпажами із застосуванням зброї в 2018 році.

Вказана постанова Верховної Ради України стала реакцією постфактум, через 9 років від початку російсько-української війни і 1 року, на вже повномасштабне вторгнення росіян, незважаючи на численні порушення у минулому, російською стороною ратифікованого «Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки,» ще від обстрілу, тарану і потоплення рибальського баркасу з 5 українськими рибалками (4 загинуло) в Азовському морі 17 липня 2013 року[3], окупації Криму у 2014 році і до обстрілу та захоплення українських військових кораблів з екіпажами вже у 2018 році.

Аналіз дій Кремля з 1991 року свідчить, що росія застосовувала всі складові війни, окрім воєнних дій (за деякими винятками у Криму і

Чорному морі), ще задовго до початку окупації у 2014 році. Переговорна політика росії у світі, а особливо з Україною, мала зухвалий, агресивний характер, коли росія висувала свої умови і різними способами та засобами нав'язувала підписання вигідних для себе пунктів договору. Поступки переговорників сприймалися як слабкість, що спричиняло висування подальших вимог.

Зневага і зверхність до України проглядалася у різних формах. Наприклад, кораблі російського військового флоту, знаходячись у наших водах, ніколи не піднімали поруч зі своїм військово-морським прапором державний прапор України, в територіальних водах якої вони знаходились, як того вимагає міжнародне право, що мало б свідчити про мирні наміри перебування військового корабля і визнання суверенітету та територіальної цілісності. Якщо ж другий прапор не піднімають, це означає, що корабель вторгається у територіальні води з воєнними намірами, тобто з війною. Ще одним прикладом, але вже інформаційної війни, було постійне згадування України у своїх новинах і програмах під назвою «республіка», ніколи не називаючи Україну державою.

Російсько-грузинська війна у серпні 2008 року показала весь алгоритм дій, які б мали бути застосовані і проти України в неминучій перспективі, про що самі російські військові моряки, зверхньо говорили вже не приховуючи своїх намірів. Алгоритм виглядав наступним чином:

1. Роздача паспортів громадянина РФ в Криму і Севастополі зокрема громадянам України в порушення норм Конституції України (такі факти мали місце з 1994 року, що набувало системного характеру);
2. Застосування воєнної сили під виглядом захисту російських громадян від переслідувань в Україні;
3. Початок повномасштабних бойових дій проти України під прикриттям мандату від ООН на миротворчу діяльність;
4. Примус української влади до капітуляції і взяття під контроль всієї України, за винятком західних областей.

Події російсько-грузинської війни показали повну неспроможність світових інститутів протидіяти такому сценарію розвитку подій і нічого крім висловлень занепокоєння і тимчасових санкцій (знятих з росії згодом) агресор не побачив.

У 2009 році воєнна розвідка ВМС ЗС України вже володіла інформацією щодо цілком таємного наказу для особового складу 810-ої бригади морської піхоти ЧФ рф, яким передбачалось недопущення виходу на службу офіцерів Командування Військово-морських Сил ЗС України у разі оголошення часу «Ч» (тобто початку війни). Про це було поінформовано старших офіцерів Командування ВМС ЗС України на закритій нараді в штабі українського флоту Командувачем ВМС ЗС України, адміралом Ігорем Тенюхом.

Цікавим фактом було те, що незадовго до цього, того ж 2009 року, був доведений наказ Міністра оборони України N399 від 04.08.2009, з посиланням на Постанову Кабінету Міністрів України, яким передбачалася (у формі виконання відповідних наказів (директив)) задача стрілецької зброї з усіх частин (у ВМС ЗС України частин Севастопольського гарнізону) на склад, який був розташований в скелі Інкерману. У 2014 році це дало змогу так званим «зельоним челавечкам» легко взяти під контроль єдиний вхід на цей склад, відомий як «Арсенал».

Того ж року на російському телеканалі РЕН ТВ вийшла програма «ВОЕННАЯ ТАЙНА с Игорем Прокопенко» від 18.09.2009, в якій розписувався сценарій початку російсько-української війни та подальший її розвиток з захопленням АР Крим.

Політична влада України часто-густо нехтувала національними інтересами України, а росія через своїх агентів впливу і проросійські політичні сили вела країну до неминучої війни, сценарій якої вже давно був написаний в Москві, а щороку в нього вносились лише деякі зміни.

Отже, зазначені приклади чітко показують мілітарний аспект гібридної війни, а також інформаційну, дипломатичну та економічну складові війни, застосовані проти України. І таких прикладів є безліч, починаючи з 1991 року, що має стати темою окремих подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Енциклопедія сучасної України, Р. І. Пилявець, Том 4, літера В - <https://esu.com.ua/article-34448>
2. Рада розірвала всі угоди з РФ щодо Азовського моря. Т. Лозовенко, Українська правда, 24.02.2023 р. <https://www.pravda.com.ua/news/2023/02/24/7390838/>
3. Російські прикордонники, що потопили українських рибалок, відмовилися їх рятувати // ZN,UA Дзеркало тижня, 04 серпня, 2013 // <https://tinyurl.com/2p8jnmc5>

Значення поняття «колабораціонізм» для жителів Криму. Зрадники чи жертви політичних ігор?

Богачук О.

головний спеціаліст відділу організації воєнно-історичної роботи Центрального воєнно-наукового управління ГШ ЗС України, полковник (Київ, Україна)

Протягом 10-и літнього періоду окупації нашого Криму росіянами питання про те, як могла статись анексія півострова, перебуває на устах кожного пересічного українця, на шпальтах видань ЗМІ й у інформаційному просторі.

На самому півострові окупанти будують фортифікаційні споруди, готуються до наступу ЗСУ, над Севастополем хтось встановлює український стяг і кожного дня з'являється інформація про кримську «бавовну».

Звертаючись до теми нашого заходу, хочу наголосити на тому, що історія вкотре нам показує: держава, територія якої стає окупованою, так чи інакше стикається з колабораціонізмом та подібними йому соціально-політичними явищами. Беззаперечним є той факт, що основною та єдиною причиною виникнення таких явищ на території сучасної України є вчинена проти неї збройна агресія російської федерації. У широкому значенні суть явища колабораціонізму складає комплекс взаємовідносин в усіх сферах життя між окупантом та окупованим населенням.

Якщо говорити про окуповані російською федерацією території сучасної України, то тут колабораціонізм знаходить свій прояв у вкрай широкому діапазоні – починаючи від культурно-освітнього рівня до політичної та воєнної співпраці.

У Криму наразі перебувають три категорії людей: росіяни, колаборанти, які співпрацюють з окупаційним режимом, і проукраїнські свідомі громадяни.

Перша категорія - це російські громадяни, які приїхали незаконно на територію Криму, на постійне помешкання. Вони «напічкані» російською пропагандою та наративами на кшталт «Крим вернувся в рідне лоно», «Крим був завжди російським, він подарований Україні Хрущовим» та інше. Вони продовжують вірити в збройні сили росії, продовжують вірити в те, що вони їх захистять. Сказати, що у них почалася велика паніка - поки що не можна. Хоча, є різного типу індикатори, а саме: інформація, що військовослужбовці відправляють свої родини на територію рф, зменшився попит на нерухомість, зупинився будівельний бізнес.

Вони побоюються вкладати гроші в будівництво тощо. Що ближче фронт до території півострова, то більше людей, які вже чітко ідентифікують себе як колаборанти, залишають Крим.

Друга категорія, яка перебуває на Кримському півострові, - це колаборанти, вони добре знають півострів та своїми діями всебічно підтримують росію.

Третя категорія - свідомі українці та кримські татари. Однак їхні дії «зараз дещо обмежені».

Репресії та переслідування, які почалися на півострові ще з кінця 2014 – початку 2015 років, продовжуються. Після окупації в Криму ще деякий час тривав перехідний період. А от коли росіяни повністю встановили свою владу, призначили суддів і правоохоронців – репресивна машина запрацювала на повну.

За 10 років всі, хто так чи інакше виступали з проукраїнською позицією, чинили спротив окупації, вже або опинилися за ґратами, або були змушені покинути півострів.

З початком повномасштабного вторгнення росії 24 лютого 2024 року, в Криму почали проявлятися ті активісти, про яких ми не чули й не знали багато років. 10 років окупації – це великий проміжок часу, щоб змінити свідомість людей, виховати покоління, яке не пам'ятає про Україну або знає тільки те, що нав'язала їм РФ.

За роки окупації російська влада в Криму концентрувала свої зусилля над придушенням опору проукраїнського населення і тому зараз, таких численних і жорстоких переслідувань, які були, скажімо у 2017-2019 роках, немає. Проте, зараз активно переслідують та притягують до адміністративної відповідальності за дискредитацію російської армії, виконання українських пісень чи демонстрацію української символіки тощо. Зазнаючи невдач на фронті, окупанти почали агресивніше реагувати на все українське в Криму.

На прикладі Криму росіяни відпрацювали алгоритм дій, і кримську модель намагаються зараз перенести на тимчасово окуповану частину Херсонської та Запорізької областей. Ми бачимо, що саме з Криму на ці території приїжджають підготовлені кадри – правоохоронці, вчителі тощо.

Після окупації Криму росіяни витісняють з території українців та кримських татар. Робиться це у різні способи, але під репресії російські пропагандисти намагаються підкласти міцну ідеологічну базу. Оскільки одним із підмурків сучасної кремлівської ідеології є постулат про «порятунок світу від фашизму», то пропагандисти, не довго думаючи, вішають на неугодних ярлик колабораціоніста та фашиста. Цієї долі не уникнув жоден із народів колишнього СРСР. Винятком є, мабуть, білоруси та й то ненадовго – оскільки їх у найближчому майбутньому

також чекають «братні» обійми «старшого брата», то зрадниками стануть і вони.

У цьому сенсі кримським татарам не пощастило двічі – у 1944 році «визволителі» депортували їх з Криму за національною ознакою – приводом було саме звинувачення у колабораціонізмі. Після 2014-го історія повторюється – не так нахабно і брутально, та все ж. У підручнику для 10 класу «визволених» шкіл півострова з'явилася інформація про кримських татар як тих, хто зустрів нацистів квітами і служив Гітлеру вірою і правдою. Факт співробітництва представників цього народу з німцями під час Другої світової таки мав місце. Як і всіх інших народів, що населяли колишній СРСР. Росіяни, до речі, не виняток. Але подача матеріалу грубо зміщує акценти: кримським татарам на стороні Третього Райху в підручнику присвячені 111 рядків тексту, російським – 4. Тобто висновок напрашується очевидний.

Тим, хто вивчав історію не за радянськими і не за російськими підручниками, відомі справжні масштаби так званої колаборації під час Другої світової війни. І росіяни в лавах Вермахту, СС, допоміжних підрозділів, адміністрацій тощо, посідають почесне перше місце. Навіть якщо брати не абсолютні цифри, а рахувати пропорційно до чисельності етносу. Але коли читаєш чи слухає російські джерела, враження складається зовсім інше: зрадники всі, крім «руських».

Якщо ми повернемось до кримських татар, то злочином є і сам факт звинувачення всього народу в зраді. Інакше, як геноцидом, це назвати не можна. Бо окупант засуджує не за конкретні дії конкретного представника народу, а всіх загалом, за етнічною ознакою. Це, до речі, стосується й багатьох інших народів – депортували свого часу не лише кримських татар.

Тому в явищі колаборації варто розібратися детальніше. Для початку давайте визначимось, що таке колабораціонізм. Більшість джерел визначають його як «усвідомлене, добровільне і умисне співробітництво з ворогом, в його інтересах і на шкоду своїй державі».

В умовах війни про «добровільність» говорити не завжди виходить, бо вибір тут здебільшого зводиться до простої дилеми: або негайна чи повільна смерть, або співпраця. Були і добровольці, хто ж заперечує. Серед кримських татар також. Як і серед росіян. І серед українців, грузинів, вірмен, білорусів, французів, поляків тощо. Але у більшості особливого вибору не було. Тому говорити про колабораціонізм цілих народів, принаймні, нерозумно.

Та є ще один аспект. І стосується він народів Радянського Союзу. Для всіх з них країна під назвою Союз Радянських Соціалістичних Республік своєю державою не була. Хоча вони і були її громадянами. Це стосується і росіян, які були всім іншим «старшими братами». Причина

банальна – більшовики владу в колишній Російській імперії узурпували, а національні республіки приєднали силою.

Довідково: Задовго до 1 вересня 1939 року і до 22 червня 1941-го депортації зазнали козаки Терської області, фіни, естонці, німці, українці тощо. У 1943-1944 роках були проведені масові депортації калмиків, інгушів, чеченців, карачаївців, балкарців, кримських татар, ногайців, турків-месхетинців, понтійських греків.

З 2014 року Крим знаходиться під міцним ковпаком російських спецслужб. Півострів насичений такою кількістю правоохоронців, якої немає в жодному іншому регіоні рф.

На початку окупації багато людей виїхало з півострова, а порядок реєстрації таких внутрішньо переміщених осіб був розроблений пізніше. За офіційною статистикою зареєстровано лише близько 53 тисячі кримчан як внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Багато кримських татар виїжджали з Криму до Туреччини, значна частина кримчан виїхала на материкову частину України, а потім закордон, не реєструючись. Тобто, порахувати точно, скільки українців і кримських татар виїхало, а скільки залишилося – досить складно.

Загалом «гуляють» різні цифри щодо осіб, які виїхали з Криму. Хтось і до мільйона нараховує. З того, що приблизно можна порахувати, станом на 2021 рік, Крим залишили більш ніж 135 тисяч громадян України.

Сьогодні перед багатьма українцями постає питання – кримчани, які вже 10 років живуть під окупацією, являються зрадниками у розумінні закону? Яка відповідальність чекає на них після деокупації півострова?

Більшість з тих, хто там лишився, не є зрадниками. Складніша ситуація з визначенням того, чи є вони колаборантами.

Стаття Кримінального кодексу України про колабораціонізм, яка з'явилась навесні 2022 року, охоплює дуже широке коло процесів, які визначаються як колабораціонізм, і під цю категорію, по суті, підпадають 99,9% тих, хто зараз живе в Криму. Ця стаття дещо небезпечна, і Росія цим маніпулює. Окупанти і раніше розповідали кримчанам, щоб вони не їхали на материкову частину України, бо їх там вважають зрадниками та посадять за ґрати. Тепер ворог, апелюючи до статті про колабораціонізм, говорить кримчанам, що їм в Україну не треба і Україну в Крим теж не треба, бо всі опиняться за ґратами.

Інша ситуація з бізнесом в Криму, який співпрацює з Міноборони рф, з правоохоронними структурами ворога та іншими інституціями - все це є безумовним колабораціонізмом.

Посадовці, судді, правоохоронці, які з весни 2022 року призначені на посади в Криму, бізнесмени, які співпрацюють з силовими структурами, пропагандисти що пропагують політику рф – всі вони, безумовно,

являються колаборантами, які співпрацюють з ворогом, а наслідками цієї співпраці є: шкода та суспільна небезпека державі, яку така співпраця заподіяла.

Прокуратура Криму та кримська СБУ націлені на розслідування випадків колабораціонізму та ведуть роботу в цьому напрямку. З наданих повідомлень, станом на липень 2023 року в Служби безпеки України було понад 800 кримінальних проваджень за фактами скоєння колабораційної діяльності кримчанами.

Завдання держави після деокупації Криму – винних покарати, а невинних людей не чіпати.

Щодо колаборантів українців та кримчан, які проходять службу в збройних силах РФ.

Зараз такої активної мобілізації, яка була в Криму у вересні-жовтні 2022 року немає, але повістки кримчанам продовжують надходити, продовжується прихована мобілізація. Є приблизні цифри. Близько 5 тисяч кримчан отримали повістки під час мобілізації. Це без урахування тих, хто був призваний на строкову службу. За час окупації загалом понад 39 тисяч кримчан були призвані на строкову службу. За одну призовну кампанію близько 3 – 3,5 тисяч кримчан йдуть у російську армію.

Точної статистики немає, але є інформація, яку заявляв кримський гауляйтер Аксенов про 1200 добровольців з батальйону «Таврида», такої собі приватної ПВК, що нібито десь на сході України воювали, але підтвердження цьому відсутнє. Є кримчани, які уклали контракти з Міністерством РФ і пішли воювати, більшість з яких мотивована обіцянками грошей, але добровольчі батальйони є у росіян тільки в телевізорі. Це більше схоже на їх класичну брехливу пропаганду.

У подіях, пов'язаних зі створенням кримськими колаборантами ПВК, є також інший вимір. Мова йде про страх деокупації, який повністю керує їхнім розумом останній рік, тобто з моменту, коли вони побачили, що велич російської армії є продуктом суто пропагандистського толку. Тому, взаємодія колаборантів із «ПВК» також є формою їх прагнення «забезпечити власну безпеку». Ймовірно, саме цим найманцям можуть додати прикривати втечу ставлеників Кремля з Криму під час його визволення.

Очевидно, що Кремль планує використати найманців для втримання окупаційного режиму, а також у разі потреби для придушення громадянської війни в самій росії. Процес набору найманців до злочинних «ПВК» супроводжується потужною рекламною компанією, яка має ознаки використання кримськими колаборантами незаконного «адміністративного ресурсу». На цьому тлі Україна посилює інформаційну кампанію та закликає кримчан не вступати в терористичні «ПВК», які обслуговуються кримськими колаборантами.

Якщо вже ми торкнулись теми колабораціонізму, то суд над колаборантами ще попереду. І цей суд – неминучий. Бо після повернення під українську юрисдикцію Криму та всіх інших окупованих територій України на колаборантів чекають масштабні судові процеси. І не за сепаратизм, як чомусь називають дії людей, які воюють і виступають проти законної влади. Бо сепаратизм – це прагнення відділитись. Україна та інші республіки СРСР зразка 1991-го саме і були проявом сепаратизму. Вони прагнули відділитись і створити власні держави. А те, що відбувається в Криму та на Донбасі – чистий колабораціонізм: проросійські сили цих регіонів виступали і виступають не за відділення від України, а за входження до росії. І росія це розуміє і грає на випередження, підмінюючи поняття. Але історія все розставить на свої місця. Зупинити агресора можна лише згуртувавшись воедино, спільними злагодженими зусиллями.

Список використаних джерел:

1. Віцепрем'єрка України про покарання колаборантів у Криму: «Не всі і не під одну гребінку» (krymr.com) <https://ua.krymr.com/a/news-vereshchuk-kolaboranty-krym/32271331.html>.
2. Головні труднощі під час реінтеграції жителів Криму. <https://thepage.ua/ua/experts/hto-z-zhiveliv-krimu-mozhe-vvazhatisyakolaborantom>.
3. Колаборанти: що робити з тими, хто співпрацював з окупантами? <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3571097-kolaboranti-so-robiti-z-timi-hto-spivpracuvav-z-okupantami.html>.
4. Кримські колаборанти та терористичні «приватні воєнні компанії» https://arcrimea.org/uk/activity_ua/2023/04/26/krymski-kolaboranty-ta-terorystychni-pryvatni-voyenni-kompaniyi/.
5. Державні Зрадники: політики, медійники, правоохоронці. www.chesno.org (укр.). Архів оригіналу за 4 квітня 2022. Прочитовано 3 квітня 2022.

Роль колаборантів у процесах анексії АР Крим. Військовий аспект

Мухін С.А.,

старший офіцер відділу організації воєнно-історичної роботи Центрального воєнно-наукового управління Генерального штабу Збройних Сил України, капітан (Київ, Україна)

У другій декаді лютого 2014 року в результаті самоусунення від виконання обов'язків та втечі на територію російської федерації частини військово-політичного керівництва держави на чолі з президентом України Віктором Януковичем, міністром оборони України Павлом Лебедєвим, міністром внутрішніх справ України Віталієм Захарченком та іншими виникла криза управління державою. Паралельно з цими процесами з боку російської федерації почалися явні та приховані дії, які призвели до анексії Автономної Республіки Крим (Далі - АР Крим). Цілеспрямованість цих дій підтверджується навіть у таких деталях як карбування на реверсі медалі міністерства оборони російської федерації «За повернення Криму» дати початку окупації півострова - 20.02.2014 [1].

Одна з ключових ролей відводилась місцевим колаборантам з числа активістів проросійських партій, козацьких організацій та військово-службовців Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України та інших силових структур, які проходили службу на території кримського півострова та були лояльні до російської федерації.

Передумови до створення цієї лояльності серед українських військових заклались задовго до 2014 року. Російський контингент в АР Крим був зразково-показовим: підвищене грошове забезпечення, новітні зразки озброєння та військової техніки, постійне проведення навчань, максимальний соціальний пакет для військовослужбовців та членів їхніх сімей. Ці заходи повинні були підтримувати міф про непереможність та високий рівень забезпечення збройних сил російської федерації. Все це дуже резонувало зі Збройними Силами України, які до 2014 року постійно скорочувались і недофінансовувались [2].

Окрім того, до 2013 року постійно проводились спільні заходи, присвячені річницям державних та професійних свят. Апогеєм цього став спільний парад військовослужбовців Військово-Морських Сил України та Чорноморського флоту російської федерації. З українського боку парадом командував перший заступник командувача Військово-Морських Сил України віце-адмірал Сергій Єлісеєв, а приймав парад командувач Військово-Морських Сил України віце-адмірал Юрій Ільїн. Обидва після

анексії півострова перейшли на бік окупанта. Віце-адмірал Єлісеєв зайняв посаду заступника командувача Балтійського флоту російської федерації, а віце-адмірал Ільїн хоч офіційних посад не обіймав, але вів переговори з офіцерами Збройних Сил України щодо переходу на бік російської федерації [3].

Це були не єдині вищі офіцери Збройних Сил України, які зрадили військовій присязі і перейшли на бік російської федерації. Так, першим з українських військових, які публічно заявили про зраду військовій присязі був командувач Військово-Морськими Силами України контр-адмірал Денис Березовський. Його було призначено на посаду 1 березня 2014 року, за пропозицією виконуючого обов'язки Міністра оборони України адмірала Ігоря Тенюха, а вже 2 березня він публічно, перед камерами, присягнув на вірність «народові Криму» [4]. Наступного дня він увірвався до штабу Військово-Морських Сил України в супроводі «місцевих козаків», де агітував офіцерів переходити на бік російської федерації [5].

Також присязі зрадив і начальник штабу Військово-Морських Сил України контр-адмірал Дмитро Шакуро, який з 28 лютого 2014 року самоусунувся від виконання своїх обов'язків, а пізніше перейшов на бік

росії та був направлений на посаду заступника командувача Каспійської флотилії, звідки звільнився у 2016 році [9].

Одним з аргументів, на які спирався Березовський і інші «переговорники» з числа зрадників та російських офіцерів під час своєї агітації, було низьке соціальне забезпечення в Збройних Силах України. Багато військовослужбовців, які проходили службу на території Криму, були або родом з півострова, або одружені на місцевих жителях. Наприклад, зі слів колишнього командира 36-ї бригади морської піхоти Сергія Стороженка, серед 1200 чоловік особового складу його частини, біля половини були кримчанами [10]. Ще більші цифри у інтерв'ю російським пропагандистам називає колишній командир 501-го батальйону морської піхоти, який дислокувався у м. Керчі підполковник Олександр Саєнко. Згідно з його повідомленнями особовий склад батальйону на 80% складався з місцевих жителів [11].

У разі виходу на материкову частину України побутові умови цих військовослужбовців і членів їх сімей значно погіршилися би. Російські спецслужбисти розуміли, що невелика частка людей готові залишити свою нерухомість і піти в невідомість, до того ж, отримуючи доволі невеликі доходи, і саме на цьому акцентували увагу під час своїх «пропозицій щодо співпраці».

Роль колаборантів серед військового керівництва під час анексії Криму також важко переоцінити. Прийняття деструктивних рішень, внесення розбрату у військові колективи та одностороннє інформування особового складу оборонців призвели до унеможливлення ведення оборони і захисту АР Крим частинами та підрозділами Збройних Сил України, Внутрішніх Військ та інших силових структур.

Так, саме за наказом віце-адмірала Ільїна у Військово-Морських Силах України були скасовані заходи з переведення військ у повну бойову готовність. Своє рішення він пояснював генерал-майору Віктору Назарову бажанням знизити ескалацію у м. Севастополь [9].

У 36-й бригаді морської піхоти командир частини пропонував підлеглим три варіанти: звільнитись, вийти на материкову частину України, або залишитись служити в Криму, однак своїм власним прикладом показав, що «краще» залишатись і служити у російській армії [9]. Окрім пропозицій свою позицію він підкріплював цілком конкретними діями. Навідник-оператор БМП-2 Михайло Старостін у своєму інтерв'ю для «Радіо Свобода» розповідав, що саме за наказом командира бригади Сергія Стороженка три роти на БМП залишили свою техніку з повним боєкомплексом в ангарах за півтора кілометри від казарм, що дало можливість росіянам її захопити [12].

Подібні дії та заяви дезорієнтували не тільки солдатський та сержантський склад, який не був достатньо поінформований про розвиток подій та передумови, які їм передували, але й офіцерів.

Наприклад, на бік агресора перейшли навіть представники тих військово-облікових спеціальностей, які за своїм призначенням повинні були боротись з антиукраїнською діяльністю та ворожим інформаційним впливом в середині армійського середовища. До лав збройних сил російської федерації приєдналися: майор юстиції Ярослав Широков, який проходив військову службу в Сімферопольському зональному відділі Військової служби правопорядку та заступник командира корабля управління «Донбас» з виховної роботи капітан 3-го рангу Павло Кушнарєнко.

Такі дії свідчать про тотальну деморалізацію офіцерського складу Збройних Сил України на території АР Крим [6].

Згідно з офіційними даними, які оприлюднив заступник Генерального прокурора України - головний військовий прокурор Анатолій Матіос, станом на 27 лютого 2014 року на території АР Крим Україна мала 20315 військовослужбовців, не рахуючи підрозділи і штатну чисельність Міністерства надзвичайних ситуацій, а також не рахуючи усіх інших державних інституцій, які мали право і владні інструменти для виконання функцій держави - органи прокуратури, система суддів тощо [13].

У період з лютого до травня 2014 року до материкової частини України прибули 6010 військовослужбовців. З них: Збройні Сили України - 3990, Нацгвардія - 1177, ДПСУ - 519, СБУ - 242, УДО - 20, Державне космічне агентство - 61 особа - заявив Матіос [13]. Не прибули до визначених пунктів дислокації та залишилися на тимчасово окупованій території АР Крим 14092 військовослужбовці, з них: Збройні Сили України - 9500, Нацгвардія - 1386, ДПСУ - 1350, СБУ - 1372, Державне космічне агентство - 507, УДО - 500 чоловік [13].

Більшість колаборантів сподівалась на спокійну подальшу службу в АР Крим, але потроху «російське керівництво» почало зачищати територію півострова від колишніх українських військовослужбовців, переводячи їх на територію материкової росії. Але і це було не найскладнішим випробуванням для них.

З початком широкомасштабної збройної агресії російське військово керівництво активно залучає «зрадників» до участі в бойових діях. Вже зафіксовані випадки потрапляння колишніх українських військовослужбовців до полону. Так, 2 березня 2022 року в районі населеного пункту Баштанка в полон потрапили колишній начальник радіоцентру польового вузла зв'язку 36 окремої бригади берегової оборони Ігор Руденко та капітан Дмитро Шишканов, який так само проходив службу в 36 бригаді. Обидва у 2014 році зрадили присязі [7, 8]. Наразі існує тенденція до збільшення таких випадків, адже росія потребує все більше людей для ведення війни.

Підсумовуючи дослідження, можна сказати, що російське керівництво почало готувати підґрунтя до анексії АР Крим задовго до 2014 року. Увага акцентувалась на соціальній нерівності між військовослужбовцями

України та російської федерації, а також спільному історичному корінні. Росіянам вдалось схилити на свій бік, завдяки вербуванню, деяких старших та вищих українських офіцерів. У результаті цих дій лише близько 30% військовослужбовців вийшли на підконтрольну Україні територію, не зрадивши військовій присязі на вірність українському народові.

Список використаних джерел:

1. Как медаль «За возвращение Крыма» показала время подготовки вторжения России в Украину. [Електронний ресурс.] URL: <https://web.archive.org/web/20171104120429/http://hvylya.net/analytics/politics/kak-medal-za-vozhvrashhenie-kryima-pokazala-vremya-podgotovki-vtorzheniya-rossii-v-ukrainu.html>
2. Зі щитом або на щиті. Як змінювалася українська армія за 30 років Незалежності. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/shchitom-shchite-menyalas-ukrainskaya-armiya-1628506401.html>
3. В Україні заочно судитимуть заступника командуючого Балтійського флоту РФ. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/3547292-v-ukraini-zaочно-sudytymut-zastupnyka-komanduuichoho-baltiiskoho-flotu-rf>
4. Тенюх розповів, що экс-керівництво ВМС «приклалося до зради». URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/7/170887/>
5. Адмірала-зрадника з «казаками» за російську агітацію виштовхали зі штабу ВМС України. URL: <https://web.archive.org/web/20140303171723/http://tyzhden.ua/News/103840>
6. Кримські зрадники – Крымские предатели – Crimean traitors (27 серпня). URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/krymski-zradnyky-krymskye-predately-crimean-traitors-27-serpnya/>
7. В плен сдался военный предатель из Крыма, которого Россия отправила убивать жителей Херсона. URL: <https://zmina.info/ru/news-ru/v-plen-sdalsya-voenn%D1%8Bj-predatel-yz-kr%D1%8Bma-kotorogo-rossyya-otpravyla-ubivat-zhytelej-hersona/>
8. Попасть в плен под Баштанкой. Как ВСУ, тероборона и сельские партизаны разгромили бригаду береговой охраны, наступавшую из Крыма на Николаев. URL: <https://graty.me/ru/popast-v-plen-pod-bashtankoj-kak-vsuteroborona-i-selskie-partizany-razgromili-brigadu-beregovoj-ohrany-nastupavshuyu-iz-kryma-na-nikolaev/>
9. Українські адмірали на службі в Росії? Історії «дезертирів», які не вийшли з Криму. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayinski-admiraly-nasluzhbi-v-rosiyi-istoriyi-dezertyriv/31617682.html>
10. Командир-зрадник Стороженко намагається виправдати зраду? URL: <https://www.zagrudnyi.com/archives/532>
11. Крым 2014 В Феодосии батальон морской пехоты ликвидирован В Керчи морпехи ушли под флаг России Ч 4. URL: https://www.youtube.com/watch?time_continue=1009&v=QwxbEg-ksl8&embeds_referring_euri=https%3A%2F%2Fwww.radiosvoboda.org%2F&source_ve_path=Mjg2NjY&feature=emb_logo
12. Секретна десантна операція. Як Київ намагався відбити Крим у 2014 році?

URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/sekretna-operacia-krym-vdv/31017363.html>

13. Из 20 тысяч украинских военных з Криму вийшли 6 тисяч. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/1960834-iz-20-tisac-vijskovih-zsu-z-krimu-vijsli-6-tisac-matios.html>

Російська модель іредентизму як форма сепаратизму в Криму: історичний аналіз сутності та змісту

Безбах В.Г.,

кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник науково-дослідного відділу досліджень проблем психології науково-дослідного управління військово-гуманітарних досліджень науково-дослідного центру, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Українсько-російські відносини мають довгу і суперечливу історію, яка нараховує сотні років. Основним її змістом є прагнення московії та її спадкоємців - Російської імперії, Радянського Союзу та російської федерації - унеможливити становлення незалежної держави Українського народу - повноправного члена європейської співдружності націй.

Курс України на державну незалежність одразу ж викликав спротив з боку росії, політична еліта якої розглядала і розглядає цей об'єктивний факт як прикре історичне «непорозуміння», яке повинно бути якнайшвидше виправлене.

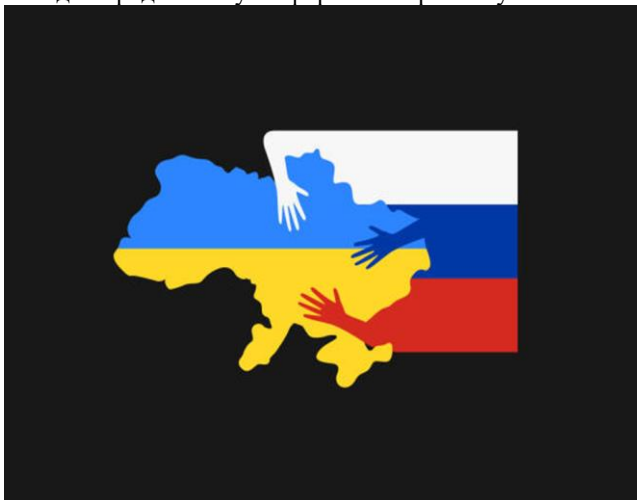
Про свій суверенітет Україна проголосила 16 липня 1990 року, а про вихід із СРСР – 24 серпня 1991 р., причому свій вихід Україна закріпила на Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р., на якому абсолютна більшість громадян (90,35%) підтримала Акт проголошення незалежності України, підтвердивши тим самим ліквідацію владних структур СРСР.

В усіх 27 регіонах країни виборці підтримали Акт проголошення незалежності від 24 серпня 1991 р. Найменше – у Криму (54,19% мешканців Криму і 57,07% м. Севастополя), найбільше – на Тернопільщині (98,7%). Донбас також сказав незалежності України «так» – понад 83% в Донецькій та Луганській областях.

Відновлення української державності (1991 р.) стало відправною точкою нового витка російської експансіоністської політики. За

визначенням путіна розпад СРСР - «найбільша геополітична катастрофа ХХ століття».

Неоднозначність та складність українсько-російських відносин кінця ХХ- початку ХХІ ст. дає змогу неупередженого аналізу сучасної російської моделі іредентизму як форми сепаратизму.

Сепаратизм – явище, що містить загрозу національній безпеці. Він формується під впливом різних чинників, у т. ч. тих, що пов’язані з процесами трансформації суспільства.

Конфлікти найчастіше спалахують тоді, коли загальне соціально-економічне становище в країні різко погіршується та/або коли настає політична нестабільність.

У науковій літературі немає єдиного підходу щодо трактування поняття «сепаратизм». Його визначають і як спосіб розв’язання проблеми, і як рух за територіальне відокремлення, і як політика та практика діяльності суспільно-політичних рухів. У нинішній Європі налічується близько тридцяти країн, де існують активні сепаратистські рухи. Україна - одна з них.

Існує багато причин виникнення сепаратизму. Найтипівішими з них є етнічні, релігійні, економічні, політичні та ін.

Зазвичай у науковій літературі сепаратизм (від лат. *separatus* – окремий) – це теорія, політика і практика відокремлення, відділення частини території (сецесії) держави задля створення суверенної держави, дезінтеграції країни, переходу до складу іншої держави (іредентизм) чи набуття статусу дуже широкої автономії [3, с. 691].

Загальним у визначенні сепаратизму є те, що це пропаганда стану культурного, етнічного, племінного, релігійного, расового, національного або гендерного відділення від ширшої групи. Радикальність

сепаратизму обумовлюється географічним положенням, жорсткістю та ієрархічністю внутрішньо регіонального суспільства, економічним і соціальним становищем цього регіону на поточний момент, а також сили центральної влади.

Мотиви сепаратистів за своєю природою можуть бути політичними, економічними, етнічними, конфесійними, територіальними, у зв'язку з чим виділяють кілька видів сепаратизму.

Основними формами прояву сепаратизму залежно від цілей, які ставлять лідери сепаратистських рухів, є: сецесія, іредентизм, еноліз, деволуція [8].

Сецесія (найбільш небезпечна форма)- відділення задля створення власної держави, розділення держави як методу врегулювання етнополітичного конфлікту.

Серед аспектів, які можуть вважатися моральними підставами для сецесії, є: несправедлива анексія; несправедливий перерозподіл ресурсів; самозахист.

Іредентизм - процес, у результаті якого населення певного регіону відділяється від держави задля приєднання до сусідньої держави, метою якого є об'єднання розпорошеного по світу етносу, народу. Іредентизм - протилежність сепаратизму, проте супроводжується насиллям і часто перетворюється на повномасштабні війни (спроби Вірменії щодо приєднання Карабаху).

Еноліз - відділення території для приєднання до держави з моноетнічним населенням, тобто своєрідне возз'єднання етнічної меншини з державно організованою моноетнічною більшістю (іредентистський рух у Греції).

Деволуція (автономізація) - процес, за якого регіони всередині держави вимагають і отримують політичну владу і дедалі більшу автономію за рахунок центральної влади (Країна Басків, Каталонія, Шотландія).

Україна - одна із небагатьох країн у Східній Європі, яка зіткнулася з величезними та негативними наслідками експорту «російського сепаратизму» у себе на території.

Наслідками «російського сепаратизму» для України є тимчасова втрата частини територій країни (АР Крим та частини Луганської та Донецької областей), а також збереження впливу політичних та громадських агентів впливу РФ на своїй території.

На нашу думку, сутність, зміст, форми та спосіб окупації Криму в 2014р. слід розглядати не стільки в площині сепаратизму, скільки в контексті *іредентизму*, під яким розуміється прагнення певної групи возз'єднатися з сусідньою державою.

Іредентизм (італ. irredentismo, від irredento – незвільнений, такий, що перебуває під чужим владарюванням) – термін міжнародних

відносин, що позначає політику держави, партії чи політичного руху за об'єднання народу, нації, етносу в рамках єдиної держави [4].

Він виражається в етнічній мобілізації, що порушує питання про возз'єднання території, де мешкає іредента, з титульною державою, у якій їхній етнос становить більшість.

Розвиток іредентистських прагнень залежить від особливостей політики ідентичності, геополітики та культурної географії певної території. Оскільки більшість кордонів змінювалася принаймні один раз, численні країни теоретично мають підстави проявити іредентизм стосовно своїх сусідів.

Уперше термін став вживатися стосовно руху за приєднання до Італії територій з італо-романським населенням (Трієста, Трентіно-Альто-Адідже), що перебували у складі Австро-Угорщини та інших країн.

Виділяють різні історичні приклади іредентизму, серед яких - італійський, угорський, німецький, російський [4].

Іредентизм доцільно характеризувати як конфліктні відносини між трьома учасниками: *іредентою* – меншиною у складі поліетнічної держави, яка прагне приєднатися до сусідньої держави на підставі етнічної чи культурної спорідненості; *поліетнічною державою*, у складі якої перебуває іредента; *сусідньою державою*, яка не тільки підтримує наміри іреденти, але й цілеспрямовано проводить політику, метою якої є приєднання спорідненого населення разом з територією його проживання до свого складу [2].

Російський іредентизм як претензії росії до країн колишніх Російської Імперії та Радянського союзу особливо яскраво проявився стосовно України.

Вже 26 серпня 1991 р., П. Вошанов, прес-секретар президента РРФСР Б.Сльцина, за його дорученням оголосив офіційну позицію Росії щодо відносин із «союзними республіками»: у разі припинення Україною союзницьких відносин Росія залишає за собою право про перегляд кордонів, що суперечило російсько-українському договору від 19 листопада 1990 р.

28 серпня 1991 р. віце-президент Російської Федерації О. Руцкой на чолі офіційної делегації РРФСР прибув до Києва, щоб змусити керівництво України відмовитися від щойно проголошеної незалежності, погрожуючи водночас переглядом кордонів у разі відокремлення України від Росії [6].

Утім, внаслідок дводенних перемовин, 29 серпня росіяни таки змушені були підписати комюніке, що підтверджувало територіальну цілісність сторін і непорушність їхніх кордонів.

Територіальні претензії рф до України були оформлені офіційними рішеннями вищих державних органів росії. 21 травня 1992 р. Верховна Рада РФ прийняла постанову № 2809-1 «Про правову оцінку рішень вищих органів державної влади РРФСР щодо зміни статусу Криму, прийнятих у 1954 році», згідно з якою постанова Президії ВР РРФСР від 5 лютого 1954 р. «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР» була визнана такою, що не має юридичної сили з моменту її прийняття.

У грудні 1992 р. З'їзд народних депутатів РФ доручив Верховній Раді РФ розглянути питання про статус Севастополя, і 9 липня 1993 р., виконуючи це доручення, ВР РФ постановою «Про статус міста Севастополя» оголосила російський федеральний статус міста.

Вже відтоді стало зрозумілим, що з мертвого монстра СРСР на північ і схід від України відроджується нове імперське чудовисько – росія.

Негативні тенденції у розвитку політичних процесів в Автономній Республіці Крим почали зростати вже з початку 90-х років.

Різномасштабна тематика кримського політичного дискурсу, як правило, традиційно актуалізувалася в періоди розгортання конфліктів та криз, рушієм яких слугували питання унормування взаємин між центром та автономією, боротьба за розподіл сфер політичного та економічного впливу й зокрема боротьба за вплив на загальну ситуацію в АР Крим криміногенних угруповань [6].

Протягом усіх років незалежності України росія із застосуванням усього наявного арсеналу підіривних засобів підживлювала антиукраїнські, антизахідні та проросійські настрої серед населення Автономної Республіки Крим і Севастополя. Свідомо ігноруючи результати волевиявлення кримчан під час Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року, кримська влада на початку 1990-х років здійснила кілька спроб відокремлення від України (1992, 1994-1995 роки). Втім, такий сценарій не

знайшов широкої підтримки населення півострова. Спровоковані росією сепаратистські прояви були зупинені завдяки скоординованим зусиллям керівництва держави і органів сектору безпеки і оборони.

Усвідомивши відсутність активної масової підтримки сепаратистських ідей, Кремль зробив ставку на кримський криміналітет.

Незавершеність процесу декриміналізації Криму, що розпочався у 1995 році, уможливила проникнення криміналу в державні (зокрема правоохоронні) органи, які нерідко обслуговували кримінальні угруповання. Зрештою, саме наскрізь криміналізовані кримські організації Партії регіонів і КПУ стали надійною опорою російського впливу і відіграли ключову роль під час російської агресії і наступної окупації [6].

Власне, росіяни діяли за перевіреною схемою – розхитували Українську державу, зрощуючи в ній сепаратизм, колабораціонізм і тероризм.

З кінця 1980-х років, коли розпочалося повернення в Крим кримськотатарського народу, кремль підживлював і експлуатував міжнаціональну ворожнечу між етнічними росіянами та корінним народом Криму - кримськими татарами, усіяло нагнітав ксенофобські настрої серед російськомовних жителів Криму.

Цілком логічним продовженням цієї політики одразу після окупації Криму стало розгортання масштабних переслідувань кримських татар та інших суспільних груп за етнічною і релігійною ознакою.

Сучасні українські аналітики справедливо зауважують, що керівництво кремля завжди було твердо переконане, що без контролю над Україною росія ніколи не стане державою-світовим лідером, а демократична і заможна Україна загрожуватиме збереженню нинішньої авторитарної влади в росії.

Слід окремо наголосити, що гібридна війна російської федерації проти України на Кримському напрямі розпочалася практично одразу після розпаду Радянського Союзу.

Водночас кризові процеси, які визначали політичний і економічний порядок денний у рф протягом 1990-х рр. (антиконституційний заколот Б.Єльцина 1993 р., що завершився брутальним розстрілом парламенту рф, поваленням конституційного ладу і масовими жертвами, геноцид чеченського народу під час 1-ї і 2-ї чеченських війн, низка жажливих терористичних актів, «колоніальні» війни у Молдові, Таджикистані, Грузії, сепаратистські прояви у низці регіонів рф (республіки Північного Кавказу, Татарстан, Башкортостан, Якутія, Тува, Свердловська область), гіперінфляція і катастрофічне падіння ВВП, дефолт 1998 р., суцільна криміналізація суспільства і держави тощо) затримали майже на 10 років реалізацію реваншистської стратегії Росії [6].

Разом з цим, розв'язуючи складні внутрішньополітичні й економічні проблеми, у 1990-і рр. Кремль був змушений підтримувати ілюзію добросусідських відносин з Україною.

Зокрема, 5 грудня 1994 р. РФ разом із США і Великою Британією підписала Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум).

У 1997 році був укладений Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією, згідно з яким сторони зобов'язалися: поважати територіальну цілісність одна одної і непорушність існуючих між ними кордонів.

Загальмувавши дезінтеграційні процеси в рф та надійно зцементувавши «батоюгом і пряником» економічну і політичну еліту, нове російське керівництво на чолі з в. путіним перейшло до безпосередньої реалізації реваншистської стратегії.

Насамперед було визначене завдання з'ясувати реакцію США та їхніх союзників, для чого Росія вдалася до застосування силових засобів проти України (жовтень 2003 р. - криза навколо острова Коса Тузла, січень 2006 р. і січень 2009 р. - «газові війни») і Грузії (війна 08.08.08).

Після цих подій у Кремлі сформувалось стійке уявлення про наявність у еліт західних країн, насамперед європейських, «мюнхенського синдрому» - готовності до поступок агресорові за рахунок держав Балто-Чорноморсько-Каспійського регіону[6].

Пасивна реакція західних держав на російські провокації суттєво сприяла формуванню у верхівки РФ переконання про безкарність, фактично заохочувала Кремль до агресивних дій проти держав колишнього СРСР і «соціалістичного табору».

Очевидне посилення імперських тенденцій російської влади поступово загострювало українсько-російські відносини.

Поворотним моментом для путіна стала Помаранчева революція 2004 року, яку російський лідер сприйняв як свою особисту поразку. Саме тоді було відпрацьовано сценарії, застосовані через 10 років.

Особливого загострення українсько-російські взаємини набули 2008 року. Саме тоді у стосунках з російською федерацією запанували напруга й нервозність, які яскраво були змальовані висловом російського керманіча, котрий у квітні 2008 р. під час Бухарестського саміту НАТО заявив президентові США Дж. Бушу: «Україна - це взагалі не держава. Частина її територій – це Східна Європа, а частина, і значна, одарована нами. Якщо Україна піде в НАТО, то піде без Криму і сходу – вона просто розпадеться».

Такі уявлення стали основою стратегічного бачення цілей рф на новому етапі експансії.

Відповідні положення у прямій або завуальованій формі були закріплені у російських стратегічних документах з питань зовнішньої і безпекової політики Стратегії національної безпеки, Концепції зовнішньої політики, Воєнній доктрині, а також Концепції довгострокового соціально-економічного розвитку рф.

Для реалізації стратегії кремля російські державні органи створили комплексну систему примушення держав СНД до єдності. Така система включила в себе інструменти політико-дипломатичного, економічного, насамперед енергетичного, інформаційно-пропагандистського і у разі доцільності військового тиску з широким використанням технологій підривної діяльності, теоретично розроблених і практично випробуваних ще за часів сталінського СРСР.

Складовою цієї системи комплексного тиску мала стати теоретично опрацьована і практично випробувана парадигма «гібридної війни».

Російські спецслужби активізували створення агентурних мереж в Україні. Почали діяти численні структури російського впливу всього політичного спектра - від праворадикальних і клерикальних до комуністичних.

Вже після 2004 року російські спецслужби сформували у південно-східних регіонах і Криму розгалужену мережу антиукраїнських організацій, контрольовану або навіть очолювану російською агентурою - структури Партії регіонів, КПУ, ПСПУ, партій «Родина», «Русское единство», різноманітні православні групи, орієнтовані на ідеї «русского мира», сепаратистські політичні групи («Донецька республіка»), криміналізовані парамілітарні утворення (козачі формування, бійцівські клуби, насамперед у Криму, організація «Оплот», охоронні структури, що активно використовувалися під час Революції гідності, так звані «тітушки»). Переважна більшість цих груп не мала широкої суспільної підтримки, водночас вони активно взаємодіяли з правоохоронними органами за часів режиму В. Януковича [6].

З 2008 року кремль розпочав пропагандистську підготовку до агресії проти України. У пресі, на телебаченні, в Інтернеті реалізовувалися пропагандистські кампанії і спеціальні інформаційні операції. Масовими

накладами видавались різноманітні книжки про майбутню російсько-українську війну.

Ідеологічною основою російської пропаганди стала концепція «русского мира». За своєю суттю концепція «русского мира» є неоімперською ідеєю, оскільки має виразні ознаки «збирання імперії». Втручання росії у справи інших держав обумовлене мілітарною ідеологією як складовою ідеєю «русского мира».

Російська пропаганда працювала на три основні цільові аудиторії: західну, українську і власне російську.

Головним завданням *на західному напрямі* було доведення штучності української нації і приреченості української держави, яка так і не відбулася.

Серед українців поширювались міфи про правічну єдність з російським народом, про так званий «триєдиний, штучно розділений російський народ», переваги приєднання до чи то новітньої російської імперії, чи то СРСР-2 «під геніальним керівництвом путіна», та водночас доводилася неспроможність українських еліт керувати незалежною державою, педалювалась їхня корумпованість, неспроможність до знаходження компромісів тощо.

Російське суспільство інфікувалося ідеями великодержавного шовінізму, імперства, неповноцінності інших народів порівняно з «найдуховнішим у світі» російським народом, православного фундаменталізму, російського фашизму тощо. Водночас російська пропаганда не зупинялася перед поширенням навіть найбрутальніших вигадок, гідну конкуренцію в чому пропагандистам складали лише російські політики і дипломати [6].

В умовах, коли протягом 1990–2000-х років у росії фактично відбулося відродження імперської ідеї, не тільки етнічні росіяни, але й російськомовні в Україні опинилися у категорії людей, так званих «співвітчизників за кордоном», про захист інтересів яких заявила російська влада.

Реалізація планів кремля щодо українських територій розпочалася в умовах революційних змін в Україні.

Наприкінці 2013 – на початку 2014 рр. в Україні відбулася Революція гідності, яка стала важливим кроком у формуванні громадянського суспільства в Україні, сприяла посиленню колективної солідарності.

Проте одразу ж активізувалися сепаратистські рухи у Криму і на Донбасі, які розвивалися за російським сценарієм. Ці регіони тривалий час перебували у полі зору російських політиків, оскільки розглядалися як частини «русского мира», які в результаті «історичної несправедливості» стали частинами України.

Росія із своєю п'ятою колоною почала цілеспрямовано й енергійно втілювати в Україні перевірений на Грузії сценарій розколу України.

Першою мішенню у цій неприхованій війні з боку РФ став Крим, за ним – Схід України (Донецьк, Луганськ, Харків).

Проводячи європейські паралелі з поточним станом справ на Кримському півострові, варто враховувати сучасні тенденції сепаратизму та іредентизму, пов'язаних із специфікою Валлонського регіону Бельгії, румунської Трансильванії і Косова.

Для України іредентизм з потенційної, певною мірою латентної проблеми, пов'язаної з існуванням проросійських настроїв у Криму та у східних регіонах України, в умовах загальнонаціональної політичної кризи на початку 2014 року перетворився на реальну загрозу територіальній цілісності держави [2].

У кримському випадку ми бачимо прояви експансіоністського або реваншистського іредентизму, тобто йдеться про ті ситуації, коли «масовиком-витівником» виступає сусідня держава, граючи на відповідних настроях місцевого населення. Утім, як показує сьогоднішня кримська практика, наявність особливо активних рухів усередині певної групи - це необов'язкова умова для іредентизму. Основну «організаційно-запальну» функцію може виконувати керівництво сусідньої держави, використовуючи не тільки національно-культурну, а й соціально-економічну ситуацію.

У Криму росіянами проводився детальний аналіз ситуації, вивчалися об'єкти стратегічної інфраструктури, готувалися карти, плани дій, формувалися спеціальні групи з місцевого населення (зокрема з офіцерів-відставників), що пройшли воєнний вишкіл. Уже з початку 2013 р. тривала лавиноподібна активізація російської розвідки, на порядок збільшилася кількість обльотів літаками-розвідниками українського кордону, військово-морські навчання-маневри тощо. Усе це українські спецслужби фіксували, проте київська влада жодним чином не протидіяла і не готувалася до протидії подібним операціям і маневрам з боку росії. Тоді ж російські військові отримали команду готуватися до можливого вторгнення [1]. У 2014 р. «гібридна війна» переросла у військову фазу. Військова операція із загарбання Криму росією розпочалася за тиждень до захоплення російським спецназом будинків кримського парламенту та уряду вранці 27 лютого 2014 р.

Недарма на медалі міністерства оборони російської федерації «За повернення Криму» як дата початку дій з його анексії вказане 20 лютого 2014 р. Сама реалізація іредентистського плану в цьому випадку засвідчила як загарбницький характер сучасного іредентизму, так і роль російської іреденти, яка була дуже активною у підтримці іредентистської держави. Варто згадати досить активну діяльність проросійських організацій у Криму – Російської громади Криму (РГК), осередків партії «Руський блок» чи Народного фронту «Севастополь-Крим-Росія».

Тимчасова окупація та спроба анексії Кримського півострова російською федерацією стала безпрецедентним явищем на нашому континенті з часів Другої світової війни.

Реалізація російського іредентизму призвела до фактичної анексії українського Криму, що є грубим порушенням норм міжнародного права.

У цьому контексті доцільно навести слова А. Ілларіонова про те, що повернення Україні Криму є беззаперечним, і у цьому питанні не мають значення ані процедура передачі Криму від РРФСР до УРСР у 1954 р., ані те, що більшість жителів півострова – етнічні росіяни, ані результати псевдореферендуму 16 березня 2014 р. чи інші чинники, адже «питання приналежності Криму відноситься до компетенції тільки одного суб'єкта міжнародного права – власника цієї території. Власником півострова Крим є держава Україна» [5, с.102, 103]. Політики, запроваджені на окупованих територіях, також відображають практики, які видаються неприпустимими для ХХІ століття. Колонізація півострова, зміна демографічного складу, русифікація та знищення ідентичності корінних народів, хижацьке ставлення до природних ресурсів та людського потенціалу – такими є риси, притаманні колоніальній російській політиці в Криму.

Унаслідок тимчасової окупації Криму та цілеспрямованої мілітаризації півострова росією з 2014 року відбулося руйнування історичних, культурних та економічних зв'язків Криму з материковою частиною України та світом. Це призвело до утисків базових свобод населення Криму, економічного занепаду регіону та падіння рівня добробуту його населення. Крим втратив свій потенціал розвитку та повернувся на роки назад в економічному, соціальному та культурному вимірах.

На сьогодні, судячи з усього, багато з тих кримчан, які в 2014 році були переконані, що їм у складі російської федерації буде краще, перш за все відштовхувалися від соціально-економічних мотивацій, для яких національно-культурний аспект і страх перед міфічними «бандерівцями» служив просто якоюсь політико-ідеологічною надбудовою.

Метою відновлення Криму після деокупації є створення можливостей для побудови стійкого регіону в складі незалежної України, забезпечення планомірного зростання його економіки зі збереженням природного різноманіття та розвитком культурної сфери.

Здійснений таким чином історичний аналіз сутності та змісту російської моделі іредентизму як форми сепаратизму, дає змогу стверджувати наступне:

1. Сепаратизм – це теорія, політика і практика відокремлення, відділення частини території (сецесії) держави за для створення суверенної держави, дезінтеграції країни, переходу до складу іншої держави (іредентизм) чи набуття статусу дуже широкої автономії;

2. З 2014 р. після Революції Гідності сепаратизм проявився в Криму в формі іредентизму (прагнення приєднатися до Російської

федерації), а на Донбасі – у формі сепесії (утворення невизнаних державних утворень);

3. Російський іредентизм – це іредентистські претензії Росії до країн колишніх Російської Імперії та Радянського союзу. У практичному сенсі російський іредентизм виражається у реституціоністських претензіях росії на територію України (та інших країн), й відповідних військових діях по захопленню цих територій;

4. У кримському випадку ми бачимо прояви експансіоністського або реваншистського іредентизму. У виникненні конфлікту важливу роль відіграла ціла низка чинників: політичних, економічних, геополітичних, а також етнічних, роль яких не варто применшувати;

5. Ідеологи проросійських іредентистів в Україні будують свою ідеологію на аналогіях з сепаратизмом в інших країнах, приховуючи той факт, що сепаратизм в інших країнах ґрунтується на істотних етнічних відмінностях груп, що сповідують сепаратизм та боротьбу за утворення справжніх незалежних територіальних утворень, а не маріонеткових чи приєднання до інших держав.

До прикладу, курди в Туреччині або баски в Іспанії є самостійними етнічними групами із власною культурою, які виступають не за приєднання до іншої держави, а за створення власних незалежних держав.

На відміну від цих етнічних груп мешканці українського сходу та півдня в своїй більшості є українцями, які зазнали зрощення, і жодним чином не можуть претендувати на етнічну самостійність.

Список використаних джерел:

1. Гай-Нижник П. Світ кардинально зміниться і до цих змін його спонукатиме російсько-українська війна, її наслідки та уроки. 21 квітня 2014 рік. URL: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2014\(04\)21dopysy.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2014(04)21dopysy.php) (дата звернення: 05.02.2024).
2. Горло Н.В. Функціонування та концептуальні моделі політики іредентизму. Дисертація. Запорізький національний університет. Львівський національний університет імені Івана Франка. Запоріжжя, 2019 р. С. 486. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/09/dis_horlo.pdf (дата звернення: 31.01.2024).
3. Дівак В.В. Сепаратизм як соціально-політичне явище: сутність і причини виникнення. 2008. Вип. 39. С. 690–695.
4. Іредентизм Вікіпедія. Назва з екрану. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 01.02.2024)
5. Илларионов А. Точка невозврата *Національна безпека і оборона*. 2014. №5-6. С. 100-104.
6. «Крим. Війна: передумови російської агресії». Директор Національного інституту стратегічних досліджень, академік НАН України Володимир

- Горбулін презентував аналітичні матеріали URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/2399.html> (дата звернення: 25.02.2024)
7. М. Капітоненко. Іредентизм. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. 302 с.
 8. Романюк Н.І. Сепаратизм як суспільно-політичне явище сучасності. URL: <https://internationalconferencehttps://internationalconference2014.wordpress.com/> (дата звернення: 25.02.2024)2024
 9. Сепаратизм. Вікіпедія. Назва з екрану. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 01.02.2024)

Передумови тимчасової окупації АР Крим: гібридно-месіанські агресії Кремля

Король В. Г.,

науковий співробітник науково-дослідного відділу комунікаційно-контентної безпеки та воєнно-країнознавчого аналізу лінгвістичного науково-дослідного управління науково-дослідного центру, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Гібридно-месіанські агресії – креативно-технологічне просування (вживлення) ідеологічного концепту «руській мір» у соціальні верстви українського суспільства задля унеможливлення національного спротиву та відновлення патерналістського стану населення як передумови повернення країни на «орбіту» російської імперії. Яскравим прикладом цієї геостратегічної технології поневолення та нищення є дії путінського режиму щодо українського Криму.

Першого серпня 1991 року літак президента США Джорджа Буша приземлився в аеропорту Бориспіль. До Києва американський президент прибув із Москви, де він мав зустрічі, зокрема, із тодішнім президентом СРСР Михайлом Горбачовим та президентом РРФСР Борисом Єльциним, обраним на цю посаду лише за півтора місяця до цього, 12 червня.

Буш тоді повністю підтримував Горбачова у його намаганні зберегти Радянський Союз і під час виступу у Верховній Раді перед депутатами XII скликання застеріг їх від «самовбивчого націоналізму» та закликав не плутати свободу з незалежністю. Згодом ця промова отримала назву «котлета по-київськи» [1].

США побоювалися, що розпад СРСР може піти за югославським сценарієм, а за наявності найпотужнішого ядерного арсеналу це призвело б до планетарної катастрофи. Не бажали розпаду СРСР і в Москві – лідери нібито демократичної епохи Горбачов і Єльцин теж бажали зберегти Україну в складі оновленого пострадянського утворення. Причини у кожного були свої, однак вони зводилися до одного знаменника – всеосяжної персональної влади в масштабах «оновленого» союзу, а по суті – нової імперії.

У розмові з Д. Бушем перший і останній президент СРСР М. Горбачов постійно тиснув на тезу про можливу громадянську війну в разі відділення України від СРСР, а Б. Єльцин прямо заявив, що «Україна не повинна покидати Радянський Союз» [2]. Очевидно, що обидва лідери виступали з традиційних месіанських позицій – вони «рятували» Україну від глобальних потрясінь з позиції метрополії, при цьому без сумнівів цінно жертвуючи суверенністю України.

Утім, поступ історії ці намагання Вашингтону та Москви не зупинили – 24 серпня 1991 року позачергова сесія Верховної Ради УРСР ухвалила Акт проголошення незалежності України. Цим документом було проголошено незалежність України та створення самостійної української держави, де мають чинність виключно Конституція і закони України. Крим законотворчо увійшов до складу незалежної України, тим паче що історично території завжди були поєднаними, а за часів СРСР Україна рятувала пів островів від економічного занепаду.

А вже за два дні, 26 серпня 1991 року, пресекретар президента Росії Б. Єльцина Павел Воцанов пригрозив республікам, що відділялися від Радянського Союзу, тобто здобували суверенітет та незалежність, тим, що «РРФСР залишає за собою право порушити питання про перегляд кордонів» (Российская газета. 27 августа 1991 г.; № 177).

Заява була, по суті, агресивною погрозою і передбачала претензії на Північний Казахстан, Крим та частину Лівобережної України, які прозвучали у коментарі того ж Воцанова цілком з імперських позицій – «Якщо ці республіки [Україна та Казахстан] увійдуть до складу союзу з Росією, то проблеми немає. Але якщо вони виходять, ми повинні потурбуватися про населення, яке там живе, і не забувати, що ці землі були освоєні росіянами. Росія навряд чи погодиться віддати їх так легко» (сайт Україну.ру, 26.08.2020). Ця погроза була просякнута традиційним імперським месіанізмом Росії, який у цьому випадку відлунював історичними аналогіями вже апробованою народами республік «турботи про населення» з боку Москви.

Того ж дня у телеінтерв'ю мер Москви Гаврііл Попов назвав російськими Крим, Донбас, Харківщину, Одеську область, а також Придністров'я (Коммерсантъ Власть», №35, 02.09.1991). Ці ж претензії, зокрема щодо Криму, «демократ» Попов повторив у наступні дні по російському

телебаченню, а також перед журналістами у Берліні (Коммерсантъ. 1991. № 35. 02.09.1991). Так тиражувалися територіальні претензії до України та інших республік, незважаючи на те, що на всій території колишнього СРСР (і навіть у Росії) відбувалися масштабні демократичні зрушення.

Стосовно України (як і інших колишніх союзних республік), це була офіційна агресивно-диктаторська позиція російського президента. Бо вже наступного дня після оприлюднення «меморандуму Воцанова» Б. Єльцин двічі підтвердив, що питання перегляду кордонів буде висуватися щодо тих республік, які вийдуть зі складу Союзу РСР. З подібними заявами почали виступати і російські чиновники, підпорядковані очільнику РРФСР. Звісно, цю позицію керівника Росії тиражували всі ЗМІ РРФСР. Це формувало відповідний ідейно-політичний ландшафт, адже лягало на підготовлений за радянського періоду суспільно-політичний ґрунт – за результатами опитування. «ініційованого Інформаційним агентством США в лютому-березні 1991 року, лише 22 % росіян підтримували незалежність України, тоді як майже 60 % виступали проти» [3].

Наведені факти свідчать, що навіть в умовах часткової демократизації розвитку, який тоді визначав суспільно-політичну атмосферу республік колишнього СРСР, зокрема й РРФСР, ставлення переважної більшості росіян – і політиків, і пересічних громадян – по відношенню до України співпадало. А ще воно характеризувалося агресивністю по відношенню до бажання волі та свободи України, що абсолютно вкладалося в поняття радянського стереотипу рятуння «братніх народів» (той самий московитський месіанізм, який весь час змінював форму свого впливу на населення [4]). З одного боку, це можна пояснити системною історичною фальсифікацією та пропагандою «дружби народів», яку досить вміло підтримував більшовицький режим – «Радянський Союз був першою в світі Імперією національного вирівнювання» [5]. З другого – у верхівці СРСР (а керівництво РРФСР вийшло з їхніх лав) сповідувався комуністично-більшовицький номенклатурний принцип латентної, а згодом і демонстративної імперськості, який найбільше відлунював у свідомості й душах «великоруського шовініста».

На тлі тодішньої суспільно-політичної атмосфери, яку визначав провал серпневого путчу, коли група вищих посадовців СРСР намагалася вчинити державний переворот у серпні 1991 року (самопроголошений Державний комітет з надзвичайного стану (ДКНС) намагався усунути від влади президента СРСР Михайла Горбачова, однак не протримався й тижня), заяви Б. Єльцина і його пресекретаря потонули в інформаційному вихорі.

Однак позиція месіанського збереження Росії в статусі реальної імперії, що постала на обломках СРСР, не полишала уми нових очільників держави. Щодо колишніх республік і, зокрема України, то її можна охарактеризувати словами першого заступника голови Уряду Росії і

одночасно держсекретаря РРФСР (1991-192 рр.) Геннадія Бурбуліса – «є логіка, яка поверне республіки в наше русло». Тому заява першого посла Росії в Україні Леоніда Смолякова про те, що незалежність нашої країни є «тимчасовим явищем», цілком укладається в перманентну агресивно-месіанську історичну логіку Кремля. Як і заява президента Росії Б Єльцина, яку він озвучив у лютому 1993 року на форумі політичного блоку «Громадянський союз»: «наступив момент, коли міжнародні організації, включно з ООН, повинні надати Росії особливі повноваження як гаранту миру й стабільності на території колишнього СРСР».

Зрештою, ця та інші заяви очільника РФ і його соратників поступово набували правової форми. 23 січня 1992 р. Верховна Рада Російської Федерації ухвалила постанову «Про рішення Президії Ради СРСР від 19 лютого 1954 року і Верховної Ради УРСР від 26 квітня 1954 року про виведення Кримської області зі складу РРФСР». Попри те, що постанова ще не містила категоричних оцінок і навіть жодних оцінок щодо легітимності прийнятих рішень вищими державними органами СРСР і УРСР, в РФ на законодавчому рівні була запущена процедура щодо відторгнення у перспективі АРК від України. Це була правнича агресія проти України і насамперед проти Криму, який на референдумі 1991 року підтримав **незалежність України**.

Москва бачила Крим лише своєю вотчиною і, як вбачається вже з позиції часу, не мала жодних сумнівів у тому, що вона переможе у цій територіальній агресії. Питання було у тому, скільки часу для цього знадобиться і яким чином – в часовому вимірі – все це відбуватиметься. На сьогодні гібридно-месіанська навала геноцидної агресії Кремля нараховує вже 10 років, що підтверджує первинні наміри Москви.

За кілька місяців, 21 травня 1992 року, ВР РФ ухвалила постанову «Про правову оцінку рішень вищих органів державної влади РРФСР щодо зміни статусу Криму, прийнятих у 1954 році». Таким чином рішення Президії Верховної Ради РРФСР 1954 р. оголошувалось «таким, що немає юридичної сили з моменту прийняття». В цьому теж проглядається стилістика гібридної агресії, коли в односторонньому порядку новостворена РФ денонсує рішення вже не існуючої держави, намагаючись обмежити права і територіальну цілісність відносно суверенної України.

Ця Постанова «чітко свідчила, що всі ухвалені попередні документи не є для Росії беззаперечно легітимними та такими, що остаточно визначають державно-правовий статус Криму. РФ прагнула подальшої ревізії кримського питання» [6]. Тут варто додати, що з цього моменту можна відраховувати початок прикладного гібридно-месіанського поступу агресивної політики РФ, який передбачав насильницьке захоплення територій колишнього СРСР. Водночас ці дії ознаменували початок глобальної ерозії права в РФ, адже вона стала на шлях до відмови від пріоритету міжнародного права над національним. Проміжним

етапом цього дійства була відмова Держдуми РФ у грудні 2015 від пріоритету міжнародного права над російським, коли вона дозволила уряду не виконувати рішення Європейського суду з прав людини та інших міжнародних судів та організацій, до яких вона добровільно приєдналася. Остаточо Росія відмовилася від будь-якого права, крім права сили, у 2020 році, коли кремлівський диктатор підписав ухвалені його ручною Думою закони про пріоритет конституції РФ над міжнародними договорами. З 2014 року Росія порушила загалом майже 400 договорів міжнародного права, що лише підтверджує її правову нищість.

Постанова російського парламенту 1992 року про перегляд статусу Криму спричинила обурення в українському суспільстві і Верховна Рада прийняла у відповідь постанову «Про Постанову Верховної Ради Російської Федерації «Про правову оцінку рішень вищих органів державної влади РРФСР щодо зміни статусу Криму, прийнятих у 1954 році». Україна і РФ вперше з часу розпаду СРСР опинилися в стані правової конфронтації. Це можна класифікувати як гібридно-месіанську агресію з боку Москви, хоча тоді ще не усвідомлювалася вся глибина цього трагічного процесу. А це ще не пройшло й року від офіційного «розлучення» колишніх «республік-сестер» з центром останньої колоніальної імперії у світі – СРСР.

Всі ці рішення новоявленої влади РФ супроводжувалися в інформаційному просторі гібридно-агресивними інструментами тиску, впливу та шантажу, і не лише на території московитської федерації. Зокрема, тема-дискурс Криму як «ісконно» російської території постійно була присутня в російських ЗМІ. Завдяки поєднаним зусиллям кремлівських пропагандистів ця тема перетікала в український національний інформаційний простір, який на той момент не набув ознак державного інформаційного суверенітету. Так підживлювалися проросійські настрої значної частини населення країни та спричинялося збурення громадянського суспільства московитськими наративами.

У 90-х роках минулого століття російська влада наполегливо і послідовно проклала шлях до загарбання Криму, використовуючи, зокрема можливості впливу гібридно-месіанських ідей «дружби народів», «спільного минулого» тощо. Відтак під цим кутом приймалися і відповідні рішення. Верховна Рада РФ 9 липня 1993 року ухвалила постанову «Про статус міста Севастополя». Пункт перший цього творіння російських депутатів підтверджував «російський федеральний статус міста Севастополя в адміністративно-територіальних кордонах міського округу станом на грудень 1991 року». У другому пункті ставилося завдання «Раді міністрів – уряду Російської федерації» щодо розробки в короткій термін державної програми забезпечення статусу міста Севастополя, а також визначалися відповідні завдання іншим органам влади. **В останньому, п'ятому пункті постанови, російські депутати зазначили**

необхідність «зادля недопущення політичної напруги просити Уряд України відкликати передислоковані в район міста Севастополя підрозділи спецчастин».

У відповідь Верховна Рада України ухвалила постанову «Про постанову Верховної Ради Російської Федерації «Про статус міста Севастополя». Визнавши постанову ВР РФ агресивним політичним актом російських парламентарів проти України, українські народні обранці засвідчили, що вони не ототожнюють «позиції російських парламентарів з волею російського народу» і запропонували москвитам «скасувати постанову, здатну похитнути підтвержені багатовіковою історією братерські взаємини між українським та російським народами». Україна тоді зберігала віру в добросусідські взаємини і мирну перспективу.

Натомість такої віри не було ні в російському уряді, ні в політикумі. Ситуація й надалі розвивалася у попередньому руслі, тобто у наступні роки Верховна Рада РФ прийняла ще низку документів, які так чи інакше зачіпали проблему Криму.

На сьогодні очевидно, що кардинальним рухам щодо Криму з російського боку завадила політична криза 1992-1993 років. Вона ознаменувалася конфліктом між президентом РФ Б. Єльциним і ВР РФ, вилилася у відкрите протистояння та, зрештою, завершилась розстрілом будівлі російського парламенту за наказом президента. Під час протистояння і масових заворушень загинуло більше 150 росіян і біля 400 було поранено. Варто звернути увагу на те, що тоді російські комуністи об'єдналися з російськими ж нацистами і мали шанс дорватися до влади та встановити диктатуру ще на початку існування пострадянської РФ. Плакати на кшталт «Ми рускіє! С намi Бог!», штурмовики «Російської національної єдності» («баркашовці») у характерній формі з фашистським вітаням на вулицях Москви, заклики про «велічіє» Росії – все це тоді здавалося тимчасовим, випадковим, ганебним, однак саме це потім виявилось справжнім обличчям нової Московії.

Сплеск специфічної інформаційно-медійної активності щодо Криму в російських ЗМІ відбувся у 1994 році, коли на півострові, відповідно до тодішньої конституції АРК, відбулися вибори президента Республіки Крим. Перемогу тоді отримав представник блоку «Росія» Юрій Мешков, передвиборча кампанія якого будувалася на антиукраїнській істерії. За рік Верховна Рада України цю посаду скасувала, Мешков був депортований до РФ, півострів повернувся до українського «порядку денного» [7]. Та медійно-ментальна кампанія під загальним гаслом «політична криза в Криму» ще довго мала наслідки для України. Тим паче, що до хору суто російських ЗМІ доєдналися кримські медіа. Передусім тут варто відзначити газету Чорноморського флоту «Флаг Родіни», яка пори те, мала бути абсолютно нейтральною до політичних подій (флот тоді мав подвійне підпорядкування), зайняла місце рупора кремлівської

пропаганди. Публікації військової газети мали чітко виражений антиукраїнський характер, автори опиралися передусім на імперські традиції Росії, при цьому безпелляційно дискредитуючи ідеї української державності та права України на свою частину Чорноморського флоту. Всі ці пропагандистські наративи вкладалися в голови пересічних кримчан, значна частина яких і так перебувала в активному інформаційному просторі Кремля, задля формування стійкої громадської думки про те, що «Крим – це Росія», а Україна – тимчасове явище.

Утім, гальмування відкритої агресії проти України та АРК сталося в результаті того, що невдовзі Росія занурилася в тривалий період національно-визвольних (з боку народу Ічкерії) чеченських війн 1994-1996 та 1999-2009 років. Це значною мірою сповільнило рух Кремля до загарбання Криму. Більше того, у 1997 році, під час візиту Б. Єльцина до Києва, був підписаний Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією. Сторони зобов'язалися будувати подальші «відносини одна з одною на основі принципів взаємної поваги суверенної рівності, територіальної цілісності, непорушності кордонів, мирного врегулювання спорів, незастосування сили або загрози силою...». Це уповільнило публічні рухи Кремля щодо «відновлення історичної справедливості» по відношенню українських теренів, однак лише приховало явний історичний месіонізм, який продукувався в публічному просторі України через культурні, літературні, мистецькі тощо агресії.

Основною умовою Москви набуття чинності Договору була ратифікація Верховною Радою України угод щодо Чорноморського Флоту, після довгого переговорного процесу щодо його розподілу. Базою ЧФ РФ, на вимогу росіян, визнавався Севастополь. Таким чином була закладена ще одна міна, яка мала підірвати Крим з середини. І вона свого часу, у 2014 році, спрацювала.

Слід сказати, що перемовини щодо розподілу Чорноморського флоту супроводжувались постійним тиском Кремля в інформаційному просторі України. А тоді, в 90-х роках, ми практично перебували в зоні абсолютного медійного впливу Москви і будь-який кремлівський меседж негайно втовкмачувався в голови пересічних українців. До прикладу, «в 1997-1998 рр. на 100 тисяч громадян України припадало 54 російських і лише 7 українських періодичних видань». Це пояснюється, зокрема й тим, що російські ЗМІ для одержання ліцензії «на друкування й поширення в нашій державі додали до своїх назв індекс «в Україні» (Аргументы и факты в Украине), «Известия в Украине», «Московский комсомолец в Украине» та інші), однак від цього «українськими за змістом не стали» [8]. В Криму російська преса займала домінуючі позиції. У 2000-х роках «під час проведення до окупації мовного дослідження в Криму із 1317 газет АРК – 910 (69,1 %) газет, які потрапили до дослідження, виходили виключно російською мовою. 212 газет (16,1%)

публікували матеріали російською та українською (з переважанням першої) мовами... Загальна частка газет із російською мовою публікацій становила 88,3%» [9]. Звісно, не всі кримські газети, які виходили російською мовою, займали відверто кремлівську позицію, однак російська тематика займала значну частку видань, чого априорі було достатньо для формування відповідної громадської думки.

Таким чином певна частина українського суспільства не лише сприймала російську аргументацію, а й оперувала нею у повсякденні. Кремлівський вплив на українців став зменшуватися лише після 2014 року, коли українська влада стала забороняти російські ЗМІ та мовлення російського телебачення, звинувативши його у поширенні пропаганди війни.

З чеченських терористично-варварських війн РФ вийшла з потужним імперським оскалом, закривавлена жертвами власних народів і намірами й надалі агресивно відновлювати колишню російсько-радянську територіальну «велич». Для цього Москва активно продукувала дискурси «рятування» росіян, які нібито зазнавали принижень на територіях незалежних держав, що постали на теренах колишнього СРСР. Насправді московський месіонізм був націлений на тероризування та окупацію цих держав. Щоправда, тоді цього практично ніхто не помітив, адже на зміну компартійному демократу Б. Єльцину прийшов молодий кадебіст Володимир Путін. Фактично відбулася передача влади за принципом корпоративного наступництва, де виборчий процес був умовним. Однак російський народ це сприйняв як належне, оскільки до цього медійні жахи другої чеченської війни, вибухи будинків у Москві та інших містах у вересні 1999 року, які вчинила ФСБ, підготували росіян до «твердої», тобто мафіозно-чекістської руки у Кремлі. Власне, на цих аспектах і була побудована вся умовно-демократична передвиборча кампанія Путіна.

Попри демократичні заяви «молодого» Путіна, які він, зокрема, озвучив у першому посланні до Федеральних зборів РФ – реформа влади, вільний ринок, ефективна держава, диктатура закону – в Кремлі не полишали намірів щодо «реінкарнації» Криму до Росії. І не лише намірів.

У 2003 році Путін відвідав Україну чотири рази, перший раз – у січні, останній – у грудні. Цей рік взагалі був активний на двосторонні відносини, тим паче що його оголосили роком Росії в Україні і таку подію відкривали президенти України і Росії у Києві, в Національному палаці «Україна».

У своїй промові В. Путін говорив про великі можливості розвитку відносин «на принципово іншій, політичній базі». До вересня розвиток відносин переріс у відкритий конфлікт з боку Росії. І розпочався він з інформаційно-медійної операції росіян, які в порушення існуючої правової бази, зокрема договору про кордон, направили телевізійну групу телеканалу НТВ на острів Коса Тузла. Там московські телевізійники, які

проникли туди без дозволу, провели провокаційне опитування місцевих мешканців щодо їхнього ставлення до ймовірного приєднання острова до Росії. Тим часом з боку Росії 29 вересня розпочалося активне відсипання греблі до острова, щоб з'єднати його з російським берегом. Робота велася у три зміни і щодня вдавалося споруджувати по 150 метрів греблі. Очевидно, що подібне рішення приймалося на найвищому рівні (16 вересня у Краснодарі побував В. Путін і обговорював з місцевим губернатором О. Ткачовим будівництво дамби [10]) і це була перевірка української влади на реакцію щодо загарбання. Ця гібридна агресія мала намір перевірити стан державництва України, тобто наскільки наша країна здатна втримати владу та захистити суверенітет.

Паралельно в російських ЗМІ розгорнулася інформаційна кампанія щодо подій довкола острова. Так, ще 23 вересня «Независимая газета» писала: «...планом взаємодії міністерств та відомств з приводу вирішення дипломатичних завдань в Азово-Чорноморському регіоні, підписаним В. Путіним, передбачається взяття під свій контроль спірних островів...». 30 вересня в ефірі телеканалу Краснодарської телекомпанії «ТВЦ» губернатор краю О. Ткачов без зайвих політичних реверансів заявив про мету Кремля – узяти під свою юрисдикцію острів Тузла. Російські ЗМІ розвернули інформаційну кампанію щодо «російськості» острова і необхідності повернути його до складу РФ.

Вже першого жовтня «Комсомольская правда», тоді одна з найпопулярніших газет в РФ, та й в Україні також, опублікувала статтю «Росія прирастає косою Тузла». Ідея там проводилася досить проста і водночас емоційно приваблива для росіян «що до нашого берега приєднано, то, отже, наше».

На події негайно відреагувало МЗС України, яке 30 вересня направило МЗС Росії ноту протесту. Шостого жовтня міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко здійснив поїздку до Москви для з'ясування ситуації щодо конфлікту. Однак темп робіт з російського боку не падав, а тому конфлікт став набирати масштабів.

Тим часом російська преса змінює тональність публікацій. Так, та ж «Комсомольская правда» 15 жовтня публікує статтю «Україна погрожує Росії війною». У ній розповідається, що тепер будівництво дамби ведеться на прохання місцевих жителів, за запевненнями експертів море стало чистішим, а офіційні особи запевняють, що вони не претендують на чужі землі, а прагнуть зберегти своє. Однак, пише газета, ці пояснення українську сторону не задовольняють і з парламента звучать погрози про можливий військовий конфлікт.

Президент України Леонід Кучма терміново перериває візит у Латинську Америку і прямує на Тузлу. Відбувається зустріч президентів Росії й України. Будівництво дамби припиняється 23 жовтня за 100 метрів від українського берега. Але аж у липні 2005 року пресслужба МЗС

України оголосила, що Росія визнала приналежність Україні острова Коса Тузла і «вод навколо нього».

Однак у РФ були іншої думки щодо цього і у відповідь у МЗС РФ заявили, що «правовий статус острова Тузла залишається невизначеним». Ця гібридна «невизначеність» Кремля щодо Криму постійно підігрівалася у російських ЗМІ і автоматично транслировалася в Україну. Після 2004 року, коли в Україні відбувся Помаранчевий майдан, в Росії до висвітлення подій в Україні підходять вже на «промисловій» основі. Так, московський режисер Аркадій Мамонтов зняв цілу низку документальних фільмів про те, як «прибічники бандерівців захоплювали владу в одних регіонах, і як те, хто не прийняв ідеї фашизму і націоналізму, захищали свій спокій в інших містах»: «Майдан», «Олигарх», «Юго-Восток», «Острів Крим», «Бандеровці», «Ожог», які «крутилися» на центральних і регіональних телеканалах. Практично всі російські ЗМІ як центральні, так і регіональні, писали про Майдан-2004 в негативному ракурсі. Було зрозуміло, що кремлівську владу відверто лякає навіть думка про можливість повторення подібних виступів у РФ. Особлива увага на Московії приділялася ролі ЗМІ у здійсненні «кольорових революцій», тому спецслужбами відпрацьовувалася відповідна технологія недопущення громадянських протестів та переходу до тотального управління російськими засобами масової інформації. Очевидно, що під впливом подій в Україні у 2004-2005 роках у Москві вирішили створити державну пропагандистську багатомовну телекомпанію, орієнтовану на закордонну аудиторію. І в 2005 році постала RT (Russia Today) із закордонними філіями, в яких працювали місцеві журналісти. Очолила телеканал «Russia Today». російська пропагандистка путінізму, головна редакторка інформаційного агентства «Россия сегодня» Маргарита Симоньян. Через підтримку путінської геноцидної агресії проти України нині ця особа перебуває під санкціями 27 країн ЄС, Великобританії, Канади, Швейцарії, Австралії, Японії, України, Нової Зеландії. Однак RT, як і інші російські пропагандистські ЗМІ, до 2022 року, моменту початку широкомасштабної агресії Кремля проти України, потужно формували російський «порядок денний» в інформаційному просторі Європи та інших країн світу, зокрема й щодо Автономної Республіки Крим.

Ще у 2008 році колегія Держкомтелерадіо, розглядаючи питання «Про стан інформаційного простору Автономної Республіки Крим», зазначила, що «в контексті забезпечення національної безпеки України в інформаційній сфері» ситуація «викликає значне занепокоєння. Територія півострову перебуває під потужним інформаційним впливом сусідніх країн. На території автономії проводяться інформаційно-психологічні кампанії, які дезінформують суспільство, несуть загрозу територіальній єдності країни, стоять на заваді проведенню державної політики у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції» [11].

Протягом тривалого часу комунікаційно-контентний вплив Кремля в Криму здійснювався майже безперешкодно. Цьому, зокрема, сприяли відповідні технології, які застосовувалися російськими журналістами відкрито та приховано. Серед таких технологічних аспектів зафіксовані, зокрема, такі [12]:

- оперативність донесення позиції Кремля до населення Криму (гра на випередження);
- миттєва реакція на політичні та економічні події, зокрема ті, в яких позиція РФ є вигідною;
- масовий характер представлення кремлівської версії подій, що допомагало формувати бажане уявлення про події;
- викривлення та переписування історії, підміна понять;
- використання медіаторів (лідерів думки), що створювало ефект достовірності;
- техніка констатації факту, тобто коли бажане демонструвалось як факт і надалі не підлягало сумніву;
- застосування прийомів хибної аналогії, що мислення людини спрямовується на псевдологічні послідовності;
- використання техніки емоційного резонансу як спосіб створення у широкій аудиторії антиукраїнських настроїв.

Ці та інші технологічні прийоми російські ЗМІ відшліфовували протягом десятиріч на території Криму. І тому вклад журналістів – путінських пропагандистів – в загарбання півострова надзвичайно потужний. Після початку окупації АРК путінці вдавалися переважно до перевіреного прийому – інформаційної блокади півострова. Відтак, станом на 2021 рік кількість медіа в Криму скоротилася на 80 % [12]. Для донесення до населення «лінії Кремля» багато ЗМІ не потрібно.

Отже, Кремль з 1991 року застосовував увесь комплекс гібридно-месіанських агресій в царині права, дипломатії, територіальних посягань, псевдовибірчих рухів та законодавчих рішень, культурної експансії, комунікаційно-контентного домінування проти України й, передусім, проти Криму для досягнення однієї мети – повторного загарбання півострова. Ця мета була і є ідеєю-фікс трьох президентів РФ та їхніх соратників. Москва традиційно розглядала Крим як воєнну базу (ядерну зокрема) для створення загрози передусім НАТО. Однак всі свої агресивні дії Кремль приховував під гаслами рятування кримчан, тобто задіював гібридно-месіанські агресії, які мали успіх в публічному просторі багатьох країн світу.

Завдяки комунікаційно-контентним впливам на населення ідея Кремля про повернення Криму до «рідної гавані» – Росії, стала матеріальним для мільйонів пересічних росіян. Наразі після десяти років агресії Московії проти України, з яких два припадає на широкомасштабну геноцидну агресію, гасло «Крым – исконно русская земля» залишається

непохитним для значної кількості росіян. Змінити цю позицію можуть лише успішні дії Збройних Сил України на полі бою та потужна підтримка нашої країни з боку союзників.

Список використаних джерел:

1. Американський президенціалізм: інститут глави держави в США у персоналіях від зародження до сьогодення. Біографічна енциклопедія / О. В. Бабкіна, С. М. Дерев'яно, М. П. Требін та ін.; за наук. ред. Н. М. Хоми. Львів: Новий Світ-2000, 2018. 369 с. С. 325.
2. Плохій С. Остання імперія. Занепад і крах Радянського Союзу. Пер. з англ. Я. Лебеденка, А. Сагана. Харків: Книжковий Клуб «Клуб сімейного Дозвілля», 2019. 512 с.
3. Добродум О. В. Російський месіанізм: деякі характерологічні особливості. *Гілея: науковий вісник*. Вип. 141(2). С. 45-47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2019_141%282%29__11
4. Мартин Тері. Імперія національного вирівнювання. Нації та націоналізм у Радянському Союзі (1923-1939). Наукове видання. СП «Часопис «Критика», 2013. 639 с. С.15.
5. Любовець О. Фантомні болі Імперії. Чи могла Україна втратити Крим у 1990-х. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2014/06/17/143288/>
6. «Мешковщина» як перший пострадянський триумф популізму в Криму. URL: <https://ua.krymr.com/a/krym-yuriy-meshkov-referendum-konstitukatsiya-ukraina-rossiya-populizm/31681064.html>
7. Діак І.В. Україна – Росія: (Історія та сучасність): Наук. вид. К.: 2000. 400 с.
8. Юксель Г.З. Кримська інформаційно-медійна парадигма у контексті окупації півострова (лютий 2014 – лютий 2022 рр.) Трансформація медійної сфери та інформаційна політика України. Монографія. Київ: ТОВ «Видавничий дім «АртЕк». 2023. 564 с.
9. Литвин М. Лінія розмежування. К.: Гамазин, 2019. 396 с.
10. Про стан інформаційного простору Автономної Республіки Крим. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr_19603-08#Text
11. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії : аналіт. доп. / за заг. ред. А. Баровської. К. : НІСД, 2016. 109 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-06/inform_vukluku.pdf
12. У Криму на 80% скоротилася кількість медіа за 7 років окупації – голова Управління з розвитку кримськотатарських ЗМІ. URL: <https://detector.media/community/article/187202/2021-04-20-u-krymu-na-80-skorotylasya-kilkist-media-za-7-rokiv-okupatsii-golova-upravlinnya-z-rozvytku-krymskotatarskykh-zmi/>

Чорноморський флот як інструмент збройної агресії Росії проти України під час анексії Криму і Севастополя у лютому – березні 2014 року

Печенюк І. С.,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри історії війн і воєнного мистецтва, полковник, Національний університет оборони України, (Київ, Україна)

Фурман І. І.,

доктор історичних наук, професор, начальник кафедри історії війн і воєнного мистецтва, капітан I рангу, Національний університет оборони України, капітан I рангу (Київ, Україна)

Лютневі події 2014 р. в Україні (протестні рухи, які увійшли в історію як Революція Гідності) завадили здійсненню планів російської «мирної» експансії в Україні, зокрема територіальної та військової. Наприклад, замість виведення російського Чорноморського флоту з території України відповідно до умов базових Угод, Росія, згідно з підписаною у 2010 р. «Харківською угодою», навпаки почала нарощувати кількість військової техніки, озброєння й особового складу та посилювати свій вплив на півострові. В результаті Чорноморський флот став одним з потужних засобів військової агресії Росії проти України, анексії Автономної Республіки (АР) Крим і м. Севастополя у лютому - березні 2014 р. [19].

Нова українська проєвропейська влада могла переглянути неконституційні домовленості, що суперечили національним інтересам України [6, с. 188]. Це стало однією з причин, яка змусила російське керівництво розпочати відкриту збройну агресію проти України. Так, напередодні агресії можна було спостерігати, як російські телевізійні канали почали відверту «підготовку суспільної думки» до потреби «втрутитися у бардак», що відбувався в Києві, придушити виступи «націоналістів», «хунти» і «фашистів». Колишній радник В. Путіна економіст А. Ілларіонов у лютому 2014 р. зазначав, що Росія почала підготовку до розчленування України за прикладом того, як від Грузії були відділені Абхазія та Південна Осетія. Він озвучив чотири варіанти дій Росії щодо України: перший – повний контроль над усією Україною за допомогою особи, яка буде користуватися довірою усієї країни (найменш імовірний варіант); другий – федералізація чи конфедерація України (основний варіант); третій – встановлення контролю над найбільш важливими районами: Миколаєвом, Одесою, Луганськом, Донецьком, Харковом, Севастополем (якщо не вдасться встановити

контроль над усім Південним Сходом); четвертий – захоплення Криму чи тільки Севастополя [12; 18, с. 56].

У лютому–березні 2014 р. всупереч усім нормам і принципам міжнародного права, укладеним двостороннім угодам з Україною, російські війська окупували Крим і 1 березня самопроголошений «голова Ради міністрів АР Крим» Сергій Аксьонов звернувся до президента Російської Федерації посприяти у «забезпеченні миру і спокою» на території Криму. Того ж дня у відповідь на це звернення російський президент направив до Ради Федерації пропозицію про введення російських військ у Крим. Обидві палати Державної думи Російської Федерації проголосували за введення російських військ на територію України. Аксьонов також як «верховний головнокомандувач АР Крим та Севастополя» зачитав свій наказ, в якому зазначалося: «Наказую всім військовослужбовцям ВМС Криму, які несуть службу на території Криму та Севастополя, вважати такими, що не підлягають виконанню будь-які рішення, накази та розпорядження самопроголошених органів та посадових осіб України, в тому числі незаконно призначеного міністра оборони Тенюха І. І.. Не приймати до виконання будь-яких наказів щодо використання зброї до отримання моїх власних розпоряджень. Забезпечити обов'язкове виконання моїх наказів...» [8]. Водночас новопризначений 1 березня командувач ВМС ЗС України контр-адмірал Денис Березовський перед численними мас-медіа, переважно російськими, зрадив Український народ і вірність Військовій присязі та склав присягу на вірність «жителям АР Крим та міста Севастополя». «Клянуся виконувати накази верховного головнокомандувача АР Крим та Севастополя... мужньо захищати життя та свободу мешканців АР Крим та Севастополя» – проголосив контр-адмірал Д. Березовський [14; 17].

Починаючи з 1 березня, російські війська розпочали масштабні силові акції, спрямовані на блокування українських військових частин і кораблів на території Криму та Севастополя, захоплення адміністративних будівель, приміщень, контроль транспортних магістралей, аеродромів та інших стратегічно важливих об'єктів. Координаційний центр роботи з українськими військовими частинами був організований на базі штабу Чорноморського флоту, в якому спрямовувалася діяльність «вежливих людей», «казаков», «ополченцев», а також місцевих і прибулих священників Російської православної церкви й Української право-славної церкви московського патріархату. Російські священники почали «бій за душі» українських військовослужбовців: проповідували про дружбу між «братніми народами», про неприпустимість того, щоб пролилася кров, пропонували скласти зброю і здатися. Деякі кримські храми Української православної церкви московського патріархату в дні жорсткого протистояння перетворювалися на казарми і навіть склади зберігання зброї [13].

Блокування українських військових частин і кораблів загалом тривало до 19–24 березня, після чого вони здалися росіянам або були

захоплені їх військами. Українським військовослужбовцям надали можливість залишити окупований півострів. Активних учасників протестів і зрадників України було нагороджено медаллю «За возвращение Крыма 20.02.14–18.03.14». Знаково, що цю медаль на сьогодні можна вільно придбати за 499 рублів (ціна за зраду! – *авт.*) разом із посвідченням, як й інші нагороди, присвячені «поверненню» Криму до Росії [9].

У контексті цього зазначимо, що із 13 468 військовослужбовців ЗС України, які перебували в Криму в 2014 р., не зрадили і залишилися вірні своєму народові лише 3 990 осіб (29,6%), із 10 936 працівників МВС України – всього 88 осіб (0,8%), із 1 870 прикордонників – лише 519 осіб (29,7%), із 2 240 працівників Служби безпеки України – всього 242 особи (10,8%), із 527 офіцерів і прапорщиків Управління держохорони – лише 20 осіб [1; 15]. Списки особового складу російського Чорноморського флоту поповнилися на 9 200 осіб [2].

11 березня розпущена Верховна Рада Автономної Республіки Крим під контролем «зелених чоловічків» прийняла Декларацію незалежності Автономної Республіки Крим та міста Севастополя [4], яка проголосила Автономну Республіку Крим та місто Севастополь суверенною державою – «Республікою Крим», в якій місто Севастополь мало б спеціальний статус (рішення підтримали 78 з 81 присутніх депутатів кримського парламенту). Положення документа передбачають, що у разі, якщо на референдумі, запланованому на 16 березня, буде ухвалене рішення про входження Криму до складу Росії, Республіку Крим «буде оголошено незалежною та суверенною державою з республіканською формою правління». «Республіка Крим як незалежна і суверенна держава... звернеться до Російської Федерації з пропозицією про прийняття Республіки Крим на основі відповідного міждержавного договору до складу федерації як новий суб'єкт Російської Федерації». Цього ж дня декларацію підтримала Севастопольська міська рада [3; 10]. Документ суперечить Конституції України, Конституції Автономної Республіки Крим, у яких Автономна Республіка Крим та місто Севастополь визнаються невід'ємними частинами України, а зміна території України можлива лише після відповідного результату Всеукраїнського референдуму. Зазначений документ прийняли в умовах російської інтервенції в Крим та під тиском озброєних осіб, які захопили Верховну Раду Криму.

16 березня з допомогою російських військ, російських козачих загонів (у ці дні в Криму тільки офіційно перебувало 1 тис. «казаків», а насправді – до 6 тис. [7]) і місцевих «ополченцев» відбувся так званий загальнокримський референдум про статус Криму із заздалегідь сформованими результатами та явно завищеною явкою виборців. Фактично проведенням цього псевдореферендуму прагнули легітимізувати захоплення частини території України. На псевдореферендум виносили два питання: про входження Криму до складу Росії на правах суб'єкта Російської Федерації та

про відновлення Конституції Республіки Крим від 1992 р. і залишення Криму в складі України. У м. Севастополь пройшов окремий референдум, оскільки місто не входило до складу АР Крим. Організація Об'єднаних Націй, Співдружність Незалежних Держав, Європейський Союз та Організація з безпеки і співробітництва в Європі своїх офіційних спостерігачів на так звані референдуми не надсилали. Організатори оголосили результати псевдореферендуму, які продемонстрували, що за приєднання до Росії в АР Крим буцімто проголосувало 96,77% учасників голосування, у Севастополі – 95,6%. На сайті ради при президентові Росії з питань розвитку громадянського суспільства та прав людини на короткий час з'явилася інформація, що у референдумі взяло участь не більше 30%, з яких близько 50% висловилося за приєднання до Росії [11], дані про явку 30–40% виборців оприлюднив заступник голови Меджлісу кримськотатарського народу Ахтем Чийгоз [20].

18 березня у Москві самопроголошені керівники АР Крим і м. Севастополя підписали «Договір між Російською Федерацією та Республікою Крим про прийняття до Російської Федерації Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів». Цим псевдодоговором у складі країни-окупанта утворювалися нові суб'єкти – Крим і місто федерального значення Севастополь. Кордон так званої Республіки Крим на суші, пов'язаний із територією України, визначався Державним кордоном Російської Федерації. Розмежування морських просторів Чорного та Азовського морів повинно було б здійснюватися «на основі міжнародних договорів Російської Федерації, норм та принципів міжнародного права» (ст. 4) [5]. 20 березня договір був ратифікований Держдумою Росії, а 21 березня – Радою Федерації, і набув чинності. 11 квітня відповідні зміни були внесені до конституції Російської Федерації.

Рада національної безпеки та оборони України ухвалила рішення «визнати доцільною передислокацію військових частин, підрозділів, установ та інших формувань, працівників правоохоронних органів України, які проходять службу, працюють на тимчасово окупованій території АР Крим та міста Севастополь, в інші регіони України», а також провести евакуацію з Криму і Севастополя сімей військовослужбовців, працівників військових частин, підрозділів, установ і організацій Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів, державних службовців та окремих категорій громадян України, які виявили бажання покинути тимчасово окуповані території АР Крим. 24 березня Голова Верховної Ради України, виконуючий обов'язки президента України Олександр Турчинов, за рішенням Ради національної безпеки та оборони України, підписав відповідний указ [16].

Підсумовуючи зазначимо, що Революція Гідності та події, які в подальшому розгорнулися в Україні зірвали плани «мирної» експансії країни-окупанта та спровокували військовий (збройний) захват частини

української території, зокрема Криму та міста Севастополя. Особливу роль здійсненню цих планів російське керівництво надавало Чорноморського флоту, який базувався в Україні з перших днів нашої незалежності, а з підписанням у 2010 р. «Харківської угоди» почав нарощувати свої спроможності у військовій техніці, озброєнні й особовому складу та посилювати свій вплив на півострові.

Водночас російська влада для досягнення поставлених цілей вдалася до використання «вежливих людей», «зелених человечков», «казаков», «ополченцев», а також послуг місцевих і прибулих священників Російської православної церкви та Української православної церкви московського патріархату. Безпосереднє керівництво та координацією дій зазначених структур щодо масштабних силових акцій, спрямованих на блокування українських військових частин і кораблів у Криму та Севастополі, захоплення адміністративних будівель, приміщень, контроль транспортних магістралей, аеродромів та інших стратегічно важливих об'єктів здійснював штаб російського Чорноморського флоту.

Отже, зазначене свідчить, що російське керівництво заздалегідь планувало та виношувало план з анексії українського Криму та залучило для цього наявний в її розпорядженні потенціал.

Список використаних джерел:

1. Бурба: Анализ показывает, что в 2014 году был не просто захват Крыма. Россия готовилась годами. Интервью Д. Гордона с В. Бурбой. YouTube-канал «В гостях у Гордона». 08.02.2022. URL : <https://gordonus.com/news/crimea/burba-analiz-pokazyvaet-chto-v-2014-godu-byt-ne-prosto-zahvat-kryma-rossija-gotovilas-godami-1594353.html>
2. В Крыму осталось около 14 тыс. украинских военных, – Селезнев. *Пульс Киева*. 07.03.2015. URL : <https://web.archive.org/web/20160311051828/>; <http://society.puls.kiev.ua/incident/314422.html>
3. Верховна Рада Криму на закритому засіданні прийняла «декларацію про незалежність». *Дзеркало тижня*. 11.03.2014. URL : <https://web.archive.org/web/20140312024943/>; <http://dt.ua/poli-tics/verhovna-rada-krimu-na-zakritomu-zasidanni-priynyala-deklaraciyu-pro-neza-lezhnist-139354.html>
4. Декларация о независимости Автономной Республики Крым и г. Севастополя от 11 марта 2014 года (Действие остановлено в соответствии с Указом Президента Украины от 14 марта 2014 года № 296/2014).
5. Договор между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов от 18 марта 2014 года. URL : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_160398/
6. Задорожний О.В. Анексія Криму – міжнародний злочин: монографія / Укр. асоц. міжнар. права, Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, каф. міжнар. права. Київ: К.І.С., 2015. 576 с.

7. Клименко А. Окупація Криму: як це було. Розповідь очевидця. *Майдан закордонних справ*. 19.02.2018. URL : <https://www.mfaua.org/uk/publications/okupatsiia-krymu-ia-k-tse-bulo-rozpovid-ochevydtsia>
8. Командуючий ВМС України Березовский нарушил присягу. *Украинская правда*. 02.03.2014. URL : <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/03/2/7017137/>
9. Медаль За Возвращение Крыма 20.02.14–18.03.14 (МО РФ). *Мир фалеристики*. URL : <https://www.mir-faleristiki.ru/catalog/krym-lnr-dnr/medal-za-vozvrashchenie-kryma-20-02-14-18-03-14-ministerstvo-oborony-rf.html>
10. Парламент Криму ухвалив Декларацію про незалежність. *BBC News Україна*. 11.03.2014. URL : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2014/03/140311_crimea_rada_decisions_sx.shtml
11. Під час псевдореферендуму в Криму насправді лише 15 % громадян хотіли приєднання до РФ. *УНІАН*. 05.05.2014. URL : <https://www.unian.ua/politics/914467-pid-chas-psevodoreferen-dumu-v-krimu-naspravdi-lishe-15-gromadyan-hotili-priednannya-do-rf.html>
12. Путин: «Украина – историческое недоразумение». *Livejournal*. 01.02.2014. URL : <https://graqdanin.live-journal.com/580432.html>
13. Розслідування «Медузи»: як московська Церква за наказом Міноборони Росії допомогла захопити Крим. *ZBRUC.eu*. 16.03.2020. URL : <https://zbruc.eu/node/96277>
14. Руденко А. Чому у 2014 році «Крим врятувати вже було неможливо»? Відповідає Сергій Гайдук. *Крым.Реалии*. 04.03.2021. URL : <https://ru.krymr.com/a/zahvat-kryma-rossiy-2014-sergey-gayduk-intervyu/31131246.html>
15. Турчинов назвав шокуючі цифри зрадників у Криму в 2014 році. *TCH*. 10.04.2017. URL: <https://tsn.ua/ru/politika/turchinov-ozvuchil-shokiruyuschie-cifry-predateley-ukrainy-v-krymu-v-2014-godu-839225.html>
16. Турчинов підписав указ про виведення військових із Криму. *ZN.ua*. 24.03.2014. URL : <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/turchinov-pidpisav-ukaz-pro-vivedennya-viyskovih-iz-krimu-140325.html>
17. Украинский флот переходит на сторону Крыма / Oleg Kashin. Видео *YouTube*. 02.03.2014. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=Zt9efnLV4UY>
18. Фурман І.І, Дузь-Кратченко О.П. Експансія Російської Федерації в Україні 1991–2014 рр. як складова загальної стратегії ліквідації української державності. *Воєнно-історичний вісник: зб. наук. праць Нац. ун-ту оборони України*. 2019. № 4 (34). С. 46-67.
19. Харківські угоди: ексміністру оборони Єжелю оголосили підозру за сприяння окупації Криму. *Укрінформ*. 08.08.2022. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3546009-harkivski-ugodi-eksministru-oboroni-ezelu-ogolosili-pidozru-za-sprianna-okupacii-krimu.html>

20. Явка виборців на псевдореферендумі в Криму була максимум 30-40 відсотків – Меджліс. *Укрінформ*. 17.03.2014. URL : [https://web.archive.org/web/20140518060103; http://www.ukrinform.ua/ukr/news/yavka_vibortsiv_na_psevdoreferendumi_v_krimu_bula_maksimum_30_40_vidsotkiv_medglis_1918585](https://web.archive.org/web/20140518060103/http://www.ukrinform.ua/ukr/news/yavka_vibortsiv_na_psevdoreferendumi_v_krimu_bula_maksimum_30_40_vidsotkiv_medglis_1918585)

Семіотичні партизани в Криму в 2014-2023 роках

Кубявка М.Б.,

кандидат технічних наук, начальник відділу проблем педагогіки у військовій сфері науково-дослідного управління військово-гуманітарних досліджень науково-дослідного центру, підполковник, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Пирогов К. О.,

науковий співробітник науково-дослідного відділу дослідження проблем психології науково-дослідного управління військово-гуманітарних досліджень науково-дослідного центру, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Семіотичні партизани – це група людей (або одна особа), що вступають у боротьбу проти окупаційної влади через зміну інформаційного ландшафту. Вони використовують «слабкі» методи опору, такі як графіті, листівки та інші форми візуальної та текстової комунікації, щоб висловити свою незгоду та вплинути на думку громадськості. На окупованій території, зокрема в Криму з 2014 року, окупаційна влада намагається контролювати інформаційний потік, змінюючи або приховуючи факти та події, що стосуються ситуації на місцях. У цьому контексті семіотичні партизани відіграють важливу роль у протистоянні цензурі та маніпуляціям. Графіті на стінах, вуличні малюнки, листівки, розкладені в місті, або інші форми вуличної агітації стають засобом вираження незгоди та протесту. Ці форми комунікації можуть передавати повідомлення про порушення прав людини, політичні репресії чи викривати інформаційні маніпуляції окупаційної влади. Окрім цього, семіотичні партизани можуть використовувати інтернет та соціальні мережі як майданчик для розповсюдження альтернативної інформації та організації опозиційних заходів. Хоча ці методи можуть здаватися «слабкими» у порівнянні зі збройним

протистоянням, вони мають потужну силу впливу на громадську думку та дозволяють зберегти живими дух супротиву та надії на зміни.

Графіті і стікери цікавлять нас у цьому дослідженні не в сенсі своєї краси і художнього наповнення, а як спосіб висловлювання. Стікер, надпис на банкноті, видозмінена іграшка – це спосіб говорити з тими, хто підтримує Україну та проти російської окупації Криму. Це – протест одинаків. Він не може спинити бомби та каральні методи окупаційної влади, але може – в теорії – показати, що таких одинаків не так вже й мало. Саме тому люди виставляють у публічному просторі знаки свого інакомислення. І тому можна назвати авторів стріт-арта – семіотичними (тобто «знаковими») партизанами.

Висловлювання через стріт-арт за змістом можна поділити на п'ять типів: загальні прямі послання «ні війні» *urbi et orbi*, закиди та викриття, звернені до тих, хто підтримує війну та окупацію півострова, емоційна рефлексія у пошуках прихильників («Мені теж страшно») та комеморативні послання (не можна забувати про жертви). Але також висловлювання можна поділити за іншою ознакою: наскільки вони є прихованими або відкритими. Деякі відмовляються від свого «голосу» і вдаються до чужого, використовуючи цитати: разом із супротивниками сьогоденної війни та окупації говорить Ремарк, Мандельштам, Ландау, Сахаров (тип «авторитетні послання»). Якщо звичайні партизани підривають рейки, то семіотичні партизани часто прагнуть зламати офіційний сигнал влади. Вони створюють контр-послання: до офіційного послання як ось до букви Z приписують поруч букви: перед П і після Ц, і так змінюють сенс.

Щоб приховати послання від «антропологів у штатському», інші семіотичні партизани використовують різні типи кодів: маскування (послання мімікрує під невинне), кодоване послання (якщо не знаєш код, не прочитаєш), а також псевдотекст (текст демонстративно зруйнований).

Ну і нарешті, існують мета-послання: графіті, які говорять не про війну та окупацію, а про те, як ці графіті зафарбовують, тобто про цензуру.

Важливість семіотичних партизанів в інформаційному просторі окупованого Криму можна пояснити через методи пропаганди, які використовує російська влада для підтримки окупації півострова. Зокрема, одним з найважливіших методів можна виділити теорію сигналів. Сигнал означає непряму передачу інформації, в цьому випадку це означає, що російська влада каже, але продемонструвати бажає щось зовсім інше. Багатомільярдні витрати на пропаганду – це, перш за все, демонстрація сили та могутності. Така демонстрація прямо каже, що навіть якщо пропаганда використовує такі великі ресурси та випускає відверту брехню, значить, влада дуже заможна. Також, якщо цією брехнею влада здатна забити весь інформаційний простір, то це демонструє, що людину

можуть змусити споживати саме ту інформацію, яку дає влада. Подібні сигнали вказують людині її безпорадність, влада – багата й сильна, одна людина – маленька й слабка. Якщо дивитись на кремлівську пропаганду через призму теорії сигналів, то багато що стає на свої місця. Російській владі не потрібно переконувати людей в своїй правоті, їй достатньо переконати людей в тому, що бунт та боротьба проти нього марні, а будь-які спроби боротьби проти окупації заздалегідь приречені до провалу. Чим більше очевидний та дурний сигнал влада доносить до людей на окупаційних територіях, тим більше демонстративним стає це затвердження влади над місцевим населенням. Навмисно безглузді соціальні ритуали російської влади є демонстрацією того, що кремль може змусити людей підкоритись. Отже, саме з такими сигналами й борються семіотичні партизани, тим самим вносячи в інформаційний ландшафт інші думки, погляди й, найголовніше, іншу позицію.

Наразі в Криму діють партизанські рухи, такі як «Атеш», «Liberate Crimea» та «Жовта стрічка». Вони виступають проти війни та окупації півострова російськими військами, а також підтримують повернення території АР Крим до складу України. Окрім вищезазначених рухів, останнім часом на окупованому півострові дуже змінилися настрої місцевих жителів. Люди стали частіше демонструвати свою проукраїнську позицію, хтось поставив блакитну склянку та жовті квіти, хтось ще щось. Це тривало упродовж усіх 10 років окупації. Деякі жінки робили манікюр у жовто-блакитній гамі, хтось на весілля одягав сукні чи запускав жовто-блакитні повітряні кулі, як можна побачити на Рис. 5. Сьогодні це все стає більш масовим. Раніше люди говорили про деокупацію, але вона була десь далеко. На сьогодні вона все ближча. І тому така кількість людей демонструє, що вони проукраїнські і що Крим – територія України. Настрій змінився навіть у тих, хто був лояльний до російської влади. У Криму багато людей, які спокійно ставилися до Росії – конформісти, вони розчаровані російською політикою. Особливо ті, хто втратив бізнес, роботу тощо. Може, вони не стануть партизанами, але вже не люблять Росію. Вони згадують, що за України був бізнес, він працював, і все було нормально, і якщо повернеться Україна, то нічого страшного не станеться.

Рис. 1 Листівка руху #LiberateCrimea у Криму

Рис. 2 «Земля скловатою»

На Рис. 2 зображено, як до фотографії російського солдата на рекламі контрактної служби приклеєно наклейку «Земля скловатою», що є пародійним парафразом похоронного вираження «земля пухом». На оригінальному плакаті надруковано текст «Наше дело правое!» та символ Z. До плаката прикріплено похоронний вінок. Обличчя солдата обрамлене намальованим прямокутником, як траурною рамкою. Це контр-повідомлення

залишили в Севастополі, у квітні 2022 року. Отже, незгодні з політикою Кремля виражають свій протест як війні, так і російській окупації.

Рис. 3 Деокупація буде

На Рис. 3 представлено стікер, який партизанська група «Жовта стрічка» розповсюджує на території окупованого півострова. На Рис. 4 представлено ще один приклад семіотичного партизанського впливу на публічний простір у Криму, партизани з «Жовтої стрічки» розміщують не тільки листівки й стікери, а й самі стрічки на мостах. Якщо на Рис. 3 представлено пряме повідомлення, яке наголошує на беззаперчній перемозі України та деокупації Кримського півострова, то на Рис. 4 можна побачити маскування, коли повідомлення мімікрує під щось невинне, як жовта стрічка на мосту.

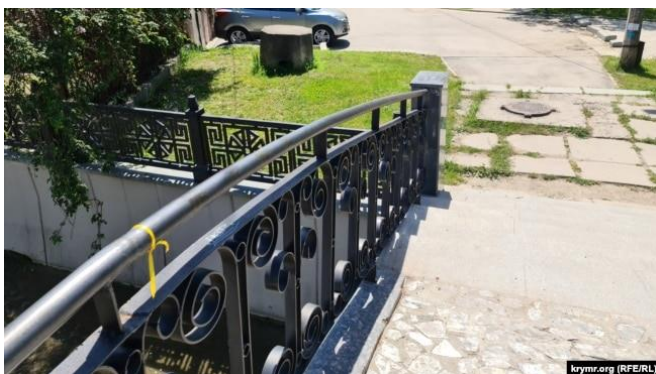

Рис. 4 Символ українського руху опору «Жовта стрічка» у Криму, Сімферополь, травень 2023 року

Рис. 5 Жителі Сімферополя запускають повітряні кульки у кольорах українського прапора на Петрівських скелях, серпень 2022 року

Свою проукраїнську позицію та незгоду з окупацією півострова семіотичні партизани проявляють через контр-повідомлення, як це зображено на Рис. 6 та Рис. 7, коли зафарбовують будівлю окупаційної адміністрації в кольори українського стяга, або малюють прапор України на гаражі людини, що підтримує окупаційний режим на території півострова Крим.

Рис. 6 Будівля російської адміністрації Євпаторії в анексованому Криму, облита жовтою та блакитною фарбами, травень 2022 року

Рис. 7 Фотографія сімферопольського гаража у кольорах прапорів України та США, яку оприлюднив кримський блогер Олександр Таліпов, який підтримує повномасштабне вторгнення Росії в Україну, 12 січня 2023 року.

Підсумовуючи, слід сказати, що партизанський рух в окупованому Криму важко недооцінити. Він – доказ того, що Крим – це Україна, скільки б окупанти не стверджували, що Крим – це російська територія. Саме семіотичні партизани борються з одностороннім домінуванням російської пропаганди в інформаційному ландшафті Криму, говорячи про те, що є й інші думки та люди, які підтримують Україну, не одні у своїй боротьбі. Після деокупації відкриється багато нової інформації про цей рух, людей, причетних до нього. І це стане новою сторінкою в сучасній історії Криму.

Список використаних джерел:

1. Крим. Реалії. <https://ua.krymr.com/> Accessed 6 Mar. 2024.
2. Huang, Haifeng. «Propaganda as Signaling.» *Comparative Politics*, vol. 47, no. 4, 2015, pp. 419–37. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/43664158>. Accessed 6 Mar. 2024.
3. «No wobble». Russian anonymous street art against war 2022/23 – A virtual exhibition. <https://nowobble.net/> Accessed 6 Mar. 2024.
4. Vexler, Vlad. The Postmodern Hell Of Russian Propaganda https://www.youtube.com/watch?v=_j6Vg7yLx54 Accessed 6 Mar. 2024.
5. Wedeen, Lisa. «Acting ‘As If’: Symbolic Politics and Social Control in Syria.» *Comparative Studies in Society and History*, vol. 40, no. 3, 1998, pp. 503–23. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/179273> . Accessed 6 Mar. 2024.

Роль структур московського патріархату в окупації Кримського півострова 2014 року

Топчій О. С.,

старший викладач кафедри політичних технологій, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Київ, Україна)

Захоплення Кримського півострова силовими структурами Російської Федерації розпочалось 20 лютого 2014 року та було організаційно оформлено протягом березня того ж року. Ця подія стала безпрецедентним та кричущим фактом порушення основних принципів міжнародного права, низки міждержавних договорів та угод. З огляду на рівень актуальних загроз, з якими наша держава стикається в період повномасштабного вторгнення Росії та окупації українських регіонів, слід звернути увагу на початковий, певною мірою підготовчий період агресії, який почався саме з Кримського півострова. Не останню роль, як чинника агресії та окупації відіграли в цих процесах структури Московського Патріархату в Україні - Кримська єпархія УПЦ МП, а також афілійовані з ними структури.

Безпосередньо факту анексії передувала багаторічна та цілеспрямована програма з русифікації та монополізації духовного життя серед православних вірян Кримського півострова. Саме релігійний чинник став одним з визначальних в зазначених процесах і став, по суті, ідеологічним супроводом агресії та анексії.

Тривалий час через структури Московського Патріархату здійснювався ідеологічний вплив та русифікацію населення півострова. Проповіді, хресні ходи, стояння, демонстрації, привезення святинь стали дієвими засобами у боротьбі за вплив на вірян та один з інструментів здійснення проросійського впливу та перекриття експансіоністської політики росії. В цілому цю політику просування ідей та наративів «русского міра» слід розглядати як один з ключових чинників гібридної війни проти України.

Ключовою подією в підготовці агресії та наступної анексії Криму з ідеологічної точки зору стало привезення в січні 2014 року на півострів однієї з найбільших християнських святинь - Дарів волхвів. За матеріалами СБУ російські спецслужби здійснили, по суті, розвідку під прикриттям. На включення Криму до маршруту пересування Дарів наполягав безпосередньо особисто патріарх РПЦ МП Кирил. Керівником безпекової компоненти цієї спеціальної операції було призначено Ігоря Гіркіна - колишнього працівника російських спецслужб та в подальшому сумно відомого з позивним Стрелков. Саме він стверджував, що його похідна

група спецслужбістів натисла «спусковий гачок війни на Донбасі» та розпочала збройну агресію на території України [3].

За даними українських журналістів-розслідувачів оплачував переміщення Дарів волхвів з власних коштів та організував на власному літаку їх доставку до Криму відомий російський православний Олігарх Костянтин Малофеев, що був дуже наближений до Російської православної церкви і являвся одним із її спонсорів. Фінансування операції здійснювалось через фонд Василя Великого, що особисто і підтвердив Костянтин Малофеев російським ЗМІ. Влітку 2014 року МВС України відкрив на Костянтина Малофеева кримінальне провадження за підозрою в створенні воєнізованих або збройних формувань. В інтерв'ю ВВС Малофеев заявляв, що, мовляв, його роль в акції з Дарами – лише духовна.

«Разом із цими святинями до Криму прилетіла група росіян, які провели переговори з тоді ще спікером парламенту Криму Володимиром Константиновим та маловідомим у 2014-му проросійським політиком Сергієм Аксьоновим [1].

Разом з Гіркіним та Константином Малофеевим до Криму прибули також російські політики - Дмитро Саблін та Олег Лебедев, які були пов'язані місцем народження з півостровом та в майбутньому стали одними з основних провідників анексії [2].

За оцінкою СБУ, Росія використовувала можливості церков Московського патріархату для розвідки перед анексією Криму в 2014 році. По суті, під прикриттям привезення православної святині озброєна група терориста Ігоря Гірка (Стрелкова) здійснила розвідку ситуації на півострові перед анексією та безпосередньо допомагала її реалізації взимку та навесні 2014 року через структури РПЦ в Україні. Як зазначив 2018 Голова СБУ Василь Грицак: «Цілеспрямоване інспірування російськими спецслужбами міжконфесійних конфліктів в Україні у поєднанні з провокаціями прямої терористичної дії може стати приводом для відкритого військового вторгнення ЗС РФ у нашу країну». В цьому випадку, на превеликий жаль, цей сценарій був реалізований під час повномасштабного вторгнення в лютому 2024 року [5].

Московський патріархат у Криму відіграв одну з ключових ролей в анексії Кримського півострова, оскільки його клірики, прихожани, активісти, афілійовані зі структурами, брали пряму участь у політичних заходах російських спецслужб, мітингах, демонстраціях, а також, як зазначають дослідники, у храмах МП, зокрема, в Керчі містилися так звані опорні пункти і місця для зберігання зброї, агітаційних матеріалів та безпосереднього перебування особового складу російських спецслужбістів [1]. Настоятелі цих храмів не могли не знати, кого вони запрошують до своїх приходів, не могли не знати, що порушують українське законодавство і відтак свідомо сприяють гібридній, а пізніше і прямій агресії проти нашої держави.

Отже, можемо констатувати факт, що структура Московського Патріархату в Україні, зокрема, Кримська єпархія використала привезення православних реліквій православних святих - дарів волхвів для того, щоб здійснити вплив на православних віруючих та на громадську думку. Вони у такий спосіб спричинили, по суті, ідеологічний супровід російської агресії, а потім і анексії Кримського півострова, порушивши українське законодавство та міжнародне право.

Список використаних джерел:

1. Алексіна Дорогань «ФСБ в рясах». Як російські спецслужби діяли під прикриттям Московського патріархату? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/okupacia-krimu-moskovsky-patriarkhat/31122625.html>
2. Владислава Присяжнюк, Анастасія Діденко «Не дали проросійським депутатам прийняти рішення, яке очікує Москва»: як проходив спротив окупації Криму 10 років тому ЕКСКЛЮЗИВНО. URL: <https://suspilne.media/692554-ne-dali-prorosijskim-deputatam-prijnati-risenna-ake-ocikue-moskva-ak-prohodiv-sprotiv-okupacii-krimu-10-rokiv-tomu/>
3. Державно-церковні та суспільно-релігійні відносини в умовах війни Росії проти України : аналіг. доп. / [С. І. Здіюрук, В. В. Токман]; за ред. С. І. Здіюрука. – Київ: НІСД, 2023. 36 с. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.07>
4. Сергій Мокрушин Церква в окупованому Криму: як міцніла УПЦ МП після анексії. URL: <https://hromadske.ua/posts/cerkva-v-okupovanomu-krimu-yak-micnila-upc-mp-pislya-aneksiyi>
5. УПЦ (МП) допомагала Гіркіну готувати анексію Криму – СБУ - URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-upts-mp-dopomohala-hirkinu-v-aneksii-kyumu-sbu/29648587.html>

Недосконалість мовної політики як суттєва передумова окупації Криму

Чернишова Т.О.,

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри філософії, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба (Харків, Україна)

Питання щодо передумов та причин окупації Криму можна вважати якщо не вирішеним, то принаймні достатньо дослідженим та широко обговорюваним у галузі вітчизняного соціально-гуманітарного знання. Тому в контексті пропонованого дискурсу актуальним є висвітлення та посилення певних аспектів цього питання, а також якісна

аргументація окремої дослідницької точки зору. Отже, метою нашої розвідки є актуалізація такої передумови окупації Криму, як недосконалість мовної політики України, насамперед щодо республіки у своєму складі, що спричинило низку інших, вельми руйнівних процесів, серед яких «криза історичної свідомості та національної пам'яті», «регіоналізація історичної пам'яті», «слабкість інформаційного забезпечення політики національної консолідації» та ін. [5, с. 168].

Мовна політика держави – це діяльність влади та громадянського суспільства щодо забезпечення повноцінного функціонування державної мови, а також мов національних меншин у всіх галузях суспільно-політичного життя. Урегульована мовна політика завжди орієнтована насамперед на державну мову як консолідаційний чинник націєтворення, збереження та транслювання національної пам'яті та врешті-решт – формування тих «рідномовних обов'язків», які, за Іваном Огієнком, «сильно підносять національну свідомість» [7, с. 5]. Зрозуміло, що в поліетнічному суспільстві рідна мова не завжди може дорівнювати державній, проте остання для носіїв мов нацменшин має стати тим інструментом, який дозволяє активно та успішно функціонувати в середовищі соціалізації та досягати суспільного визнання. Дієвий панівний статус української як державної було повернуто лише з прийняттям закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Це сталося 2019 року, на момент п'ятирічного перебування Автономної Республіки Крим (АРК) в окупації. На нашу думку, несвоєчасність прийняття такого закону зумовила й меншовартість української мови в автономії, і, як наслідок – поступове унеможливлення її повноцінного розвитку та функціонування в усіх сферах суспільного життя, а отже й створення умов для якомога ширшої інтеграції мешканців Криму до російського мовно-культурного простору.

Не вдаючись до докладного ретроспективного аналізу мовної політики української влади в контексті Криму (це питання ґрунтовно досліджено багатьма вітчизняними науковцями), вважаємо за потрібне зауважити, що всі спроби «українізації» регіону виявилися здебільшого декларативними та номінальними. Після передачі Кримської області до складу УРСР 1954 року було визначено перспективними напрями щодо введення до навчальних планів шкіл таких дисциплін, як українська мова та українська література (для ефективнішої інтегрованості випускників до системи середньої спеціальної та вищої освіти УРСР), залучення більшої кількості вчителів української мови та літератури, книговидання українською мовою, створення українського театру, запровадження відповідних факультетів у вищих навчальних закладах тощо. Проте вже 1959 року у зв'язку з появою союзного указу «Про зміцнення зв'язку школи з життям і подальший розвиток системи народної освіти», згідно з яким батьки отримали право обирати мову навчання своїх дітей, кількість охочих

вивчати українську мову в школі значно зменшилася. Слід зауважити, що повернення до державного стандарту освіти української мови як інваріантної складової сталося лише 1998 року після прийняття Кабінетом Міністрів України (під тиском націонал-патріотичної громадськості) відповідної постанови. Отже, «на рівні законодавчих норм встановлюються загальні норми, що декларували рівний розвиток і захист української мови та культури на рівні із російською мовою та культурою. На рівні підзаконних актів відслідковується послідовна і така, що посилюється, тенденція до пригнічення національної культури, зокрема української мови» [12, с. 95]. М. Старинський зазначає також, що за відсутності безпосередніх нормативних заборон використання української мови урядом УРСР правове регулювання її вивчення та функціонування мало диспозитивний характер з наданням привілейованого «правового режиму для розвитку та підтримки російської мови в культурі, освіті, науці» [12, с. 95]. За даними аналітичного огляду українського омбудсмена Т. Кременя, «у Криму з моменту проголошення Незалежності України були практично відсутні умови для розвитку української мови» [8].

Значно «прислужився» до руйнування української ідентичності в Криму й горезвісний президент В. Янукович, який 2012 року підписав Закон «Про засади державної мовної політики». Слід зазначити, що ще на етапі схвалення цього закону Венеційська комісія попереджала про небезпеку зменшення інтегративних процесів у зв'язку з привілейованим становищем російської мови в окремих регіонах і, отже, загрози для націєтворчої ролі державної мови. На той момент, починаючи із 2010 року, органи влади АРК фактично припинили діяльність із популяризації та підтримки функціонування української мови. Більше того, було ухвалено Постанову «Про реалізацію конституційних гарантій на вільне використання російської мови в АР Крим та сприяння виконання зобов'язань України з реалізації норм Європейської хартії регіональних мов і мов меншин» № 1747 від 26 травня 2010 р. та Постанову «Про порядок застосування статей 10, 11, 12, 13, 14 Конституції АР Крим (у частині, що стосується застосування російської мови в АР Крим)» № 1742 від 26 травня 2010 р. Ці документи констатували статус російської мови в АРК як мови більшості населення, прийнятної для міжнаціонального спілкування, застосовуваної в усіх сферах суспільного життя й такої, що є регіональною [10]. Користуючись же наданою законом «Про засади державної мовної політики» нагодою, Верховна Рада Криму майже одразу ухвалила рішення щодо надання російській мові офіційного статусу регіональної, що забезпечило їй можливість функціонувати паралельно з державною в усіх сферах життєдіяльності соціуму.

Слід зауважити, що після прийняття вищезазначеного мовного закону ціла низка громадських організацій Криму (зокрема, кримське відділення Всеукраїнського товариства «Просвіта», організація

«Український дім», Всекримське товариство «Україна-Світ», «Комітет з моніторингу свободи преси в Криму») звернулися до спікера Верховної Ради АРК В. Константінова та прем'єр-міністра автономії А. Могильова із закликом оголосити українську мову регіональною на півострові. У зверненні зауважувалося, що українці в Криму становлять меншину (24%), яка, за законом, має можливість обстоювати такі права. Подібну позицію прогресивної української громадськості було тоді проігноровано на тій підставі, що українська мова є в країні державною, отже її регіональний статус в окремому регіоні – це правовий нонсенс. Але ж чи не було таким нонсенсом і саме існування автономії в унітарній державі, а також і перебування представників титульної нації як меншини в меншині? Отже, й вийшло так, що статус регіональної мови, яка, згідно з законом «традиційно використовується в межах певної території держави громадянами цієї держави, які складають групу, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення цієї держави, та/або відрізняється від офіційної мови (мов) цієї держави» [9] отримала мова переважної більшості населення АРК. Таким чином, закон «Про засади державної мовної політики» законодавчо закріпив домінування російської мови (яка, по суті, і так охопила весь соціум) в республіці.

На нашу думку, найбільшою руйнації національна ідентичність зазнає у випадку відсутності належного розвитку та урядової підтримки мови титульної нації в освітній галузі. Недарма чи не першими кроками урядів української держави доби 1917–1921 років була українізація освіти, що справедливо вважалося першочерговим задля «утвердженням ідеї державності української мови в системі національних духовних цінностей» [4, с. 7]. Саме створення україномовного середовища навчання на всіх рівнях освітньої діяльності є запорукою формування свідомого, національно орієнтованого та патріотично налаштованого громадянина. У цьому контексті слід згадати і законотворчі рішення уряду М. Грушевського щодо «заведення рідної мови по всіх школах од нижчих до вищих» [6, с. 399], і зусилля уряду П. Скоропадського в галузі розробки української термінології та правопису, і закон уряду Директорії про державний статус української мови в усіх урядових та загальних громадських публічно-правних установах. Подібні ж «зусилля» урядів УРСР та вже незалежної України, які мали набагато більше законодавчих інструментів та можливостей щодо реалізації мовної політики в освіті, виявилися по суті номінальними: «якщо в 1961 р. українською мовою навчалися 0,4% кримських учнів, то у 2003 р., на 12-му році незалежності України, державною мовою навчалися лише 0,7% кримчан, при цьому 23,4% школярів були етнічними українцями» [2, с. 179].

Аналіз динаміки розвитку національно орієнтованої шкільної освіти в Криму, починаючи з 2003 до 2014 року, дає невтішну статистику. Так, згідно з Рішенням Верховної Ради АРК «Про заходи з підтримки

російської мови в сфері освіти в АР Крим» № 1248 від 20 травня 2009 р., у загальноосвітніх навчальних закладах автономії було передбачено збільшення кількості навчальних годин на вивчення російської мови і літератури, а також розміщення у всіх навчальних закладах (незалежно від мови навчання) інформації російською мовою [10]. У 2012 р. в АРК діяли 7 українських шкіл, у яких навчалися 7,8 % учнів. За даними щорічного аналітичного огляду «Становище української мови в 2012 році», здійсненому ГО «Простір свободи», «у більшості районів та міст Криму, не кажучи вже про села, не було жодної школи з українською мовою навчання. Водночас у тих містах АР Крим, де школи з українською мовою навчання функціонували, вони часто не могли задовольнити попиту» [11]. Тут саме зазначалося, що «найбільше русифікація спрямована на першокласників, що в майбутньому спричинить значно масштабніші зсуви в мові освіти на користь російської» [11].

На 1 вересня 2013 року українською мовою в АРК навчалися лише 6,5% учнів, окрім цього 76 шкіл здійснювали двомовне навчання. У місті Севастополь функціонувала лише одна школа з українською мовою навчання та 9 шкіл, де викладання здійснювалося українською та російською мовами [8]. Отже, протягом 2012–2013 років було «оптимізовано» (нібито за браком фінансування) кількість україномовних класів у школах з російською мовою навчання та двомовних школах [10]. Звичайно, українська мова була обов'язковою для всіх учнів шкіл, починаючи з першого класу, проте, саме як предмет, а не мова навчання. Кримська політологиня Є. Горюнова наводить таку статистику за 2013 рік: кількість учнів, що вивчали російську мову як предмет, складала 99,2 %; кількість класів з російською мовою навчання перевищувала кількість класів з українською в 9 разів (7731 проти 829); навчання російською мовою здійснювалося в 414 школах Криму (66 % від загальної кількості кримських шкіл) [3]. Отже, окупації Криму 2014 року передувала абсолютна маргіналізація україномовної освіти та глобальніше – «соціокультурна травма» (за М. Старинським), завдана тоталітарною імперською мовою, за допомогою якої сконструйовано потрібну майбутньому агресорові соціальну реальність та майже згорнуто процес формування української національної ідентичності. Як слушно в цьому контексті зазначає О. Газізова, «через недостатню підтримку Україною української та кримськотатарської громад, які здатні були б протистояти сепаратистським загрозам, ідеологічна війна на теренах Криму була програна ще до 2014 р.» [2, с. 179].

На сьогодні статус української мови як однієї з державних мов у Криму, звичайно, є декларативним. І попри заяви окупаційної влади півострова про те, що українська не зазнає жодних утисків, вона фактично виявилась у «ситуації вигнання» [3]. Станом на 2024 рік у АРК відсутні українські школи, українську мову як предмет навчання не запропоновано навіть як факультатив, як це було в минулі роки окупації (приміром,

у 2022/2023 навчальному році 197 дітей з 230 тисяч навчалися рідною мовою). У 2023 році з тимчасово окупованого Криму до українських закладів вищої освіти вступили лише 86 абітурієнтів (найвищий показник був у 2015-му році, коли з Криму до українських вишів вступили 943 дітини). Отже, можна констатувати, що українознавчий компонент в освіті на окупованому півострові знищується, усі спроби нечисленних громадських об'єднань щодо популяризації української мови зводяться нанівець, російські наративи домінують у культурній, освітній та інформаційній сферах. У такий спосіб знищується українська ідентичність в АРК. За даними аналітичного огляду уповноваженого із захисту державної мови за 2021 рік, «громадяни, які мешкають на тимчасово окупованих територіях, не мають змоги вільно демонструвати українську національну ідентичність та сприяти збереженню і популяризації української мови» [8].

Отже, можна стверджувати, що відсутність вираженої мовної політики, починаючи від приєднання Кримської області до складу УРСР і безпосередньо до 2014 року, стало значною передумовою окупації Криму РФ. Державну мову унітарної України було знецінено та зневажено законодавцями АРК за пасивності центральної влади, отже й процес націєтворення на «рідномовному» ґрунті було штучно загальмовано, що сприяло індоктринації російської ідеології та появи сепаратистських настроїв. Як влучно зауважував відомий вітчизняний правознавець-міжнародник В. Василенко, «глибинна причина постійно провокованого зовні суспільного напруження та тимчасових територіальних втрат, яких Україна зазнала внаслідок збройної агресії Російської Федерації, криється у тривалій відсутності в країні системної україноцентричної гуманітарної політики», брак якої особливо відчувався зокрема в Криму [1]. Саме тому особливо складним, але категорично необхідним після деокупації півострова стане процес конструювання української ідентичності фактично з нуля.

Список використаних джерел:

1. Василенко В. Україноцентрична гуманітарна політика – змістовна основа національної безпеки України. URL: <https://tyzhden.ua/ukrainotsentrychna-humanitarna-polityka-zmistovna-osnova-natsbezpeky-ukrainy/> (дата звернення: 24.02.2024).
2. Газізова О. Українська мова та культура в Кримській області УРСР в 1950–1960-х роках: від розвитку до занепаду. *Українознавство*. 2021. № 4(81). С. 169-180.
3. Горюнова Є. Українська мова в Криму: статус вигнанця. URL: <https://ua.krymr.com/a/28758505.html> (дата звернення: 24.02.2024).
4. Данилевська О. М. Мова в революції та революція в мові: мовна політика Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР: монографія. Київ: Інститут української мови НАН України, 2009. 176 с.
5. Кополовець Р. Причини та передумови анексії Автономної Республіки Крим. Емпіричний аналіз і стан демократичного розвитку. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2018. Вип. 20. С. 168-173.

6. Національні процеси в Україні: Історія і сучасність: Документи і матеріали: довідник: у 2-х ч. / упоряд.: І. О. Кресіна (кер.) та ін. К. : Вища школа, 1997. Ч. I. 583 с.
7. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства. Жовква : друкарня оо. Василян, 1936. 72 с.
8. Огляд щодо обмеження функціонування української мови на тимчасово окупованих територіях України. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/oglyad-ukrayinskoyi-movi-na-timchasovo-okupovanih-teritoriyah-ukrayini> (дата звернення: 24.02.2024).
9. Про засади державної мовної політики: Закон України від 03 липня 2012 р. № 5029-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text> (дата звернення: 24.02.2024).
10. Ризики регіоналізації мовної політики: негативний досвід АР Крим. Аналітична записка 2014 р. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/riziki-regionalizacii-movnoi-politiki-negativniy-dosvid-ar-krim> (дата звернення: 24.02.2024).
11. Становище української мови в 2012 році. URL: <https://prostirsvobody.org/news/0/460/> (дата звернення: 24.02.2024).
12. Старинський М. В., Завальна Ж. Мовна політика СРСР як інструмент спричинення соціокультурної травми та її наслідки для сучасного українського суспільства. *Man and society in the dimensions of socio-cultural transformation: scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. P. 75-103.

Окупація АР Крим як геостратегічний полігон практик глобального гібридного тероризму РФ

Любовець Г. В.,

кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу комунікаційно-контентної безпеки та воєнно-країнознавчого аналізу лінгвістичного науково-дослідного управління науково-дослідного центру, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

З позиції парадигми комунікаційно-контентної безпеки, яка оперує ситуативно-версійною комунікаційністю та поточним контентом, намагання окупації АРК України сучасною Московією розпочалася на новому технологічно-ментальному рівні 24 серпня 1991 року. Ця дата – День Незалежності – стала сакральною для України і чорним днем для Кремля.

Разом з Україною практично почав відроджуватися Крим як українська земля, де вагома роль історично належить кримськотатарському народу. Несприйняття української незалежності московським політикумом одразу перевело нашу країну в категорію геостратегічного полігону політико-економічних впливів як безпосередньо з боку керівництва тодішньої Росії, так і тиску на Україну з боку Кремля через політичні та дипломатичні фігури Заходу.

Базовою технологією післяєльцинської експансії в Україні стали медіа, до яких згодом додалися діджитал інструменти, а на сьогодні ще й цифровий світ сервісів, платформ та геостратегічного ландшафту. І Крим був обраний конкретною територіальною точкою апробації Кремлем комунікаційно-контентних технологій формування потрібного суспільно-політичного середовища.

Путінці, готуючись до загарбання пів острова, на початку 2000-х кинули всі сили на «імплементацию» «русского міра» в інформаційний простір Криму. Ця робота велася за допомогою російських ЗМІ, присутніх на пів острові, а також місцевих видань, які належали орієнтованим на РФ організаціям і особам та виходили російською мовою. Серйозної протидії з боку української влади не велося, а опір, який чинили нечисленні українські громадські організації, ЗМІ та активісти не спроможні були переламати ситуацію. Тому ідея «русского міра» до 2014 року вкорінилася у свідомість більшості пересічних кримчан, значна частина з яких зберігала різнопорядковий зв'язки з РФ.

Коли путінський режим направив в Крим так званих зелених чоловічків, а по суті окупаційні підрозділи, 26 лютого 2014 року тисячі кримських татар вийшли на спротив повзучому путінізму, що захоплював пів острів. Однак підтримки цей рух не отримав.

Тут слід зауважити, що у складі ЗСУ, які дислокувалися в АРК напередодні 2014 року, відсоток кримськотатарських громадян був досить незначний. Це, на нашу думку, вплинуло на рівень і формат спротиву гібридно-терористичній окупації пів острова путінським режимом.

Після загарбання у 2014 році пів острів став когнітивно-ментальною резервацією, де права народів та громадян були не лише анульовані, а й вихолощені в угоду путінській воєнщині. Крим став місцем концентрації путінізму.

Готуючись до фізичної окупації Криму, путінці вчиняли заходи щодо контентних впливів в інформаційному просторі пів острова. Для цього застосовувалися відповідні технологічні рішення, зокрема щодо цифрового представлення АРК на карті світу.

Свого часу автор отримав інформацію від менеджменту міжрегіональної філії ІА «Контекст-медіа» в Автономній Республіці Крим, що наприкінці 2012 року служби підтримки московського пошуковика «Яндекс» отримали вказівки з Москви з першого січня 2013 історію

населених пунктів, визначних місць та відомих осіб пів острова представляти виключно через прив'язку до історії російської імперії, без врахування українського чи кримськотатарського контексту.

Тоді стало зрозуміло, що путінська РФ мислить категоріями геостратегічного поневолення країн та народів. Згодом прийшло усвідомлення, що сучасна Московія планувала не просто окупацію, а саме геноцидну агресію, яка мала забезпечити тотальне знищення українського та кримськотатарського народу, чи представників інших національних спільнот Криму.

Однак ще у 2013 році стало зрозуміло, що заміна такого масиву контенту щодо сотень матеріалів з конкретною географічною прив'язкою є прецедентом, який надалі може отримати розширення. До того ж, це вказувало на те, що на бізнес-сервіс «Яндекс» мають вплив російські спецслужби, якщо він не знаходиться під їх повним контролем. Такі факти стали підтвердженням того, що путінський режим оперує контентом як зброєю, більше того, застосовує цей підхід у різних комунікаційних сервісах світового ривня.

Через декілька років у ході дослідження національного інформаційного простору та впливу на його функціонування з боку передусім Російської федерації, ми дійшли висновку, що комунікаційно-контентні засоби для путінців стали ресурсом, способом та технологією для реалізації різних форматів глобального гібридного тероризму.

Щодо України, то геостратегічні технології Кремля передбачали насамперед застосування гібридно-месіанських агресій (ідея рятуння). Це один з напрямів когнітивно-ментальної окупації путінцями тих країн і народів, які представляють інтерес для Кремля.

Щодо Криму, то особливістю цього процесу було ще й те, що путінці активно використовували радянський геноцидний міф, що підтримувався з часів Другої світової війни, про масову депортацію Сталіним кримськотатарського народу як народу-злочинця.

Важливо пам'ятати, що АРК був для Москви, за будь-якого режиму в Кремлі, рекреаційно-силовою геопозицією особливого значення. Саме тому в СРСР пів острів був більше воєнною базою, з території якої Радянський Союз міг погрожувати значній частині країн НАТО.

Атмосфера сучасного геостратегічного ландшафту кримського півострова на сьогодні є особливим місцем для відпрацювання моделі когнітивної деокупації АРК України. Така робота здійснюється і вже публічно презентована «Стратегія когнітивної деокупації Криму» [1]. Це практично перший крок до глибинної когнітивної деокупації не лише пів острова, а й всієї території України, яка, на жаль, до цих пір має наслідки когнітивної ерозії різних часів, епох та періодів.

Технологія путінського режиму, що оперує практиками глобального гібридного тероризму в світлі десяти років окупації АРК України,

виражається, зокрема, в інтенсивному нав'язуванні гібридно-месіанської, агресивної за суттю і виконанням, ідеї про так зване «повернення Криму до РФ». На противагу маємо тут публічно оперувати сучасним фактом існування державності РФ виключно в правових межах, а саме – РФ створена у 1992 році, тому немає ніякого юридичного стосунку до АРК України. Про це і слід говорити скрізь і з усіма у світі. Публічна асоціація на сьогодні РФ з усталеним історичним терміном «Росія», що вміщає в себе (в інтересах Кремля) історію царської Росії, РРФСР, СРСР та РФ – це ніщо інше, як технологічно-когнітивні намагання в гібридний і досить агресивний спосіб переписати історію України. А це, само собою, є реальним руйнуванням міжнародного права.

До того ж, маємо усвідомити, що протягом 10 років тимчасової окупації АРК, окрім фізичного тиску, тероризування, шантажу, катувань та поневолення громадян України на пів острові, загарбники застосовували ще й потужні контентно-комунікаційні практики глобального гібридного тероризму. Це підтверджує нашу тезу про АРК як геостратегічний полігон умовної путінської Російської Федерації, де вона відпрацьовує технологічні рішення для подальшого застосування у світі.

На які позиції в контексті окупації Криму путінською РФ маємо передусім звертати увагу?

Геостратегічне значення Криму. АРК України відіграла важливу роль у геополітичних планах путінської РФ, яка бачила його як ключову територію для зміцнення своєї влади в Чорноморському регіоні та забезпечення власної безпеки, а також плацдармом для геостратегічного домінування через розміщення різних видів зброї, зокрема стратегічної (включаючи компоненти ядерного нападу та космічного втручання).

Глобальний гібридний тероризм. Путінська РФ використовує різноманітні гібридні терористичні методи, включаючи збройну агресію, інформаційну пропаганду, економічний тиск та політичні маніпуляції, для досягнення своїх цілей в Криму завжди, але особливо комплексно з 2014 року.

Маніпуляція контентом і комунікаціями. Путінська РФ активно маніпулювала контентом та комунікаціями, щоб впливати на громадську думку як у самому Криму, так і в міжнародному співтоваристві, створюючи сприятливу атмосферу для легітимізації своєї експансійної та окупаційної політики.

Наслідки для безпеки регіону і світу. Тимчасова окупація АРК України стала серйозною загрозою для безпеки не лише України, а й для міжнародного співтовариства, адже РФ зруйнувала територіальну цілісність нашої країни, принципи міжнародного права та Статут ООН.

Путінська РФ використовує АРК України як лабораторію для тестування та впровадження нових та складних стратегій воєнно-політичного впливу на світовій арені. Десятилітня окупація Криму стала не лише

актом, а й технологічно-геостратегічним процесом імплементації геноцидної агресії нового типу. До того ж, це ще й демонстрація комунікаційно-контентної сили та влади РФ над регіоном, а також когнітивної «перебудови» розуміння історії Криму та України (що демонструє, наприклад, Ілон Маск у своїх контрверсійних, але ворожих для України, сентенціях про так званий «руській Крим»).

Висновок полягає в тому, що окупація АРК Росією не є випадковою або виключно регіональною подією. Вона є складною геополітичною стратегією Кремля, що передбачає впровадження глобальних гібридних терористичних практик для забезпечення власних інтересів та впливу на міжнародній арені.

Отже, окупація АРК відображає комплексну геостратегічну технологію-стратегію РФ по відношенню до своїх сусідів і партнерів, яка використовується для досягнення геополітичних та геостратегічних цілей через впровадження практик глобального гібридного тероризму.

Список використаних джерел:

1. У Представництві відбулася презентація Стратегії когнітивної деокупації Криму. URL: <https://ppu.gov.ua/en/press-center/u-predstavnytstvi-vidbulasia-prezentatsiia-stratehii-kohnityvnoi-deokupatsii-krymu/>

Організаційно-правові заходи безпечної реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної республіки Крим

Передерій О.С.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри військового права, Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (Харків, Україна)

У 2014 р. новітня історія Україна змінилася. Російська Федерація, намагаючись втримати Україну в орбіті власного геополітичного впливу і нехтуючи проєвропейським вибором українського народу, окупує «перлину» нашої держави – Автономну Республіку Крим. Важко передати словами весь біль і скруту, яку відчув кожен українець після такого безпрецедентного порушення міжнародного права з боку недоброзичливого північного сусіда. Тимчасово окупований півострів став місцем, де системно порушуються права людини: відбуваються масові арешти й обшуки в незгодних із режимом активістів, під ширмою «боротьби з

тероризмом» відбуваються переслідування, ув'язнення і заслання невинних людей [1]. Громадян України, які залишились в окупації, мобілізують на повномасштабну війну, яку Росія розпочала в лютому 2022 року, через що багато українців у Криму змушені покинути півострів, аби не воювати зі своїми співвітчизниками.

Одразу після окупації Автономної Республіки Крим перед Україною постало складне завдання – розробити і втілити ефективний механізм деокупації власних територій. Починаючи з 2014 р. на всіх рівнях державної влади і у тісній взаємодії з громадянським суспільством України розпочалася робота зі створення ефективної модальності політико-правової реінтеграції Криму. Для України, як сучасної європейської держави, принципово було і залишається проведення деокупації півострова максимально безпечними для життя і здоров'я громадян методами, дотримуючись універсальних міжнародних стандартів у галузі прав людини. У зв'язку з цим актуальною є проблематика розробки організаційно-правових заходів саме безпечної реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим

На сьогодні у системі національного законодавства України не існує нормативних документів, які б містили систематизовані спеціальні нормативні конструкції і закріплювали чіткий перелік організаційно-правових заходів безпечної реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим. Разом із тим, окремі положення Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, яка затверджена Указом Президента України №117/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» створюють нормативне підґрунтя для виокремлення окремих організаційно-правових заходів [Стратегія].

Аналіз змісту зазначеного вище документа дає підстави виокремити певний перелік найбільш важливих організаційно-правових засад безпечної реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим. Зокрема:

1. Забезпечення подальшого суспільно-політичного і соціально-економічного розвитку України на засадах європейської та євроатлантичної інтеграції.

2. Пріоритет у виборі цивілізованих політико-дипломатичних засобів із вирішення збройного конфлікту, розв'язаного Російською Федерацією, відновлення та розбудови миру.

3. Відстоювання Україною принципу денуклеаризації і демілітаризації Кримського півострова, перетворення Чорноморського регіону на територію миру і безпеки.

4. Ініціювання та організація постійного інклюзивного суспільного діалогу за участю інститутів громадянського суспільства задля залучення їх до процесу підготовки та реалізації політики і механізмів установалення та підтримання миру, підвищення рівня національної стійкості, запобігання потенційним конфліктам, формування патріотичного, державницького світогляду, збереження та розвиток духовно-моральних цінностей Українського народу.

5. Відстоювання позиції щодо обов'язкового звільнення всіх заручників і незаконно утримуваних осіб, які перебувають на тимчасово окупованій території або території Російської Федерації, всіх громадян України, що незаконно переслідуються владою Російської Федерації, окупаційною адміністрацією Російської Федерації за політичними мотивами.

6. Визначення правових засад перехідного правосуддя зокрема щодо відшкодування шкоди, завданої у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України, захисту та відновлення порушених прав, притягнення до відповідальності винних осіб, забезпечення права на правду про збройний конфлікт, недопущення виникнення збройного конфлікту в майбутньому.

7. Організація державної системи надання сприяння у здійсненні правового захисту і представленні прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб України, які порушені внаслідок збройної агресії Російської Федерації, збройного конфлікту, тимчасової окупації території України, у судах України і міжнародних судових установах.

8. Проведення постійної роботи з формування доказової бази щодо міжнародних злочинів, які вчиняє Російська Федерація та її окупаційна адміністрація на тимчасово окупованій території, зокрема порушень прав людини, воєнних злочинів та злочинів проти людяності, норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права.

9. Визнання Україною недійсними будь-яких правочинів, що вчинені фізичними і юридичними особами на тимчасово окупованій території з порушенням вимог законодавства України.

10. Розробка спеціальних правових засад та вжиття заходів із надання допомоги громадянам України, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації, збройного конфлікту, тимчасової окупації території України, відшкодування завданої їм шкоди.

11. Ініціювання і реалізація законних заходів для повернення майна держави Україна, її громадян і юридичних осіб, яке незаконно захоплене у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України.

12. Ведення Україною постійної роботи щодо підтримання режиму персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних

заходів (санкцій), запроваджених як Україною, так і іноземними державами, міжнародними (міждержавними) організаціями (об'єднаннями) до Російської Федерації, її фізичних та юридичних осіб до досягнення мети їх запровадження.

13. Формування та реалізація політики у правовій, соціальній, освітній, інформаційній, гуманітарній та інших сферах щодо зростання та зміцнення рівня довіри, гарантування прав та законних інтересів громадян України, які постраждали внаслідок тимчасової окупації.

14. Забезпечення сталого суспільно-політичного, гуманітарного та економічного розвитку України відповідно до визначених засад внутрішньої і зовнішньої політики, стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору.

15. Реалізація Україною необхідних соціальних, гуманітарних, освітніх, комунікаційних, правових, медичних та інших заходів для забезпечення можливості реалізації громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території, їхніх прав та законних інтересів на підконтрольній Україні території.

16. Невизнання Україною результатів так званих «референдумів і виборів», проведених на тимчасово окупованій території з порушенням законодавства України та міжнародного права.

17. Невизнання Україною примусового або автоматичного набуття громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території, громадянства Російської Федерації, розцінюючи це як акт примусу щодо громадян України та порушення міжнародного гуманітарного права.

18. Створення Україною спеціального реєстру шкоди, заподіяної державі Україна, її громадянам і юридичним особам внаслідок дій Російської Федерації, її окупаційної адміністрації, що призвели до забруднення та іншого негативного впливу на навколишнє природне середовище на тимчасово окупованій території, організовує та здійснює відповідну позовну діяльність у міжнародних судових установах і арбітражах питання щодо відшкодування таких збитків і втрат.

19. Проведення постійної роботи з консолідації міжнародних зусиль задля сприяння процесу деокупації тимчасово окупованої території, вирішення проблемних питань, пов'язаних із тимчасовою окупацією Російською Федерацією частини території України, зокрема щодо посередництва під час переговорів у різних міжнародних форматах, здійснення моніторингу, надання допомоги Україні у військово-технічній, економічній, гуманітарній та інших сферах.

20. Заснування і реалізація Україною Кримської платформи як ключового зовнішньополітичного інструменту консолідації міжнародних зусиль, спрямованих на деокупацію та відновлення територіальної цілісності України, подолання наслідків, спричинених тимчасовою окупацією Російською Федерацією

Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, а також захисту прав та інтересів громадян України.

Відзначимо, що зазначені організаційно-правові заходи є різними за характером і їх повноцінна реалізація потребує виваженої державної політики, значних матеріальних і організаційних ресурсів, відчутної міжнародної підтримки з боку зарубіжних партнерів України. У додаток до наведеного вважаємо, що Стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя потребує перегляду і доповнення з урахуванням заходів деокупації частини прилеглих до території Автономної Республіки Крим Херсонської і Запорізької областей і відбиття повномасштабної агресії Російської Федерації 24.02.2022 р.

Список використаних джерел:

1. Як Росія захоплювала Крим? Аналітичний матеріал від 19 березня 2023 р. *Інтернет-сайт «Ukrainer»*. URL: <https://www.ukrainer.net/rosia-krum/> (дата звернення: 16.02.2024)
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя»: Указ Президента України від 24 березня 2021 року. *Президент України. Офіційне інтернет-представництво*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1172021-37533> (дата звернення: 16.02.2024)

Анексія Криму як елемент столітньої російсько-української війни

Медведєв О. О.,

старший науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем розвитку та впровадження стратегічних комунікацій інституту стратегічних комунікацій, Національний університет оборони України (Київ, Україна)

Сівоха І. М.,

науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем розвитку та впровадження стратегічних комунікацій інституту стратегічних комунікацій, Національний університет оборони України (Київ, Україна)

Повномасштабне вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року за своїми масштабами і наслідками настільки затьмарило попередні етапи новітнього конфлікту між двома державами і народами, що і на побутовому рівні, й на рівні державних заяв слово «війна» часто-густо вживається лише щодо подій останніх двох років. Очевидно, що

незавершеність самої війни робить передчасним питання її періодизації. То тема окремих досліджень майбутнього, в яких прогнозовано постане версія про Столітню війну між росією та Україною, яка почалася при першій спробі українців заснувати модерну власну державу під час національно-визвольних змагань 1917–1921 років.

Ясно, що перше-ліпше заперечення проти такого трактування полагатиме в тривалій відсутності бойових дій. Однак, глибоко та всебічно досліджена Столітня війна між Англією та Францією (1337–1453) – термін, який лише узагальнює різні події в тривалому військово-політичному конфлікті між двома країнами, а часова відстань між деякими з них становила цілі десятиліття відносного перемир'я. Так само можна з'єднати в єдиний ланцюг низку подій та явищ в екзистенційному конфлікті України з росією, особливо якщо виходити із сучасного розуміння воєн не лише як збройних зіткнень на полях боїв, а й інформаційно-психологічних, когнітивних, політико-репресивних та інших впливів агресивної імперії на український народ як в часи нашої державності, так і бездержавності чи квазідержавності.

При такому підході подіями одного порядку стають військові дії 1917–1921 років, повстанський рух в Центральній Україні в двадцятих роках, Голодомор і Великий терор тридцятих, нерівна боротьба УПА з імперією в сорокові-п'ятдесяті, рух шістдесятників, масова русифікація сімдесятих, ставка москви на так звану м'яку силу в дев'яності та нульові, військова тривога на Тузлі в 2003, анексія Криму та спроба створення Новоросії в 2014 році, нарешті – повномасштабне вторгнення в Україну позаминулого року. Не дарма путін в ідеологічній підготовці до реваншу апелював до одного з українофобів початку минулого століття Антона Денікіна, рештки якого вже в часи його президентства було перенесено в росію, а путін особисто сплатив за його надгробок [7, с. 124].

І якщо питання про трактування війни як Столітньої виглядає, слід визнати, все ж таки дискусійним, видається, що нема підстав заперечувати, що сучасна фаза війни почалася не 22 лютого 2024 року, а десять років тому, в лютому–березі 2014 року, і почалася вона саме із захоплення Криму. В червні минулого року в Інституті стратегічних комунікацій Національного університету оборони України відбувся українсько-норвезький круглий стіл «Військово-цивільне партнерство і забезпечення стійкості України в 2014–2022 роках», де автори цього матеріалу презентували західним партнерам стислий аналіз причин кримської катастрофи 2014 року, побудований на приватних інтерв'ю з деякими ключовими учасниками тих подій тогочасного вищого військово-політичного керівництва [6, с. 21-27].

Доволі поширеною є хибна версія, ніби російська операція в українському Криму в лютому-березні 2014 року стала лише рефлексією на Революцію Гідності і відсторонення від влади Януковича, яке росія

трактує як державний переворот. Так намагається подати події путін. На думку ж Олександра Турчинова, який у лютому-червні 2014 року виконував обов'язки Президента України, Майдан лише прискорив реалізацію давно виношенуваного плану. Насправді, Москва протягом десятиліть готувалася до відторгнення Криму від України.

До такого очевидного сценарію ніколи не готувалася сама Україна, яка після успішної спецоперації Кучми-Марчука 1994–1995 років із безкровного придушення сепаратистської фронди в Криму, дійшла висновку, ніби проблему вже вирішено раз і назавжди. Захід на знамениту Мюнхенську промову путіна 2007 року, в якій той відверто висловив свої реваншистські плани, відреагував яскраво вираженим курсом на потакання Росії, який, за символічним збігом обставин, з тридцятих років минулого століття зветься мюнхенською політикою умиротворення агресора. В її руслі колективний Захід діяв під час нападу Росії на Грузію в 2008 році. І саме так зреагував на захоплення Криму в 2014-му.

«Уряд США, очолюваний слабким мрійником-миротворцем Обамою, панічно боявся втручання у збройний конфлікт з параноїком путіним. Обама вважав і вважає, що війна на сході України є далеким регіональним конфліктом і не загрожує національним інтересам США» – писав ще в 2015 році відомий український дипломат, письменник і громадський діяч Юрій Щербак. Народи і політики часто бажають жити у світі ілюзій і не визнавати жорсткі факти, що перекреслюють інерцію їхнього мирного існування [10, с. 59].

На думку історика Тімоті Снайдера, «Меркель та Обама повинні були дати ракети та інше летальне озброєння Україні, яка боролася за виживання. Це показало б світу, що вони вважають російське вторгнення цілком реальною загрозою» [5, с. 178].

За такого збігу внутрішніх та зовнішніх обставин агресивні дії Росії в Криму були просто запрограмовані. Подібно тому, як, за законами жанру, рушниця, котра висить на стіні, обов'язково має вистрелити. «Лютнева-березнева драма 2014 року виявилася лише фіналом майже тридцятирічної історії, в якій помилка за помилкою, прорахунок за прорахунком Україна робила крок за кроком до того, аби Крим був захоплений Росією. Почалося все зі створення автономії рівно тридцять років тому... А в Кремлі, відчуваючи ризик розпаду імперії, свідомо закладали міни під майбутні незалежні держави. Так з'явилися кримський, придністровський та інші автономістські проекти» [8].

Вже через дві доби після проголошення незалежності України прес-секретар тодішнього очільника Росії Бориса Єльцина Павло Воцанов попередив, що РРФСР залишає за собою право перегляду кордонів. Влітку 1993 року російський парламент ухвалив постанову про «російський статус» Севастополя. Щоправда в 1997 році Єльцин таки погодився підписати з Україною «Договір про дружбу, співробітництво і

партнерство», в якому Москва визнавала територіальну цілісність України, що, до речі, жодним чином не завадило її агресивним діям в 2014 році, коли цей Договір ще був чинним. Політичною ціною тієї угоди стала згода Києва на базування в Севастополі російського Чорноморського флоту – до 2017 року. Угоду між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування ЧФ РФ на території України було підписано одночасно з рамковим політичним договором. Її уклали на 20 років з умовою автоматичної пролонгації. Весною 2010 року, скориставшись приходом до влади в Україні проросійського Президента Віктора Януковича, Москва спонукала свого сателіта до підписання так званих Харківських угод. Водночас з укладенням юридичного документа, сторони досягли джентльменської угоди, які лібералізували умови для Росії і натомість звузили можливості України контролювати рух російських моряків територією усього Кримського півострова, чим Росія скористалася у 2014 році.

Протягом кількох десятиліть російська пропагандистська машина тезу про «російський Крим» живлювала як у свідомість росіян всередині країни, так і мешканців Кримського півострова – Автономної Республіки Крим, створеної на початку 1991 року ще з ініціативи керівництва СРСР на протипагу сепаратизму керівництва союзних республік. У грудні 1991 року на всеукраїнському референдумі 54% кримчан проголосували за незалежність України, цю цифру Путін намагався поставити під сумнів в людневому інтерв'ю американському журналісту Карслону Такеру. Хай там як, але то був визнаний світом референдум, який відповідав європейським стандартам волевиявлення на відміну від фейкового референдуму 2014 року.

Тоді, в 2014 році, за наявності як проукраїнських, так і проросійських масових акцій більшість населення півострова зайняла пасивну позицію. Розв'язка питання на користь Москви відбулася шляхом застосування нею грубої військової сили. «Сепаратистського руху, як в 1994 році, не було, – пише Плохій, – однак виникли інші фактори, які Путін прагнув використати у власних інтересах. Серед них – «міжцарів'я» в Києві, сумнівна легітимність усунення Януковича від влади, не менш проблематичні повноваження його наступника й нездатність нової влади встановити контроль над українськими спецслужбами, яких ще кілька днів, якщо не годин тому, вони закидали коктейлями Молотова» [7, с. 126].

Дійсно, наприкінці лютого 2014 року після втечі Януковича з країни Україна на кілька днів опинилася в ситуації безвладдя, чим і скористалася Росія. Відсторонений Президент і Уряд залишили свої посади, а новий Кабінет Міністрів потребував часу на формування. Уся верхівка силового блоку, розвідувальних органів пішли у відставку, або втекли із країни.

«Завдяки захопленню спецпризначенцями рф засобів протиповітряної оборони, берегових ракетних систем та будівлі Командування ВМС, українська сторона була позбавлена можливості результативної протидії загарбникам. Ці оперативні успіхи уможливили безпечно та швидко збільшення чисельності військ ЗС російської федерації, опанування наступних ключових пунктів і, як наслідок, окупацію всього півострова... – так ще по гарячих слідах оцінювалася ситуація в одній із аналітичних записок Національного інституту стратегічних досліджень. У ході штурмів «зелені чоловічки» намагалися спершу чинити психологічний тиск на українських воїнів, щоб зламати їхню волю до спротиву. У переважній більшості випадків це давало бажаний ефект. Також здійснювалися спроби намовляння солдатів і офіцерів української армії переходити на службу до лав зс росії» [9].

З початку 90-х років Україна відмовилася від принципу екстериторіальності при формуванні військових підрозділів. ВМС України та підрозділи Сухопутних військ у Криму склалися в основному із укорієних місцевих, з локальними фінансово-економічними інтересами і орієнтованим на росію місцевим менталітетом. «Україна мала в Криму 15 000 військовослужбовців із дуже сумнівною лояльністю, адже більшість із них становили строковики з самого півострова» [7, с.133], – пише Плохій.

Арсеній Яценюк, наприкінці лютого 2014 року призначений Прем'єр-Міністром України, вважав, що це стало головною передумовою, яка позбавила Україну можливості утримати Крим військовим шляхом. «Сили противника значно перевищували наші: і за озброєнням, і за чисельністю особового складу. Наші частини перебували в повному оточенні на території, де більшість населення... підтримували окупантів», – згадував згодом в одному із інтерв'ю Турчинов [3].

За оцінками Турчинова, на бік росії перейшло до 70% дислокованих у Криму військових, до 90% працівників СБУ, а МВС – майже на сто відсотків. Особливо резонансною стала зрада командувача Військово-Морських Сил України Дениса Березовського, який 2 березня дав наказ українським морякам скласти зброю і не чинити опір російським військовим. Перекинути до Криму війська з інших регіонів України на той момент не було можливості. Ситуацію на півострові не можна розглядати у відриві від тих процесів, які протягом 2010–2014 років відбувалися у секторі безпеки і оборони, а саме – від свідомого і цілеспрямованого підриву обороноздатності країни п'ятою колоною і відвертою агентурою рф. Низку ключових посад у цьому секторі займали громадяни росії, наприклад, міністр оборони Павло Лебедев та ймовірно Голова СБУ Олександр Якименко. Протягом усього президентства Януковича невпинно скорочувалася чисельність Збройних Сил України, особливо частин, розташованих на сході та півдні країни; було скасовано призов, скорочено на 70% штатну кількість працівників військкоматів, частково знищено базу

даних військовозобов'язаних. Як свідчить Турчинов, у перші хвили часткової мобілізації 2014 року військові користалися базою даних податкової служби.

Станом на кінець 2013 року загальна чисельність ЗСУ становила близько 125 тисяч осіб, боєготовими на початок березня 2014 року були реально визнані 5–6 тисяч. У росіян же лише в одному Криму було близько 50 тисяч військових. До того ж, до східних кордонів України перекинули до 40 тисяч солдат та офіцерів [7, с. 133].

Водночас з подіями в Криму Москва розпочала спецоперацію «Русская весна» задля того, щоб відокремити від України південні та східні регіони. Тодішнє керівництво України зосередилося на військово-політичній протидії тим намірам, яка виявилася успішною усяди, за винятком Донецької та Луганської областей.

Утім, до осені 2014 року вдалося повернути під контроль України і до двох третин окупованого Донбасу. «У Кремлі були переконані, що в умовах повного розвалу економіки, за відсутності готової до війни армії, повній деморалізації силових структур, ... влада в Києві не протримається й двох тижнів... Але нам вдалося виграти час. За цей час – сформулювати боєздатну армію, зайняти бойові позиції» [3].

У нашому аналізі для українсько-норвезького круглого столу, очевидно, було упущено вагомий фактор – тривале нехтування Україною особливих потреб та інтересів кримськотатарського народу як головного свого союзника, і тепер ясно наскільки недооціненого. Варто лише згадати, що саме його представники весною 2014 року були головною рушійною силою антиросійських антиокупаційних протестів у Сімферополі. «Ні Курултай, ні Меджліс не отримали конституційного визнання, а кримським татарам не було надано статусу корінного населення півострова... У жодній з конституцій не було згадано про питання повернення землі та відшкодування втраченої власності... Хоча кримськотатарська мова могла використовуватися в школах, на це не було виділено державного фінансування... Майже половина кримських татар не мали нормального житла, а 33% працездатних чоловіків були безробітними, що становило найвищий показник серед усіх народів півострова [4, с. 149].

Як зазначає відомий історик Павло-Роберт Магочій, попри те, що «ні влада автономної республіки, ні центральне керівництво у Києві... не доклали достатніх зусиль для реалізації культурних прагнень кримських татар» [4, с. 151] Курултай та Меджліс як головні політичні інституції, які представляють інтереси кримсько-татарського народу, завжди розглядали своїми головними союзниками представників націонал-демократичного крила українського політичного спектру.

Київ зробив хибну ставку на ненадійну пострадянську еліту півострова і під її впливом з невиправданою недовірою поставився до головного союзника України в регіоні – кримськотатарського народу.

Натомість, влада заплющувала очі на те, що Крим став справжнім полігоном для обкатки ідеологем так званого «Русского мира»; крізь пальці, особливо в часи Януковича, дивилася на активність проросійських сепаратистських партій і рухів [8].

На теренах Європи це була перша спроба анексії території суверенної держави з часів Другої світової війни, а «без'ядерної зброї, членства в НАТО армія України була не в змозі зупинити агресію сусіда» [7, с. 134].

Україна довгий час робила ставку на політико-дипломатичне повернення. Цей підхід ліг в основу створеної в 2021 році за ініціативи Президента Володимира Зеленського Кримської платформи. Широкомасштабна збройна агресія РФ проти України в лютому 2022 року змінила ситуацію докорінним чином, і Україна сповнена рішучості повернути Крим військовими засобами і таким чином відновити територіальну цілісність України в межах її міжнародно визнаних кордонів 1991 року. «Ми не можемо уявити Україну без Криму. І поки Крим перебуває під російською окупацією, це означає лише одне – війна ще не закінчилася», – наголошує Президент України Володимир Зеленський [2].

У 2022–2023 роках так чи інакше Україна змогла частково перенести бойові дії і на тимчасово окупований Крим. І тут йдеться не лише про вибухи на Кримському мості в Керченській протоці, і не про атаки БПЛА на об'єкти на півострові. Нейтралізація і часткове знищення російського Чорноморського флоту розглядається не лише в Україні, але й світовими експертами як одна із наших найуспішніших військових операцій 2023 року. У цього успіху є вагома економічна складова – розблокування українського зернового експорту, який приносить доходи у бюджет, необхідні для фінансування Збройних Сил.

Вище військово-політичне керівництво демонструє впевненість та оптимізм щодо перспектив звільнення Криму, і ця позиція, як свідчать опитування громадської думки, користується високою суспільною підтримкою.

Список використаних джерел:

1. Gwendolyn Sasse. The Crimea Question: Identity, Transition, and Conflict. Cambridge, Mass, 2007. p.190. *Цит.* за Магочій П.-Р. Крим: наша благословенна земля. Ужгород: Вид-во Валерія Падяка. 160 с.
2. Зеленський В. «Війна не завершиться, поки Крим перебуває під окупацією». URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenskyu-krym-deokupatsiya-viyna/32487148.html> (дата звернення: 19.02.2024).
3. Кошкіна С. Майдан. Нерозказана історія. К. Брайт стар паблішінг. Київ, 2015. 394 с. URL: <https://www.yakaboo.ua/ua/majdan-nerozkazana-istorija.html>. (дата звернення: 19.02.2024).
4. Магочій П.-Р. Крим: наша благословенна земля. Ужгород: Вид-во Валерія Падяка. 160 с.

5. Мартон К. «Канцлерка. Дивовижна одісея Ангели Меркель». Київ, Лабораторія, 2021. 320 с.
6. Підвищення обізнаності в Європі: роль відносин між військовими й цивільними в Україні та розвиток української стійкості у період 2014–2023 років. Українсько-норвезький науковий круглий стіл. Київ: НУОУ. 2023. 71 с.
7. Плохій С. «Російсько-українська війна. Повернення історії». Харків: «Клуб сімейного дозвілля», 2023. 400 с.
8. Порошенко П. «Земля обітована. Довга дорога до втрати, нелегкий шлях до повернення». *Українська правда*. 26.02.2021. URL : <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/02/26/7284749/> (дата звернення: 19.02.2024).
9. Російські спецпризначенці у гібридній війні в Україні: Крим, Донбас... Аналітика від експерта Національного інституту стратегічних досліджень. URL : <https://niss.gov.ua/news/statti/rosiyski-specpriznachenci-u-gibridniy-viyni-v-ukraini-analitika-vid-eksperta-nisd> (дата звернення: 19.02.2024).
10. Щербак Ю. «Вбити імперію зла. Росія вічний ворог України». Київ: Дух і літера, 2023. 296 с.

Становлення Кримської платформи: від анонсу до інавгураційного саміту

Мазуренко Л. І.,

кандидат політичних наук, доцент кафедри мовної підготовки, Інститут Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія» (Одеса, Україна)

У 2014 році Російська Федерація розпочала агресивну неспровоковану геноцидну війну проти України окупацією та незаконною анексією півострова Крим. Політика РФ щодо Криму включала: тотальні порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права; цілеспрямована зміна демографічної структури населення внаслідок переселення росіян в Крим; вражаюча мілітаризація окупованого півострова. Ці дії РФ стали загрозливими не тільки для національної безпеки нашої країни, а й спричинили появу нових викликів регіональній та навіть глобальній безпеці. Проблема окупованого Криму додатково загострилась з початком повномасштабної фази російсько-української війни, адже Росія зробила з нього величезний воєнний полігон та використовує як військову базу неспровокованої незаконної агресії та дестабілізації інших країн світу [1]. Кримське питання завжди знаходиться на порядку денному нашої дипломатії, а звільнення Криму є одним із найважливіших завдань України.

Новим механізмом повернення Криму та протидії загрозам безпеці

має стати міжнародна Кримська платформа, тому що цей формат торкається не тільки Криму, а й справедливості, міжнародного права, поваги кордонів та підтримки світового порядку [1].

Вітчизняні дослідники цієї проблеми видали низку праць, в яких розглянули різноманітні аспекти російської анексії Криму: нехтування правами людини, репресії окупантів проти українських медіа [2; 3]; ретроспективу російсько-української конфронтації навколо питання територіальної приналежності Криму з 90-х рр. ХХ ст. і до цих пір [4]; кваліфікація ситуації в АР Крим, Донецькій та Луганській областях України з погляду міжнародного гуманітарного права [5]; негативний вплив окупації Криму на систему міжнародного права, міжнародних відносин та світового порядку загалом [6]. Є комплексне дослідження проблематики війни на Донбасі та окупації Криму (автор – Національний інститут стратегічних досліджень) [7] та Аналітична доповідь «Ситуація з правами людини в Криму за 7 років окупації» (її готували у співавторстві Дім прав людини Криму, Кримська правозахисна група, Регіональний центр прав людини, Центр громадянської просвіти «Альменда», Центр прав людини ZMINA) [8].

Але Кримська платформа ще не стала об'єктом глибокого наукового аналізу і має перспективи подальших досліджень. Метою доповіді є розкриття процесу створення Кримської платформи, що являє собою період від анонсу її створення в ООН до Інавгураційного саміту.

23 вересня 2020 р., виступаючи на загальних дебатах 75-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, Президент Зеленський В.О. особисто проголосив створення Кримської платформи та закликав інші держави долучитися. Відтоді почалася масштабна підготовча робота зі створення платформи, організації Інавгураційного саміту та активна діяльність із просування ідей Кримської платформи у світі, що, як висловилося перша заступниця міністра закордонних справ України Еміне Джапарова, включає інформування наших міжнародних партнерів про деталі та суть кампанії щодо Кримської платформи. Адвокація проводилася у формі зустрічей з послами, посадовими особами інших держав, проводом нашої діаспори (Світовий Конгрес Українців, Конгрес українців Канади, на міжнародних конференціях, так і у вигляді взаємодії з Євросоюзом та міжнародними організаціями (ОБСЄ, ООН, НАТО, Рада Європи, зустріч з послами країн ЄС тощо). Під час цих заходів обговорювалася незаконна російська окупація Криму, а також мета та завдання Кримської платформи. Багато уваги МЗС України приділило спілкуванню з лідерами кримськотатарського народу (Мустафою Джемільєвим, Рефатом Чубаровим, представниками Меджлісу тощо), оскільки, на думку Дмитра Кулеби, будь-які дискусії щодо кримських питань не мають сенсу без прямої участі в них кримських татар.

Під час підготовчої роботи та просування Кримської платформи

була сформована візія її суті, мети, особливостей концепції, організації діяльності. Платформа створювалася як спеціальний багатосторонній міжнародний координаційний механізм, що займатиметься усією проблематикою Криму; для систематизації вже зробленого та напрацювання нових форматів та механізмів співпраці для деокупації півострова. Звільнення Криму є фінальною метою діяльності платформи. Особливостями концепції Кримської платформи є її парламентська площина та законодавча діяльність. Виступаючи на Всеукраїнському форумі «Україна 30. Міжнародна політика», 6 липня 2021 р. Еміне Джапарова озвучила перші успіхи на рівні парламенту: прийняття нового закону про статус корінних народів України, продовження співпраці Верховної Ради України, МЗС України, Представництва Президента в Криму, Меджлісу кримськотатарського народу та неурядових експертів над рештою законопроектів з пакета Кримської платформи. Результативності Кримській платформі додає організація її роботи на 4 політичних рівнях: найвищий рівень – глави держав; рівень міністрів закордонних справ та міністрів оборони; міжпарламентський рівень; експертний рівень. Важливим елементом організаційної діяльності підготовчого етапу було створення Національного офісу Кримської платформи, його функції здійснює Представництво Президента в АР Крим. Тісно співпрацюючи з МЗС України, Офіс надає аналітичну, експертну, консультаційну, інформаційну та інші підтримки, що може знадобитися для досягнення наших цілей в рамках Міжнародної Кримської платформи. В складі Представництва Президента в АР Крим створено Службу забезпечення діяльності Міжнародної Кримської платформи.

Важливим фактором ефективності Кримської платформи є створення та підключення до співпраці цілої експертної мережі, яка об'єднала представників українських та іноземних неурядових організацій, аналітичних центрів та правозахисників. Завданнями експертів з питань Криму є: моніторинг і аналіз ситуації на окупованому Росією півострові та в акваторіях Чорного й Азовського морів; вивчення негативних наслідків окупації; висунення пропозицій стосовно діяльності Кримської платформи та обґрунтованих рекомендацій щодо державної та міжнародної політики звільнення Криму. Основними напрямками роботи експертної мережі були визначені: експертна аналітика, експертна дипломатія, підтримка державних ініціатив зі звільнення Криму. Фонд «Східна Європа» заснував спеціальну програму фінансування діяльності цієї Експертної мережі (інформаційне забезпечення; підтримка дослідницьких проєктів сторонніх аналітичних центрів; проведення певних заходів) завдяки добровільним донорським пожертвуванням. Перший форум Експертної мережі Кримської платформи відбувся в Києві 6 серпня 2021 року. 180 експертів і вчених з 33 країн приєдналися до Експертної мережі Кримської платформи, де обговорили майбутнє співробітництво,

завдання та пріоритети. МЗС України зобов'язалось: сприяти у проведенні колективних заходів Кримської платформи; сприяти дослідницьким проєктам іноземних аналітичних центрів відносно Криму. На сьогодні Експертна мережа діє в 7 різних сферах: невизнання анексії та санкцій проти окупанта; права людини за міжнародним гуманітарним правом; безпека; культурна спадщина; гуманітарна політика; економіка і екологія; права корінних народів.

Установчий Саміт Кримської платформи пройшов у Києві 23 серпня 2021 р. У ньому взяли участь 47 держав і міжнародних організацій: глави держав та прем'єр-міністри, міністри закордонних справ та оборони, послы, спікери парламентів, керівники інституцій ЄС, генеральні секретарі Ради Європи та ГУАМ, заступник генерального секретаря НАТО. Всі держави-учасниці Форуму автоматично стають засновниками Кримської платформи, не зважаючи на їх рівень представництва. Президент України Зеленський В.О., Прем'єр-міністр України Шмигаль Д.А., глави іноземних делегацій, лідер кримськотатарського народу Мустафа Джемільєв, представниця експертної мережі Кримської платформи Ольга Скрипник виступили в офіційній частині саміту. Офіс Кримської платформи був представлений учасникам. Значущою складовою саміту були панельні дискусії з таких питань: мілітаризація Азово-Чорноморського регіону та відповідні безпекові виклики; невизнання окупації; відновлення грубо порушених прав кримськотатарського народу тощо.

На полях саміту Кримської платформи була представлена й велика культурна програма, що складалася із 7 інтерактивних елементів, цифрових інсталяцій та експозицій. Через них проходить маршрут кожного делегата до зали проведення саміту.

Зокрема, на саміті можна було спостерігати:

- інтерактивну мультимедійну інсталяцію «Тесеракт Крим»;
- мультимедійну галерею «Історії Криму»;
- виставку «Символи Криму»;
- інсталяцію «Зоряний пил»;
- інтерактивну відеостіну «Культурні скарби Криму»;
- інтерактивний портал «Листи в Криму»;
- проєкт «Ми – це Крим».

Політичний, громадський та культурний виміри – три стовпи, на яких тримається Кримська платформа. Поєднання зусиль політиків, громадянського суспільства та митців триматиме питання незаконної анексії Криму на світовому порядку денному та врешті-решт зробить процес звільнення незворотнім.

Ключовим документом Інавгураційного саміту стала Декларація Кримської платформи, підтримана всіма учасниками саміту та ЄС. Її ключові тези: учасники прийняли рішення створити міжнародну Кримську платформу; висловили бажання утворити контактні підрозділи з

представників МЗС України учасників щодо кримських питань; закликали координувати відповідну міжпарламентську діяльність; схвалили появу міжнародної експертної мережі і Національного офісу Кримської платформи. Основна частина цього документа зосереджує увагу на: засудженні політики Росії в Криму; закликом до РФ виконувати обов'язки як окупанта відповідно до норм міжнародного права; можливості введення нових санкцій проти країни-агресора. У підсумку Установчого саміту Дмитро Кулеба наголосив, що спільна декларація – найсильніший ухвалений міжнародний документ щодо Криму з 2014 року і підтвердив, що він є відкритим до приєднання нових учасників. ООН, на жаль, проігнорувала саміт Міжнародної Кримської платформи, що, на наш погляд, відбулося виключно з політичних мотивів та показує як плачевний стан справ самої організації, так і розуміння нею своєї ролі та завдання у світі. Таке ставлення є неприпустимим, тому, що місією ООН є захист принципів і цінностей, а не інтересів окремих держав, які порушують і принципи діяльності ООН, і міжнародне право взагалі. Разом з тим, МЗС України продовжило активну діяльність для утримання проблеми окупованого Криму в епіцентрі уваги світового співтовариства та адвокації ідей Кримської платформи. Такі зусилля української дипломатії принесли плоди – 16 грудня 2021 р., Генеральною Асамблеєю ООН було схвалено оновлену і посилену резолюцію «Ситуація з правами людини у тимчасово окупованих АР Крим та м. Севастополь, Україна», яка містить заклик до членів ООН підсилити співпрацю в рамках Кримської платформи для покращення ситуації з правами людини в Криму.

Підсумовуючи, можна сказати, що Кримська платформа – це багатосторонній міжнародний координаційний механізм, у фокусі уваги якого знаходяться всі аспекти проблеми незаконної окупації Криму. Інавгураційному саміту Кримської платформи, що закінчив процес її створення, передувала ґрунтовна підготовча та роз'яснювальна робота в різних вимірах міжнародної взаємодії. На підготовчому етапі було сформоване бачення щодо суті, мети, концептуальних особливостей та організації діяльності Кримської платформи. Фінальною метою Кримської платформи є деокупація Кримського півострова, а головними напрямками діяльності – завдання з подолання наслідків окупації.

Позитивним чинником становлення Кримської платформи стало залучення до її роботи аналітичних дослідницьких центрів, правозахисників, представників українських та іноземних неурядових організацій, що мало наслідком формування експертної мережі з визначеними завданнями та напрямками діяльності. Рівень представництва іноземних держав та організацій на Інавгураційному саміті Кримської платформи підтвердив як результативність роботи нашої дипломатії по адвокації ідеї платформи, так і готовність міжнародної спільноти активно включитися в обговорення та вирішення актуальних питань.

Список використаних джерел:

1. Коментар міністра закордонних справ України Дмитра Кулеби щодо підготовки до саміту Міжнародної Кримської платформи (22 серпня 2022 р.). Міністерство закордонних справ України: офіційна сторінка. URL: <https://mfa.gov.ua/news/komentar-ministra-zakordonnih-sprav-ukrayini-dmitra-kulebi-shchodopidgotovki-do-samitu-mizhnarodnoyi-krimskoyi-platformi> (дата звернення: 01.03.2024).
2. Василик Л., Полянська А. Україна contra Росія: інформаційна війна за Крим. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Журналістські науки. 2018. № 896. С. 3–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpjn_2018_896_3
3. Дегтеренко А. Перспективи реінтеграції тимчасово окупованої території АР Крим шляхом забезпечення прав і свобод громадян України. Гілея: науковий вісник. 2016. Вип. 115. С. 356-362. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2016_115_90
4. Каландирець Ю., Остапчук О.О. Півострів Крим: об'єкт конфронтації в російсько-українських відносинах. Наукові записки з української історії. 2017. Вип. 42. С. 42–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzzui_2017_42_7
5. Кориневич А. О. Кваліфікація ситуації в Автономній Республіці Крим, Донецькій та Луганській області з точки зору міжнародного гуманітарного права. Актуальні проблеми політики. 2014. Вип. 53. С. 89–97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/appol_2015_53_13
6. Задорожній О. В. Наслідки анексії кримського півострова для міжнародного правопорядку. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2015. Вип. 30(2). С. 187–190. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_30\(2\)_49](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_30(2)_49)
7. Донбас і Крим: ціна повернення: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. К.: НІСД, 2015. 474 с. Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД). URL: <https://niss.gov.ua/publikacii/monografii/donbas-i-krim-cina-povernennya-monografiya>.
8. Ситуація з правами людини в Криму за 7 років окупації: аналітична доповідь / ред. О. Виноградова; Дім прав людини Крим, Кримська правозахисна група, Регіональний центр прав людини, Центр громадянської просвіти «Альменда», Центр прав людини ZMINA. Київ, 2021. 92 с.

Спадщина скіфів у Криму – українське надбання, яке хочуть привласнити окупанти

Савіна І.О.

кандидат педагогічних наук, викладач кафедри військової історії України навчально-методичного інституту військової історії, Національний університет оборони України (Київ, Україна)

Вважається, що культура пізніх скіфів на території Кримського півострова складалася на рубежі III – II століть до нашої ери. Державне об'єднання пізніх скіфів на цій території виникає на основі скіфського, грецького, таврського пізньофракійського та сарматського етносів. Виникнення такого явища як пізньоскіфська культура пов'язується з тим, що скіфи перестали бути кочівниками, почали вести осілий спосіб життя. Роботи останніх років (дослідження комплексу Актаського могильника) засвідчили, що закінчення кочового способу життя і проникнення скіфів до Криму почалося на рубежі між V – IV століттями до нашої ери.

Відповідно до опублікованих досліджень сучасних українських науковців-археологів [2, с. 1]: термін «пізньоскіфська культура Криму» використовується щодо кола варварських («скіфських») старожитностей пізньоелліністичного і римського часів, виявлених у передгірних і степових районах Кримського півострова, між грецьким полісом Херсонес Таврійський на заході і містами Боспорського царства на сході. Південний берег і Гірська Таврія, прилежні до цієї території з південного сходу, традиційно вважаються областями, зайнятими «племенами таврів». Зіставна з ними археологічна культура зникає в III – II століттях до нашої ери, а погляди на культурну атрибуцію більшості відомих у Гірському Криму і його Південному березі пам'яток III століття до нашої ери і аж до III століття нашої ери знаходяться на стадії формування.

У науковій літературі [1, с. 15-17] зазначається, що найбільшого розквіту пізньоскіфська держава досягла за царя Скілура (130–114 рр. до н. е.) та його сина Палака (114–111 р. до н. е.). У той час скіфи займалися тваринництвом, землеробством, ремісництвом, активно торгували з Боспором та Херсонесом. Однак між греками і скіфами до того часу виникли економічні суперечності. Скіфів не влаштовувала посередницька роль греків у торгівлі, передусім хлібній: вони прагнули торгувати самостійно, отож, намагались завоювати грецькі порти і вихід до моря. Так розпочались багаторічні греко-скіфські війни. Наприкінці II ст. до н. е. скіфи взяли в облогу Херсонес. Жителі Херсонеса звернулись по допомогу до понтійського царя Мітрідата VI Євпатора, коли виникла реальна небезпека захоплення міста скіфами. До середини III ст. скіфи продовжували

жити у передгір'ї Криму, однак опісля зазнали нападів готів та аланів і були асимільовані ними.

Скіфи створили багату матеріальну культуру, яка як вже було зазначено, представлена численними пам'ятками – курганными захороненнями, городищами, некрополями тощо. Археологи знаходили в них вироби з золота та срібла, зброю, монети та різні побутові предмети, які зберігають сьогодні в найбільших музеях світу. Багато виробів прикрашено так званим звіриним орнаментом, типовим для скіфів.

На території сучасного Криму відомо про існування близько 80 поселень, 60 поховань у вигляді курганів та 30 ґрунтових могильників. Ще на початку XIX століття були детально описані залишки городища Керменчик під Сімферополем (столиця скіфів у Криму). Тогочасні дослідники називали його «Неаполь Скіфський». Виникнення цього міста датується IV століттями до нашої ери. До речі, Неаполем (Новим містом) його також називали греки, а реальна скіфська назва міста досі невідома.

Рисунок 1 – рештки міста Неаполь Скіфський (столиці скіфського царства у Криму в III – II століттях до н. е.)

Найвідомішими пам'ятками часів пізніх скіфів є: городище Неаполь Скіфський, Усть-Альминська, Булганакське, Альма-Кермен. Столиця – Неаполь-Скіфський. У II столітті до нашої ери курганні могильники змінюються безкурганными: некрополь Неаполя, Чорноріченський, Завітне.

Наявність такої багатой археологічної спадщини на місцях колишніх поселень та поховань-курганів дозволила зібрати унікальні колекції старожитностей періоду пізніх скіфів. Це і різноманітний речовий комплекс представлений посудом (горщики, чашки на ніжках, курильниці, світильники, мініатюрні посудини, антична кераміка, амфори, у ранніх шарах – чорнолаковий посуд, мегарські чаші; наприкінці I століття до

нашої ери – початок I століття нашої ери збільшується кількість червонолакової кераміки: миски, келихи, тарілі, блюда; є сіроглиняний та світлоглиняний посуд, зброя (довгі мечі, залізні трилопасні вістря до стріл; обладунки, шоломи, панцері, бойові пояси, кінське спорядження) і звісно найцінніші артефакти – золоті та бронзові прикраси.

На привеликий жаль, спостерігаються постійні випадки «тимчасового» переміщення окупаційною владою археологічних та історико-культурних цінностей, а також вивезення експонатів та колекцій із музеїв тимчасово окупованого Криму. Такі факти були зафіксовані майже у всіх музеях, а саме:

Бахчисарайському історико-культурному та археологічному музеї-заповіднику;

«Судацький фортеці», яка є відділом Національного заповідника «Софія Київська» в місті Києві;

Кримському республіканському краєзнавчому музеї «Центральний музей Тавриди», куди привезли вкрадені твори мистецтва з Херсонського художнього музею імені Олексія Шовкуненка;

Кримському етнографічному музеї та Будиноку-музеї Іллі Сельвінського, які є філіями Кримського республіканського краєзнавчого музею «Центральний музей Тавриди»;

Кримськотатарському музеї мистецтв (після окупації півострова називається «Кримськотатарський музей культурно-історичної спадщини»);

Кримському етнографічному музеї в Сімферополі;

Сімферопольському художньому музеї;

Євпаторійському краєзнавчому музеї, відділами якого є Музей історії та етнографії кримських караїмів імені С. І. Кушуль та Євпаторійський музей історії Кримської війни.

У своїй доповіді я хочу зупинитись на випадку, який безпосередньо пов'язаний з подіями окупації Криму в 2014 році, а саме про майже десятилітню боротьбу за колекцію з 565 музейних предметів, зокрема, античні скульптури, скіфські прикраси, китайські лакові шкатулки, яким дві тисячі років, наданих Кримським республіканським краєзнавчим музеєм «Центральний музей Тавриди», Керченським історико-культурним заповідником, національним заповідником «Херсонес Таврійський» і Бахчисарайським історико-культурним заповідником, які були привезені для експонування в музеї Алларда Пірсона 6 лютого 2014 року в рамках виставки «Крим. Золотий острів у Чорному морі». На початку лютого 2014-го, згідно з підписаним контрактом, експонати перевезли в Амстердам, в музей Алларда Пірсона, де їх мали демонструвати до кінця серпня. Тут виставка пережила зміну влади в Україні, а потім і не визнану ані Україною, ані Нідерландами анексію Росією Криму – місця, звідки

походила лівова частка її експонатів і куди, за замовчуванням, їх мали повернути.

У Києві відразу звернули увагу на потенційні ризики ситуації, що склалася. Вже наприкінці березня 2014 року тодішній український віцепрем'єр з гуманітарних питань Олександр Сич заявив, що, за його інформацією, російська влада має намір вивезти експонати кримських музеїв, які перебувають на виставках за межами України, до Ермітажу, по суті «вкрасти,» привласнивши собі історичні цінності.

Тому, український уряд ухвалив рішення передати усі такі експонати безпосередньо у розпорядження міністерства культури України – зазвичай експонатами розпоряджаються музеї, в яких вони виставляються на постійній основі.

Рисунок 2 – експонати з виставки «Крим. Золотий острів у Чорному морі» в музеї Алларда Пірсона (Нідерланди)

Міністерство культури України, своєю чергою, заочно вилучило ці експонати з кримських музеїв та передало їх на зберігання до київського музею історії України.

Паралельно доля колекції непокоїла і нідерландську сторону, а саме – музей Алларда Пірсона. З одного боку, договір про проведення виставки в Амстердамі підписаний з конкретними музеями, тобто – повернути експонати потрібно було їм. З іншого – у тому ж договорі була, хоч і протокольна, але цілком конкретна згадка про те, що власником експонатів виступає держава Україна в особі українського музейного фонду, розташованого в Києві. Тобто повернути потрібно не в Крим, а до Києва. Прогнозуючи майбутні проблеми, музей спочатку звернувся за консультаціями до юристів Амстердамського університету, а пізніше подовжив термін виставки у своїх стінах до листопада 2014 року.

У червні 2023 року стало відомо, що Верховний суд Нідерландів підтвердив рішення Апеляційного суду Амстердама, що експонати

виставки «Крим. Золотий острів у Чорному морі», відомі як «скіфське золото», мають бути повернуті Україні. Таким чином, Верховний суд Нідерландів підтвердив рішення Апеляційного суду Нідерландів, винесене в жовтні 2021 року.

Важливість повернення колекції зазначив і Президент України Володимир Зеленський, який після рішення Нідерландів, зазначив у своєму відеозверненні [3]: «Є сьогодні дуже важливе рішення Верховного суду Нідерландів щодо колекції «скіфського золота». Української колекції. Колекції, яка зберігалась у нашому Криму, але яка поки що не може бути повернута в Крим з очевидної причини: її не можна віддавати окупанту, грабжику. Звичайно, вона буде в Криму, коли в Криму буде й український прапор.» У листопаді 2023 року предмети з кримських музеїв пройшли незалежну перевірку, після чого їх ретельно запакували та перевезли з музею Алларда Пірсона до Національного музею історії України [4], де вони зберігатимуться до деокупації Криму.

На завершення хочемо зазначити, що боротьба за культурну спадщину України з окупаційним режимом Кремля триває, ми щиро віримо, що слова Президента незабаром стануть реальністю, український народ здобуде Перемогу, Крим буде звільнено від окупантів, а ми знову зможемо побачити археологічні пам'ятки Кримського півострова та унікальні експонати скіфської доби в рідних стінах кримських музеїв.

Список використаних джерел:

1. Байцар А. Л. Географія Криму: навч.-метод. Посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 358 с.
2. Мордвінцева В. І. Пізньоскіфська культура Криму: виникнення і еволюція концепту. *Археологія*. 2018. № 2. С. 113 – 126.
3. Звернення Президента Володимира Зеленського від 9 червня 2023 року <https://www.president.gov.ua/news/mi-bachimo-geroyizm-nashih-voyiniv-i-vdyachni-za-kozhnu-hvil-83509>
4. Luke Harding. The Guardian. Part of our history: Ukraine hails return of Scythian gold treasures. 28 Nov 2023. <https://www.theguardian.com/world/2023/nov/28/part-of-our-history-ukraine-hails-return-of-scythian-gold-treasures>

Мародерство культурних цінностей України як стратегія неоімперської політики рф

Передерій І.Г.,

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри українознавства, культури та документознавства, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (Полтава, Україна)

Гула Р.В.,

доктор історичних наук, професор, професор кафедри філософії, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба (Харків, Україна)

У сучасних умовах гострої фази російсько-української війни ще більше посилилася й увиразнилася загроза розмивання культурного ядра та світоглядних констант суспільства за допомогою різноманітних технологій з боку нашого ментального супротивника. Російсько-українське протистояння фокусується насамперед у ментальному полі й у цьому контексті його можна розглядати як протиборство, де значущу роль відіграє інформаційний складник. Адже в сучасній типології інформаційних війн поряд з фінансово-економічним, дипломатичним і політичним аспектами окремо виділяють і соціокультурний. Інформаційна війна в соціокультурному сенсі – це процес цілеспрямованого насадження культурних цінностей («способу життя») одного соціокультурного організму іншому. Об'єктом конфронтації служать, насамперед, національні культурні цінності (хоча інколи протистояння може фокусуватися і навколо глобальних ціннісних маркерів). Це протиборство відбувається у різних формах, серед яких, зокрема, можна виділити й мародерство культурних цінностей, яке росія традиційно використовує з відповідною метою. У різний час вона вдавалася до різних способів такого мародерства – відвертого чи прихованого (завуальованого). Наразі його можна розглядати як одну зі значущих форм археологічної війни, яка є складником такого важливого різновиду інформаційного протиборства, як консцієнтальна війна (або війна смислів чи війна на ураження свідомості) [1, с. 117 – 118; 123]. Також її можна вважати на сьогодні однією з реальних стратегій неоімперської політики рф.

Розглянемо цю форму детальніше. Мародерство культурних цінностей має на меті викрадання об'єктів матеріальної та духовної культури державою-агресором після окупації території держави-жертви. Саме це й реалізує росія від початку анексії українських територій та збройної агресії, починаючи з 2014 року. Саме тоді з окупованого Криму до

Ермітажу було доправлено колекції артефактів «Херсонеса Таврійського», Музею Тавриди в Сімферополі, Історико-культурного музею-заповідника в Керчі. А 2016 р. в Третьяковській галереї на виставці до 200-річчя з дня народження І. Айвазовського експонували 38 робіт, вивезених з Феодосії, які сам художник свого часу передав у спадок рідному місту[2]. Після 24 лютого 2022 р. Крим став осередком, куди російські окупанти почали звозити скарби, вилучені з українських музейних закладів після повномасштабного вторгнення. Загалом після захоплення Росією Криму Інтерпол заявив про розшук 52 картин українських художників, незаконно переданих до художнього музею в Сімферополі [3].

За час окупації Маріуполя російські війська спустошили і знищили два музеї міста – краєзнавчий і художній. Вони викрали понад 2 тис. експонатів: живопис, археологічні знахідки та книги. Зокрема, це 700 унікальних експонатів медальєрного мистецтва Юхима Харабета; картини Архипа Куїнджі «Червоний захід», «Осінь», «Ельбрус»; картину Івана Айвазовського «Біля берегів Кавказу»; стародавні ікони та Євангеліє 1811 р.; твори скульптора Володимира Беклемішева; унікальний рукописний сувій Тори. Для того, аби зберегти експонати, музейники, як і в Другу світову, навіть замурували експонати у стіни та закопували в землю. Так, за словами співробітників Мелітопольського краєзнавчого музею, ховали скіфське золото, допоки його не знайшли окупанти [4].

Є міжнародна група вчених та експертів із цифрових технологій, яка спеціально відстежує крадіжки історичних артефактів Росією в Україні під час повномасштабного вторгнення. З лабораторії в американському штаті Вірджинія представники групи стежать за розграбуванням та знищенням культурних цінностей із початку вторгнення Росії в Україну. Їм вдалося виявити закономірності у злочинах. Зокрема довели зосередженість росіян на скіфському золоті, яке крадуть з такою частотою, що тут можна побачити стратегію. Антрополог Б. Денієлс, який входить до цієї групи, зазначає, що «є дуже вагомі докази того, що це навмисний крок Росії, коли певні картини та прикраси вишукувалися й були вивезені до Росії». Дослідники не можуть однозначно визначити першопричини масштабних викрадень таких артефактів – що є головною підставою – коштовність, чи культурна цінність пам'яток, але припускають, що «все це є частиною стратегії підриву ідентичності України як окремої країни, з претензією на «законне» володіння Росією усіма їхніми експонатами. Денієлс додає, що окупанти все рішучіше шукають приховані артефакти в захоплених містах, погрожуючи музейним співробітникам [5].

Для нас такий висновок міжнародних експертів є очевидним, адже Московщина вдавалася до привласнення української культурної та історичної спадщини неодноразово протягом своєї історії, бо її «велика культура» у всі часи спиралася на мародерство. Згадаємо історичний факт, коли одна з найвідоміших православних святинь, Вишгородська ікона

Божої матері, була викрадена з монастирської церкви Вишгорода володимиро-суздальським князем Андрієм Боголюбським 1155 р. й вивезена до Успенського собору у Володимирі-на-Клязьмі. Пізніше вона з'явилася у Москві під назвою Володимирської ікони Божої матері, на ній коронувалися всі російські царі й тепер перебуває у Третяковській галереї. І саме про неї шовіністи сьогодні кажуть «Де вона – там Русь» [2]. Зважаючи на загальновідомі псевдоісторіографічні російські концепти, зокрема, й щодо належності назви «Русь», всі ці факти цілком укладаються в один логічний ланцюжок, який не потребує додаткових коментарів.

Загалом факти варварського нищення та привласнення української культурної спадщини Росією викликали широкий резонанс у міжнародному співтоваристві. Так, *The New York Times* опублікувала розслідування, як мародери РФ у погонах позбавляли нашу країну історичних скарбів. Зокрема, у публікації наводяться слова директорки Херсонського художнього музею імені Олексія Шовкуненка Аліни Доценко про те, що картини «вантажили як сміття». Цей музей оточили солдатами та технікою, щоб безкарно грабувати його протягом 4-х днів – з 31 жовтня до 3 листопада 2022 р., тобто перед самим визволенням міста. Мародерам допомагали також привезені з РФ та Криму мистецтвознавці. Картини спішно виймали з рам або розбивали їх, також ушкоджували чи руйнували культурні об'єкти, а те, що вціліло, загортали в простирадла та інше ганчір'я. З Херсона загарбники вивезли за найскромнішими оцінками 15000 артефактів. Це – картини, книги, бронзові статуї, іконопис, монети, кераміка, ювелірні прикраси тощо. Зокрема, серед украдених експонатів були роботи Івана Айвазовського, Олексія Шовкуненка, Миколи Пимоненка, Августа фон Байера, ікони «Юрій Змієборець зі святими апостолами Петром і Павлом», «Богородиця Вгамуй мої печалі» та інші [6]. А з тимчасово захопленої Нової Каховки російські окупанти викрали художні фонди із картинної галереї імені Альбіна Гавдзинського – усього майже 300 творів живопису та графіки, роботи сучасних вітчизняних митців [7].

Про те, що це не ініціатива рядових мародерів, а санкціонована Кремлем операція, яку можна кваліфікувати як агресивну атаку на українську ідентичність, зокрема, свідчить і той факт, що зі згаданого музею в Херсоні було вкрадено навіть електронний каталог-опис картин.

У Херсонському краєзнавчому музеї окупанти розбили унікальну скляну чашу, датовану V ст. Вона була єдиною такою на планеті. Також з цього музейного закладу російські мародери вкрали цінний німецький історичний документ, підписаний А. Гітлером, колекції монет, зброї, сарматські прикраси, антикварні меблі XVIII–XIX ст.ст., колекцію ікон, усю археологічну колекцію.

За висновком американських журналістів, окупанти викрали в Україні десятки тисяч мистецьких цінностей. Це найбільше пограбування мистецтва з часів Другої світової війни, мета якого позбавити Україну її

культурної спадщини. Журналісти вважають, що ці крадіжки є «широкомасштабним нападом на українську гордість, культуру та ідентичність, що відповідає імперській позиції президента Росії В. Путіна, який постійно принижував ідею України як окремої нації» [8].

Ще один об'єкт російського мародерства в Україні – вітчизняні архіви. На тимчасово окупованих під час повномасштабного вторгнення територіях, де ворог провів «повномасштабну анексію», за твердженням очільника Укрдержархіву А. Хромова, така анексія передбачала й крадіжку архівних документів для включення їх «до складу російського архівного фонду», подібно, як це було здійснено ще 2014 р. під час анексії Криму. Тоді Росія в порушення міжнародного права й свого власного законодавства у сфері архівів та інформації, без проведення експертизи цінності, незаконно привласнила документи держархівів в АР Крим та м. Севастополя, а також держархівів Донецької та Луганської областей, які не були евакуйовані, включивши їх до складу архівного фонду РФ. На території так званих ДНР/ЛНР було започатковано такі собі «квазі» архіви. При цьому, документи, створені за часів незалежності України з 1991 до 2014 рр., також були визнані державою-агресором документами «з історичного минулого Росії».

На питання для чого російській стороні українські архіви, очільник ДАСУ зазначив, що це «частина пропаганди країни-агресора», Росархів працює на державну машину пропаганди. Так, керівник Росархіву, демонструючи окремі архівні документи, офіційно підтверджує «історичну справедливість» агресивної війни Росії проти України, заперечує існування України [9].

Після початку повномасштабного вторгнення за попередньою інформацією окупанти вже викрали та вивезли документи з Волновахи до Донецька. Загалом свідченням того, що такі дії непоодинокі та вчинялися агресором або готувалися до вчинення, є те, що Україна лобіює прийняття рішення міжнародними партнерами про запровадження санкцій щодо 15 фізичних осіб та 7 юридичних осіб РФ за фактичні діяння або за намагання викрасти чи незаконно використовувати архівні документи Криму та окремих районів Донецької та Луганської областей [10].

Мародерство культурних цінностей відбувається не лише у безпосередній фізичній формі. Адже Росія століттями неправомірно заявляла (і досі продовжує заявляти) свої права на українську культурну спадщину, що, насправді, їй не належить. Причини цього є доволі очевидними – таким чином рф намагається підтримувати сформовану протягом сотень років ілюзію «величчя» власної культури. Мова про спадщину не лише «абсолютних» (за походженням) українських діячів культури, як-от: Микола Гоголь, Дмитро Бортнянський, Володимир Боровиковський, Дмитро Левицький, Ілля Ріпін, Сергій Корольов та багато інших (відомі спроби, навіть, Тараса Шевченка назвати російсько-українським поетом,

оскільки в його доробку є кілька творів російською), а й представників інших народів, що формувалися й творили в Україні. Так, росіяни позиціонують Олександрю Екстер, Соною Делоне, Архипа Куїнджі, Івана Айвазовського та багатьох інших «своїми» художниками.

Намагаються росіяни втиснути в парадигму «руського міра» й Казимира Малевича, що народився в Києві, жив у містах і селах Слобожанщини. Російським митцем його називають лиш тому, що якийсь час він творив на території Росії. Однак, як наголошує дослідник творчості митця Д. Горбачов, українська ідентичність була принциповою позицією самого художника: заповнюючи анкети, у графі «національність» Казимир Малевич писав «українець», а табуйована за всіх часів у Росії тема Голодомору зринала на супрематичних картинах митця [1, с. 128].

Саме тому Україні потрібно здійснювати послідовну й системну інформаційну роботу щодо репрезентації українських аспектів творчості таких митців, науковців, котрих росія прагне «привласнити». І така робота особливо активізувалася саме протягом останнього часу і вже має відповідні результати. Зокрема, на початку березня 2023 р. Міський музей Амстердама «Стеделек-музей» визнав Казимира Малевича українським художником. Раніше його ідентифікували як росіянина. Тепер в описі до робіт художника як і в постійній експозиції, так і на сайті (усього в музеї зберігається 29 його творів) оновлена інформація. Зазначено, що митець народився в Україні від батьків польського походження (якщо ще точніше, то родина Малевичів мала українське, польське та білоруське коріння). Ще раніше – у лютому 2023 р. – нью-йоркський музей Метрополітан визнав українським художника Архипа Куїнджі. Там також прибрали ганебну згадку про те, що «artist celebrating both in Russia and Ukraine», а натомість додали згадку про те, що музей Куїнджі у Маріуполі був знищений російськими окупантами.

У цьому ж музеї змінили назву картини французького художника Едгара Дега з «Російські танцівниці» на «Танцівниці в українських костюмах» (ще раніше це зробила й Лондонська національна галерея) [11]. Тут також визнали українськими художниками Івана Айвазовського (Ованеса Айвазяна) та Іллю Ріпіна. Після цих рішень пролунали заклики до інших культурних установ переосмислити «ліниві» інтерпретації і неправильне визначення українського мистецтва та спадку, що сформувалися внаслідок кількасотрічного цілеспрямованого російського культурного привласнення.

До речі, як тільки з'явилися відповідні рішення відомих світових музейних закладів, російські «мистецтвознавці» в один голос почали наводити «контраргументи», наприклад, щодо начебто російського походження художника Іллі Ріпіна та необхідності написання його прізвища, як «Рєпін». Однак український Центр протидії дезінформації спільно ютуб-каналом «Культуртригер» підготував інфографіку щодо російських

фейків про Іллю Ріпіна [1, с. 129]. Урешті, росіянам не вдалося спинити процес переосмислення світовою спільнотою справжнього походження багатьох культурних скарбів, хоча він ще далеко не завершений. У січні 2024 р. Іллю Ріпіна підписав українцем і один з найбільших художніх музеїв Фінляндії – Атенеум [12].

Отже, немає жодного сумніву, що мародерство культурних цінностей України, яку рф здійснює протягом кількох останніх століть, в умовах сучасної повномасштабної війни набуло відповідної екзальтації і неприхованих форм, а, отже, можна з упевненістю стверджувати, що воно є однією з чільних стратегій неоімперської політики путінської росії.

Список використаних джерел:

1. Гула Р.В., Дзьобань О.П, Передерій І.Г., Чобіт І.Р. Інформаційне протиборство: роль та практика діяльності бібліотек, архівів та музеїв (за досвідом російсько-української війни). Монографія. Київ: Вид-во Ліра-К, 2023. 260 с.
2. Украдене щастя: як росія краде нашу культурну спадщину. URL: <https://vogue.ua/ua/article/culture/art/ukradene-shchastya-yak-rosiya-krade-nashu-kulturnu-spadshchinu.html> (дата звернення 23.02.2024).
3. Крадучи мистецтво України, росіяни атакують і її ідентичність – New York Times. 2023. URL: <https://mefodiy.org.ua/kraduchy-mystecztvo-ukrayiny-rosiyany-atakuut-i-yiyi-identychnist-new-york-times/> (дата звернення 23.02.2024).
4. Росіяни вивезли з музеїв Маріуполя оригінал картини Айвазовського та інші цінні експонати URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/04/27/248430/> (дата звернення 23.02.2024).
5. Рощина О. Російська банда цілеспрямовано краде «скіфське золото» в Україні ЗМІ. 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/12/7352047/> (дата звернення 23.02.2024).
6. Щокань Ганна Російські окупанти розграбували Херсонський художній музей. 2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/11/4/251156/> (дата звернення 23.02.2024).
7. У Новій Каховці окупанти пограбували картинну галерею імені Альбіна Гавдзинського 2022. URL: <https://hromadske.radio/news/2022/11/02/u-noviy-kakhovtsi-okupanty-pohrabuvaly-kartynnu-halereiu-imeni-al-bina-havdzynskoho> (дата звернення 23.02.2024).
8. Крадучи мистецтво України, росіяни атакують і її ідентичність – New York Times. 2023. URL: <https://mefodiy.org.ua/kraduchy-mystecztvo-ukrayiny-rosiyany-atakuut-i-yiyi-identychnist-new-york-times/> (дата звернення 23.02.2024).
9. Робота архівів під час війни. Інтерв'ю Голови Державної архівної служби України Анатолія Хромова телеканалу «Рада». 2022. URL: <http://surl.li/cqbnh> (дата звернення 23.02.2024).
10. Інтерв'ю з Анатолієм Хромовим, головою Укрдержархіву. 2022. URL: <https://par.in.ua/en/information/publications/85https://par.in.ua/en/information/publications/85> (дата звернення 23.02.2024).

11. Нью-Йоркський музей визнав Архипа Куїнджі українським художником. 2023. URL: <https://gwaramedia.com/nyu-jorskij-muzej-viznav-arhipa-kuindzhi-ukrainskim-hudozhnikom/> (дата звернення 23.02.2024).
12. Илья Репин или Рипын? Украинский художник, которого украла Россия. URL: <https://korrespondent.net/ukraine/4659919-ylia-repun-ylu-ryupn-ukraynskyi-khudozhnyk-kotoroho-ukrala-rossyia> (дата звернення 23.02.2024).

Геополітична парадигма деокупації Криму

Кондратенко О.Ю.,

доктор політичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного регіонаознавства, Навчально-науковий інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Окупація Росією Криму в березні 2014 р. спричинила не лише кризу зовнішньої політики та нацбезпеки України, але й стала тригером краху постбіполярного світопорядку. Більше того, окупація півострова на тлі всезагальної «стурбованості» колективного Заходу (глибинної Півночі) стала одним із ключових факторів уможливлення розв'язання диктаторським кремлівським режимом В. Путіна повномасштабної війни проти України 24 лютого 2023 р. Слід зауважити, що початок гібридної агресії у 2014 році та окупація Росією Криму та частини Донбасу не зумовив формування чіткої союзницької коаліції, адже країни Заходу та сусідні з Україною держави здебільшого обмежилися засудженням російських агресивних дій та введенням не надто відчутних для Росії санкцій. При всьому не надто адекватна реакція США на події 2014 року, коли у результаті гібридної російської агресії було окуповано Крим та частину Донбасу, екстраполювала траєкторію цього конфлікту до повномасштабного протистояння між Росією та Україною. Окупація Росією Криму та окремих районів Донецької і Луганської областей (ОРДЛО) у 2014 році і створення там маріонеткових режимів значно послабило політико-економічну стійкість та геостратегічне положення України.

Справжня союзницька підтримка України стала можливою лише після прояву її стійкості з початком повномасштабної агресії 24 лютого 2022 року. Відтоді поступово склалася коаліція з близько 50 країн, які здійснили реальні кроки задля забезпечення військової, гуманітарної та економічної підтримки України у її протистоянні російській неспровокованій агресії.

Відтак Крим став своєрідним тригером прискорення трансформаційних процесів як на глобальному, так і регіональному рівнях. Адже

саме тимчасова окупація Криму, що передувала початку гібридної та повномасштабної російсько-української війни стала передовсім точкою відліку трансформаційних процесів на пострадянському просторі. Адже такий стан речей засвідчує про завершення розпаду євразійської імперії, свідченням чого стало різке скорочення впливу й тотального домінування Росії на пострадянському просторі та остаточне його геополітичне розмивання. Втрата геополітичної монополії Росії на теренах Євразії (так званого Гартленду) зумовила появу нових авторів у цьому регіоні в особі ЄС, США та Китаю, які дедалі активніше будуть заповнювати вакуум безпеки пострадянського простору.

Окупований Крим слугує для Росії у якості військово-морської та повітряної бази, що лише підсилює геополітичні та безпекові ризики для України. Отже, тогочасний перебіг подій та стан речей різко змінив сутнісний та ситуативний контент загроз і викликів для України, яка вперше за роки незалежності зазнала завуальованої агресії сусідньої держави. Російська військова присутність у Білорусі, збереження російського контингенту в Придністров'ї та окупованій частині Донбасу, а також за умов геополітичного витіснення України з Азовського моря, вона залишається у геополітичному оточенні Росії [10, с. 39].

Вже у 1992 році російські політологи прогнозували невідворотність масштабних конфліктів між Україною та РФ довкола статусу Криму, який набув права автономії 12 лютого 1991 року. Варто розпочати з того, що ЧФ Росії від самого початку його дислокації у Криму з 1991 р. перетворився на один із потужних інструментів геополітичного тиску на Україну. Після проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. сепаратисти в Криму закликали домогтися визнання рішення 1954 р. про передачу Криму УРСР не дійсним і провести референдум щодо надання півострову незалежного статусу. Слід також акцентувати увагу на заявах Держдуми РФ початку 1990-х рр. про неправомірність передачі Криму Україні у 1954 р. у контексті вимог скасування Біловезьких угод про розпад СРСР, відміни створення СНД, а також заяви про неправомірність денонсації договору про створення СРСР у 1992 р. та створення СНД. Ідеться про Постанову ВР РФ № 2809-1 «Про правову оцінку рішень державної влади РРФСР зі зміни статусу Криму, прийнятих у 1954 р.» від 21 травня 1992 р., згідно з якою Постанова Президії ВР РРФСР від 5 лютого 1954 р. «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР» піддавалася сумніву та, врешті, була визнана такою, що «не має юридичної сили з моменту її прийняття» [8]

Проблема статусу Криму активізувалася у 1992 р. з початком оголошення Україною будівництва національних збройних сил від 5 квітня 1992 р. на основі Указу «Про невідкладні заходи по будівництву Збройних сил України», яким також передбачалося сформувати ВМС України [16]. В той же час, 7 квітня 1992 р., російський президент Б. Єльцин видав

зустрічний Указ «Про перехід під юрисдикцію Російської Федерації Чорноморського флоту» [15]. Саме тоді окремі стратегічні частини ЧФ відмовлялися виконувати рішення українського керівництва. Росія в цей час виступила із заявою про те, що ЧФ має підпорядковуватися ВМФ СРСР – СНД і не виконуватиме наказів Міноборони України. Тоді ж Б. Єльцин виступав проти поділу ЧФ, який, на його думку, мав гарантувати безпеку зовнішніх кордонів СНД [1, с. 66].

Перебування російського ЧФ у Криму сприяло активізації кримського сепаратизму, що послугувало обранню «президентом» Автономної Республіки Крим Ю. Мешкова та перемозі на виборах до ВР Кримської автономії виборчого блоку «Росія» – відповідно, у січні та квітні 1994 р. [3]. Лише завдяки значним зусиллям українського керівництва та використанню спецслужб вдалося відносно швидко ліквідувати мешковщину та відтермінувати анексію Криму [11, с. 116–117].

Підписання Договору про дружбу, співпрацю і партнерство від 31 травня 1997 р. (що юридично підтверджував визнання Росією України як незалежної держави) [5] безпосередньо залежало від згоди України на перебування ЧФ Росії на своїй території, яка піддалася тиску з боку Москви та недостатньо залучила в цей процес колективний Захід. Тобто сам Договір був підписаний уже після оформлення перебування ЧФ Росії в Севастополі. Відтоді Севастополь і частина Криму стала якщо не російською територією, то принаймні підконтрольною зоною Росії. Тож РФ контролювала значну військову інфраструктуру Криму, а Україна не впливала на прецеденти й процес військового застосування Росією ЧФ з української території, що й відбулося під час агресії проти Грузії у серпні 2008 р. Хоча Україна й не контролювала ситуації щодо використання військових човнів, проте з точки зору міжнародного права стала співучасницею агресії проти Грузії. Згідно з нормами міжнародного права держава, яка надає свою територію для агресивних дій іншої держави як третя сторона, автоматично стає співучасницею агресії. Тому, враховуючи такий сценарій, Україна де-юре ставала співучасницею агресії проти Грузії і, щоб уникнути таких звинувачень, мала всі підстави для заборони повернення російських суден до їх базування в Криму. Проте слід визнати цілковиту відсутність в української сторони реальних механізмів заборони повернення російських суден до Криму. У свою чергу, весь цей ланцюг подій і зумовив окупацію Кримського півострова РФ у березні 2014 р.

28 січня 2003 р. було підписано Договір між Україною і РФ про українсько-російський державний кордон, однак він не узгоджував лінії міждержавного кордону в Азовському морі та Керченській протоці [4]. Тобто Договір визначав лише сухопутні межі між Україною та РФ. Як наслідок, уже у жовтні 2003 р. виник конфлікт довкола острова Тузла, який Росія намагалася анексувати, прокладаючи до нього дамбу. Лише рішучі дії української сторони зупинили тодішню російську авантюру. 24

грудня 2003 р. між Україною й РФ було укладено Договір про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки [6]. Це була своєрідна геополітична пастка Росії, яка й надалі залишала питання розмежування морських українсько-російських кордонів в Азовському морі та в Керченській протоці у статусі невизначеності.

21 квітня 2010 р. під час зустрічі президентів В. Януковича та Д. Медведева в Харкові було підписано угоду між Україною і Російською Федерацією з питань перебування ЧФ Росії на території України. Згідно з документом було пролонговано договір оренди Росією військово-морської бази ЧФ з 2017 р. до 2042 р. в обмін на зниження ціни на російський газ [14]. Відтак Харківські угоди лише створили додаткове підґрунтя для нових загроз національній безпеці України, а зміцнення російської військово-морської бази в Криму стало однією з ключових причин його окупації у 2014 р. [22, с. 587].

Події початку 2014 р. в Україні, пов'язані з окупацією Криму та інспірацією війни на Донбасі змінили вектор зовнішньополітичної орієнтації держави. Окупація Криму та збройна агресія Росії проти України на Донбасі, яка призвела до виникнення окремих районів Донецької та Луганської областей (ОРДЛО), спрямовані на утримання України у сфері російського геополітичного впливу та блокування європейського зовнішнього вектора. Підписання 27 червня 2014 р. разом із Грузією та Молдовою Угоди про економічну асоціацію між Києвом та ЄС де-факто ставило крапку на інституційному залученні Росією своїх сусідів у її геополітичну орбіту. Незначними успіхами української дипломатії у **проти-стоянні російській гібридній агресії від 2014 р. стало започаткування Кримської платформи (за участю 43 країн) в Києві як міжнародного координаційного механізму для повернення питання Криму до порядку денного, захисту прав людини та сприяння деокупації півострова.**

Окупація Криму та частини Донбасу стала стратегічним плацдармом для Росії, уможливлення її подальшої агресії проти України та початок повномасштабної війни 24 лютого 2022 року. У перші дні й місяці війни Росія розширила окупацію суверенних територій України, адже під безпосередньою загрозою опинилися Сумська та Чернігівська області у зв'язку із вторгненням російських військ з території Білорусі, а також Київська область включно зі столицею України. Лише героїчний супротив ЗСУ та українського народу попередив окупацією Києва й подальше встановлення в Україні російського маріонеткового режиму. Утім, наразі окрім окупованих Криму й частини Донбасу додалися ще й частини Миколаївської, Херсонської, Запорізької та Харківської областей [2].

Натомість Україні навіть під час повномасштабної війни варто залучати інших потужних регіональних гравців до участі в розв'язанні кримського питання, а відтак – повної деокупації півострова. Важливою на цьому тлі є позиція Туреччини щодо невизнання окупації Криму

Росією, а також підписання Угоди про спільне будівництво житла для кримських татар, змушених залишити місце постійного проживання через політичні переслідування з боку РФ [13].

Все ж значним позитивом для України є те, що в країнах Центрально-Східної Європи дедалі більше розуміють, що у разі воєнного програву України наступними стануть країни саме цього регіону, а їх жителям прийдеться вже вступати у війну безпосередньо з російськими військами. Прикладом цього є спільна заява прем'єр-міністрів: Чеської Республіки, Польщі та Словаччини – П. Фіали, М. Моравецького та Е. Хегера про недопущення заморожування війни в Україні, адже за такого сценарію Росії отримає додаткові важелі тиску на Україну та інші країни Центральної і Східної Європи. Зазначені політики першого ешелону вбачають за необхідність витіснення Росії українського півострова Крим, окупованого з 2014 року [20]. Адже на їх думку заморожування конфлікту створить для Росії механізми постійного тиску на Україну та сусідні східноєвропейські країни. Відтак представники зазначених центральноєвропейських країн активно наполягають на тому, що важливим етапом завершення війни є необхідність витіснення Росії з українського півострова Крим, який був нею анексований у 2014 році, адже контроль Росії над півостровом тепер не є абсолютним [20].

Саме тому однією з важливих передумов для здобуття Україною перемоги та інтеграцію її в геополітичний простір нового світопорядку є звільнення Криму попри те, що значна кількість експертів відносяться до такого кроку зі значною долею скепсису. Деокупація Криму забезпечить Україні повне відновлення контролю над її територіальними водами Чорного та Азовського морів, а разом з тим і навігації та поживлення торговельно-економічних відносин. Слід підкреслити, що Крим та ОРДЛО, з самого початку гібридної агресії були використані Росією у якості важеля тиску на Київ задля блокування його євроатлантичного вектора зовнішньої політики [23], а згодом і у якості геополітичного плацдарму задля розширення окупації південно-східних територій України.

При всьому дещо насторожує й позиція нинішнього Радника Президента США з нацбезпеки Дж Саллівана, який періодично виступає проти силового звільнення Україною Криму та досить скептично ставиться до вступу України в НАТО в найближчій перспективі. Він виділив той факт, що Альянс опиниться в стані війни з Росією, якщо Україна приєднається зараз [7]. Врешті подібних прикладів з передвиборчої риторики у США та нинішніх західних політиків першого ешелону можна наводити безліч. Водночас дещо вселяє оптимізм звернення до однопартійців впливового сенатора, республіканця Л. Грема, який зробив заяву про неприпустимість скорочення чи припинення підтримки України, адже за таких умов для НАТО посилюються ризики бойового зіткнення в Європі, а Китай отримує зелене світло для вторгнення на Тайвань [18].

Авторитетний американський експерт та Президент Ради з міжнародних відносин США Р. Хаас розглядає сценарій повного розгрому Росії та повернення Україною своїх територій в кордонах, визнаних на 1991 рік, включно з Кримом, як вкрай малоймовірний. Відтак Україні слід моніторити експертне середовище Заходу та мати відповідну реакцію на подібний дискурс з для недопущення вирішення припинення війни на умовах третіх сторін і за рахунок її національних інтересів [21]. Подібними є також прогнози Президента Чиказької ради з глобальних справ та експосла США в НАТО у 2009–2013 роках Х. Даалдера про доволі скромні відвоювання територій на півдні України, оскільки росіяни також готові до наступальних дій української сторони. При цьому Києву досить важко буде витіснити російські війська з усієї території включно з Кримом і Донбасом [19].

При всьому українське цивільне та військове керівництво налаштоване досить оптимістично і робить заяви про звільнення Криму та всієї території України аж до міжнародно визнаних кордонів станом на 1991 рік. Також більш оптимістично налаштовані й очільник Пентагону Л. Остін, держсекретар Е. Блінкен та генсек НАТО Й. Столтенберг, які мовлять про те, що Україна має всі необхідні засоби для звільнення окупованих територій та неодмінно здобуде перемогу в розв'язаній Росією війні.

Попередньо розглядається варіант витіснення російських військ ЗСУ до меж початку повномасштабної війни 24 лютого 2022 року. Однак у випадку з Росією й за умов збереження путінського режиму в майбутньому забезпечення мирного статус-кво видається навіть теоретично неможливим, адже окуповані території південного сходу України Москва буде й надалі використовувати у якості військового плацдарму для відновлення агресії проти України та окупації нових територій як це було у випадку з ОРДЛО та Кримом у лютому 2022 року. Зауважимо, що навіть перспективи стійких гарантій з боку політико-економічної й безпекової підтримки ЄС, США та НАТО не виправдовують вищеперахованих сценаріїв для України.

Слушною є заувага американського дипломата Дж. Гербста про те, якщо Україна відновить контроль над своєю територією, підтримка Путіна в Росії зменшиться і є значний шанс, що йому доведеться відійти від влади. Тим паче Крим є вразливим місцем для Росії серед інших окупованих територій, адже Україна здатна звільнити частину своїх південних територій та завдати ударів по кримському мосту, що перетворює Крим на стратегічну пастку. На думку відомого американського політолога Ф. Фукуями, півострів стане тригером ослаблення, а в підсумку можливо й крахом путінського режиму, що дозволить відновити мир в Європі [12]. Отже, програш Росії в Україні загалом стане передусім програшем рашизму як нової тоталітарної ідеології. Однак наразі складно оцінити

здатність Росії до подальшої мобілізації її армії та суспільства, а також виміряти крихкість путінського режиму.

Існує також експертний сценарій, який передбачає відступ виснажених на Донбасі російських військ до лінії бойового зіткнення 24 лютого 2022 року, однак РФ зберегла б за собою Крим та маріонеткові уряди на теренах ОРДЛО. Такий сценарій є більш імовірним також за умов ослаблення путінського режиму. Власне він міг би стати транзитом до повного відновлення територіальної цілісності України за умов політичних трансформацій в Росії. Однак, такий сценарій несе й ризики створення замороженого конфлікту в межах окупованих територій, а разом з тим і збереження плацдарму до відновлення воєнної російської воєнної ескалації. Отже, «заморожування» конфлікту із залишенням під російським контролем українських земель стане для Росії лише перервою та сприятиме відновленню її збройного потенціалу для продовження загарбницьких дій по відношенню до України. Тому єдино прийнятним варіантом для України є абсолютний програш РФ та притягнення чинних російських осіб до відповідальності [9].

Бойове витіснення російських військ з решти Херсонщини та Запоріжжя, що дасть можливість Україні відновити контроль над частиною узбережжя Азовського моря та повернути принаймні Бердянський та Скадовський морські порти. Однак Росія, за такого сценарію, зберігає за собою контроль над Кримом і значною частиною Донбасу (всю Луганську та частину Донецької областей, здобуті у ході повномасштабної війни від 24 лютого 2022 року), проте відмовляється від сухопутного коридору в Крим. Тим самим, зберігаються ризики заморожування конфлікту за умов відсутності транзиту політичного режиму в Росії до більш демократичної форми.

Попри все після знищення Україною біля 25% ЧФ Росії морський коридор став працювати цілодобово, що забезпечує Україні збільшення експорту своєї агропродукції на міжнародні ринки. Останнім часом від початку роботи українського морського коридору ним пройшло понад тисячу суден, що перевезли вже майже 31 млн тонн [17].

Отже, окупація Криму в березні 2014 р. зумовила тектонічні зсуви у системі глобальної та регіональної безпеки. Неадекватність реакції Заходу на окупації частини території суверенної держави уможливило повномасштабну агресію Росії проти України 24 лютого 2022 р., яка стала найбільшим регіональним конфліктом з часів Другої світової війни. Натомість неспровоковане вторгнення Росії на терени сусідньої держави зумовило формування антипутінської коаліції з понад 50 держав, підтримкою яких заручилася Україна у протистоянні авторитарному кремлівському режиму. Наразі, попри різнобічні прогнози щодо сценаріїв майбутнього Криму, Україні слід зосередитися на стратегії деокупації півострова, яка прискорить та завершить звільнення всіх окупованих Росією

українських територій та забезпечить вихід України на загальновизнані світовою спільнотою кордони 1991 р. відповідно до норм міжнародного права. Адже не може бути тривалого миру, якщо не буде відновлення українського суверенітету, якщо не буде повернення до міжнародно визнаних кордонів України, включно з Кримом.

Список використаних джерел:

1. Адамович С. В. Фактор Чорноморського флоту Російської Федерації в суспільно-політичному житті України (1991–2012 рр.). *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2012. Вип. 22. С. 65–75.
2. Бережанський І. У Мережі показали відсоткову частку окупованих територій України за областями (карта). *ТСН*. 2022. 13 вересня. URL: <https://tsn.ua/ato/u-merezhi-pokazali-vidstokovu-chastku-okupovanih-teritoriy-ukrayini-za-oblastyami-karta-2156977.html>.
3. Велігодський В. М. Кримська автономія в період діяльності політичного режиму Ю. Мешкова (лютий 1994 р. – березень 1995 р.). URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/74510/19-Veligodskiy.pdf?sequence=1>.
4. Договір між Україною і РФ про українсько-російський державний кордон. 28 січня 2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_157#Text.
5. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 14 січня 1998 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_006.
6. Договір про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки. 24 грудня 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_205#Text.
7. НАТО опиниться в стані війни з Росією, якщо Україна вступить зараз – Салліван. УНІАН, 2023. 12 липня. URL: <https://www.unian.ua/world/nato-opinitsya-v-stani-viyni-z-rosiyeyu-yakshcho-ukrajina-vstupit-zaraz-sallivan-12326193.html>.
8. Постанова ВР РФ № 2809-1 «Про правову оцінку рішень державної влади РРФСР зі зміни статусу Криму, прийнятих у 1954 р.». 21 травня 1992 р. URL: <https://ru.wikisource.org/wiki/>.
9. *Politico* пише, що США розглядають «замороження» війни в Україні. В ОП не згодні: Абсолютно неможливий сценарій. *Громадське*. 2023. 18 травня. URL: <https://hromadske.ua/posts/politico-pishe-sho-ssha-rozglyadayut-zamorozhennya-vijni-v-ukrayini-v-op-ne-zgodni-absolyutno-nemozhlivij-scenarij>.
10. Рафальський О. Загрози Україні в нових геополітичних умовах: ризики та шляхи подолання. *Вісник НАН України*. 2023. №8. С. 36–48.
11. Світова гібридна війна: український фронт. За заг. ред. В.П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 496 с.
12. «Сейчас не время»: переговоры с РФ в интересах Украины только после освобождения юга, Фукуяма. *Фокус*. 2023. 6 мая. URL: https://www.facebook.com/watch/live/?ref=watch_permalink&v=1411754386267277.

13. У межах робочого візиту Володимира Зеленського до Туреччини підписано низку двосторонніх документів. *Сайт Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/u-mezhah-robochogo-vizitu-volodimira-zelenskogo-do-turechchi-67921>.
14. Угода між Україною і Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України. 21 квітня 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_359#Text.
15. Указ Президента Российской Федерации «О переходе под юрисдикцию Российской Федерации Черноморского флота». 7 апреля 1992 г. URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/1172>.
16. Указ Президента України «Про невідкладні заходи по будівництву Збройних Сил України». 5 квітня 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209/92#Text>.
17. Український морський коридор став цілодобовим. Interfax-Україна. 2024. 14 березня. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/973510.html>.
18. Якщо США «вимкне Україну з живлення» – республіканець Грем розповів, що станеться у світі. Дзеркало тижня. 2023. 15 жовтня. URL: <https://zn.ua/ukr/usa/jakshcho-ssha-vimkne-ukrajinu-z-zhivlennja-respublikanets-hrem-rozpoviv-shcho-stanetsja-zi-svitom/>.
19. Daalder H., Goldgeier J. The Long War in Ukraine. The West Needs to Plan for a Protracted Conflict with Russia. *Foreign Affairs*. 2023. January 9. URL: https://www.foreignaffairs.com/ukraine/long-war-ukraine-russia-protracted-conflict?utm_medium=newsletters&utm_source=fatoday&utm_campaign=The%20Long%20War%20in%20Ukraine&utm_content=20230109&utm_term=FA%20Today%20-%20112017.
20. Fiala P., Heger E., Morawiecki M. The Free World Must Stay the Course on Ukraine A Frozen Conflict or Partial Victory Will Solve Nothing. *Foreign Affairs*. 2023. April 24. URL: https://www.foreignaffairs.com/ukraine/free-world-must-stay-course-ukraine?utm_medium=newsletters&utm_source=fatoday&utm_campaign=The%20Myth%20of%20Multipolarity&utm_content=20230424&utm_term=FA%20Today%20-%20112017.
21. Haas R., Kupchan C. The West Needs a New Strategy in Ukraine. A Plan for Getting From the Battlefield to the Negotiating Table. *Foreign Affairs*. 2023. April 13. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/russia-richard-haass-west-battlefield-negotiations>.
22. Huseynov V. Revisiting the Ukraine crisis: Realist reflections on causes and Consequences. *CES Working Papers*. 2017. Vol. IX. Issue 4. P. 582–596.
23. Rachman G. China, Russia and the Sinatra doctrine. *Financial Times*. 2014. November 24. URL: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/74419cd6-71a7-11e4-b178-00144feabd0.html#axzz3QPu0BDY9>.

Воєнний колабораціонізм в Збройних Силах України під час захоплення Криму РФ у 2014 р.

Куравський В. Г.,

кандидат історичних наук, начальник відділу Центру досліджень воєнної історії ЗС України, полковник (Київ, Україна)

З початком агресії російської федерації проти України, виникла гостра необхідність переосмислення явища колабораціонізму, як добровільного співробітництва з ворогом (окупантом), в умовах війни, у його інтересах і на шкоду своїй державі. 20 лютого 2014 року розпочалась гібридна окупація українського Криму збройними силами РФ. З цього часу в Збройних Силах України з'явилося таке явище як воєнний колабораціонізм.

В Україні поняття колабораціонізму нормативно у Кримінальному кодексі України було закріплено лише після початку широкомасштабного вторгнення 2022 року [1].

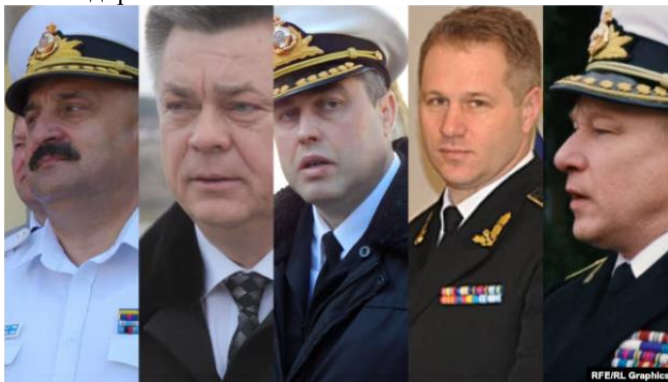
Дослідження істориків свідчать, що воєнний колабораціонізм це суспільне явище, яке не обмежене часовими рамками. На жаль, в Україні недостатньо вивчені причини цього соціального явища – як у державних структурах, так і в збройних силах зокрема.

У п'яту річницю російської агресії, під час спеціального засідання Верховної Ради України экс-міністр оборони Михайло Коваль, повідомив, що зі складу 13 468 солдатів і офіцерів Збройних Сил України, які перебували на території АР Крим під час російського нападу, не зрадили Батьківщину лише 3990 військовослужбовців (29,6%)². Які були причини зради військовослужбовців, що давали присягу на вірність Україні? Пошук відповідей не втратив актуальності в сучасних реаліях.

Розпад радянської імперії відкрив шлях до появи на політичній мапі світу незалежної України. Населення країни об'єдналося заради щасливого майбутнього. Однак значні соціальні групи людей в різних частинах України відрізнялись за мовою, церквою і героями. Одні були прихильниками демократичних цінностей, інші вірили у сильну руку, яка наведе порядок.

Напад російської федерації на Україну в 2014 році засвідчив, що патріотизм такий самий чинник обороноздатності країни, як наявність оборонної промисловості, кількість озброєння і підготовленого війська. Саме патріотизм став одним з чинників, що спонукав тисячі громадян України стати на захист своєї батьківщини.

В лютому-березні 2014 року Міністр оборони України павло лебедєв і начальник Генерального штабу – Головнокомандувач ЗС України юрій ільїн самоусунулись від виконання своїх посадових обов'язків. Командувач ВМС ЗС України андрій березовський вже наступного дня після призначення зрадив Україну і перейшов на службу до рф. Його заступники елисеєв і шакуро вчинили так само³. Низка командирів військових частин, що мали відіграти ключову роль в організації відсічі агресору, також перейшли на бік окупантів. В їх числі: командир 36-ї окремої бригади берегової оборони сергій стороженко, командир 406-ї Сімферопольської окремої берегової артилерійської групи військ берегової і територіальної оборони ВМС ЗС України дмитро козаченко, командир Севастопольської військово-морської бази роман римар, командир 501-го окремого батальйону морської піхоти олександр саєнко та багато інших військових командирів^{4,5}.

Колаж: Ільїн, Лебедєв, Березовський, Шакуро, Єлисеєв – зрадники України
(Фото – Радіо Свобода)

Воєнний колабораціонізм в Збройних Силах України мав витоки значною мірою в «ідеологічній обробці», якої зазнали військовослужбовці в радянські часи. Частина колишніх офіцерів збройних сил ссрр присягнула у 1992-94 роках на вірність незалежній Україні, але ментально залишились радянськими людьми. В АР Крим проходив невидимий фронт протиборства за майбутнє України. Коли у 1993 році російська федерація стала на шлях ренесансу внутрішнього авторитаризму й зовнішньої експансії, така політика керівництва рф знайшла розуміння з боку частини офіцерів ЗС України, які з різних причин не розірвали з радянським минулим. Інформаційно-психологічні операції російського агресора в Україні розгорталися на кількох рівнях. При цьому, російська пропаганда активно вдавалася до фальсифікації й спотворювання історичних наративів, зокрема в царині воєнної історії. Ідеологічним підґрунтям для тверджень про спільну історичну долю російського та українського

народів стали апеляції до спільної перемоги у «великій вітчизняній війні». Замовчувалася роль радянського союзу в розв'язанні Другої світової війни, участь червоної армії у бойових діях в Європі у 1939-40 рр. в ролі фактичного союзника вермахту. Радикально викривлювалась історія національно-визвольних рухів в Європі проти нацизму, зокрема українського.

На жаль, національно-патріотичне виховання населення в Україні, як стратегічний напрямок формування національної ідентичності та важливий елемент національної безпеки, тривалий час знаходився на периферії державної політики. Станом на початок 2014 року, це виховання набуло різновекторного спрямування відповідно до обласного розмежування країни. Такі умови сприяли підриву Національної безпеки України.

Вивчення у Збройних Силах України історії України та українських збройних сил, яке мало стати консолідуючим чинником для утвердження української політичної свідомості, відродження національних військових традицій та протидії російській пропаганді в лавах українського війська, до 2014 року не отримало належної підтримки з боку держави.

Гібридна агресія РФ в лютому-березні 2014 року по захопленню АР Крим засвідчила, що у більшості військовослужбовців, які проходили військову службу на території автономії, незалежно від місця народження, український національний патріотизм був не сформований. Офіцери ЗС України, які відповідали за формування в особового складу морально-бойових якостей (відповідальності за свідоме виконання вимог Конституції та законів України, вірність військовій присязі та хоробрості) стали на шлях зради та повели за собою підлеглих.

Трагічні події 2014 року в АР Крим продемонстрували неефективність механізму прийняття рішень в ЗС України, що базувався на надмірній централізації системи військового управління. Українські військовослужбовці могли діяти лише після отримання наказу від вищого керівництва. Виховання офіцера-лідера було не в пріоритеті, тому більшість командирів не спромоглися на рішучі та швидкі дії в умовах надзвичайної обстановки.

Абсолютна інформаційна перевага російських ЗМІ забезпечила успішне проведення ППО проти населення та особового складу ЗС України на території АР Крим. Суттєвим чинником, який ослабив волю військовослужбовців ЗС України до опору окупантам, стала породжене угодовською позицією державних органів влади ставлення до російських військовослужбовців як до союзників, а не потенційних противників. Негативні наслідки мало й комплектування військ (сил) за територіальним принципом. Особовий склад військових частин в автономії в основному набирался із місцевих жителів, а тому в більшості психологічно був не готовий боротися з агресором⁶.

Перебіг російського вторгнення на територію Кримського півострова й окупації АР Крим в 2014 році засвідчив, що військовий колабораціонізм не виникає лише під час військових конфліктів, його передумови створюються ще напередодні збройної конфронтації. Передусім, військовий колабораціонізм як явище є результатом тривалого інформаційно-психологічного впливу на військовослужбовців ЗС України з боку держави-агресора. Саме такий підхід дозволив РФ створити підґрунтя та сформувати готові до зради групи військовослужбовців ЗС України в складі різних військових частин на території АР Крим.

Для успішного подолання небезпеки військового колабораціонізму, необхідні високий рівень ефективності державних інституцій в царині захисту національних інтересів та запровадження в лавах Збройних Сил України системи національно-патріотичного виховання. Держава зобов'язана жорстко і невідворотно переслідувати зраду і колабораціонізм, підтримувати патріотичні вчинки громадян і карати антидержавні. Важливим чинником недопущення проявів військового колабораціонізму має стати пропагування серед військовослужбовців ЗС України тези про невідворотність покарання за порушення присяги на вірність українському народові.

Список використаних джерел:

1. Закон України від 03 березня 2022 року № 2108-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» // Верховна Рада України. – 2023, 03 березня. – URL: <https://tinyurl.com/2vjcy8n5>
2. Статистика зради: скільки військових у Криму зрадили Батьківщину у 2014 // Дзеркало тижня. – 2019, 21 лютого. – URL: <https://tinyurl.com/5y2s7epu>
3. Руденко А. «У 2014 році ми не повинні були піднімати руки» – генерал армії Муженко // Радіо Свобода. – 2021, 25 березня. – URL: <https://tinyurl.com/4tudy844>
4. Оприлюднено список офіцерів-зрадників з Криму // LB.ua. – 2014, 14 листопада. – URL: <https://tinyurl.com/u47azhah>
5. «Кримські зрадники». Що чекає на 14 тисяч силовиків, які не повернулися на службу в Україні? // ТСН. – 2017, 26 вересня. – URL: <https://tinyurl.com/fx4hjbyt>
6. Мулява В. Основні чинники та передумови поширення колабораціонізму в період анексії Росією Автономної республіки Крим // Історичні та соціально-політичні аспекти трактування колабораціонізму: матеріали науково-практичного семінару. – Київ: ВІ Київського НУ імені Тараса Шевченка. – 24.03.2023 р. – С.92-96.
7. Лосєв І. Війна України з Росією і колаборантство. Держава повинна реагувати // Радіо Свобода. – 2019, 03 жовтня. – URL: <https://tinyurl.com/yfxte8jk>
8. Лукашова С. Суд, прощення чи співчуття. Як Україна карає за колабораціонізм і чому потрібні зміни // Українська правда. – 2023, 29 травня. – URL: <https://tinyurl.com/5b9ncb8s>

Чи є відповідь на «Кримське питання»?

Петков С.В.,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи у військах (силах) військового факультету соціальних та поведінкових наук, підполковник, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Так зване «Кримське питання» вже більше двох тисяч років є «камнем спотикання» для політиків, дипломатів та, на превеликий жаль, військових. Тож слід внести певну ясність в проблематику цієї чи не головної теми яка так бентежить нерозважливих пропагандистів та їх відданих слухачів – недовчених політиків. Бо нині особи, які зійшли на владний Олімп, або, розштовхуючи ліктями суперників, прориваються на нього, пояснення і виправдання своїм діям шукають у висловлюваннях давніх мудреців чи історичних фактах.

В історії кожної держави є безліч загадок. На жаль, в усі часи політики намагалися «переписати» історію з вигідних для себе позицій. Але історичні міфи – це не просто неправильне тлумачення історії. Спотовлена історія стає підставою для протистояння між державами і народами, призводить до збройних конфліктів. Наприклад, міф про те, що певна територія колись належала певній державі, може роками живити струмок ненависті, який будь-якої миті, перетворившись на потік насильства, завире і знищить мости, що вибудовувались політиками, митцями, вченими, акторами..., між людьми та народами. Надалі цілі покоління у вирі нетерпимості будуть нищити і вбивати, втрачати близьких і забирати рідних у своїх ворогів. Ненависть, расизм, ксенофобія – соціальні віруси, що вражають людину, а інколи – народи.

Зокрема, після захоплення Кримського півострова президент російської федерації путін виголосив: **«Мы не просто близкие соседи, а один народ. Киев – мать городов русских»**. Промовляючи цей вислів, князь Олег, звісно, і не уявляв, що через тисячу років її реанімують і використовують для нової ескалації війни. Архаїчний вислів став політичним гаслом. Архаїчна цитата проголошена як лозунг, в запаленій уяві шовіністично налаштованих російських вояків та пересічних мешканців російської федерації, перетворилась на сигнал до дії та стала виправданням для ракетних обстрілів мірних міст сусідньої суверенної держави.

Говорячи про Крим, всі начебто хочуть відновити історичну справедливість. Та чи буде справедливість відновлено – питання часу. Питання часу... Насправді і в «кримському питанні» багато запитань. В

добу існування Русі Кримський півострів входив до складу Візантійської імперії, столицею якої був Константинополь. До цього столицею скіфів було місто Неаполь Скіфський, розташоване на території сучасного Сімферополя. А столицею Боспорського царства був Пантікапей, нинішнє місто Керч. В часи панування в Східній Європі Чингізидів столицею Золотої Орди було місто Сарай поблизу сучасного Волгограда. А в Криму існувало православне князівство Дорі зі столицею в Мангупі. У 1475 році після піврічної облоги Мангупа князівство і фортецю захопили османські війська [1].

На початку 2014 року російські частини, що дислокувались у Криму, скориставшись політичною нестабільністю в Україні, були розгорнуті та зайняли територію півострова. Все це робилося під начебто відновленням історичної справедливості. Адепти захоплення Криму грунтувалися на наступних тезах.

По-перше, Крим у XVIII столітті було захоплено Російською імперією, отже, він має бути російським.

По-друге, У давні часи київський князь Володимир I Великий, маючи намір породичатись із візантійськими імператорами, напав і захопив візантійське місто Херсонес, нині Севастополь, у якому прийняв хрещення та одружився з візантійською принцесою, після чого повернув Крим грекам.

По-третє, росіяни тримали оборону Севастополя під час Кримської війни, вибили Врангеля з Криму і знищили білу гвардію під час Громадянської війни, тримали оборону Севастополя під час Другої світової війни. Ось таке історичне підґрунтя вторгнення військ РФ на півострів Крим.

Проте головним аргументом права на анексію територій інших держав президент Російської Федерації обрав літописний вислів і виголосив: «Мы не просто близкие соседи, а один народ. Киев – мать городов русских».

РоСказні про «Крим – частину росії» і «Севастополь – місто російської слави» – частина міфу про «руський мір». Всім відомо що Кримський півострів входив до складу Боспорського царства, а надалі Римської імперії. Столицею Боспорського царства було місто Боспор Кімерійський – нині Керч. А надалі Кримський півострів і все Північне Чорномор'я опинились у вихорі війн, відоме в історії як «Велике переселення народів». У результаті цих подій представники арійських народів захопили Західну Європу та Північну Африку, слов'янські ватажки зайняли територію Центральної Європи, а нащадки володарів Великого Степу створили державу Стара Велика Булгарія зі столицею у Фанагорії.

Водночас народи, які мешкали північніше, почали освоювати північні території провінції Римської імперії. Ці події описує імператор Маврикій (582–602 рр.) у своєму творі «Стратегікон». У V столітті римські

оборонні кордони прорвала армія гунів, до складу якої входили представники народів, що мешкали в Приазов'ї. Вторгнення гунів до Кримського півострова поклало початок «Великому переселенню народів», коли значна частина жителів Північного Чорномор'я мігрувала в Західну Європу і Північну Африку.

Водночас Східно-Римська імперія (Візантія) активно взаємодіє з народами Північного Чорномор'я: печенігами, венграми (турками, уграми, мадярами) і хозарами. Маніпулюючи і натравлюючи один на одного народи і держави, імператори намагаються забезпечити свої кордони від їхніх нападів. Головну небезпеку візантіяці вбачають в об'єднанні своїх противників. Найбільшу небезпеку для імперії становили найближчі сусіди – дунайські болгари, котрі зайняли території імперії на Балканах. Разом із тим чорні болгари, що проживали в Приазов'ї і по-сусідству з Херсонесом – візантійською колонією на Кримському півострові, також вселяють страх у серця правителів Константинополя. »Знай, що так звана Чорна Булгарія може воювати з Хозарами«. (Костянтин Багрянородний «Про управління імперією»).

Чорна Булгарія відома також з «Повісті минулих літ»: відповідно до договору Ігоря 944 року з Візантією руський князь зобов'язував захищати «Корсунську землю» (округ Херсона) від чорних болгар, що напали з Приазов'я. Локалізація держави спірна: область Кубані чи Приазов'я, можливо, – степовий Крим. Вона розташовувалась між Дніпром і Хозарією, займаючи частину стародавньої області кутигурів чи котрагів на захід від Танаіса. Справді, як йдеться із повідомлень Костянтина, руси, прямуючи в Тавриду, проходять від Дніпра шлях через Чорну Булгарію і Хозарію.

Пізніше, після розпаду Золотої Орди, на регіони, що ввійшли до складу московського царства, здійснювали рейди кримські, астраханські і казанські хани. Але говорити про те, що росія є правонаступницею Золотої Орди, нелогічно. Від Волги і вглиб Азії простягались нескінченні простори великої імперії монголо-татар. Ці території західні хроністи називають Тартарією. Навіть той факт, що Московське царство, переіменоване Петром I в Російську імперію, захопило Поволжя та Сибір, а потім і Прикаспійські держави, не дає підстав ототожнювати росію та Тартарію. Можна згадати, що й ці завоювання здійснювались головним чином козаками: донськими, запорозькими, яїцькими, кубанськими. Проте, звісно, це не дає підстав вважати, наприклад Сибір, колонією України.

Насправді, значна частина території як України, так і європейської частини російської федерації, входили до складу Золотої Орди. Після розпаду на Казанське, Астраханське і Кримське ханства землі, раніше підвладні нащадкам Батия, були частково захоплені Річчю Посполитою і Московським царством. Поступово вся територія Золотої Орди була загарбана Російською імперією.

Останнім bastіоном Чингізидів було Кримське ханство – держава Північного Чорномор'я, була заснована Хаджі І Гераєм у 1441 році внаслідок політичного розпаду Золотої Орди, яке існувало у 1441–1783 роках, займало територію Криму, степів Північного Чорномор'я в межах річки Дністра і Дону, а також земель північної Кубані. Нагадаємо, що першою столицею Кримського ханства було місто Старий Крим. Від нього півострів Таврида й отримав нову назву – Крим. Другою столицею Кримського ханства було місто Бахчисарай [2].

Кримські татари – східноєвропейський тюркськомовний народ, що історично сформувався в Криму. Розмовляють кримськотатарською мовою, яка належить до кипчацької групи тюркських мов, а її найдавнішою письмовою пам'яткою є Codex Cumanicus (XIV століття). Кримські татари є нащадками половецьких племен, які ввібрали в себе та асимілювали монгольські елементи та частково греків, італійців, готів і представників інших народів, які мешкали тоді на півострові. У XVI–XVIII століттях до Криму мігрували також споріднені з кримськими татарами племена ногаїв, які займали переважно степову зону.

Тож додамо ще один штрих до нашої різновекторної концепції та нагадаємо про існування ще однієї держави на теренах Східної Європи. Йдеться про православну державу – Країну Дорі або Феодоро, яка розташовувалась у Криму.

Вражає те, що Феодоро існувала паралельно з Кримським ханством. Лишень уявіть, татарська столиця Бахчисарай розташовувалась поблизу міста караїмів – Чуфут Кале, раніше Кирк-Єр, яке знаходилося на плато над ущелиною. Караїми – нащадки іудаїзованих таврів, в добу панування Хозарського каганату були наближеними до панівної верхівки імперії. В ущелині містилося містечко Маріямполь, більшість мешканців якого ідентифікували себе греками, хоча насправді були елінізованими таврами. А навпроти Чуфут Кале, на схилах гори, розмістився православний монастир Успіння Пресвятої Богородиці.

Три цивілізації, три культури мирно співіснували поруч протягом століть. Нашадки греків і скіфів, які сповідували православ'я, мирно жили поруч із нащадками половців, які нині називають себе кримськими татарами, що вірували в Аллаха та його пророка Мухамеда. Ремісники, неперевершені ювеліри, кожум'яки і чоботарі караїми – нащадки таврів ще з часів розквіту Хозарського каганату в своїх молитовних будинках – кенасах вивчали Тору. Їх так і називали – «народ Книги». Цікавий факт: караїмські воїни входили до гвардії литовського князя Вітовта.

Із VIII століття столицею країни Дорі було місто Мангуп. Певний час після захоплення хозарами, а згодом татарами, Мангуп відіграв роль провінційного містечка. З XIV по XV століття місто було столицею держави Феодоро, православні князі якого перебували в дипломатичних

відносинах із правителями Європи. І лише у 1475 році Феодоро підкорили османи.

Під протекторатом Османської імперії Кримський півострів знаходився аж до кінця XVIII століття. Кримські хани – нащадки Чингізхана, спадкоємці Золотої Орди, на підтвердження чого Литва, Польща, Московія сплачували Кримському ханству данину, та на вимогу хана завжди виставляли свої війська. У васальній залежності від хана були Ногайська, Буджацька, Єдисанська, Перекопська орди, малі ногаї Кубані та черкеси Північного Кавказу. Також кримські хани виступали союзником Османської імперії. На узбережжі Чорного моря турки відновили низку фортець: Аккерман, Очаків, Ізмаїл та інші. У XVII–XVIII століттях Кримське ханство опинилось у вирі війн між Османською і Російською імперіями, в результаті яких втратило свою незалежність.

Кримський півострів був захоплений Російською імперією під час воєнної кампанії Григорія Потьомкіна 1782–1783 років. Статус першого міста Криму отримало місто Ак Мечеть, перейменоване в Сімферополь. Завойований і поневолений півострів був колонізований загарбниками. Згодом народи Криму: кримські татари, греки, болгары, євреї піддавалися репресіям, голодоморам, винищенню й депортації. Усе це творили, а отже, – мають нести за це відповідальність тодішні правителі російської, а потім – радянської і фашистської імперій. Тут вирували криваві події громадянської війни (1917–1921 рр.). Тут нищилися тисячі татар, ромів, євреїв під час II світової війни.

І знову ж неможливо втриматися: імперське завоювання Північного Чорномор'я і Кавказу, окрім іншого, здійснювалося шаблями козаків. Запорозькі козаки славили себе у штурмах турецьких фортець: Очаків, Інкерман, Ізмаїл... , в численних морських баталіях. Завдяки васалам імперія захопила величезні території, які до того належали Кримському ханству та Османській імперії. Можна по-різному оцінювати окреслені процеси. Для Балканських держав це був шанс здобути незалежність. Для ногайських татар цей поступ став причиною вигнання і переселення до Анатолії. Для кримських татар – потрапити в нове ярмо й бути меншиною на власній землі. Кримські греки з виноградних долин Кримських гір вирушили освоювати покинуті ногайцями степові простори Азовського узбережжя. Нині землі які вони перетворили у квітучі сади вогняним валом винищує війна. Тож історія – це неоднозначне і складне явище.

За концепцією промосковських фальсифікаторів, у боротьбі з «монголо-татарським ігом» виник великоруський народ, який тепер має всі права захопити землі волзьких, кримських і навіть сибірських татар. На думку адептів цієї концепції, ті руські, які мешкали під гнітом Литви, мають свої особливості – це і є білоруси. А для українців московські ідеологи вигадали міф про те, що начебто у боротьбі з польськими панами сформувався український народ, який у добу визвольних змагань

возз'єднався з великоруським (братом чи сестрою). А також спільно «освоювати» завойовані території, зокрема Крим, Кавказ і Сибір... Ось така перекручена, однобока та недолуга концепція панувала в імперській та радянській історіографіях. Примітивність, звісно, дуже легко засвоюється широкими верствами суспільства [3].

Якщо філософствувати на тему «великої і могутньої російської мови», варто згадати про те, що вона, як і інші східнослов'янські мови, – діалект слов'янської мови, абетка і писемність якого були синтезовані рівноапостольними Кирилом і Мефодієм та їхніми послідовниками. Доволі часто геніальною ідеєю, що має сприяти розвитку суспільства, заволодівають пройдисвіти, тоді вона перетворюється у негативну протилежність. Під гаслами розвитку й очищення творилися найжахливіші злочини на землі: геноциди й голодомори, репресії та голокості. Усе це відбувалося в наслідок неосвіченості й відсутності культури, дисципліни та поваги до іншої особистості. Найвища цінність цивілізації – людина, її життя, здоров'я, честь і гідність.

У першій половині ХХ століття, а потім у 40-х роках корінні народи: караїми, греки, кримчаки і кримські татари, які з давніх-давен населяли Кримський півострів, а також представники інших етносів: українці, гагаузи, болгарі і євреї які переселялися на території Північного Чорномор'я, так само й до Криму ще з античних часів, зазнали гоніння і репресій тоталітарного уряду. За період депортації 1944 року та перші роки заслання кримськотатарський народ втратив 46,2% від своєї чисельності; окупація Криму в 1783 році Російською імперією призвела до майже повної асиміляції караїмів (наприкінці ХХ століття загальна чисельність представників цього етносу не перевищувала 800 осіб); після окупації Криму німцями, восени 1941 року, велику частину кримчаків, що проживали на півострові, розстріляли: народ втратив до 80% від своєї загальної чисельності.

Однак вже наприкінці існування країни рад, кримські татари, греки і болгарі департовані зі своєї історичної батьківщини, почали повертатись додому. А після розпаду СРСР на 15 суверенних держав, жителі Кримського півострова стали громадянами України. І тут маємо важливий правовий факт, який доречно вважати «правовою диверсією», яка стала однією з підстав анексії Криму. Фактично в Україні, незважаючи на проголошену унітарність, діяло дві конституції: Конституція України і Конституція Автономної Республіки Крим. По факту, в Україні було дві столиці: перша – Київ, друга – столиця Автономної Республіки Крим – Сімферополь.

Окрім суверенності та незалежності, які є основними характеристиками ознаками сучасних держав, вони, відповідно до постулатів міжнародного права, мають бути демократичними, правовими та соціальними. На перший погляд, більшість держав відповідають цим критеріям. Проте

це лише на перший погляд. Якщо ретельніше придивитися, з'ясується, що майже в усіх державних утвореннях існують так звані «питання»: «питання басків» в Іспанії, а нині до нього додалося «питання Каталонії»; «Ольстерське питання» у Великій Британії; «Курдське питання» в Туреччині, Іраці та Ірані. Подібні питання існують в країнах Америки, Африки й Азії.

Не минуло це питання й країн пострадянського простору. Вони начебто здаються малоактуальними, та коли доходить до справи, окремі люди, етнічні групи й цілі народи спалахують, немов хмиз, і «питання» вибухають. Таких регіонів на теренах Євразії достатньо багато: Придністров'я, Абхазія, Північна Осетія, Ічкерія, Горний Бадахшан... – перелік можна продовжувати.

Повернемось до питання, назва якого – Автономна Республіка Крим. На своїй рідній землі, кримські татари, через людиноненавистницьку політику російської імперії стали народом-ізгоєм. Але і після того як комуністичний лад зазнав краху, статус кримських татар не було визначено.

1 липня 2021 року Верховна Рада України ухвалила президентський законопроект № 5506 про корінні народи України. За нього проголосували 335 народних депутатів. Закон «Про корінні народи України» набув чинності 23 липня 2021-го: він визначає правовий статус корінних народів української держави та встановлює правові гарантії на повне отримання всіх прав людини й основоположних свобод для осіб, що належать до корінних народів України. За визначенням, корінний народ України – автохтонна етнічна спільнота, яка сформувалася на території України, є носієм самобутньої мови і культури, має традиційні, соціальні, культурні або представницькі органи, самоусвідомлює себе корінним народом України, становить етнічну меншість у складі її населення і не має власного державного утворення за межами України.

Кримські татари живуть на: півдні України (переважно в АР Крим, а також у Херсонській та Запорізькій областях – понад 250 тисяч за переписом 2001 року, близько 300 тисяч за оцінюванням на 2012 рік); у Туреччині (від 150 тисяч до 1 мільйона); Узбекистані (близько 150 тисяч); Румунії (20 тисяч, 2011); Болгарії (близько 1 тисячі, 2011). «На жаль, наш окупований Крим став плацдармом для війни, саме з нього нині здійснюються ракетні обстріли України, злітають літаки-винищувачі, у наших прибережних водах ходять російські кораблі, які атакують українські землі. Це трагедія для нашого народу. Ми робимо все для того, щоб ситуація радикально змінилася», – зауважив на брифінгу у національному інформаційному агентстві «Укрінформ» у 2022 році голова Меджлісу кримськотатарського народу Рефат Чубаров.

Кримські татари отримали статус корінного народу в Україні в той час коли їх історична батьківщина вкотре опинилась під окупацією.

Однак подивимось хто ж такі корінні народи, який статус вони мають у сучасному світі. Корінні народи (або тубільці) – народи, які проживають у багатоетнічних суспільствах незалежних країн і є нащадками тих, хто населяв країну або географічну область, частиною якої є дана країна, споконвіку, у період її завоювання або колонізації або в період встановлення наявних державних кордонів. Корінним народом вважається етнічна спільнота, яка складає меншість у структурі населення країни, тісно пов'язана своїм походженням з певною територією і головне – на відміну від національної меншини не має етнічно спорідненого державного утворення, тобто немає власної держави.

Чи можна вважати кримських татар які мали свою державу з тисячолітньою історією, мають свою релігію, свою мову, свою самобутню культуру, писемність... тубільцями? Чи можна знехтувати угодами підписаними керівниками держав, правонаступницями яких є сучасні держава, які гарантували незалежність державі кримських татар? Хто ж такі кримські татари – національна меншина чи корінний народ? Складні і неоднозначні питання. Однак відповідь проста. Очевидно, що кримські татари – титульна нація Республіки Крим. Тоді як караїми, греки, кримчаки – корінні народи, а євреї, болгары та інші мешканці півострова – національні меншини. За такого підходу офіційною мовою Республіки Крим має бути кримськотатарська мова. І саме нею має відбуватися викладання в школах і вищих навчальних закладах, діловодство і спілкування в органах державної влади. Кримсько-татарський народ має право на повернення незаконно відібраної в нього власної держави. Ось така правда і справедливість, яка не до вподоби російським можновладцям – нащадкам «совєтських» вождів.

Можливо, настав час, коли варто відмовитись від ідеї «нарошування» територій за допомогою війн, і об'єднувати народи, держави, людей навколо глобальних економічних інтересів, єдиних культурних цінностей і спільних надбань цивілізації. Можливо настав час коли народи поневолені московією мають стати незалежними і самодостатніми. Перш за все ті які мали власну державність: Татарстан, Башкірстан, Дагестан, Ічкерія, Осетія, перелічувати можна довго. Західний світ не має боятись утворення такої великої кількості держав, а навпаки сприяти їх демократичному розвитку. Тим самим втілюючи в життя ідеї Великої французької революції яка на весь світ проголосила ідею верховенства народу й рівноправності людей.

Список використаних джерел:

1. Петков С.В. Поліетнічна Україна: формування поліетнічного та полірелігійного складу населення на теренах Східної Європи з найдавніших часів до XIX ст. Київ: Видавничий дім «Артеком», 2019. 152 с.

2. Історія України без міфів: генеза національної стійкості крізь призму наукових досліджень: монографія. // За заг. ред. Б. Попкова. Київ: Видавництво Ліра-К. 2024. 280 с.
3. Україна під час російсько-української війни 2014-2023 рр.: генеза національної стійкості крізь призму наукових досліджень : монографія. // За заг. ред. Б. Попкова. Київ : Видавництво Ліра-К. 2023. 272 с.

Зміст

Вступне слово (Попков Б.).....	4
Удосконалення механізмів державного управління міжнародним військовим співробітництвом: вивчені уроки тимчасової окупації АР Крим російською федерацією (Шаповалов Г.).....	7
Зв'язки між правлячими елітами Херсонесу і Києва доби Ольги Великої і Святослава I Славного (Петков С.)	11
Перша анексія Криму: від захоплення до іміграції та депортації (Трубчанінов М.).....	19
Ретроспектива «кримського питання» (Зарицька А.).....	25
Визволення Кримського півострова від більшовиків у квітні 1918 р. (Ковальчук М.).....	32
Військове лідерство на прикладі кримської операції 1918 року (Гладченко С., Ткачук В.)	37
Депортація кримських татар 1944 року та політичні репресії окупаційної російської влади в сучасному Криму (Хан С., Зборчий А.).....	43
Чий Крим: історичний аспект (Дяченко В., Сивоконь В., Канах Л.).....	54
Базування чорноморського флоту РФ на території України – один із головних чинників збройної агресії росії проти України (Соколюк С.).....	63
Передача кримської області до складу УРСР - політичні «міфи» та їх наслідки (Вановська І.)	70
Спростування фейків про Крим (Гладченко С., Клецько Б.).....	81
Російський міф про Крим як «подарунок Хрущова Україні» (Мараєв В.)	85
Період 2008-2012 років як ключова фаза підготовки РФ до окупації Криму (Степанишин Р.)	88
Засоби «м'якої сили» як інструмент російського уряду в підготовці до окупації Криму та вторгнення в Україну (Бабіч О., Матюхіна Ю.)... ..	92
Захоплення військових частин в Криму. Причини переходу українських військових на бік окупантів (Матюхін Л.).....	101
Переддень вимушеної міграції (передислокації) ВМС України з Криму (Козловська Л., Кубіцький Р.).....	113
Русифікація криму: витіснення кримськотатарської та української ідентичності (Пунда Ю.)	118
Кримська єпархія православної церкви України в АР Крим: досвід життя в окупації (Кравчук М.).....	124

Вігілантизм в Криму весною 2014 за відсутності сильних владних інституцій (Пирогов К.).....	138
Гібридна війна рф проти України: мілітарний аспект (Баротов Т.).....	143
Значення поняття «колабораціонізм» для жителів Криму. Зрадники чи жертви політичних ігор? (Богачук О.).....	149
Роль колаборантів у процесах анексії АР Крим. Військовий аспект (Мухін С.).....	155
Російська модель іредентизму як форма сепаратизму в Криму: історичний аналіз сутності та змісту (Безбах В.).....	160
Передумови тимчасової окупації АР Крим: гібридно-месіанські агресії Кремля (Король В.).....	172
Чорноморський флот як інструмент збройної агресії Росії проти України під час анексії Криму і Севастополя у лютому – березні 2014 року (Печенюк І., Фурман І.).....	184
Семіотичні партизани в Криму в 2014-2023 роках (Кубявка М., Пирогов К.).....	190
Роль структур московського патріархату в окупації Кримського півострова 2014 року (Топчій О.).....	197
Недосконалість мовної політики як суттєва передумова окупації Криму (Чернишова Т.).....	199
Окупація АР Крим як геостратегічний полігон практик глобального гібридного тероризму РФ (Любовець Г.).....	205
Організаційно-правові заходи безпечної реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної республіки Крим (Передерій О.).....	209
Анексія Криму як елемент столітньої російсько-української війни (Медведев О., Сівоха І.).....	213
Становлення Кримської платформи: від анонсу до інавгураційного саміту (Мазуренко Л.).....	220
Спадщина скіфів у Криму – українське надбання, яке хочуть привласнити окупанти (Савіна І.).....	226
Мародерство культурних цінностей України як стратегія неоімперської політики рф (Передерій І., Гула Р.).....	231
Геополітична парадигма деокупації Криму (Кондратенко О.).....	237
Воєнний колабораціонізм в Збройних Силах України під час захоплення Криму рф у 2014 р. (Куравський В.).....	246
Чи є відповідь на «Кримське питання»? (Петков С.).....	250

Наукове видання

**10 РОКІВ ОКУПАЦІЇ АР КРИМ РОСІЙСЬКИМИ
ЗАГАРБНИКАМИ: ПЕРЕДУМОВИ, ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ**

**МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО СЕМІНАРУ
15 березня 2024 року**

Відповідальність за матеріал публікації несе автор.

Матеріали науково-практичного семінару 15 березня 2024 року Підпи-
сано до друку 28.03.24 р. Авт. друк. Арк. 15,432. Формат 60х90/16. Без-
коштовно. Зам. 20-23

Надруковано у навчальному тренувальному комплексі ВІКНУ 03189,
Київ, вул. Юлії Здановської, 81